

Hász-Fehér Katalin

**ELKÜLÖNÜLŐ ÉS KÖZÖSSÉGI
IRODALMI PROGRAMOK
A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN**

CSOKONAI KÖNYVTÁR
(Bibliotheca Studiorum Litterarium)

21.

SZERKESZTI:
Bitskey István és Görömbei András

Hász-Fehér Katalin

Elkülönülő és közösségi
irodalmi programok
a 19. század első felében

(Fáy András irodalomtörténeti helye)

Debrecen, 2000

A kötetet támogatta a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi
Karának Tudományos és Pályázati Bizottsága és
Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszéke, valamint
az MTA, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjjal

LEKTORÁLTA:
Kerényi Ferenc

© Hász-Fehér Katalin, 2000
© Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2000

ISSN 1217-0380
ISBN 963 472 465 5

Kiadta: a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya főszerkesztő
Műszaki szerkesztő: Takács László
A szedés Juhászné Marosi Edit munkája
A nyomdai műveleteket a Tiff Bt. végezte
Terjedelem 24,00 A/5 ív
Készült Debrecenben, 2000-ben

TARTALOM

Előszó	7
BEVEZETÉS	11
Helyzetkép: Fáy András Kazinczy és Toldy Ferencék körében	20
Közönség, közízlés, dilettantizmus	34
A STRUKTURÁLT ÉS AZ INTEGRÁLT IRODALOM FOGALMÁRÓL	57
Kazinczy szimpozioneszménye	67
A strukturált irodalom kánonképzési paradoxonai: a Tövises és Virágok	74
A stílusdifferenciáltság mint a tolerancia elmélete	86
A visszavon(ul)ás	91
Az integrált irodalom közönség- és közösség- eszménye – a „középesülés” elmélete	95
A Herder-hatás változatai	97
A görögségesség az irodalmi gondolkodásban	112
Az integrált irodalom közönségének szociológiai rétegződése	124
Fáy András és a „józan középser”	149
A „széltében” történő és az „attente” típusú olvasási technika	159
AZ INTEGRÁLT KÖLTÉSZET NÉHÁNY MŰFAJA	167
Költői alkalom, alkalmi vers és alkalmazott költészet	167
Emlékkönyv és emléklap mint alkalmi és társasági műfaj	194

Fáy András emlékkönyvei	205
1. A peregrinációs hagyomány: A Barátság Örök Oszlopa (1804–1812)	205
2. Az „aranyközép” albuma: Fáy András társasági könyve	210
3. Az országgyűlési emlékkönyv	219
4. Az életmű örök oszlopa. Az utolsó emlékkönyv	220
A Fáy-recepció néhány tanulsága	227
FÜGGELÉK	
RÉSZLETEK FÁY ANDRÁS EMLÉKIRATAIBÓL	237
Megjegyzések a szövegközléshez	237
I. Sáros-Patak 1794 tájban	241
II. [Magyar nemesházi élet a múlt században. Töredékek Fáy András emlékirataiból – részletek]	258
III. [Részletek a <i>Magyar lakomák</i> című emlékezések töredékeiből]	266
IV. Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával és kegyelettel!	268
V. Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről hálával és kegyelettel! [A IV. fejezet folytatása]	271
VI. Irodalmi tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával és kegyelettel!	278
VII. [Irodalmi tarlóvirágok]	283
VIII. Restaurációk	309
IX. Némely pestmegyei tisztviselők	315
IX. Tettes Pilisi és Szilassi Szilassy Francisca és Baji Patay Franciska Kisasszonyok nevek napjára, de tsak férfí atyafiak és barátok számokra iratott	326
Fáy András élet- és pályarajzi adatai (válogatás)	329
Kéziratok	341
Bibliográfia	345
Névmutató	369

ELŐSZÓ

Mint a kötet kétszintes, egymással látszólag össze nem függő fő- és alcíme jelzi, nehéz lenne a tanulmány tárgyát – az előszó hagyományainak megfelelően – pontosan megnevezni. A két cím közötti összefüggést talán a tanulmány keletkezési története világíthatná meg: elsődleges célja a reformkori emlékkönyvek történeti-poétikai vizsgálata volt, melynek során a feldolgozásra kiválasztott albumok között szerepelt Fáy András négy emlékkönyve is. Az albumok kortörténeti helyének, társasági, társadalmi szerepének, a bennük szereplő bejegyzések irodalmi, szociológiai kérdéseinek és mindenekelőtt az ekkortájt önállósuló emlékvers műfajának azonban olyan szempontjai merültek fel a kutatás során, melyek az eredeti céltól való távolodást, a megfigyelt terület többirányú kiterjesztését kívánták meg. Az emlékvers ugyanis rokonságban áll az irodalomtörténet által kétes értékűnek minősített alkalmi és társasági költészettel, és egy-egy korszakban vagy albumtípusban, ha léteznek is általánosítható műfaji jegyei, a személyes kapcsolatokat és a bejegyzés körülményeit – az irodalomtörténetben e nem kifejezetten kutatási területnek számító vonatkozásait – nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez maga után vonta az albumtulajdonos személyének, életének, életművének, kapcsolatrendszerének a részletes feltérképezését. Így került előtérbe Fáy András egyénisége, miközben kiderült, hogy legendás társasági élete, sokoldalú tevékenysége, műveinek ma már eléggé nehezen olvasható szövege, a kortárs irodalmi és közéleti egyéniségeknek az emlékkönyv lapjain való jelenléte vagy hiánya ennél is szélesebb kiterjedésű problémákat vet fel: a Fáy Andráshoz való, helyenként határozottan ellentmondásosnak látszó kortár-

si viszonyulás okainak kérdését, irodalom- és művelődésszemléletük, világlátásuk különbségeinek eredetét.

Itt azonban egyúttal azt is meg kellett válaszolni, miért simultak (látszólag) el ezek az ellentmondások részben már Fáy András életében és nyilvános szereplésében, részben pedig a 19. század végén, a Fáy András-i szerzőtípus és életmű kanonizációján tevékenykedő négy Fáy-monográfiában, és miért szorult vissza mindez másodrangúvá a 20. századi irodalomtörténeti kánonban. A kérdéskörrel való foglalkozást indokolták, sőt szükségessé tették Fáy András publikált és kéziratok emlékiratainak eltérései, illetve azok a másolatok, amelyeket a 19. század végén Badics Ferenc készített róluk, és publikált, de megint csak az eredetitől eltérő módon, helyenként erősebb változtatásokkal. E „nyomozómunka” érdekességét fokozták azok az időközben eltűnt kéziratok, amelyek talán az OSzK-beli Fáy-hagyaték kiollózott helyein álltak, Badics Ferenc másolatában viszont fennmaradtak.

Az eredeti célkitűzéstől való távolodás elsődleges okát tehát a tárgyra irányuló reflexiók képezik, a kutatási terület bővülése azonban a módszertani kételyeket is magával hozta. Egy olyan monográfiának, amely nem elsősorban a meglévő irodalomtörténeti értékelés igazolására, de nem is a „rehabilitáció” céljával készül, és amely a Fáy Andráshoz hasonló szerzőtípus egykori népszerűségének hátterére éppúgy kiterjed, mint a későbbi irodalomtörténeti leértékelődés folyamatára, szükségszerűen történeti perspektívából kell készülnie, még akkor is, ha szem előtt tartjuk a történeti látásmódot érintő összes elméleti kételyt. Fáy András egykori szerzői népszerűségének értelmezése például olvasás- és művelődéstörténeti szempontok bevonásával, irodalomszemléletének vázolása a kortárs irodalom- és művelődési programok szembesítésével, a társasági és alkalmi költészetről vallott felfogása a korabeli műfaji gondolkodás áttekintésével válik lehetségessé. E szembesítéseknek azonban – hogy egyáltalán megtörténhessenek – mindvégig nélkülözniük kell a kánonelvű irodalomtörténet által szorgalmazott értékelő mozzanatokat.

A tanulmány külső keretét így a korabeli irodalmi programok rekonstruált párbeszéde teremtette meg (erre utal a kötet főcíme), melynek során, a Fáy András-i irodalomszemlélet leírásának megkönnyítésére néhány olyan új terminust is be kellett ve-

zetni, mint például a „strukturált” vagy az „integrált” irodalom fogalma. Az első alatt a felvilágosodás és a reformkori irodalom rendszerszerű szerveződésének folyamatát, a társadalmi környezettől való elkülönülését és a hozzá kapcsolódó irodalmi programokat értem, míg az utóbbi alatt azon szemléletek összességét, melyek az irodalom funkcionálisitását, a társadalmi rendszerekkel való koegzisztenciáját, közösségi jellegét hangsúlyozza. A fogalmakkal egyidejűleg érvényesített különbségtétel azonban operatív jellegű: hasznossága nem a szembenállások, hanem éppen az érintkezési pontok, a kételyek, az egy-egy szerző életművében, irodalomszemléletében észlelhető ingadozások felmutathatóságában nyilvánul meg, abban az időszakban, amikor a nemzeti célkitűzések, a művelődésterjesztő törekvések és mindennek érdekében egy programként meghirdetett közönség- és közösségteremtő igyekezet vált az irodalom *társadalmilag* is legalizált célkitűzésévé.

Ami mindebből kikerekedett, egy műfaj történeti, egy életrajzi és egy kortörténeti monográfia elemeit egyaránt magába olvasztó tanulmány lett, körkörös felépítésű szerkezetben, melyben Fáy András szerzői és közéleti egyénisége, illetve életműve az adott kontextustól függően alakul át megfigyelési alannyá, példaanyaggá vagy éppen modellé – erre utal a kötet alcíme.

A kötet második részét a Fáy András emlékirataiból összeállított válogatás képezi, amely dokumentálja, illusztrálja, helyenként hitelesíti a tanulmány téziseit. E szövegközlésekben feltüntettem a különböző szövegváltozatok (kéziratok, közlések, másolatok és átdolgozások) eltéréseit, de mikrológiai jegyzetelésüket nem végeztem el, tekintve, hogy készüléken van az emlékiratok teljes anyagának feldolgozása és jegyzetelése, Fáy András emlékkönyvszövegeinek sajtó alá rendezésével együtt.

A tanulmány egy-egy részlete korábban is megjelent, az ittenitől eltérő terminológiával. Az így képződő változatok közül, hosszas mérlegelés után, a jelenlegieket tekintem véglegesnek. A főbb eltérésekre a szöveg adott helyein utalok.

Egy monográfia, egy tanulmány sohasem egyszerű mű. A kutatáshoz, a levéltári, kéziratári, könyvtári munkához, vagy a közös beszélgetéseken alakuló, formálódó tartalmi-szerkezeti leltisztuláshoz nyújtott baráti és szakmai segítség minden egyes

szövegnek szerves része. Így épült bele ebbe a munkába is Szajbély Mihály folyamatos támogatása, aki nem sajnálta a fáradságot, hogy a munka többszöri átdolgozása során újra és újra olvassa, jegyzetelje a szöveget. Kerényi Ferenc szintén kezdettől fogva figyelemmel és érdeklődéssel kísérte munkámat, az átdolgozás és a lektorálás során is hasznos tanácsokkal szolgálva. Köszönetet kell mondanom végül annak a rendhagyó módon jól működő, a 19. századi irodalomtörténet kutatóit csaknem mindenestől felölelő szakmai és baráti körnek („társaságnak”), amely a „Vetés-forgónak” nevezett félévenkénti összejövetelek egyikén, Miskolcon e tanulmány egyes részleteit megvitatta. Az adott fejezetek észrevételeik, tanácsaik, kérdéseik alapján nyerték el itt közölt formájukat.

Végül – nem mellőzhető szempont – azokról kell szólnom, akik a kötet kiadásának anyagi elősegítői voltak: a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tudományos és Pályázati Bizottsága, ugyanitt a Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék és a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Köszönöm.

Szeged, 2000 tavaszán

Hász-Fehér Katalin

BEVEZETÉS

Fáy Andrást a „haza második mindenese” nevezték,¹ kisebbik Deák Ferencnek, neve a reformkori Magyarországon a józan-ságot, a konfliktusok megoldhatóságát, az arany közép-szer biztonságát jelentette. Műveit mindenki olvasta, a latinos műveltségű vidéki nemes, a civilizálódó városi polgár, a klasszikusokat ismerő férfiközönség éppúgy, mint az érzékeny románok világát kedvelő, formálódó női olvasótábor. A kortárs írók közül azonban mindennek ellenére, vagy éppen ezért, egyiknek a köréhez sem tartozott igazán. Kazinczyval barátoknak nevezték egymást, a fiatal pesti írók az ő házában vendégeskedtek, de a levelezések arról tanúskodnak, hogy barátságuk ellentmondásos volt. Ismeretségi köre és tisztelőinek tábora ugyanakkor az egész országra kiterjedt. Valóban „mindenes” volt: szolgabíró, táblabíró, akadémiai tiszteletbeli tag, Döbrentei Gábor mellett a budai Várszínház társigazgatója, 1835-ben Pest vármegye követe az országgyűlésen, a Kisfaludy Társaság igazgatója, részt vesz a Nemzeti Színház építésének szervezésében, tagja a Kaszinónak és elnöke a Nemzeti Körnek. Dalokat ír és cigányszótárt készít, hasznos tanácsokat gyűjt össze háziasszonyoknak és gazdáknak, foglalkozik a nevelés, a nőnevelés elveinek kidolgozásával, a protestáns unió, az ipar, a tudós társaság, a céhrendszer, a börtönök, a koldulás, a műkiállítás, a takarékszövetkezet, az országos statisztika készítésének ügyeivel, vagyis mindennel, amit a korszak társadalmi, művelődési, szociális, gazdasági vagy művészeti életében át- vagy megszervezhetőnek érzékelt.

¹ Vö.: FLNDURA 1888; BADICS 1890; ERDÉLYI Pál 1890. E sommás jellemzés feloldását és recepciótörténeti szempontú részletezését l. A Fáy-recepció néhány tanulsága c. fejezetben.

Egy ilyen szerzőtípushoz fűződő ízlésvilág és irodalomszemlélet leírására szűkösen bizonyulnak azok az értékelő tendenciájú megközelítések, melyek szemszögéből többek között a Fáy-jelenség is csak az „átmeneti”, „hagyományos”, „dilettáns” vagy „népszerű” kategóriákkal minősíthető. A ma másod- vagy harmadvonálnak tekintett korabeli irodalom mellőzésének történetietlensége abban mutatkozik meg leginkább, hogy a 18–19. század fordulóján, vagy akár a reformkorban, sokkal több kételet okozott a fenti fogalmak értelmezése. A kortársak közül, Kazinczyt is beleértve, mindenkit válaszütra vagy válaszdásra kényszerített például a népszerűség és esztétikum, a nemzeti-közösségi feladatvállalás és irodalmi differenciálódás vélt vagy valós ellentéte.

Egyértelmű állásfoglalások nem születtek a korszakban, még az olyan látszólag magabiztos esztétikai érvrendszerek esetében sem, mint amilyenek Kazinczyé tűnt. Az ő bizonytalanságai is azt a folyamatosan alakulóban, mozgásban lévő állapotot jelzik, amely a magyar irodalmi életet a 18–19. század fordulóján jellemezte, ahogyan a beáramló külföldi, főként német és francia esztétikák művészi programjai a hazai, még nem intézményesült, nem központosult, a latin poétikákon, fordított-átültetett románon, barokk hagyományokon, a vidéki életformához kötött, de helyenként már városiasodó művelődési életen és a nemzetszemlélet vagy a művelődésterjesztés különböző változatain alapuló irodalmi közeggel találkoztak. Szemléletes példája ennek a Fáy Andrással folytatott levelezés, melyben Kazinczy hol elismeri, hol pedig tagadja az esztétikumnak és a népszerűségnek az összeférhetőségét.

A másodrangúvá vált szerzők életművének vagy a kanonizált írók egykori ingadozásainak és kételeteinek a kutatása olyan stratégiát igényel, ahol az időbeli felsorakoztatás helyett – egyfajta belső komparatiztika révén – a térbeliség elve érvényesül, és a figyelem a szinkron jelenségek összefüggéseire összpontosul. A történeti jellegű, de a kijelölt időhatárok között az egyidejű kontextusokra figyelő eljárás (ami természetesen nem jelenti egyben a Tinyanov emlegette statikus izolálást)² önmagában nem szá-

² TINYANOV: *Az irodalmi tény, és: Az irodalmi fejlődésről*. In: TINYANOV 1981. 5–39.

mít újdonságnak, hiszen több tudományos diszciplína és irodalomelméleti irányzat fogalmazott meg magának hasonló célkitűzéseket.³ E hagyományosnak is minősíthető közelítésmód mégis nehezen megoldható kérdéseket vet fel akkor, ha a 18–19. századforduló magyar irodalmának állapotával, ezenbelül pedig egy olyan hosszan tartó, mintegy fél évszázadra kiterjedő, de a mai irodalomtörténet állása szerint másodrangú irodalmi pályával próbáljuk meg összhangba hozni, mint Fáy Andrásé. A hosszú időtartamú folyamatok leírása és a mikroszintű jelenségek nem kritikai szándékú megfigyelése, különösen pedig a kétféle tevékenység egymásba építésének igénye ezért azzal a következménnyel jár, hogy azok az irodalom- vagy társadalomelméleti iskolák és módszerek, mint például a rendszerelmélet⁴ vagy a mikrohistorizmus, amelyek látszólag jól hasznosíthatók lennének, e tanulmány keretein belül csak részben és egymással kombinálva érvényesülhetnek.

A mikrohistóriai irányzatok a korszakértelmező dimenziókkal ellentétben saját feladatukat az egyének és a kisközösségek szintjére való leereszkedésben, azok kinagyításában és sokkontextusú megfigyelésében jelölik ki.⁵ Újdonságukat többek között Szíjártó M. István abban látja, hogy az általuk felderített egyedi eseteket nem illusztrációként építik be egy nagyobb történeti összefüggésrendszerbe, hanem a történeti modell szerkezeti részeként kezelik, sőt egyenesen tartópilléreinek tekintik őket.⁶ A mikrohistóriai perspektíva ellenzőinek körében, de a gyakran eltérő nézeteket valló mikrohistóriai irányzatokon belül sem hallgatják el azonban azokat az ismeretelméleti kételyeket, hogy a kinagyító látásmóddal és a megfigyelési terület leszűkítésével

³ L. újabban Gerhard Plumpe és Niels Werber kísérletét a sokkontextusú irodalomtudomány módszertanának kidolgozására. PLUMPE–WERBER 1995. A művelődéstörténet terén nálunk elsősorban Kosáry Domokos monumentális monográfiája említendő, melynek Bevezetése szerint a művelődés társadalomtörténetét, vagyis – bár nem rendszerelméleti alapokról – a művelődés sokkontextusú vizsgálatát tűzte ki célul. KOSÁRY 1996. 11–23.

⁴ Vö.: PLUMPE–WERBER 1993; LUHMANN 1996.

⁵ BURKE 1992; SCRIBNER 1995; SZÍJÁRTÓ 1996; REVEL 1996; TAKÁTS József 1998. 13; TAKÁTS József 1999a; 1999b. 40.

⁶ SZÍJÁRTÓ 1996. 174.

vajon a lépték változik-e csupán, vagy az érvelésmód is. A válaszok sokfélék, Maurizio Gribaudi megfogalmazásától kezdve, miszerint az egyénekre való összpontosítás miatt az oksági viszonyok nem általánosíthatók, Jacques Revel véleményéig, miszerint csak az irány változik azzal, hogy az egyéni viselkedésből halad a vizsgálódás a társadalmi összefüggések felé.⁷ Az egymással vitázó elképzelések közös vonásaként mégis megállapítható, hogy a szerzők többsége feltételezi a mikroszintek és a makrokontextus kölcsönös függését, illetve a kisközösségek, sőt egyének és a társadalmi szintek egymásra gyakorolt hatását. A megfigyelt területek összekapcsolását módszertanilag különbözőképpen (a szimbolikus antropológia, a diskurzuselemzés stb. eszközeivel) gondolják elérhetőnek. Más típusú megoldást javasol a megfigyelési szintek összekapcsolására Jean-Yves Grenier gazdaságtörténész, az *Annales* című folyóirat főszerkesztője, aki a történetírás terén éppúgy problematikusnak látja a „hosszú idősíkkal” dolgozó makrotörténeti, mint a kiiktatott időfogalmat magyarázó modalitásokkal helyettesítő mikrotörténeti irányzatok módszerét.⁸

A szintézis lehetőségét Grenier nem tartja kizártnak, amennyiben a mikrotörténelem újra bekapcsolja kutatásaiba az idő fogalmát, vagy a másik oldalon, amennyiben a makrotörténeti irányzat le tud mondani az időfolyamat oksági kapcsolatokká való átalakításáról. A kétféle módszer egyidejű alkalmazását Grenier szerint a „véletlen” fogalma is indokolja. A fraktálmélet logikájára emlékeztetően állítja, hogy a rendszer hosszú története során vannak olyan pillanatok, „amikor a véletlenszerűség nagyon fontos, ahol az esemény, az egyediség központi szerepet játszik”.⁹ E pillanatok felderítésére tekinti alkalmasnak a mikrotörténeti elemzést. Úgy tartja, hogy vannak olyan korszakok, mint például

⁷ Uo.

⁸ CZOCH-SONKOLY 1999. 306–311.

⁹ Tanulságosnak látja e szempontból azt a technikátörténeti epizódot, ahogyan az írógép-billentyűzetek QWERTY betűsora elterjedt: a betűsornak nem volt köze sem a gépelés logikájához, sem a titkárnők képességeihez. Egyszerűen arról volt szó, hogy a nagy tételben gyártó cégek éppen ezt a billentyűzetet választották ki a sok más lehetséges változat közül, és ezt terjesztették el. A hiedelem, mintha ez a konstrukció jobb lenne a többinél, később kapcsolódott hozzá.

a múlt század vége is, amikor a véletlenszerűség szerepe igen erőssé válik, mert „a választást több, egymással versenyben álló változó befolyásolja”, és ilyen korszakokban elkerülhetetlen a történeti szempontú, ugyanakkor az egyedi eseményeket nagyon közelről, mégis széles kontextusban megfigyelő tevékenység.

Minthogy a 18. század végét és a 19. század elejét irodalomtörténeti szempontból folyamatos alakulásban lévő (amorf) időszakként jellemeztük, és a kérdésfelvetés éppen e mozgás mibenlétére, mintázataira és szereplőire, vagyis az ideiglenes csoportosulások egyetértéseinek, félreértéseinek és eltéréseinek a lehetséges feltérképezésére irányul, érthető módon az egyetlen problémakörben mélyfúrást végző, de az időtényezőt kiiktató mikrohistoria sem válhatott kizárólagos elméleti vagy módszertani alapjává e tanulmánynak. Amennyiben tehát a 18. század végét és a 19. század elejét olyan korszaknak tekintjük, ahol a „véletlenszerűség szerepe igen erőssé válik”, de figyelembe vesszük, hogy Fáy András pályája több évtizedre is kiterjed, akkor a grenier-i értelemben vett módszerkombináció, vagyis a „hosszú időtartamba” beillesztett, az időtényezőt esetenként felfüggesztő mélyszinti elemzés nyújt a mikrohistoriainál tágabb lehetőségeket.

(Olvasástörténeti kiindulópont)

A kontextusok sokféleségéből eredően a mélyszinti leírások különféle más megközelítéseket kapcsolnak be a szövegbe, a pszichohistorizmustól kezdve a recepció-, a kánon- és kultusztörténetig vagy a diskurzuselemzésig. A strukturált és az integrált irodalomról szóló gondolatmenet ezért egyben annak próbája lesz, hogy a „tisztá elmélet” igényével és követelményével szemben – amely maga úgyszintén történeti konstrukció –, működőképes lehet-e a módszereket és irányzatokat a változó megfigyelési pozícióknak megfelelően alkalmazó eklektikusság, a szabad nézőpontváltogatás értelmében,¹⁰ ahhoz hasonlóan, ahogyan azt a 16–

¹⁰ A „megfigyelés” terminust a luhmanni rendszerelmélet alapján, a „nézőpont” kifejezést pedig chladeniusi értelemben használom. A kettőt Jürgen Fohrmann-nal ellentétben – látszólagos összeférhetetlenségük ellenére – egy-

18. században az eklekticizmus képviselőinek többsége, közöttük Francesco Redi vagy Thomasius megfogalmazta.¹¹

Kiindulópontként a közönségszemlélet változatainak a megfigyelése látszott alkalmasnak. A publikum fogalma központi jelentőségűvé válik a 18–19. század fordulóján, ízlése hivatkozási alapként, önigazolásként, gyakran perdöntő érvként szerepel a korszak kritikai és esztétikai vitáiban. Az irodalmi élet változása, strukturálódása és később majd intézményesülése ezért a közönségről való gondolkodásmód, vele párhuzamosan pedig az olvasói válaszok felől is megközelíthető, alkalmazva eközben azoknak az irányzatoknak, főként Jauß recepciótörténeti elemzéseinek, az amerikai reader response-irányzatnak vagy az értelmezői közösségek elméletének egyes tanulságait, amelyek vizsgálódásuk során már legalizált területként vállalják fel az olvasói perspektívát és az olvasást „mint bármely szöveg hangsúlyos elemét”.¹²

Eközben szembe kell nézni a 18–19. századot kutató hazai irodalomtörténeti gondolkodásnak az európainál erősebben esztétizáló hajlamával és a kontextualitáshoz, főként az irodalomszociológiához kapcsolódó ellenérzéseivel, amit némiképp érthetővé tesz az elmúlt évtizedek ideológiai behatároltsága. A hazai irodalomtörténet-írás terén ezért – csatlakozva annak történeti és antropológiai szemléletű áramlataihoz¹³ – célszerűnek tűnik akár a barthes-i „naiv (újra)olvasó” magatartása is, eközben pedig az elméleti kételyek vállalásával az értékelő szándék, a kritikai attitűd ideiglenes felfüggesztése. Különösen azoknak a választóvonalaknak az elmozdítása bizonyul termékenynek, amelyeket egy kanonizáló hajlamú, vagy a műveket dekontextualizált létmódjukban vizsgáló irodalomtörténeti szemlélet saját szakterülete köré húz, kirekesztve ezáltal a művelődés-, az ízlés-, az olvasás-

mással egy időben is alkalmazhatónak gondolom. Vö.: CHLADENIUS (1742) 1969; CHLADENIUS (1752) 1985; FRIEDRICH 1972; FOHRMANN 1988; LUHMANN 1998.

¹¹ Albrecht, MICHAEL: *Eklektik in der Philosophiegeschichtsschreibung: Experiment und Eklektik: Redi; Christian Thomasius: Der Selbstdenker als Eklektiker*. In: MICHAEL 1994. 250–278., 398–417.; GIERL 1997. 487–575.

¹² FISH 1976; LEITCH 1992. 208–232.; MAN 1986. 294; KÁLMÁN C. 1996; VERES 1996; JAUß 1997.

¹³ TAKÁTS 1999b.

történetet vagy más, nem szűkebb értelemben irodalomtörténetnek minősített tudományágakat.

Bizonyító erejű példája ennek az „olvasó” fogalmához való ambivalens viszonyulása, mint ahogyan az a *Világirodalmi lexikonban*, a „közízlés” szócikk kissé ellentmondásos megfogalmazásában olvasható: „Az irodalmi közízlés kutatása az irodalomszociológiának éppúgy feladata, mint társtudományainak, alakítása azonban az irodalomé s az azt vezérlő társadalmi konstellációé”.¹⁴ A 18–19. századi irodalom esetében mindez azért jelent gondot, mert a megbízott tudományok, köztük a hazai irodalomszociológia még az adatok begyűjtésében is csupán szórványos eredményeket hoztak,¹⁵ az irodalomtörténeti irányzatokkal való kapcsolatteremtéstől pedig a jelek szerint határozottan idegenkedtek.

A múlt századdal foglalkozó irodalomtörténet-írás terén bár mindig is léteztek, csak az utóbbi időben erősödtek fel azok a kísérletek, amelyek az elmúlt korszakok mássága iránti tolerancia jegyében az első, másod-, sőt harmadvonalbeli művek egybevont vizsgálatára vállalkoznak, és nemcsak definiálják azoknak irodalomszemléletét, hanem kontextuális vizsgálataikban érvényesítik is azt.¹⁶ Ennek köszönhetően változnak meg lassan azok az őskor- és eredetmítoszok, miszerint az 1817-es Tudományos Gyűjtemény, majd a későbbi Aurora jelenti „a magyar irodalom hajnalát”, és „ez időben a közönséget még hódítani kelle...”, hogy a felvilágosodás idején, a 18. század fordulója körül „még nem létezett igazi olvasóközönség és irodalmi közvélemény...”, vagy hogy magyar nyelvű irodalom alig volt, s a magyar házakban kalendáriumon kívül nem találtatott könyv. Fenyő István a magyar re-

¹⁴ Világirodalmi lexikon 1979. 640.

¹⁵ Vö. pl. TRÓCSÁNYI 1941; KULCSÁR Adorján 1943. Ezeknek a maguk keretei között igényes munkáknak azonban nem volt folytatásuk. FÜLÖP Géza a kérdéskörrel szülő 1978-as könyvének előszavában már így jelöli ki a közönségkutatás céljait és módszereit: „A közönség szervezésnek elsősorban az *intézményes, egyesületi* formáit vizsgáljuk, mert e keretekben történt a széles rétegek, a nem hivatásukból, foglalkozásukból adódóan olvasók, az ún. átlagolvasók olvasóvá nevelése”, magában a kötetben pedig meglehetősen szerény adatmennyiséggel dolgozik. FÜLÖP 1978. 15.

¹⁶ Példa értékű e szempontból Kerényi Ferenc dráma- és színháztörténeti munkája. KERÉNYI 1981.

formakorról szóló könyvében az „igazi” közönséget a Kazinczy utáni időszaktól eredezteti: „S az élite-kisebbség, a választott kevesek ideálvilága? Ez a tömegektől tudatosan elkülönülő irodalmiság akkor volt lehetséges, amikor a Kazinczyval levelezők köre nemcsak az írókat, de többé-kevésbé a hazai olvasókat is jelentette egyszersmind. Amikor még nem volt közönség...” Csetri Lajos az 1795-ös év utáni nagy kulturális visszaeséről beszél, az irodalmi élet feltételeinek hiányáról, melynek közepette szervezett irodalmi élet és közönség helyett regionális centrumok, laza csoportosulások alakulnak ki. (Ez a megállapítása azonban nem egészen értékelő jellegű, mert ugyanakkor azt is figyelembe veszi, hogy e centrumok, mint például a debreceni kör, az európai irodalmi és művelődési mozgalmakat mennyire élénken követték.)¹⁷

Statisztikai adatokat állítani szembe a fenti tézisekkel arról, hogy 1792–94-ben például Molnár Borbála *Munkáji* első két kötetének hány példánya kelt el, hány kiadást ért meg a 18. század második felében Gyöngyösi, hányan olvastak Gvadányit, Dugonicsot, milyen hallgatósággal és olvasótáborral rendelkezett Pálóczi Horváth Ádám, milyen számban találhatók kéziratos másolatok Csokonai verseiről, Fazekas *Lúdas Matyi*jéről, s milyen példányszámban vásárolták a fordított érzelmes románokat, éppen a különböző szemléleti háttér miatt jelentene meddő vitát. Az idézett mondatokban az „olvasó” nyilvánvalóan nem számbeli, hanem értékelő és értékfogalomként működik.¹⁸ Fenyő István „közönsége” polgárosuló, demokratizálódó, szervezett terjesztőhálózatot, író és olvasó ízlésbeli kompromisszumát feltételező, de nem kifejezetten intézményes keretek közt zajló irodalmi közéletiségét igényel maga mögé, míg Csetri Lajosnál a valamivel

¹⁷ FENYŐ 1976. 19; CSETRI 1990. 30–31, 109–110.

¹⁸ Jó példája ennek, hogy míg Csokonai esetében az az álláspont tartotta (tartja) magát, hogy nem volt olvasótábora, mert a magyar közönség ekkoriban még inkább pipára gyűjtött a könyvlapokkal (ezt a mítoszt alig módosították a kéziratos énekeskönyvek kutatási eredményei), addig Vörösmarty vagy Arany János mögé mindig is hatalmas olvasótábor rajzolt oda az irodalomtörténet (mely adatok szintén korrekcióra szorulhatnak, legalábbis egyes művek befogadási mutatóinak feltérképezésével árnyalódhatnak).

szűkebb körű olvasótábor egy centralizáltabb, reprezentáns intézményeket is magában foglaló irodalmi életben, az intézményrendszer értékskáláján lemerített és elhelyezett művészet befogadója.

Az eltérő szemléletmódok arra hívják fel a figyelmet, hogy a közönség fogalma – az irodalmi műhöz hasonlóan – hermeneutikai tárgy, és a megfigyelői vagy értelmezői pozíciótól függően telítődik meg tartalommal. A kanonizáló irodalomtörténet, illetve a kizárólag statisztikai kutatásokra koncentráló irodalomszociológia számára az „olvasó” a „nagy” szerzők közönségeként, s ezenbelül is csupán vásárlói-megrendelői minőségében érdekes, ezért természetes, hogy kutatási területük az adatszerű tényeket már megbízható mennyiségben szolgáltató korszakokra és jelenségekre terjed ki. Mindaz, ami e korszakok előtt vagy mellett a befogadói szférában történt, egy ilyen kutatás számára csupán irányzatoknak, irodalmi, nyelvi harcoknak, alkotói, ízlésbeli bizonytalanságoknak, következetlenségeknek a szervetlen, rendszertelen forrongását jelenti, éppen ezért prehistorikus, (irodalom)történetet megelőző, vagy azon kívül eső jelenségcsoportként kezelhető. Nem vitatható, hogy a 18–19. század fordulójáról szelektált anyaggal ezt a megközelítést történeti jellegűként is fel lehet tüntetni. Szélesebb körű forrásanyaggal dolgozva azonban kiderül, hogy a mai hermeneutika által annyiféleképpen megkérdőjelezett és leértékelt *történeti nézőpont* a magyar irodalomtörténet ideologizáló és esztétizáló vonulatától mindig is idegen volt.

Helyzetkép: Fáy András Kazinczy és Toldy Ferencék körében

1826. június 11-én kis társaság gyűlt össze Szemere Pál házában: Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Toldy Ferenc, Stettner György és Kölcsey. Toldy (akkor még Schédel) Ferenc Vörösmarty révén itt ismerkedett meg Szemerével, és itt találkozott először Kölcseyvel, akiről részletes jellemzést ír Bajzának. A találkozás ürügye a költészeti antológia, a *Handbuch*, melynek összeállítására nézve Kazinczy, a közölt terv alapján, szabad kezet adott Toldynak: „tégyszer a mi tetszik, az mindég jó lesz...” Toldynak azonban tudomására jut (nem árulja el, mi módon), hogy Kazinczy eközben Szemerét titokban arra kéri, figyeljen oda a kezdő és túlzottan lelkes irodalomtörténészre. Toldy ezen felháborodva meglátogatja Szemerét, de a számonkérésből baráti társalgás fejlődik. Toldy előadja a *Handbuch*-ra vonatkozó elképzeléseit, a fő beszédtema azonban az Élet és Literatura terve és a „kritika megállapítása” – olyan célkitűzések, amelyekkel (nevezzük egyelőre így) az új irodalom, új generációval Pest-Budán lassan formálódni kezd. Fáy András ebben a pipázgató-tervezgető barátkozásban, mely „nyolcadfélig tartott”, „egészen idegennek érezte magát...”

„Ő nem egyéb – írja róla a társas est után a huszoneves Toldy Bajzának –, mint igen okos és elmés férfiú, s mivel nem egyéb, nem lehet neki az aesthetikusok beszédébe kevergeni. Mikor a g[rammatiká]-ról disputáltunk azt mondta: határozzátok el ti, mi jó? én elfogadom, mert grammatizálni nem tudok. Erre Kölcsei: de akkor is, ha mi elhatározzuk is, neked tenmagadnak gondolkodnod kell hogy jobb e a mit mi mondunk mint az, a mit ellenünk mondanak. Fáy igen csodálkozva kérdezte: Mi az ördög, hát én nyugvék, nem jó. Hm pedig másképp sose mondtam, de csak confundáltok. Igen ám! mert az olvasás még nem elmélkedés...”¹⁹

Egy évre rá, 1827 júniusában, amikor Toldy Ferenc *Aesthetikai levelek* című műve megjelent, *Az olvasóhoz* írt előszavában egyér-

¹⁹ BAJZA-TOLDY LEV. Toldy Bajzának, Pest, 1826. június 10–11. 317.

telmően, ironikusan-indulatosan, szó- és névjátékkal utal Fáy Andrásnak azon – szerinte felháborító – ítéletére, amellyel a *Kis gyermek halálára* című Vörösmarty-verset a *Zalán futásánál* többre becsüli: „Mert noha költőnk a községet hidegséggel épen nem vádolhatja, illy igyekezet felesleges nem lehet, midőn legjobb fejünk egyike ezt mondogatá, hogy Zalán szép munka ugyan, de a kis gyermek halálára írt vers még is kedvesb adomány. Ez *fájhat* mind a költőnek, mind annak, ki a költő érdemeit általlátni tanulta. De illy férfiú megtérítését szerénységem nem irányozható; azokat pedig kik vele egy polczon nem állanak, hasonló tévedésektől megóvnom kötelességemnek tartám.”²⁰

Későbbi kapcsolatukban mintha nem lennének következményei a fenti nézeteltérésnek. A harmincas években a Fáy-nak címzett Bajza-levelek udvariasak, tisztelettudók, helyenként meleg hangúak. Bajza is, Toldy is rendszeresen eljár Fáy ebédjeire és vacsoráira, együttműködnek az Akadémiában, a Kisfaludy Társaságban,²¹ de az a személyes és bizalmas hang, amely az egymásnak vagy akár a Kazinczynak írt leveleiket, főként Toldyéit jellemzi, mindvégig hiányzik társalgásukból.²² Viszonyuk ambivalenciája akkor lesz szembetűnő, ha egymás mellé állítjuk a Fáy-nak szóló leveleket és a róla alkotott magánvéleményeket Bajza és Toldy levelezésében.

1825-ben Toldy arról számol be Bajzának, hogy a Hébe kevés jó szöveget hozott, s Helmeczy az ismertetőben csak Fáy (*Két jó*

²⁰ BAJZA–TOLDY LEV. 418., 637., és VÖRÖSMARTY Stettner Györgyhöz, Pest, 1826. jan. 2. BRISTIS 1965. 126.

²¹ Mint Kerényi Ferenc felhívta rá a figyelmet, ebben közrejátszott az a tény, hogy Fáy András, akit Pest vármegye a Kisfaludy Károly-hagyaték gondnokává nevezett ki, s ennek értelmében vissza kellett volna kérnie a kéziratokat attól a társaságtól, amely az elhunyt műveinek kiadásán dolgozott (a társaság tagjai: Forgó György, Waltherr László, Szalay Imre, Bajza József, Helmeczy Mihály, Schédel Ferenc, Stettner György, Vörösmarty és Bártfay László), úgy intézkedett, hogy Bajza és Toldy – mint szellemi örökösök – a kéziratokat maguknál tarthatták. Sőt abban is segédkezett, hogy Bártfay László, akinek Kisfaludy Károly tartozott, megkapja a tartozás egy részét. Vö.: VISZOTA 1903–1904; 1903.

²² Toldy neve hiányzik Fáy emlékkönyveiből, és neve, akárcsak Bajzáé sem, azon a névsoron sincs rajta, akiknek barátságára 1859-es önéletrajzi jegyzetei szerint Fáy András különösen büszke volt.

tanács) és Bajza művét (*Széphalom*) emelte ki. Toldy alapján véve egyetért Helmeccyvel, csak annyiban helyesbíti, hogy a két említett szöveg mellett Kazinczyét (*Pindarosz olympiai VI éneke*) és Kölcseyét (*Panasz*) is a jók közé sorolja. Eszerint Toldyék 1825 körül Fáy, meséinek sikere alapján, íróként tartják számon. Elméleti képzettségéről azonban nem változott véleményük. Erről tanúskodik a Kritikai Lapok előtörténetéhez tartozó levélváltásuk: Toldy 1826 januárjában a *Zalán* és a *Cserhalom* hideg fogadtatásának, alacsony közönségsikerének láttán a rá jellemző hevesességgel indítványozza Bajzának, hogy néhány íróval együtt alapsítsanak társaságot és lapot, Kritikai levelek címen, melynek feladata a „rég (i) (?) vagy új magyar könyveknek vizsgálatai, vagy gúnyolatai...”, de főképp a régi ízlés követőinek bírálata lenne: „Kulcsár kalauz versei, Thájsz Sz Litája, recensióji, Desőfi recensióji, Czinke leczkéji, s az alkalmi költők átláthatatlan seregje...” Toldy rohamra készül: „Az új iskolának kell diadalmaskodni, vagy elveszünk. Dixi.”²³ Bajza, ismerve barátjának hirtelen támadt ötleteit, nem válaszol neki, de a terv tovább konkretizálódik, s Toldy február 18-i levelében már az első szám leendő tartalmát is ismerteti. Kisfaludy bevezetője után Sédél néven ő maga vállalta volna a Kazinczyról szóló kritikát, Stettner Fáy Andrásról, Vörösmarty pedig Kisfaludy Sándorról írt volna.

A Kritikai Lapok csak 1831-ben indult meg, de Toldyt addig is folyamatosan foglalkoztatja a társaságalapítás gondolata. 1829-ben, külföldi útja során visszatér a témára, melyre válaszolva a jóval higgadtabb Bajza egy ilyen társaság esélyeit (esélytelenségeit) sorolja fel neki: „mondd meg, kérlek, kikből fogna ezen társaság összeállani? V[örösmarty] és K[isfaludy] egyedül csak a költői körben fognak mindörökké ragyogni, mert egyik sem tanult fej, s még csak idom sincs benne a tanulásra. Stettner, mint eddig, semmit sem csinált, úgy ezután sem fog semmit sem csinálni; Bártfay, Helmeccy hasonlóképp. Kazinczynak[,] Szemerének vége, s ezek különben sem voltak soha effélékre valók, Kölcseyt nem fogod eszközölhetni, hogy Pesten lakjék, ha Szatmárban lesz esztendőig nem fog csak leveledre is felelni. *Fáy felől álmodozni sem lehet*. Ezekkel úgy hiszem elő számláltam mind azokat, kik a

²³ BAJZA-TOLDY LEV. 277.

magyar literatúrában valamit érhetnek és így végtére senki sincs egyéb, mint magad kiből a társaságnak ki kell állnia.”²⁴ (Kiem. H. F. K.)

Fáy András kritikusi hitelében nem bíznak, ami érthető már akkor is, ha csak azt a három szöveget hasonlítjuk össze, amelyet Fáy, Toldy és Bajza írt Vörösmarty műveiről az Akadémia 1833-as évi nagydíjának odaítélésekor. Míg Bajza és Toldy hosszan méltatják Vörösmarty romános költését, tündérvilágát, műfaji gazdagságát, lángoló érzéseit, metaforikusságát, lélektaniségét, kompozícióját, vagyis az új irodalom esztétikai ismérveit, s így a választás az ellenjelölt Kisfaludy Sándor és Vörösmarty között számukra egyértelmű, Fáy András érvei, szempontjai és terminusai a romantikus ízlésvilág számára (már) idegen, részben kazinczyánus-klasszicista, részben vidéki-népszerű normakészletből származnak: „Az érdekelt szempontból tehát alulírt nem késlekedik Vörösmarty Mihál úr munkái öszves kiadásának ítélni a másik felett a jutalmat. Ugyanis ha szinte ebben tán kevesebb *egészen új darab* található is, mint amabban, de Vörösmarty csalhatatlanul többet *javított* régi dolgozatain, mint Kisfaludy a magáéin... Továbbá az újabb magyar *verselés technikájának* egyik fő posztulátuma az, hogy *a rímes versek is metrumra szedtettsenek*, ezt kívánván valamint nyelvünk alkalmas volta, úgy a muzsikai harmónia is. Erre Kisfaludy *könnyűszerű verselésében* tekintet nincs, Vörösmartyében ellenben a legszorgosabb. – Végre mi a *használt nyelv tökélyeit* illeti... Vörösmartynál nyelvünknek egész eddigi haladása feldolgoztatott, úgy *grammatikai konszekvencia, stúdium és hibátlanság*, mint *numerus, erő, tömörttség és fenség* tekinteteiből s felette e részben bizonyosan egy író sem áll.

Ezeknél fogva alulírt, ha szinte Kisfaludy Sándor urat *halhatatlannak* vallja is, míg magyar ajak zeng a hazában, úgy vélekedik, hogy a hazai literatura s költészet mostani fokához képest Vörösmarty munkáinak öszves kiadása *több hatású* s annál fogva a jutalmat ennek ítéli.”²⁵ (Kiem. H. F. K.)

²⁴ BAJZA–TOLDY LEV. Bajza Toldynak, Pest, Nov. 15-d. 1829. 477.

²⁵ A megosztott akadémiai nagyjutalom, az 1833-ik évre. LUKÁCSY–BALASSA 1959. 149–159.

A fanyalgó hang egy idő után már nemcsak Fáy kritikusi képzettségét érinti a két barát levelezésében, hanem irodalmi műveit is. Bajza 1826. október 26-án arra kéri Toldyt, az ő nevét hagyja ki a *Handbuch*-ból. Nem mintha attól félne, írja, hogy „a hol Döbrentei, Székely, Fáy, Tóth mint poeták helyt foghatnak”, ő el nem vegyülhetne a maga műveivel, hanem mert baráti kedvezésnek tűnhetne a kézikönyvbe való felvétele.²⁶ Két évvel később, *Az epigramma theoriája* című tanulmányának megbeszélésekor Toldy azt kérdezi Bajzától, miért vette fel a bizonyos T. Cz. anagramm alatt író szerzőt, s miért nem Majzikot, Fáy, Kultsárt. Bajza nyíltan, egyértelműen, Fáyra nézve nem egészen hízogó szavakkal válaszol: „Kölcsey és Berzsenyi csak egykét darabocskát [epigrammát] írtanak de jót: Fáy, Szenvei, Majzik is keveset s ezt a keveset is úgy, hogy rólok kritikázni a nemesebb ízlés megsértése nélkül nem lehetett volna.”²⁷

A *Conversations-lexikon* körüli perben Fáy András Kazinczyval együtt Bajzáék mellé áll, de a fiatalok – különösen Bajza – elégedetlenek a néma, nyilvánosan be nem avatkozó pusztá rokonszenvvel. Kazinczy és Fáy – írja a nyugaton utazgató Toldynak – „mint valami gyáva vén asszonyok titkon örülnek, hogy Döbrenteit zúzzuk...”²⁸ Toldy azonban ezt a kívülmaradást, Bajzával ellentétben, nem veszi rossz néven. Nem bízik abban, hogy beavatkozásuk használhatna a vita eldöntésében, ugyanakkor jelzi, hogy a harc már egészen a fiataloké, s talán jobb is, ha a győzelem az övéké – sőt, kizárólag az övé marad: „Hogy K[azin]czy és Fáy örülnek és nem szólnak, mert nincsenek a dologba keverve, azt igen jó teszik... Még D[öbrentei] nincs tönkre téve, mondjátok, hogy ez a hőstett Sz[emer]-ét várja. Barátom én pedig azt tartom, hogy ez a kised tett engem vár.” Mint eposzi szóhasználatából sejthető, a lexikoni per inkább szimbolikus csatát jelentett az új nemzedék (és Toldy) számára, mint a lexikon minőségéért való pusztá aggodalmat. Ezért az ütközetben az „öregeknek”, akár csak Vörösmarty a *Zalánban*, inkább a tűzhely körüli mesélgetés szerepét szánta.

²⁶ BAJZA-TOLDY LEV. Bajza Toldynak, Pozsony, 1826. okt. 29. 349.

²⁷ BAJZA-TOLDY LEV. Bajza Toldynak, Oroszi, 1828. dec. 8. 451.

²⁸ BAJZA-TOLDY LEV. Bajza Toldynak, Pest, 1830. máj. 18. 496.

Fáy azonban „öregként”, Kazinczy társaságában sincs kedvezőbb pozícióban, mint a fiatalok körében. Közismert, bár különféleképpen interpretált tény, hogy Fáy első kötetét, a *Bokrétát* (1807)²⁹ Kazinczy megbírálta, s precízebb nyelvhasználatra, szorgalmasabb tanulásra intette a fiatal szerzőt. Toldy úgy tudja, hogy Fáy maga Kazinczy buzdította verseinek kiadására, s mikor a kötet a mesternek ajánlva megjelent, „Kazinczy örvendező és buzdító javallással fogadta ezt: de a nyelv és technika érdemlett megrovásával, valamint azon tanáccsal, hogy Schulz aphorismáit és Rousseau maximáit fordítani próbálgassa, az eredetiségre hivatott ifjút inkább elidegenítette a további könyvszerzéstől, mint kalauzolta”.³⁰ (A ma már ismert három levélből tudjuk, hogy Kazinczy a Schulzra és Rousseau-ra vonatkozó utasítást vagy tanácsot közvetlenül nem Fáynak írta, csupán Szemerén keresztül üzenté.) A bírálatra vonatkozóan Fáy későbbi monográfiái közül Findura Imre finomabban fogalmaz: „örömmel fogadta az ifjú első zsengeit; de egyúttal útbaigazításokkal szolgált... Andrásunkra ezen tanok nem voltak feleslegesek...”, míg Erdélyi Pál Fáy András javára fordítja Kazinczy rosszallását: „kedvét szegte ez a neki rosszúl eső bírálat, és egyszerű magyaros beszédjét hozta zavarba...”³¹ Bármennyire is igyekeztek azonban a későbbi életrajzírok, sőt idővel maga Fáy is enyhíteni a megrovást, tény, hogy az ajándékkötetre való első reakció nemcsak intő, hanem egyenesen éles, gúnyos és kioktató. Fáy pontosan megérthette belőle, hogy írói-költői felavattatása ezúttal elmaradt.

Azt egyik életrajzíró sem említi, hogy Kazinczynak nem egy, hanem három levele szól a *Bokréta* megküldése után Fáyhoz. Az elsőt négy nappal a küldemény kézhezvétele után, első indulatában írta, a másodikat egy évvel később (1809), a harmadikat pedig a Rummy Károly Györgynek szóló, a *Bokréta* recenzióját³² is tartalmazó levéllel egy időben, 1810-ben. Az említett irodalomtörténészek szövegszerűen egyiket sem ismerték, mert a Kazin-

²⁹ FÁY András: *Bokréta, melyet Hazájának kedveskedik F. F. A. Pesten*, 1807.

³⁰ TOLDY Ferenc: *Fáy András*. TOLDY 1871. 195.

³¹ FINDURA 1888. 3; ERDÉLYI Pál 1890. 32.

³² Kazinczy recenziója az *Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum* c. lapban jelent meg 1811-ben. (II. k. 167.)

czy-levelezés 23. (pót)kötete szerint, amely az 1927 óta megtalált leveleket tartalmazza, ez a három levél is később került elő a Zádor-hagyatékából. Az 1880-as évek monográfiái részben Szemere, részben Toldy adatait vették át. Badics Ferenc megnézte a Szemere-tárban Fáy András önéletrajzi jegyzeteit 1838-ból, melyekben szó esik az első, 1808-as levélről: „Ez volt, az első levele [Kazinczynak] hozzám. Ebben lehord, hogy stylem grammaticátlan s rossz orthographiaju; de sok ébresztéssel vegyítve...” Arról azonban sem Fáy, sem Szemere nem ír még 1853-ban, a Divatcsarnok számára készített pályaismertetési adatokban sem,³³ hogy az a bizonyos „ébresztés” csak egy, illetve két évvel később, 1809-ben és 1810-ben történt meg. Még Toldy is csak a harmadik, 1810-es levél tartalmát ismerte, valószínűleg ő is Szemere forrásaiból.

Az 1808-as első levélben Kazinczy szemmel láthatóan nem válogatja kifejezéseit: „Uram Öcsém is felette hátra van a Grammatica, Orthographia s Interpunctiók tudományában. Édes barátom, a ki csak ezeket sem tudja, az felette szentelen, ha írni mér... Miként akarja az magát jobbnak tartatni, mint akárkit a nép sepreje között, a ki szint olly rosszul ír, mit a Cultura nélkül maradt Pesti Német Lyányka írja a maga czédulácskáját a Juratúsoknak? Az Uram Öcsém munkájában csak a franczia mottók vannak igaz orthographiával írva. Azt mutatja e ez, hogy a Magyar nyelvnek nincs szabott törvénye? Bizonyossan van, csak hogy Kovács István azt maga sem ismerte, s Uram Öcsém azokról soha nem gondolkodott, s Révait megolvasni tanulni és Révain elmélkedni restelkedett... A ki rosszul ír magyarul, még nevetségesebb, mint a ki a lovat aequusnak írja. Pedig ezt minden nevetségeseknek nézi...”³⁴

A *Bokréta* jelentőségéhez mérten túlságosan heves, majd elcsendesülő indulat akkor válik magyarázhatóbbá, ha összehasonlítjuk azzal a végleges szakításba átforduló kezdeti ünnepélyességgel, amellyel Kazinczy Kisfaludy Sándornak a Fáy-kötettel egy időben megjelenő *Himfy szerelmeit* fogadta. Kisfaludy Sándor 1808

³³ SZEMERE Pál: *Fáy András*. Pályaismertetési adatok. Divatcsarnok 1853, és SZVORÉNYI 1890. II. k. 289–305.

³⁴ KAZ. LEV. XXIII. Kazinczy Fáy Andrásnak. Széphalom, 1808. jan. 21. 146.

áprilisában küldte meg Kazinczynak a könyvét. Kazinczy ekkor már tudott megjelenéséről, mert Kis Jánosnak április 25-én arról panaszkodik, hogy Kisfaludytól megkapta a *Regéket*, de a *Boldog szerelem*et nem, pedig ő inkább ez utóbbira lenne kíváncsi: „Mit adtam volna érte, ha nem ezeket a hitvány regéket, hanem igen szép szerelem-énekeinek új kiadását küldötte volna meg, melyeket még nem láttam! Találd ki mit fog kapni tőlem viszontkedveskedés képen! Petrarcanak Rafael Morghen által metszett szép képét, melytől magamat keservesen fosztom-meg, ezen aláírással: Himfynek ötlet csudáló s szerető Kazinczy. –”³⁵

Kazinczy, a barátság szertartásos ápolásának mestereként (ezért Kis János is megdicséri), előre eltervezi a könyv átvételének, fogadtatásának és megköszönésének a módját. A kötet és a hódolat nem sokat késik, öt nappal később, április 30-án Kazinczy megkapja a könyvet, bár, Kisfaludy mentegetőzése szerint, nem a finomabb velin papíron, hanem csak egyszerű kötésben, mert amazokat barátai már elkapkodták. Kazinczy meghökken a kötet átlapozása után, mert nem egészen az, amire számított. Nem annyira a „nudítások” zavarják, mert, mint Dessewffynek első reakcióit megírja, Goethe is elég meztelenségeket fest, de Kisfaludy petrarcái ihletésűnek várt és óhajtott verseiben nem látja azt a szöveggörnyezetet, tónust, amelybe ez a stíluszint beleillene. Azt még el tudja viselni, írja Dessewffynek, hogy ha a költő „szeretőjének czombján méri a hexameter és pentameter lábait, de a 137d. dalban az egésség Árboczfáját emlegetni Petrarkát imitáló versekben – das ist doch zu arg.”³⁶ Egyelőre mégis úgy látja, hogy Kisfaludyban „sok Originalitás van”, s ha Petrarcát nem tudja átültetni, legalább a régi és új hazai poéták követőjének sem szegődik, ilyen eredetiséggel pedig kevesen dicsekedhetnek a magyar írók között.

A továbbiakban mégsem az eredetiség iránti csodálat, hanem az első levelekben még visszafogottabb türelmetlenség erősödik fel a hibákkal szemben, s minél többször leírja őket (Rumynak, Döbrentének, Kis Jánosnak), egyre élesebben, egyre részlete-

³⁵ KAZ. LEV. V. Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, 1808. ápr. 25. 403–404.

³⁶ Uo. Kazinczy gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 1808. ápr. 30.

zöbben fogalmaz. Mindezekről egyetlen szót sem ír magának a szerzőnek a kötetet megköszönő levelében, 1808. május 13-án. Még azt a kis baráti tréfát is kitalálja, hogy félrevezeti őt ajándékát illetően: megírja neki, hogy Morghen-képet küld Hirgeist Ferencről, egyik régi ismerőséről.³⁷ Az majd csak a postai átvétel után derül ki Kisfaludy számára, hogy a küldeményben Petrarca képe van, amit annyira szeretett volna már Olaszországban is megszerezni, de nem jutott hozzá. Kisfaludy meleg hangú, céljait és irodalmi elveit nem takargató, de önértékeit is ismerő valomással válaszol Kazinczynak. Válaszában nem a petrarcai tónus átültetését tartja elsődlegesnek: verseivel elsősorban a fiatalság és a nők kedvét kereste, kiknek „lágyabb és érzékenyebb szívében a hazafiságnak szent tüze mélyebb és hasznosb nyomokat hágy maga után, mint sem a sok mostoha környüállások által rég elfajultt, megfásultt, és meghűltt Vénségnek komor kebelében...” Kazinczy tanítványának vallja magát, de mesterének életmódjától és irodalmi törekvéseitől idegenkedik. Önportréjában vidéki nemest, a nagyvilágba és a lármás hiúságba belefáradt katonát, műkedvelőt, de jó hazafit rajzol magáról.³⁸ Olyan magatartástípus és önértékelés ez, melyből Kazinczy legfeljebb a vidéki életmód vonzerejét fogadhatta el, azt sem annyira a magyar vidéki nemesség világától meghatottan, mint antik, tibullusi ihletésre.

Az egymás között váltott első levelek semmit sem előlegeznek tehát abból a bírálatból, amely 1809-ben a bécsi Annalenben, 1814-ben pedig az Erdélyi Muzéumban is megjelenik, s amely az egymást kölcsönösen tisztelni látszó két íróbarát szakítását okozza. Kazinczy e bírálatban ugyanazokat a kifogásokat sorolja fel Kisfaludy Sándor verseivel kapcsolatban, mint Fáy-bírálatában: „...alig találni egy lapot a munkában, mellyen illy nyelvbéli hibák ne volnának...”; „...mind azt, a mi a mivelt olvasót benne bántja, gyalúlja, vagy inkább a Poétával gyalúltassa le...” Recenziója sokkal kíméletlenebb, mint Fáy esetében, mert míg a fiatal, elsőkötetes, a nagyközönség számára még ismeretlen költőben csak a

³⁷ KAZ. LEV. V. Kazinczy Kisfaludy Sándornak. Széphalom, 1808. máj. 13. 450–451.; Hirgeist Ferenc Kazinczy rablársa volt.

³⁸ KAZ. LEV. VI. Kisfaludy Sándor Kazinczynak. 1808. júl. 27. és szept. 18.

közízlés tükröződését kell rosszallnia, az akkor már széles körben ismert és kedvelt Kisfaludyban a rossz ízlés megerősítésének a veszélyeit érzékeli („utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést...”³⁹). Recenziójában Kisfaludyt ezért költőtársból a tanítvány szintjére szállítja vissza. Megbírálja a rossz rímeket, a versekbe nem illő szavakat, végül a Petrarcahoz való hasonlóságot is elvitatja tőle, mert verseinek más a tónusa, „pedig ez csinál mindent...” Továbbra sem vonja kétségbe azonban Kisfaludy tehetségét és eredetiségét a szerelmi költészet tematikájának terén⁴⁰, melyet éppúgy, mint a kezdő Fáynál, kiművelni, a francia, német, olasz példák és Dayka műveinek tanulmányozásával iskolázni tart szükségesnek.⁴¹

Nem újdonság tehát, amikor Kazinczy a Fáynak írt 1808-as levélben a grammatikai kifogások után, az első indulatok csillapodtával az eredetiség kérdésére tér át. Itt, mint erre Szauder József és Csetri Lajos is felhívja a figyelmet, egy váratlan fordulattal (de a Kisfaludy-kötetről szóló vélemény ismeretében már nem annyira meglepő módon) éppen arra az originalitásra kezdi biztatni Fáy Andrást, aminek hiányát akkor is, később is, annyiszor rótták fel neki. Fáy műveinek érdeme, írja Kazinczy, hogy „szabadon támadtak, minden előkép nélkül”. „Mert literaturánknak – folytatja – abban van legnagyobb fogyatkozása, hogy Originális darabjaink, mellyek méltók volnának a követésre, alig vannak, és még azok is, mellyek originálisoknak látszanak, mind idegen darabok követése. Ez vala sok ideig a német Literatura fogyatkozása is. Maradjon Uram Öcsém ezen az uton, s ne szédíttesse-el magát a mi műveink által. Mi ugy járánk, mint az, a kit Író mestere sokáig iratott plajbász után. Öntse tulajdon érzéseit hangokba, a nélkül, hogy azt tekingetné, hogy az közzé illenék e a Külföld Éneklőjinek versei közzé. De adjon darabjainak minél több tökéletességet...”

³⁹ Kazinczy Ferenc recenziója Kisfaludy Sándor Himfy szerelmei című könyvéről. SZAUDER Mária 1979. 738–747.

⁴⁰ Vö. Pirnát Antal összefoglalójával a szerelmi tematika történetéről. PIRNÁT 1996.

⁴¹ A Kisfaludy-bírálat keletkezésének, közléseinek történetét, Kazinczy ízlésével, poétikájával, verstani szemléletével és kritikai nézeteivel való összefüggésének elemzését l.: CSETRI 1990. 190–194.

Csetri Lajos kritikátörténeti könyvében úgy látja, hogy az originalitás melletti nyilatkozato(ka)t Herder hatására írja Kazinczy. Azt is bizonyíthatónak gondolja, hogy nem tartós irányváltásról, csupán Herder iránti pillanatnyi lelkesedéséről van szó, mert 1815-ben, amikor ismét többször ajánlja ifjú barátainak az eredeti alkotást, saját műveivel kapcsolatban még mindig megtudja védeni fordításprogramját.⁴²

Bárhogyan is értelmezzük a Fáyhoz írt levél második részét, tény, hogy Kazinczy, egyelőre előlegezett bizalommal, de látszólag megbékélt Fáy tehetségének természetével. Kapcsolattartásukban azonban óvatos: kezdődő barátságuk fenntartását nem szerzőtársként vagy mesterként, hanem családi kapcsolatukra, rokonságukra hivatkozva kéri: „A rokonság kössen össze bennünket, még szorosabban, ha lehetséges, mint a Szépnek szeretete...”

Kételyeit és kifogásait a *Bokréta*val és a neki címzett ajánlással kapcsolatban Kazinczy Kis Jánosnak is megírja 1808. január 29-én, egy héttel a Fáyhoz írt első levél után. Érdekes, hogy itt már nem elsősorban a rossz ortográfia miatti bosszankodását részletezi, hanem az ajánlás keltette vegyes érzelmeket, azt az erőfeszítést, hogy jóra magyarázza a névtelen költő illetlen és szerénytelen merészségét, mellyel az ő nevét nyomtatja könyve elejére: „– Barátom, mikor unbärtig Poetácskák nyujtanak *annak* bokréta-t, a kit Kis a magyar ének triumphusával úgy tett halhatatlanná, mint Pindarus a maga kocsizóját, s az a kinek a *bokréta* nyujtatik, olyan forma érzést érez, mint Napoleon érzett, mikor neki a legparányibb, p. o. a Portugálliai, nyujtott Ordót, minekutána ő már Bécsből, Péterváradról?], Berlinből, Madridból kapott keresztet a kereszt helyébe! De elolvasám a levelet, még pedig úgy mint ha az másnak volt volna írva, szemérmem örömmé vált – Et in hoc pectore dii sunt. Fáy András poetai szikrát kapott. Cultiválni fogom barátságát...”⁴³ A következő levelek szelidebb és biztatóbb (rokon-, baráti, de nem pályatársi) hangjával ismét ellentétben áll majd Kazinczynak az a két évvel későbbi kérése, hogy ha Romy Károly György közli német nyelvű ismer-

⁴² CSETRI 1990. 51–52.

⁴³ KAZ. LEV. V. Kazinczy Kis Jánosnak, 1808. január 29. 298.

tetőjét Fáy kötetéről, és esetleg bevezetőt ír hozzá, ne említse a neki szóló ajánlást: „Von Fáys Dedication, bitte ich Sie in der Recension seiner Gedichte keine Erwähnung zu machen.”⁴⁴

Második, 1809-es levelében⁴⁵ Kazinczy új hangnemet alkalmaz, s mindent megtesz az egy évvel korábbi szigor enyhítésére. Dicséretes kezdetnek nevezi Fáy műveit, további munkákat kér tőle, végül a barátkozási szándék jeléül olyan verset (szonettet) küld neki, melyet Kis Jánoson és Dessewffy Józsefen kívül más még nem látott. A levelezés ezután sem szakadt meg köztük, de kapcsolatuk továbbra is inkább magánjellegű, mint arról Szemere Kazinczyhoz írt, 1810. május 6-án kelt levele tanúskodik: „Fáy Andrással a magyar Theatrumon akadék öszve. Itten valának Vitkovics és Kölcsény barátaink is, s aufführoltam őket egymásnak. Szomorkodva hallom Fáytól, hogy ő a Literatori pályafutástól három esztendőktől olta teljességgel elvonta magát. – »Mind gyermekség az, Pali; így szólla hozzám, s elveszett idő, melyet ti az irkálásra fordítatok.« – Hiszen te is levelezsz Kazinczyval? – »Igen, de holmi házasságbeli dolgokról.« – Bánom! Most látom, hogy tüzed csak hajnalláng volt. – Jelentettem neki a Wesselényire iratandó verset. Igéré, hogy dolgozni fog.”⁴⁶

Pedig ezek a kiábrándultságra utaló mondatok már a nagy eufóriát, a Kazinczytól kapott harmadik levelet követően hangzottak el. Kazinczy 1810. február 26-án, egy nappal azután, hogy Rumi Károly Györgynek is megküldte, eljuttatja Fáynak a *Bokrétáról* szóló német nyelvű recenzió szövegét, melyben részletesebben elemzi a kötet darabjait. Sokat közülük dicsér, de a legtöbbre meséit értékeli. A recenzió mellé ismételten azt tanácsolja Fáynak, hogy mivel őt a „természet sziv érzéseinek éneklésére szülte”, „tegye studiumává Daykát, s felejtse a Kalvinista izlést”.⁴⁷ Dicséretében odáig megy, hogy Fáyt a szentimentális költészet terén alkalmasnak tartja még akár Berzsenyi megelőzésére is. Az

⁴⁴ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Rumi Károly Györgynek, Széphalom, 1810. febr. 25.

⁴⁵ KAZ. LEV. XXIII. Kazinczy Fáy Andrásnak, Széphalom, 1809. ápr. 13. 166.

⁴⁶ KAZ. LEV. VII. Szemere Pál Kazinczynak. Pest, máj. 6. 1810. 436.

⁴⁷ A Fáy-kötet megítélésének hátterében az egészen el nem csendesült Árkádia-per is ott húzódik.

érzékeny költészet felé való terelgetés jegyében fordításra Marmontelt és Madam de Staël Corinnáját javasolja neki.⁴⁸ Fáynak, úgy tűnik, elégtételt jelentett e recenzió, mert 1811. április 7-én (ismét eltelt egy év) Szemere arról értesíti Kazinczyt, hogy másnap indul Gombára: „Fáy Andris barátunkhoz, s a Krisztus feltámadását s a Bokréta Keresztatyjának innepét együtt fogjuk megünniesíteni.”⁴⁹

Az évtized végéig, legalábbis a Kazinczy-kötetek szerint, egyetlen levelük sem maradt fenn, így nem lehet tudni, hogy további kapcsolatuk mennyire volt élénk, illetve a magántémák mellett mennyire tért ki irodalmi kérdésekre is. Levelezésük a *Friss bokréta* (1818) megjelenését követően kezdődik újra, és majd a húszas években fűződik szorosabbra, miután Fáy meséi hazai kiadónál is megjelentek,⁵⁰ és miután Kazinczy az évtized végén huzamosabb időszakokat töltött Pesten. Kazinczy a levelek uralkodó hangneme szerint Fáynak minden további művét dicséri. A *Friss bokrétából* a *Különös testamentum* tetszik neki, a mesékben az ötletek, a leleményesség és a megnemesített beszéd. A versekkel azonban továbbra is elégedetlen, és időnként figyelmezteti Fáyt, hogy Szemerével konzultáljon, mielőtt közreadja őket. Az irodalmi kapcsolat ellentmondásossága ebben az esetben is a másoknak írt levelekből látszik, melyekben Kazinczy nemegyszer magyar Kotzebue-nak, az esztétikumot népszerűsége beváltó szerzőnek nevezi Fáyt. A húszas évek végén a Muzáronban megjelenő nyilvános szóváltásukból (*Házi Rosta*) arra lehet következtetni, hogy magánbarátságukat mindketten az elvi különbségek tudatos vállalásával ápolták.

A különbségek tudatosítása Fáynál a *Bokréta* és a *Friss bokréta* közötti évtizedben, az 1810-es években zajlott le. Ezekben az években sem fordít háttal az irodalomnak, mint azt életrajzírói

⁴⁸ KAZ. LEV. XXIII. 181–183.

⁴⁹ KAZ. LEV. VIII. Szemere Pál Kazinczynak. 1811. ápr. 7. 448.

⁵⁰ Az első kiadás: *Fáy András eredeti meséi és aphorizmái* Bécsben jelent meg, 1820-ban (Pichler Antalnál, Márton József tanár költségén). A második kiadás ugyanott, a harmadik pedig, ugyanezzel a címmel Pesten, 1825-ben, Fűskúti Landerer Lajosnál. Ugyancsak Pesten, Landerernél azonban 1824-ben megjelent a mesék második kötete: *Fáy András újabb eredeti meséi és aphorizmái*. Ennek a második kiadása: uo., 1828.

állítják. Kazinczy tanácsára fordítgat Schulz aforizmáiból és Rousseau maximáiból, emlékiratai szerint meséinek egy részét is 1814–15 körül írta. Szemere és Kölcsey kijárnak hozzá Gombára és Veresegyházára, ahol cseresznyefán vagy terített asztalnál irodalmi és nem irodalmi témákról beszélgetnek, a *Mondolaton* és a készülő feleleten élcelődnek, verseket rögtönöznek.⁶¹

Fáy magatartását, állítólagos alkotói szünetelését inkább az az ingadozás és bizonytalanság jellemzi, hogy a harmadik levél, a költői felavattatás után választania kell(ene) a szokásos közép-nemesi életforma, a közhivatalt vállaló vagy a birtokon gazdálkodó nemesi-közép-nemesi életmód és a Kazinczy-féle modell, a hivatássá váló költői státus között. Azt is végig kell gondolnia, hogy a népszerűséget nem kizáró, sőt azt feltételező irodalmi célkitűzéseivel összeegyeztethető-e az olvasói igényeket másodrangúnak tekintő esztétikai irányvonal.

A művészi hivatással szembeállított népszerűség, az ideális közönségnek tekinthető olvasóréteg kijelölése a pesti triász magánbeszélgetéseinek is tárgyát képezte. A viták a nyelvújítás hátterében is ott álló esztétikai elitizmus körül zajlottak, és többnyire ugyanahhoz a kérdéshez tértek vissza: összeegyeztethető-e a népszerűség egy elkülönülő irodalomfogalommal. Ha összeegyeztethető, akkor mely műfajokban, ha nem, akkor pedig miféle következtetéseket kell levonni író és közönség viszonyára nézve: vállalni a kisszámú, de képzett közönséget, megtalálni a módját egy szélesebb körű olvasótábor esztétikai kiművelésének, vagy kikísérletezni egy, az elkülönülő irodalomfogalom keretein belül maradó, ugyanakkor a társadalmi kommunikációba is integrálható stílust. Szemere Pál a pesti társaság egyik ilyen vitáját leírja Kazinczynak, s ebből következtetni lehet rá, hogy egyesek közülük már 1811-ben mennyire ingadoztak e kérdésben: „Ma dél után Fáy Andrist látogatám meg s estve társaimat. Vítkovicsot már honn lelém, s a Triász ismét teljes számmal volt. Most itt újra a Sonettek jövőnek szóba s majd továbbad a poetai Epistolák. Tár-

⁶¹ Vö. FÁY András: *Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régi-ekről hálával és kegyelettel!* Divatcsarnok 1853. 57. sz. 1014–1015. A jelen kötetben: Függelék V.

saim azt vallák, hogy Prof. Fejér gáncsa Mesterünk ellen a homályosságra nézve alig ha nem igazságos, alig ha nem helyes. Mennyi magyarázat kívántatik az epistolákra, mennyi az Epigrammákra! *Kérdém: ha ismernek e tehát művet, melly az Avattakra és Nemavattakra egyformán hat*; s kérdém, ha lehetnek e esetek, mellyekben az aesthetikai árny nemcsak nemhiba, hanem dísz és érdem?...⁵² (Kiem. H. F. K.)

Fáy, anélkül hogy Kisfaludy Sándorhoz hasonlóan szakítás-hoz vezető polémiába keveredett volna Kazinczyval, ez utóbbit vallotta, ettől azonban nem került közelebb a pesti társasághoz sem.

Közönség, közízlés, dilettantizmus

A népszerű szerző leértékelődése viszonylag újkeletű folyamat. Eltérő időhatárok között, de mindenütt a 17–18. századi olvasás- és népszerűségvitákhoz kapcsolódott, melyekben az egyik oldalon például Du Bos abbé azt bizonyítja, hogy a szépség élvezete természetes emberi képesség; Friedrich Just Riedel az ízlés relativitását helyezi szembe Baumgarten örök érvényű szépségideáljával,⁵³ azok a német koraromantikusok pedig, akik Wilhelm és Carolina Schlegel jénai házában tömörültek szimpozion típusú társaságba, a felvilágosodás „nagy egyéniség” kultuszával éppúgy, mint a romantika zsenifogalmával szemben saját társasági típusuknak az egész emberiségre való fokozatos kiterjesztéséről álmodoztak. Novalis így fogalmazza meg ezt a pánesztétikus utópiát: „Das schreiben in Gesellschaft ist ein interessantes Symptom, das noch eine grosse Ausbildung des Schriftstellerey ahnden lässt. Man wird einmal in Masse schreiben, denken und handeln. Ganze Gemeinden, selbst Nationen werden ein Werk unternehmen.”⁵⁴ Herder is több tanulmányt szentel annak a kér-

⁵² KAZ. LEV. VIII. Szemere Pál Kazinczynak. Pest, 1811. május 24. 545.

⁵³ Du BOS 1717; RIEDEL 1973.

⁵⁴ Id. SEIBERT 1993. 226–227.

désnek, hogy hogyan lehetne helyreállítani a hébereknél és a görögöknél még meglévő élő kapcsolatot a közönséggel.

Roland Mortier ezzel szemben a francia felvilágosodás szerzőitől, Voltaire-től, Diderot-tól, Rousseau-tól gyűjti össze a népről szóló nyilatkozatokat, melyek társadalmi vonatkozásukban igen eltérőek és ellentmondásosak, de az ízlés és az intellektus fogalmát – árnyalatokkal természetesen – mindegyikük a kevesek, a választottak csoportjához köti.⁵⁵ „Minden művész – írja például Rousseau – ünneplésre vágyik... Mit fog tenni hát, hogy elnyerje a közönség tetszését, ha balszerencséjére olyan nép körében és oly korban születik, ahol a divatba jött tudósok a léha ifjakat tették hangadóvá...? Mit fog tenni, uraim? Lealacsonyítja géniuszát századának színvonalára, és átlagos műveket alkot remekművek helyett, mert az előbbieket már életében csodálják, az utóbbiakat pedig csak jóval a halála után fogják csodálni...”⁵⁶

A dilettantizmusnak és a népszerűségnek a fogalmi azonosítása ennél is határozottabban a weimari esztétikában valósult meg. Közismert Goethe és az akkor már Jénában tartózkodó Schiller 1799-es levélváltása a közízlést szolgáló költészetről, melyet, akár csak Rousseau, Schiller is a jelenhez, az adott időponthoz köt, míg a valódi művészetet időfelettivé avatja: „Die Kunst gibt sich selbst Gesetze und gebietet der Zeit, der Dilettantismus folgt der Neigung der Zeit”.⁵⁷ Schiller 1799-ben táblázatos leltárt készített a dilettantizmusról (népszerű irodalomról), külön oszlopokban vezetve annak hasznát és kárát. A „hasznos” oszlopba az irodalom, a képzőművészet, a tánc és a zene terén egyaránt, egyéni és közösségi szinten az esztétika alapfokú elsajátítása, az idealizmusra való hajlamnak és a társas művészeteknek a kialakulása került. A „hátrányos” oszlopban a semmitmondás (Flachheit) és a középnyerség szinonimái olvashatók.⁵⁸

⁵⁵ MORTIER 1983. 307–345.

⁵⁶ Id. GOMBRICH 1987. 27.

⁵⁷ Id. SEIBERT 1993. 232.

⁵⁸ Vö.: SCHILLER: Schema über den Dilettantismus (1799). Schillers Sämtliche Werke. Säkular-Ausgabe in 16 Bänden. 12. Band. Philosophische Schriften. Zweiter Teil. Einl. und Anm.: Oskar Walzel. Stuttgart–Berlin [é. n.] 324–325.

Goethe és Schiller népszerűség körüli dilemmáit többek között Christa Bürger vizsgálja a *Leben schreiben* című könyvében, melynek a nőírók dilettantizmusáról szóló fejezete magyarul is olvasható a Helikon feminista-számában.⁵⁹ Abból a történetből, hogy a korszak egyik írónőjének, Caroline von Wolzogennek névtelenül megjelent regényét a közönség a művészet csúcspontjának tekintette, és nem kevés olvasó a névtelen szerzőben Goethét vélte felfedezni, Christa Bürger azt a tanulságot vonja le, hogy a 18. század végén még meglehetősen keveredett egymással a „magas” és „alacsony”, klasszikus és népszerű irodalom, s hogy Goetheék számára a dilettantizmus jelensége nem önmagában, hanem egy szigorú értékhierarchia szükségességéről, a művészinak és nem művészinak a szétválasztásáról, vagyis egyáltalán az irodalomról és az irodalmiság kritériumairól való gondolkodás ürügyeként válik problematikusává. Említett levélváltásukban a természettudós pontosságával és analízáló szemével igyekeznek elkülöníteni a dilettantizmust a valódi művészettől. Miután Goethe kísérletet is tesz egy dilettánsnak minősített szöveg átdolgozására, művészivé javítására (Amalie von Imhoff *Die Schwestern von Lesbos* című epikai-lírai költeményéről van szó), de eközben minden próbálkozása kudarcba fullad, a dilettáns költészet egyik ismérveként a javíthatatlanságot, egyetlen lehetséges érdeként pedig a technikai (formai) simaságot jelöli meg. Goethe e felismerés után elsőpró hadjáratot akar indítani a dilettantizmus ellen, Schiller azonban, folyóirat-kiadóként nem utasíthatja vissza a gyengébb szövegek közlését. A kultúrpiac és az elitizmus, a nyilvánosság és az esztétikai idealizmus, a felvilágosodás egyik feladataként meghirdetett művelődésterjesztés és az irodalmi elkülönülésel Schiller szerkesztői pozíciójában szembekerül egymással.⁶⁰

⁵⁹ A kötet címe: *Leben schreiben: die Klassik, die Romantik und der Ort der Frauen*. Stuttgart, 1990; BÜRGER 1994.

⁶⁰ Schiller és Goethe szerkesztői elveinek és gyakorlatának újabban Michael GROSS szentelt terjedelmes könyvet. GROSS 1994.

A hazai közönségviták kezdetei

A népszerűségről való gondolkodás a hazai irodalomban Besse-
nyei elszórt megjegyzései után a habermasi értelemben vett nyil-
vánosság kialakulásával,⁶¹ vagyis az első magyar nyelvű lapokkal
és folyóiratokkal együtt erősödik fel. Az álláspontok jól követhet-
ők annak az új műfajnak – a recenzióknak – a történetén keresz-
tül, amelyet a folyóirat-irodalom hozott magával. A kérdés, amely
a legelső értékelő tendenciájú könyvismertetőkkel együtt felme-
rül, hogy vajon ki az illetékes a könyvbírálni tisztség betöltésére,
és ki vagy mi jogosít fel bárkit is a recenzensi szerepkör vállalásá-
ra, olyan átrendeződéseket eredményez a szerzők körében, me-
lyeknek során a közönség szemlélet különbségei játszóak majd a
döntő szerepet.

„Kritika nélkül nincs irodalom” – ezzel a kategorikus kijelen-
téssel kezdi Toldy Ferenc az *Élet és Literatura* 1826-os évi első
kötetében a kritika műfajáról és szerepéről szóló rövid vizsgáló-
dását. A kijelentés tartalmával, a kritika szükségességével akkor
már közel ötven éve egyetértettek a magyar irodalmi élet meg-
szervezésén gondolkodó írók Bessenyeitől kezdve Batsányin,
Pálczi Horváth Ádámon, Kisfaludy Sándoron és Kazinczyn át
az Aurora-kör fiatal nemzedékéig. A viták azonban újra és újra
feléledtek közöttük: időpontjukat tekintve leginkább egy-egy re-
cenziószerű írás megjelenése idején, és ez arra enged következtet-
ni, hogy a nézetkülönbségek egyidejűleg tartalmaztak iroda-
lomszemléleti és etikai elemeket.

A kritika szükségességének első megfogalmazása Bessenyei
névéhez fűződik, tőle ered a bírálat akadémiához, társasághoz
kötöttségének gondolata.⁶² Amikor az 1780-as évek végén a Ma-
gyar Museum *Bé-vezetőjében* – amely Kazinczy szövege helyett
jelent meg – Batsányi felújította e gondolatot, a kritikát Besse-
nyeihez hasonlóan szintén egy majdan felállítandó akadémia fel-
adatkörébe sorolta. A kassai kör tevékenységét ennek következ-

⁶¹ HABERMAS 1993.

⁶² „A magyar nyelven íratott könyvek recenziója is a Társaságot illetné...” Besse-
nyei: *Egy Magyar Társaság iránt való Jámor Szándék*. In: BÍRÓ 1987.
607.

tében átmeneti megoldásnak tekintette az akadémia megalapításáig tartó időszakban.⁶³ A tudós társaság mindkettejük gondolatmenetében garanciát szolgáltatott volna arra, hogy egy közösen megalkotott lexikon, nagyszótár és grammatika alapján az ítékezés a „törvények szellemében”, vagyis a törvénykönyvként szolgáló szabályzatoknak megfelelően, a szerző személyiségének sértevése nélkül, kizárólag a művet érintette volna.

A „törvények szelleméhez” való igazodás olyan szempontból is fontos volt, hogy a rendek és maga az udvar jóváhagyása, illetve pártfogása nyomán az akadémiának, és ezenbelül a kritikusnak a tekintélyét a hivatalos politikai szféra és a nemzet egyaránt szavatolta volna. Bessenyei és Batsányi akadémiai tervezete ugyanakkor azt is sejtetni engedte, hogy ez a társadalmilag szentesített bíráló elsősorban nyelvi-grammatikai normákra épülne. Tekintve, hogy a felvilágosodás civilizáló és a nemzetté formálódás egységteremtő programjával összhangban elsődleges célja éppen a tudományok „közhasznúvá tétele” lenne, nem emelné ki az irodalmat a tudományok, illetve a társadalmi és a nemzeti élet egészének a köréből, vagyis nem állna szándékában a különböző tudatformák szimbiózisának a megbontása. Nem véletlen, hogy Bessenyei, amikor a francia akadémiai mintáról beszél, szükségesnek tartja Richelieu mentegetését, akit Franciaországban esztétikai elkülönüléssel vádoltak, mintha az ország nagy elméit az ország dolgaitól akarná elvonni.⁶⁴

⁶³ „Szükségünk vagyon mienkünk ilyen egy Társaságra; melly mind a' maga tagjait költsön segítségével, mind más Magyar Írókat hasznos tanács-adással a' Tudományoknak Hazánkban való terjesztésére, 's az anyai nyelvnek szépítésére, serkentse, és ösztönözze; a' közre-botsátott munkákat próbakövére húzván, a' józan Criticának szövénekével, minden részre-hajlás nélkül, meg-vizsgálja; a' mi azokban követésre méltó, vagy távoztatni való, ki-mutassa; és e'-szerint Hazánk' fiait a' Szépnek és Rútnak, az Igaznak és Nem-igaznak, a' Tökéletesnek és Hibásnak meg-külömböztetésére, eleven érzésére vezérelye... A' míg tehát ez az óhajtott nap fel-virradna, 's Hazánk-nak valamely szerentsés környékén olyan egy Társaság fel-állhatna: el-tökéltetjük mi egynéhányan magunkban, ebbéli foglalkozásunkat valamennyire másként ki-pótolni.” BATSÁNYI János: *Bé-vezetés*. TARNAI-KERESZTURY 1960. 97–98.

⁶⁴ „És ámbár azt írja egy francia szerző, *Guill. Temple, Essais de la Poesie*, hogy ennek az *Académiának* felálltatásában *Risseliónek* az lett volna fő

Bessenyei és Batsányi tervezete szerint az akadémia a különböző ízlésrétegek, nyelvterületek, irodalmi programok és írói gyakorlatok összehangolása alapján működött volna, amit nem csupán a közönségnevelő és művelődésterjesztő célkitűzésekkel indokoltak, hanem a nemzeti lét szempontjából is elsőrendű feladatnak tartottak. Noha Bessenyei a *Holmiban* az írók közti egyéni és nyilvános vitát is szorgalmazta, a tudós társaságot mégis vallási, társadalmi, földrajzi, nyelvjárási ellentétek nélkül, a *nemzet virtuális egységesítésével* képzelte el, hogy a valóságból való kiemelkedés által éppen a valóság sokféleségére tudjon majd homogenizáló erővel hatni. Batsányi számára néhány évvel később szintén a nemzeti történelem politikai és vallási viszállyainak káros következményei jelentették az elriasztó példát és a kiegyezésre való ösztönzést.⁶⁵

A nyugati irodalmakban a 18. század második felére legalizálódó recenziót (a kifejezést a folyóirat-kritika műfajának jelölésére használok)⁶⁶ sajtótörténetünk tanúsága szerint a gyakorlatban legelőször Ráth Mátyás próbálta bevezetni a Magyar Hírmondó első évfolyamaiban. Ujsága havonta tartalmazott írást egy-egy könyvről: 1780 januárjában Baróti Szabó Dávid időmértékes verseiről, márciusban Fénelon „*Télémaqjának*” fordításáról, áprilisban Horányi Elek *Memoria Hungarorum*áról és Rácz Sámuel salétromfőző könyvéről, júniusban Sófalvi József Sulzer-fordításáról.⁶⁷ E rövid tudósítások igényükben nem haladták meg az ismertetést, mint ahogyan azt Ráth az 1780. szeptember 27-i számában, a *Tudománybéli dolgok* című rovat alatt el is mondja közönségének.⁶⁸ Célja a regisztrálás, a művelődésterjesztés, a tudósok-

célja, hogy a franciák nagyra született elméiket az ország dolgaitól elvonja, mindazáltal ezzel a cselekedettel megbecsülhetetlen hasznot is szerzett egy-szersmind az országnak.” Bessenyei: *Egy Magyar Társaság iránt való Jám-bor Szándék*. In: BÍRÓ 1987. 604.

⁶⁵ BATSÁNYI János: *Bé-vezetés*. TARNAI-KERESZTURY 1960. 91–100.

⁶⁶ Vö.: DRESDNER 1968; HOHENDAHL 1985. A kötetben különösen a Klaus L. BERGHAIN által írt első fejezet: Von der klassizistischen zur klassischen Literaturkritik. 10–75.; Rita KLAUSER hasonló értelemben definiálja a recenzió fogalmát. In: KLAUSER 1992. 51–52.

⁶⁷ KÓKAY 1981. 316–318., 318–321., 322–313.

⁶⁸ Uo. 337–338.

nak nyújtott segítség, vagyis az újságírói szolgálat, nem pedig valamiféle irányítási vagy bíraskodási vágy. Figyelembe veszi a piaci elveket is: a recenzió, tapasztalatai szerint nem vált népszerű műfajjá lapjában, ezt jelzik számára az olvasói válaszok, s így csak időnként, mértékkel közli őket.

1781. szeptember 1-jén azonban, a Hírmondó 68. számában⁶⁹ olyan szerzőnek a könyvéről esik szó, aki jezsuita retorikán csiszolódott vitastílusával az első nyilvános perlekedést, a prozódiai harcot provokálta ki a magyar irodalomban. Rájniss Józsefnek *A magyar Helikonra vezérlő kalauz* című munkájáról írva Ráth Mátyás is először tér el a szigorúan ismertető-leíró módszertől, és néhány megjegyzést tesz a mű előszavának személyeket sértető modorára. „Maga az író is ugyan fennyen szóla maga munkája felől” – írja, amin talán meg sem ütközne, hiszen Horatiusban is dolgozott egykoron a költői öntudat, azt azonban inkább sajnálatra méltónak tartja, hogy „egyebeknek hibájok avagy külömbetérések felől igen kemény ítéleteket téssen. Kiváltképpen Kalmár György uramnak, nemcsak az előljáró beszédben, hanem más helyeken is, valaholott előakadott, irgalmatlan vágásokat kellett szenvednie”. Véleménye szerint Bod Pétert sem kellett volna gúnyverssel illetni, amiért Faludi nevét költött névnek gondolta.

1782 nyarán, nem egészen egy évvel a recenzió megjelenése után Rájniss külön kiadványban (*A magyar Helikonra vezérlő kalauzhoz tartozó megszerzésben*) válaszol Ráth Mátyásnak. Visszatartja megjegyzéseit, arra kényszerítve ezzel recenzensét, hogy újra végiggondolja, és a Hírmondó 1782. decemberi számaiban összefoglalja a kritika műfajáról és saját korábbi gyakorlatáról szóló nézeteit: „külömben is jól tudják az én tiszteletre méltó olvasóim – írja Ráth –, minémű szokást követtem légyen az úgynevezett recenziókban, könyvek felől való tudósításokban. Mivel legelsőbben feltett szándékomat, mely szerént legfőképpen a mi időnkbeli magyar litteraturát (tudományok folyamatját) megismertetni kívántam vala, olvasóimnak nagyobb részére való tekintetből és sok egyéb okokra nézve, láttam, hogy nem volna

⁶⁹ Uo. 355–360.

képes teljesítenem; legottan azon igyekeztem, hogy avagy csak az ollyas munkákat, melyek egyenesebben a magyar nyelvnek tökéletesedésére tartoznak, kihíresíteném: Amely könyvek pedig az effélék közül előmbe akadtanak (nemigen sokakhoz volt szerencsém, mert a könyvárosok nem szoktak magyar könyvekkel kereskedni), azok között oly választást tettem, hogy az alábbvalókat, melyeket jó lelkiességgel nem lehetett dicsérnem, hacsak elkerülhettem, teljességgel elő sem hoztam: ahol mi jót találtam, azt egy-két szóval megdicsértem, szorgalmasan őrizkedvén, hogy senki méltán hízelkedés eránt való gyanúba ne vehessen. Ahol különböző értelemmel voltam, azt vagy elhallgattam, vagy ha ugyancsak előhoztam, úgy intéztem, hogy ez másnak ne lenne kisebbségére. Ily tisztességre vigyázó szorgos rendtartást követvén, soha meg se gondoltam, hogy valaki magát éntőlem megsértettnek vélhetné, s az én írásomból magának tisztességtelenségre okot vehetne.”⁷⁰

Ráth úgy gondolja, Rájnis József az, aki túllépte a nyilvános megszólalás szabályainak és etikájának határait: „Attól pedig ójjon a jó Isten, hogy a maga Kalauzát megszerző írónak csúf és szitkos szólásait visszamondván, afféle dísztelen írás nemére vetemedjem, aminéműt a tudósok, miólta tisztességes társaságokban emberséget tanultak, már szégyenlenek követni!... Nem azokat sajnállottam, akiket dísztelen szókkal illetett, hanem magát ökegyelmét, hogy egyébként becses munkáját affélével bémocskolta... De azt mindenkor sajnálom, mikor a tudósok nem tudnak egymással tisztességesen bánni; mintha nem lehetne más vélekedéseit becstelenítés nélkül megcáfolni...”

E válaszból mindenekelőtt az a bizonytalanság – ugyanakkor kezdeményezői öntudat – érződik, hogy ha göttingeni tanulmányai során, Schlözer újságírói kollégiumán vagy Klopstock és Herder írói körében Ráthnak volt is alkalma a recenzió gyakorlati problémáival találkozni, hazai talajon nincs elődje e téren, így neki magának kell kidolgoznia saját elveit: ideális esetben, egy jól működő irodalmi rendszeren belül minden egyes könyvről tudósítania kellene, az újságírás feltételeit és az olvasói érdeklődés

⁷⁰ Uo. 391–398.

hiányát szem előtt tartva azonban kompromisszumos megoldást kell találnia a válogatásban.

Recenzensi önreflexióiban Ráth a legtöbb teret szemmel láthatóan a kérdés etikai vonatkozásainak, azon belül is a „dicséret” és a „bírálat” kimondhatóságának, illetve elkerülhetőségének szenteli. A „hízelkedés” és az ítélezés etikátlannak tekintett pólusai mögött az irodalomkritika fogalmának korabeli ellentmondásai mutatkoznak meg. A kifejezés ókori, eredeti értelmében a törvénykezés képzetköréhez kapcsolódott, és az irodalmi életbe átkerülve a „mérlegelés”, „elmarasztalás” vagy a „dicséret” gesztusait jelentette a reneszánsz, majd humanista költők és szövegkritikusok értelmezésében is. Az európai irodalom 18. századi fejleményei nyomán, a normatív akadémiai értékítéletek következtében egyfelől felerősödött a kritikának ez a jelentése, másfelől pedig, az irodalmi szalon- és társasélet terjedésének köszönhetően átalakult, és az irodalomról folytatott, már nem csupán a szakmabeli ítélezés céljaira fenntartott irodalmi eszmecsere és társalgás formájává vált. A folyóiratok megjelenése idején, publicisztikai műfajként is e kettősségében élt tovább, miközben előtérbe állította a nyilvános megszólalás retorikájának, etikai kódexének és műszemléletének a közmegegyezésre váró problematikáját, nem utolsósorban pedig mindennek a saját szempontjából nagyon is lényeges piaci érdekeit.

Amikor Ráth Mátyás a maga első recenzióit közzéteszi, magatartását az utóbbi kérdéskörök felvetésétől való óvakodás jellemzi. A társalgó kritikára sem tere, sem lehetősége, sem partnere nem mutatkozik, míg az ítélező kritika olyan tekintélyt feltételez, amelyet a jelek szerint nem óhajt magának tulajdonítani. A kompromisszumos megoldásnál marad: a bírálatra szoruló könyveket félreteszi, a dicséretet pedig „egy-két szóval”, óvatosan fogalmazza meg. Eljárásával így nem annyira irodalmi, mint a korabeli társadalmi normákhoz igazodik, melyek a nyilvános és szembe történő dicséretet a magyar jellemhez méltatlan, „férfiatlan” karakterjegyekhez sorolták.

Recenzensi önreflexiója másról is árulkodik: egy önállósuló irodalmi diskurzus szempontrendszerének és beszédmódjának a kidolgozatlanságáról, egy nem irodalmi természetű, érveiben sze-

gényes, nyelvi kérdésekre korlátozódó, kétpólusos (jó–rossz) normarendszer működéséről, és egy olyan irodalomszemléletről, amelyben a szerző és a mű szigorú elkülönítésének etikai szándéka fogalmazódik meg. Ez utóbbi mutatkozik meg a személyisértés elkerülésére igyekvő elővigyázatosságban („hogya ez másnak ne legyen kisebbségére”) és Rájnis szerzőtársakra irányuló „csúf és szitkos szólásainak” megfeddésében.

Kazinczynak néhány év múlva a Magyar Museum első kötetében, Gelei József *Robinson*-fordításáról szóló kritikáját követően⁷¹ hasonló ellenvetésekkel kellett szembenéznie, mint Ráth Mátyásnak a maga idejében. Ezt jelzi, hogy a folyóirat második kötetében, a *Szigvart Klastromi történetéről* szóló recenziójának bevezetőjében,⁷² a *Robinson*-kritikára érkezett reakciókra is utalva, végiggondolt stratégiával válaszol az etikai vonatkozású ellenvetésekre. Hivatkozik a műfaj külföldi mintáira, rendeltetésére és alaptermészetére, melyhez hozzátartoznak az ítéletszerű („éles”) kifejezések. Az „éles” jelzővel azonban nem kizárólag a bírálat törvénykező jellegére utal, hanem olyan hangnemet, stílust és pozíciót is jelöl vele, amely a recenzens *individualitását*, szellemi magánteljesítményét, a személytelen bírói ítélethirdetéssel szemben az egyéni látásmódot hivatott előtérbe emelni, és számíthat már a – nem annyira nevelni, oktatni, mint meggyőzni kívánt – olvasókra is: „Soha nem érzi mélyebben az Olvasó az előadni kívánt tárgynak igazságát, mint midőn azt, a’ mi hibás, és rút, nevetséges színekkel látja lefestve...” Kritikájának magánjellegét nem óhajtva elkendőzni, szó szerint is kimondja: „Egyéb eránt az én megjegyzéseim nem lesznek Dictatori Sentenciák, hanem csak önnön ítéleteim, mellyeket néha Társaimnak egyetértések nélkül adok-elő, és így a’ mellyekért Ezek, még azon eset-

⁷¹ *Ifjabbik Robinson*. Iródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hossza magok mulatságokra I. H. Kámpe úr által. Fordítódott Németből Magyarra Gelei József által. Ny. Posonyhan, 1787. Magyar Museum, 1788. I. kötet. Pesten, Trattner Mátyás Betűjével. IX. szöveg. 50–55.

⁷² *Szigvart Klastromi története*. Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által. Ny. Pozsony. Fűsküti Landerer M., 1787. Két Darabban. 627. 720. oldal. Magyar Muséum, II. kötet. 178–187.

re-is, ha talám valakit meg-bántanék, tökéletesen vádolhatatlannok lesznek.”⁷³

Az „egyéni ítéletnek” a „Diktatori Sententiáktól” való megkülönböztetése mögött más szándék is rejlik: a párbeszéd útját elzáró, egyirányú törvénykező beszédmód felcserélésének igénye a társalgó és polemizáló műfajváltozatra, a folyóirat színterében zajló eszmecserére, melynek során irodalomcentrikus, a tartalom helyett a stílusra figyelő látásmód alakulhat ki. A nyilvános dialógus etikai korrektségét a név vállalásával hangsúlyossá tett személyesség biztosítja: „úgy tartom eléggé bátorságossá téssen az mindeneket, hogy Recenzióim soha sem fognak nevem nélkül megjelenni. Ki teszi-fel tehát felöllem, hogy személyemet a’ Meg-sértettnek meg-támadásául ki-tenni, és nyúgodalmamat fel-háboríttatni akarnám? Mindazonáltal meg-lehet az még-is ítéletemet némelyek kedvetlenül fogadják, ‘s egyenességemet balúl vészik: melly esetre ígérem azt, hogy ha az ellenkező igazságról meggyőztettem, meg-tévedésemet vissza-vonni kész leszek; sőt kész leszek a’ hozzám küldendő mentséget, ha bár éles lesz-is, tsak epe nélkül légyen, Társaimnak meg eggyezéseket erre meg-nyervén, Museumunkba bé-iktatni, hogy így a’ Meg-sértett’ Neve elégtételt kaphasson.”

Az irodalomközpontú kommunikáció eszerint, paradox módon, *nevesített személyek párbeszéde* által lehetséges. Kazinczy, a képzőművészeti portréhoz való vonzódása jegyében, saját egyéni látásmódjának és ízlésének megfelelően megrajzolja, mintegy maga elé idézi a tárgyalt mű szerzőjét a maga külalakjával, társadalmi pozíciójával, élettörténetével, irodalomszemléletével, képzettségével együtt. Eközben kirajzolódnak azok a határvonalak, amelytől kezdődően etikai jellegűvé minősülnek át a kijelentések. Gondolatmenetében felsejlik a szerzőnek mint közéleti egyéniségnek, a szerzői létnek mint státusznak az elkülönítése a privátszféra kérdéseitől, és úgy hiszi, ez a határ biztonsággal felállítható: „De a’ mellett szemem előtt lesz mindenkor, hogy az írás fogyatkozásaival együtt az Író személye nevetségessé ne tétessék...”

Kazinczy elképzelései élénk vitát váltottak ki. A szerzőtársak

⁷³ Uo. 180.

közül többen korainak tartották a műfaj bevezetését az éppen csak fejlődésnek induló magyar nyelvű irodalomban. Pálóczi Horváth Ádám, a korszak egyik legnépszerűbb szerzője,⁷⁴ akit Besse-nyeivel és Batsányival ellentétben az akadémiaalapítás konkrétumai kevésbé izgattak, a Magyar Museum első kritikáinak nyomán kezdett el gondolkodni a recenzióírás esztétikai, művelődési és szociológiai vonatkozásairól. A Kazinczyval évtizedekig folytatott vitája során többször kifejtette az egymás közt kiegészítő kistérsaságokról szóló nézeteit. E társaságok egyfelől szerzői csoportosulásokat jelentettek volna, melyek (saját metaforája szerint) tükör gyanánt azonos nyelv- és irodalomeszményt közvetítettek volna a közönség felé, másfelől pedig a közönséggel fenn-tartott közvetlen kapcsolat alapján annak ízlését, reakcióit, igényeit továbbította volna a szerzők felé.

Pálóczi Horváth elképzelésében nem a kívülről és felülről történő megszervezés, hanem a fokozatosság elve játszotta a legfontosabb szerepet. Úgy gondolta, hogy minimális beavatkozással, az irányelvek egyeztetésével és a társaságok vonzerejének maj-dani növekedésével az irodalmi élet önmagától is *megszervező-dik*: „Ha tehát lassan lassan meg öröködvén, Országos institutum nélkül és némünemű Tükör lészen a’ mi társaságunk – írja Kazinczynak – akkor lesz osztán olyan Erudita Societas forma; a’ melly más a’ Társaságon kívül rekedt íróknak is új munkájikat rostába veti, és minden p[rae]judicium nélkül meg mondja rólok az igazat...”⁷⁵ Addig azonban, amíg ez a formája az önszervező-désnek nem jön létre, a kritika csupán magánügy lehet, hiszen az irodalmi kistérsaságoknak nincs, és nem is lehet törvényhozó hatalmuk. „Mitsodás recensio nem kell? tsak a feddő e? vagy a javalló se? – írja még harminc év múltán, 1818-ban is, Kölcsény Berzsenyi-recenziója kapcsán Kazinczynak. – Nekem ugyan fo-

⁷⁴ Annyira népszerű, hogy Kazinczynak azt írja, a debreceniek csomóstól veszik tőle a *Hunniást* és a *Holmi* című kötetét, s ha tehetné, Kazinczy Bács-megyeiére (Bácsmegyeinek össze-szedett levelei, 1789) is a saját neve alatt hirdetne meg előfizetést, mert úgy eredményesebb lenne.

⁷⁵ KAZ. LEV. I. Pálóczi Horváth Ádám Kazinczynak, Szántód, 1789. ápr. 24. 338–345.

lyó írásokban egyik sem kell; a ditsérő megszégyenít, a feddő sért; hanem ha magam köz-ítélet alá bizom valamelly munkámat...”⁷⁶

A fokozatosság elve Pálóczi Horváth Ádámnál nemcsak az irodalmi élet önszerveződésére vonatkozik, hanem a közönség ízlésével való egybehangolódásra is, mert számára mindennemű távlati tervvel szemben a jelenbeli kommunikáció, az azonnali reakció, az olvasókkal való élő kapcsolat jelenti az irodalmi tevékenység értelmét. „Én sieteték az én munkám nyomtatásával – írja ugyancsak Kazinczynak egyik korábbi levelében – mert ugy-e? mikor nyelvünket gyarapítjuk, akkor a Nemzetet oktatnunk kell az olvasásra; mert különben izzadva szerzett munkáinkat senki sem olvassa. Most tehát olyat írok, a’minn többen kapjanak, szeressék és az olvasáshoz édesedjenek – míg azoknak ízlése javúl, az alatt én is jobb Poëta leszek, ‘s akkor ha tudok, jobbat írok...”⁷⁷

Bessenyei, Batsányi és Pálóczi Horváth elveihez igazodva mások is kitartottak amellett, hogy a kritikát tudós társaságnak kell majd művelnie, objektivitást biztosító konszenzus alapján, a szerző személyiségének (és a szerzői személyiségnek) a teljes mellőzésével. Koncepciójuk szerint a tudósok közösségének – a *politikai modellt* követve – törvényhozó és ellenőrző feladata lenne, bírálatainak hangneme pedig – Csetri Lajos kifejezésével – a megértő hermeneutika, a jóindulatú és javító szándékú kritika követelményeihez igazodna.⁷⁸

Kölcsey még 1830-as, *Kritika* című tanulmányában is a politikai intézménystruktúra és az irodalomszervezési elképzelések egymásra vetülését érzékeli. „A közdolgok együttfolyásába beleszokott, de a literátori helyheztetésekkel ismeretlen magyar figyelmessé lőn, midőn egyszer egy magányos író szokatlan példával előállott, s ítéletét valamely más íróról nyomtatásban elmondá. Szólani, így mondá magában, szabad; de ez a nyomtatott ítélet nem egyéb végzésnél; végzést pedig csak a forma szerént öszvegyült törvényhatóság tehet. Ezen hibásan alkalmaztatott princí-

⁷⁶ KAZ. LEV. XVI. 3583. sz. lev. Pálóczi Horváth Ádám Kazinczynak. 1818. ápr. 10.

⁷⁷ KAZ. LEV. I. Pálóczi Horváth Ádám Kazinczynak, Szántód, 1789. ápr. 17. 332.

⁷⁸ CSETRI 1990. 240.

piumból származott a hit: hogy ítéletet hozni, szükséges nyelv-újítást ajánlani, s több ilyenek, csak bizonyos, erre a célra alkotandó tudományos egyesületnek legyenek megengedve.”⁷⁹

1795 után, a folyóirat-irodalom hiányával beállott csendet követően a recenzió körüli nyilvános viták Kazinczy Himfy-bírálata nyomán éledtek újra, csaknem ugyanott, ahol a kilencvenes évek elején abbamaradtak, élesebb fordulatot azonban a *Tövises és Virágok*, majd néhány évvel később a Himfy-kritika magyar nyelvű változatának Erdélyi Muzéum-beli megjelenése után vettek.

Kazinczy német nyelvű recenziója a *Himfy szerelmeiről* – mint fentebb szó volt róla – 1809 őszén jelent meg az osztrák Annalenben. Kifogásai azért érték váratlanul mind a szerzőtársakat, mind magát Kisfaludyt, mert Kazinczy a költőnek és a barátoknak írt korábbi, sőt egyidejű levelekben osztatlan lelkesedéssel dicsérte a két versciklust, csak a regék műfajával és tematikájával kapcsolatban voltak ellenérzései. A recenzióírás kérdéseit ezen a Kisfaludy által később „asszonyosnak” minősített fordulaton túl több más tényező is felújította. Kazinczy szövege – noha később többször is állította, hogy előzetesen megküldte Kisfaludynak – név nélkül jelent meg, külföldi folyóiratban és idegen nyelven, olyan téves adatokkal, mint hogy Kisfaludy Kámban született, és Báróczi Sándor tanítványa volt Bécsben. Kisfaludy mindkét adatot cáfolja Ruszekhez írt 1816-os levelében.⁸⁰

1814-ben, az Erdélyi Muzéum I. kötetében tette közzé Döbrentei Gábor a német kritika magyar nyelvű változatát, s Kazinczy itt egy toldalékban helyesbíti a német megjelenés kifogás alá eső mozzanatait: „Megjelent ez a recenzióm az Ausztriai Császárságbéli Literatura s Mesterség Annálisainak 1809-ik esztendőbeli szeptemberi füzetében, melynek kedvéért azt német nyelven írtam volt; s ott nevem aláírása nélkül, minthogy az az Annalisok institutuma, a külföld tudományos újságeleveleinek szokása szerént nem kívánta. De itt nevemet jónak láttam feltenni, hogy

⁷⁹ KÖLCSEY Ferenc: *Kritika*. In: SZAUDER József–SZAUDER Józsefné 1960. I. 672.

⁸⁰ In: ANGYAL 1893. 8. k. 290–291.

azok, akik meg nem foghatják, hogy dicsérni hizelkedés s gáncsolni idegenkedés nélkül lehessen, érezzék, hogy tiszta lélekkel jártam el dolgomban.”⁸¹

Ismeretes, hogy Kazinczy Kisfaludy-recenziója és epigrammagyűjteménye, a *Tövisök és Virágok* hozzátartoztak a kritikavitának is joggal tekinthető *Mondolat*-per kiváltó okaihoz, miközben mind Kazinczy, mind Kisfaludy úgy érezte, ellenfele tisztességtelen és lovagiatlan eszközökkel él. Az „orozva gyilkolás” metaforája mindkettejükénél kiemelt szerepet kap. A *Mondolat* által képviselt műfaj, a gúnyirat Kazinczy szerint az irodalmi etika alapelvét, a szubjektív véleménynyilvánítás jogát éppúgy megkérdőjelezi, mint az elkülönülő és strukturálódó irodalom feltételét, az irodalmi kommunikáció kialakítását. A *Mondolat* szerzőjét ezért több helyen is „sicariusnak” (orgyilkosnak) nevezi, aki mögött ott állnak a valódi merényletek: Kisfaludy és annak emberei.⁸²

Kisfaludy Sándor ezzel szemben magának a kritikának a létjogosultságát vonja újra kétségbe, s a recensensnek mint irodalmi státus hordozójának a személyét nevezi tisztességes párbajra sem képes útonállónak: „Mosolygó artzával, vídám reménységgel ballag a’ jó lelkű vándor az ország úton, nem valamelly nyereségnek fejében, nem valamelly kétes szerencse üzéséért, hanem hogy szíves barátit, édes rokonit meglátogatván, örömet adgyon, és viszont vegyen... De kibukik a’ lesből egy törviselő, és a’ recenzióknak párkánnya alatt megtámadgya, szurdallya, megmartzongja a’ fáradót, nem a’ józan recenzióknak igaz fegyverével, hanem a pasquilusnak tatár ostorával...”⁸³

Kazinczy, hogy az irodalmi polémiaát gátló gúnyiratsorozatot megszakítsa és a személyes sértődöttségekből a párbeszédet az irodalmi térre visszavezesse, magánemberként igyekszik ellenfe-

⁸¹ SZAUDER Mária 1979. 746.

⁸² KAZ. LEV. XI. Kazinczy Berzsenyi Dánielnek. 1814. febr. 6-án. 215.

⁸³ [KISFALUDY Sándor] Füredi Vida: *A’ Recenziókról*. Tudományos Gyűjtemény 1818. VI. füzet, 1–33. A teljesség kedvéért hadd álljon itt még néhány metafora a kritikusról: a kritikus civakodó munkás, aki a többi munkást elűzi (Pálóczi H. Á.); a hírlát gyermeki birkózás, nem a nagyközönség elé való (Pálóczi H. Á.); a kritikus okoskodó, az irodalom és a közönség szempontjából illetéktelen „terminológus” (Berzsenyi) stb.

leivel megbékélni. 1815-ben, bécsi útja során meglátogatja a pesti írókat, hogy ott tisztázza velük a kritikairás elvi kérdéseit és a Kisfaludy-ügy bonyodalmait. A pestiek, főképpen Fejér György teológiaprofesszor, aki 1809-ben pályadíjat nyert egy tudós társaság felállítására szóló tervezetével, újabb javaslattal állt elő a műfaj etikai vonatkozásait illetően. Fejér a kétféle irányzatot, az akadémiai kritikáról szóló elképzeléseket és az egyéni recenziót próbálja meg összehangolni, amikor azt javasolja Kazinczynak, hogy szövegeit nyomtatás előtt a pesti társasághoz kellene küldenie „superrevisio és approbatio végett”. Kazinczy a gyámság ellen önérzetesen reagál: „Pestre kellett volna beküldenem? Ki teszi azt? Melyik Recensens teszi azt?”⁸⁴

Ugyanezen út során meglátogatja a dunántúliak közül Téli Takáts Józsefet és Pázmándi Horváth Endrét, Kisfaludy közeli barátait is. Békülési szándéka sikertelen marad, ezért 1816-ban Ruszek József keszthelyi plébánoshoz fordul, hogy közbenjárását kérje a Kisfaludyval való kapcsolat felvételéhez. Ruszek beszámolójára írja meg Kisfaludy két hosszú levelét kritikai nézetéről, majd két évvel később összegző jellegű nagytanulmányát *A' Recenziókról*, amely a Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamának VI. kötetében jelent meg a vitapontok tisztázásának és a viták során elhomályosuló kérdések szembeállításának az igényével. A tanulmány álnéven jelent meg, s Kazinczy a Füredi Vida név mögött Verseggy Ferencet vélte felismerni.⁸⁵

Közvetlen oka a tanulmány közlésének, mint a bevezetőben Kisfaludy elmondja, az a hír, hogy a német Vaterländische Blätter című folyóirat hatvan magyar könyvről szándékozik recenziót közölni, mielőtt azonban ez megtörténne, fel kell tenni néhány kérdést a kritikairással kapcsolatban: „1. Mi az elmemíveknek recenziója? 2. Kinek vagyon jussa az elmemíveket recenseálni? 3. Melly nyelven kell az elmemíveknek recenseáltatniok? 4. Mennyire hasznos, mennyire káros a recenzió a Literaturának? 5. Milyeneknek illik az Antirecenzióknak lenniük? 6. Milyenek a magyar

⁸⁴ KAZ. LEV. XII. Kazinczy Kölcsey Ferencnek, 1815. jún. 2. 560.

⁸⁵ KISFALUDY Sándor: i. m. A zárójelben feltüntetett oldalszámok a szövegben erre vonatkoznak.

elmemíveknek eddig való magyar recenziói? 7. Kik a magyar elmemíveknek német Recensensei?”

A felsorolt témakörök közül e tanulmány szempontjából az illetékességre vonatkozó, második pont alatti kérdés a különösen fontos. A szerző maga is ide téríti vissza minden más szempontú elemzését.

Bevezetőjében Kisfaludy a recenzióknak két típusát különíti el. Tágabb értelemben ide sorolja az irodalomról való beszéd összességét az ókortól kezdődően, szűkebb értelemben pedig az új kritikát, amelyet tónusa szerint az ókori „tsipkedésekből”, az epigramma műfajából eredeztet: „mert most minden, a ki ért is nem is a dologhoz, tsak csipni tudgyon, elhiszi magában, hogy ő annál jelesebb Recensens, mennél vastagabban fog a tolla...” (1) Szó szerint nem utal Kazinczyra e kijelentésénél, de párhuzamként kétségkívül odaérthető mögé a *Tövis*ek és *Virágok* szerzőjének ókori mintákra, az újak közül pedig Klopstockra, Goethe-re és Schiller-re alapozott műfajfelfogása,⁸⁶ miszerint az epigramma „elmés” változata élesre kihégyezett nyíl, s így lényegében szelektálásra, beavatásra és kirekesztésre szolgáló, sűrített kritika.

Az elmés kritika régi és új változatát azonban Kisfaludy lényeges elemében választja el egymástól: az ókori és a külföldi szerzők, akik egy-egy frappáns epigrammával szóltak kortársakról és kezdő írókról, tekintélyeknek számítottak, s ítéletüket az utókor igazolni tudta, míg az új kritika mögül éppen a szavak hitele, az illetékességet alátámasztó autoritás hiányzik. Kisfaludy itt nyilvánvalóan nem szándékozik bevenni elemzésébe a „tekintély” fogalmának két tényezőjét: sem a történeti távolságot, amellyel kortárs szerző nem rendelkezik, sem a konszenzusképző és kanonizációs folyamatokat mint a tekintélyszerzés feltételeit. Irodalomtörténetet állít szembe élő irodalommal, s a korabeli nemesi történelemszemlélet alapján egy irodalmi-erkölcsi aranykormányt vezet át a jelenkor morális elkorcsosulásának rajzába. A kritika etikája eszerint a *tónusban* rejtezik: a hangnem a *személyes erkölcsi minőségeknek* a lenyomata. Az etikus kritika, mondja Kisfaludy, „illendő tónusú”, megvilágosító jellegű, a morális

⁸⁶ Vö. BALASSA 1900. 9–12.

értékekkel rendelkező kritikus pedig már a recenziót megelőzően bizonyította mesterségbeli és emberi jogosultságát az ítélethozatalra.

A *tónus* emellett műfajjelző tényező is Kisfaludy szóhasználatában. A martialis típusú „elmés” kritika a beszélő és a címzett individualitására irányítja a figyelmet. Áttételes retorikája a közönség számára szellemi részvételt nem, legfeljebb szórakozási lehetőséget nyújt, ugyanakkor a válaszadás, a párbeszéd, a megbeszélés útját is elzárja: epigrammára okszerű választ adni nem lehet. Az epigrammai sémára épülő kritika egyirányban haladó nyíl, válaszra nem váró felhívás, az irodalom egészét tekintve pedig jót-rosszat egyaránt romboló pusztítás: mint a róka farkára kötött tűzcsóva, amellyel a filiszteusok gabonáját az ellenség felégette (5).

Hasonló elemeket tartalmaz Kisfaludy gondolatmenete, mint Kazinczy a *Mondolat* körüli gúnyiratokkal kapcsolatban, irodalomszemléletük különbözősége mégis más-más következtetésekhez vezet ők. A *Tövis* és *Virágok* idejére Kazinczy irodalom-szervezői koncepciója valóban megváltozik az 1790-es évekhez képest – ezt maga Kisfaludy is érzékeli –, és a goethei mintához, a weimari köztársaság szerkezetéhez hasonlóan egy monarchikus szerkezetű irodalmi struktúrát próbál kiépíteni. Felavató és kizáró gesztusaiból, kijelentéseiből és ítéleteiből bőven lehetne idézni egy ilyen elképzelés kiforrásának igazolására. Kisfaludy hiedelmétől eltérően az epigrammai jellegű kritikát mégis az *irodalmi társalgás* formájaként igyekszik meghonosítani, csak hogy ez a típusú beszédforma az ő fogalomrendszerében nem a kereszténység jóindulatú-megbocsátó etikáján, sem a vitézi kódex partizánharcot kizáró párbajelőírásain, hanem leginkább a franciánémet mintájú, válogatott társaságú irodalmi szalon filozofikus-elmés polémiáinak a modelljén alapul. A társalgó kritika szerepe és létmódja szerinte nem csupán az ítélethozatal tartalomközpontú kinyilvánításában rejlik, hanem maga is értésre és értelmezésre váró, irodalmi státusra igényt tartó egyéni (mű)alkotás.

Kisfaludy közösségi irodalomértelmezését ezzel szemben az ún. magisztrális beszédmód jellemzi, melyet „a tanítónak a tanítvánnyal szembeni fölénye határoz meg”, de amely „teológiai szempontból még egy harmadik instanciát is igényel: a távollétében

jelenlévőt, az autoritatív harmadik személyét”.⁸⁷ Ezt a végső szentesítő erőt pedig a publikum képezi. A következő lépés innen a Pálóczi Horváth Ádám-féle irányzat, a kritika műfajának totális tagadása a tanulmány negyedik, a kritika hasznáról szóló paragrafusában. Kisfaludy itt továbbra is az „eggyes Recensensekről” beszél, akik „mindig nagyobb kárára, mint hasznára lesznek a tudományoknak, és szép mesterségeknak; nagyobb boszúságokra a’ jólelkű olvasóknak, mint kedvekre... nagyobb sérelmére a moralitásnak, mint elő mozdítására”, de a szerzőt és közönséget ugyanitt egy békés és harmonikus, nemzeti és morális közösség tagjaként definiálja. Kisfaludy, aki önmagát hazafinak nevezi, s írónak sohasem, Kazinczy irodalmi polémiaira felhívó recenzióit egy ilyen közösségen belül immorálisnak tekinti, mert azok „az Irók, a nemzeti Culturának ezen bajnoki között egyenetlenséget, tzivakodást, gyűlölséget, sőt egész háborút szereztenek...” (16)⁸⁸

Az organikus nemzetfelfogás közösségi irodalomszemléletének irányából a kritikus státus a maga individualitásában sohasem válhat sem szerves részévé, sem kívülről hatalmat gyakorló független tényezőjévé a szerző és a közönség közötti kapcsolatnak. Kisfaludy értelmezésében egy tudós társaságbeli, esetleg a publikum által szentesített egyéni kritika csupán háttérből, rejtetten segítheti e kapcsolat zavartalan működését, önmagára való figyelemfelhívó gesztusok nélkül, miközben a közönség folyamatos etikai és morális ellenőrzést gyakorol felette. A magyar irodalomról megjelenő külföldi, idegen nyelvű recenziók esetében éppen a felügyelet lehetősége szűnik meg, a recenzens a maga önálló ízlésével van jelen a szerzőt nem ismerő olvasótábor előtt, ezért szentel majd Kisfaludy is külön fejezetet tanulmányában a problémakörnek.

Az individuális kritika kizárásával Kisfaludynak az irodalmi hermeneutika egyik nagy problémáját, az egyéni olvasatok kérdését is sikerül megkerülnie azzal, hogy közösségi és morális szem-

⁸⁷ Vö.: Hans Robert JAUß: *Horizontszerkezet és dialogicitás*. Ford. Kulcsár Szabó Zoltán. In: JAUß 1997. 289.

⁸⁸ Ugyanígy gondolkodik a kérdéstről Fáy András, vö.: Függelék II., a 90. v. alatt közölt szövegrésszel.

pontból elbizonytalanítja, a privát szférába utasítja vissza őket: „Minden olvasó azt szokta gondolni valamely átolvasott könyvet letévén: ez jó, – ez rossz, – ez meglehetősen; és van is jussa ezt mondani. De kevély meghittséggel a’ maga ítéletét, mint megdönthetlent másokra tolni akarni, nevetség, és vakmerőség...” (19). Az idézett mondat azonban annak is fontos dokumentuma, hogy a luhmanni értelemben vett irodalmi rendszerképződés nyomai nem kizárólag a Kazinczy-féle autonómiaelvben keresendők. A Kisfaludy-féle elgondolás is egy alakuló irodalmi rendszer körvonalaival tartalmazza, amely különbségtevései és önleírásai során az individuálist, a társadalmi és közösségi funkcionálküliséget jelöli meg kizárandó területként, a környezetével való kommunikáció alapját (és közegét) pedig nem a folyamatosan megújuló, így a figyelmet önmagára felhívó stílusban látja, hanem a tartalom szintjén a változó nézőpontok közösségi asszimilálhatóságának kérdésében.

1818-ban Kisfaludy Sándor nincs egyedül közösségi irodalomszemléletével és etikai nézeteivel. A Kölcsey-kritikák kiváltotta polémia során a Tudományos Gyűjtemény köre és Döbrentei Gábor hasonló álláspontot hangoztat, és Berzsenyi is így fogalmaz 1817–18-as *Antirecenziójában*: „A recenziót csúfoló írássá tenni árt a literatúrának, mert azt mocskolja, s az írástul a legszebb lelkeket elidegeníti...”⁸⁹

Berzsenyi *Észrevételek Kölcsey recenziójára* című írásával egy időben, 1825–26-ban Bajza József és Toldy Ferenc egy kritikai lap indításán gondolkodik. Toldy német mintára, szórakoztató tartalmúra (is) tervezi a folyóiratot, kritikai levelekkel, epigrammákkal, lessingi típusú szatirikus mesékkal, futó gondolatokkal az irodalomról, de tartalmukat és hangnemüket kíméletlennek, sőt harcosnak szeretné: „Minden recensiók a keménység jeleit viselik.”⁹⁰ A lap szerkesztőjének Bajzát próbálja megnyerni, ám Bajza húzódozik a feladat vállalásától: a kritikus neve a húszas évek közepén megbélyegzett név. Elriasztó példaként említi Kölcseyt, akit Csokonai- és Berzsenyi-recenziója miatt „az egész

⁸⁹ BERZSENYI Dániel: *Antirecenzió Kölcsey recenziójára*. OROSZ 1985. 233.

⁹⁰ BAJZA-TOLDY LEV. Toldy Bajzának, Pest, 1826. jan. 21. 276–278.

nemzet eltemetett”, s olyan személyt tartana alkalmasnak egy kritikai folyóirat élére, aki minden tekintetben, anyagilag éppúgy, mint társadalmi rangban, független. Feltehető ugyanis, véli Bajza, hogy akinek a neve a címlapra felkerül, barátait és kapcsolatait el fogja veszíteni.⁹¹ Toldy megnyugtatta: a lap szerzőit titokban fogják tartani „...s álnevekkel sem kijegyezni, hogy az egésznek egy bizonyos titkos homályos külseje legyen...”. A támadásoktól egymást védenék, fő protektoruk pedig Kisfaludy Károly lenne.⁹²

Ugyanebben az évben jelenik meg az Élet és Literaturában Toldynak *A kritikáról. – Magyar folyóírások* című írása,⁹³ amelyben az irodalomnak mint önálló rendszernek az elgondolására építve a kritikát összetartó erőként, rendszerszervező tevékenységként értelmezi. Az irodalom, írja Toldy Ferenc, nem a művek összességét jelenti, nem a megírt művek és a szerzők pusztá kontingensét, hanem szervezett, összefogott, organikus közösséget, melynek otthont adó gazdája és irányító feje maga a kritika: „nélküle a sok ezer író, ha volna annyi, nem egyéb, mint széjjel hányt tag: nem teszen egy testet, s így egy lelket sem...” A kritikusi szerepkör ennek megfelelően az irodalmi organizmus létfeltételévé, belső strukturáló erejévé lép elő: rá hárul a szervezet fennállását veszélyeztető immoralitások („felfuvalkodottság”, „ármányforralás”) megtorlása, a szakmai etika felügyelete (az „uzsorások kiűzése”), a kultuszképzés (a nagyok megkoszorúzása), az esztétikai értékek őrzése és ellenőrzése („kétkedve csodálás”), a tanító-oktató munka végzése és az utánpótlás biztosítása („a kezdők segéllése”), a harmónia és a belső egység megteremtése (a felekezetek összebékítése). A romantika esztétikájának megfelelően Toldy koncepciójában egyetlen területen illetéktelen a kritika, a zseni feletti ítélethozatalban: „a géniust pedig hagyjad ön szárnyain röpködni, mert ő maga túl esik határaidon, s önnön maga törvényhozója magának”.

⁹¹ Bajza Toldynak. [Pozsony] Martius 16-d. 1826. Uo. 282–287.

⁹² Toldy Bajzának, Pest, Márczius 20. 1826. Uo. 288–292.

⁹³ TOLDY Ferenc: *Kritika. – Magyar folyóírások*. Élet és Literatura 1826. I. kötet. 305–310., és TOLDY 1874. 168–172.

Ha összevetjük Toldynak ez utolsó mondatát Kisfaludy tanulmányának egyik tételével, miszerint a normatív kritika tárgyai inkább lehetnek a tudományok, mint a szépirodalmi művek, ahol a recenzensnek nem szabad visszafognia a „szokottnál szabadabban kanyargó Költőt” (29–30), akkor világossá válik, hogy Toldy, Kisfaludy Sándorhoz (és később majd Fáy Andrásához is) hasonlóan, de mint a következő fejezetekben kiderül, Kazinczy kompromisszumkereséseitől sem idegenül, az irodalmi rendszer szintekre osztásával oldja meg a közösségi és elkülönülő irodalmi programok közötti ellentéteket. E szintek legmagasabbikán a zseninek tartott szerző áll, kívül a kritika normáin és hatótávolságán, akit értelmezni lehet, de alkotásában ítéletek vagy szabályok által befolyásolni nem. A harmincas és negyvenes évek irodalmában ez a zsenifogalom fog majd átalakulni, és a vele szemben támasztott követelmények között, mint Vörösmarty esetében is, a közösségi (nemzeti) és az elkülönülő irodalmi elvárások megvalósítása egyforma hangsúllyal fog szerepelni.

1831-ben, amikor a *Kritikai Lapok* Bajza József szerkesztésében valóban megindul, egyelőre mégis módosul a zseni szabadságáról szóló elképzelés. A szerző a *Vezérszó* szerint megint az úton ballag és botorkál, mint Kisfaludy szerzője, a kritikus azonban nem a bokorban rejtezik: kézen fogva, szövétnekével vezeti a tévelygőt fel, „az üdvözület pontjához”.⁹⁴ A kritika az irodalom „lelkiismereteként”, mindentlátó szemeként, egyéni és közösségi vétségek titkos megfigyelőjeként személytelen hatalommá válik. A cikkek névtelenül jelennek meg, s miközben a szerzőt maguk elé idézik, a kritikus személye ismeretlen marad (a Pyrker-pör kezdetén még Kazinczy előtt is), mint „az éjfél titkaiba leplezett aeropagusi tribunál”.

⁹⁴ BAJZA József: *Vezérszó a Kritikai Lapokhoz*. BADICS 1899. 75–79.

A STRUKTURÁLT ÉS AZ INTEGRÁLT IRODALOM FOGALMÁRÓL

A recenzió műfajához kapcsolódó közönségviták azt bizonyítják, hogy folyamatos volt a története annak a szerzői tábornak, amely az elkülönülő tendenciákkal szemben *tudatosan* (hiszen a korábbi irodalmi gyakorlat nem igényelte e kérdések felvetését)¹ megfogalmazott magának egy közösség- és közönségközpontú irodalmi programot. Ezek a szerzők a jelenüknek akartak írni, felvállalták a felvilágosodás (később majd a reformkor) civilizáló és nemzetformáló feladatait, a közösség egész életére kívántak hatással lenni, vagy egyszerűen társasági igényeket szerettek volna teljesíteni, a műveikért kijáró népszerűséget pedig jutalomként fogadták.²

Létszámát tekintve szélesebb körű volt ez a tábor, mint az ellenkező programot vallók csoportja, de egyeseknél közülük pályaszakaszonként váltakozva vagy egyidejűleg mindkét szemléleti mód megfigyelhető. Ezeknek a szerzőknek – köztük Fáy Andrásnak, Kisfaludy Sándornak vagy akár Berzsenyinek az életművét az esztétizáló jellegű irodalomtörténetek szelektálva kanonizálják, s így elsikkad az irodalmi gondolkodásuk alapját képező közönség- és közösség szemlélet. Nem azt jelenti ez, hogy a kánonból kiszorult szerzők és szövegek nincsenek regisztrálva

¹ Albert DRESDNER kritikátörténetében azon csodálkozik, hogy az emberiség több ezer éven át megvolt a recenzió műfaja nélkül, csak a 18. század érezte úgy, hogy kritika nélkül nincs művészet. DRESDNER 1968.

² Vö.: Függelék II., a 90. v. alatt közölt szövegrésszel. Velük szemben Kazinczy – visszariadva majd művének népszerűségétől – a *Bácsmegyeinek győrelmeit*, az egyetlen olyan művét, amely a kiadó számára eladhatónak tűnt, 1814 augusztusában, noha elsőként jelent meg, Összes Műveinek sorszámozásakor mégis a kilencedik, vagyis az utolsó helyre sorolta be, hogy ne rontsa le e „dísztelen előszobával” életművének építményét.

különböző irodalomtörténetekben. Időben visszafelé haladva Csetri Lajostól Bíró Ferencen, Fenyő Istvánon, Szauder Józsefen át egészen Toldy Ferencig mindenütt találhatók utalások a közösségi irodalom létezésére, sőt számos vonásának (morális színezetének, hazafiasságának, alkalmiságának) jellemzése is olvasható e művekben. A gondot az okozza, hogy egy ilyen típusú irodalom(szemlélet) leírására nem alakult ki terminológia.³

A körülírásokat és a hosszadalmas utalásokat elkerülendő, az irodalomtörténeti beszéd megkönnyítése végett tartottam szükségesnek egy olyan fogalomrendszer bevezetését, amely az olvasóra (közönségre) irányultság szemszögéből teszi lehetővé az irodalmi élet formációinak, az eltérő irodalomszemléleteknek vagy szerzői programoknak a megkülönböztetését. A „népszerű”, „közösségi”, „nemzeti”, „morális”, „alkalmi” jelzőkkel ellátott olvasó- és közösségcentrikus programváltozatok jelölésére a továbbiakban az *integrált irodalom*, míg a másutt „elitként” vagy „autonómként” emlegetett elkülönülő törekvésekre a *strukturált irodalom* terminust használok.⁴

³ Stoll Béla „közköltészet”, „közösségi költészet” terminusa ennek az irodalomnak csak egyik rétegét, a műköltészet kéziratos úton terjedő, olykor folklorizálódó vonulatát fedi le. Vö. STOLL 1958; Szauder József „udvarházi klasszicizmus” fogalma csak a köznemesi réteg irodalmát és ízlésvilágát jelöli. SZAUDER 1970; Debreczeni Áttila újabb tanulmányában sokrétű fogalomtörténeti áttekintést nyújt a kérdéskörrel, ő maga pedig a „literátusság” és „popularitás” kifejezéseket használja az alkotók társadalmi, művelődéstörténeti és irodalomszemléleti rétegződésének leírására. DEBRECZENI 1998.

⁴ Az „integrált” kifejezés az *integer* (érintetlen, sértetlen, csorbitatlan, ép, egész) latin szóból eredeztetve, a „strukturált” terminus pedig a *structura* (szerkezet, épület, falazat) szó metaforikus értelmében tűnik alkalmasnak az említett tartalmak jelölésére. A „structor” (kőműves) akár a szabadkőművességre is utalhat, melynek szervezeti sémája nemegyszer felismerhető a Kazinczy-féle irodalomszervezési elképzelésekben. Az „integrálódás” vagy „integráltság” kifejezést Gerhard PLUMPE és Niels WERBER közös tanulmányukban hasonló értelemben használják, amikor az 1910–1930 közötti időszakban az avantgárd irányzatok közös jellemzőjének nevezik a törekvést, hogy az irodalmat a differenciálódás előtti állapotába visszahelyezzék: („... diese Differenz von System und Umwelt noch einmal als Medium wählt, nun aber in der Absicht, diese Differenz zu *ent*differenzieren: Kunst, Literatur und »Leben« zu integrieren oder zu »verschmelzen«”). Vö.: PLUMPE–WERBER 1993. 39.

Az integrált irodalom fogalma az irodalmi közösség (a szerző és az olvasó) kapcsolatának azon típusára vonatkozik, melyben (a szociológiai és művelődési rétegződéstől most eltekintve) az olvasói igény és ízlés teljes jogú tényezője az irodalmi életnek. A kiterjedt közönség, vagyis a népszerűség egy ilyen irodalmi közösségben nem vált ki gyanakvást a mű értékeivel szemben. Igaz, hogy itt gyakran nem is a mű esztétikai-formai-stílusbeli minőségei jelentenek egyedüli értéket, hanem a morális, közösségi, nemzeti tematikájú *tartalom* kifejezése lesz fontosabb. A tartalmat közvetítő mű eszerint a szép/nem szép és a tárgyra vonatkozás igaz/hamis sémájának *egyidejűsége* alapján érvényesül irodalmi alkotásnak,⁵ miközben a „szép” fogalmát nem az ismerttől való eltérés, hanem éppen az azonosíthatóság és felismerhetőség jelenti.⁶

Arra a törekvésre, amely a tudatformák egységét (vagyis az „igaz/hamis” sémát) megőrizni, vagy a differenciálódás ellentétes folyamataként újrateremteni szeretné, Csetri Lajos is felhívja a figyelmet az *Egység vagy különbözőség?* című könyvének Döbrenteiről szóló fejezetében: „[Döbrenteinél] Nincs szó tehát arról, ami a weimari klasszika és a német korai romantika világát jellemezte, hogy az esztétikai tudatformát a többi fölé emelte, a tudatformák hierarchiájának csúcsára. A hasznos tudományok nagyrabecsülése, tanulmányai más helyein a művelt és tevékeny ... emberek, vagyis a művelt középrétegek gentelman-eszményének igénylése és a teremtő lélek beágyazása az emberek közösségébe... mindezek inkább a korabeli európai zsenitanoknak azok az elemei, melyek legerőteljesebben az angol zsenielméletekben hangsúlyozódtak; semmi nyoma bennük a német zsenik társadalmi visszhangot erősebben nélkülöző és e hiányból már kényszerűen erényt faragó arisztokratizmusának...” A Genie – írja tovább Csetri Lajos – Döbrentei elgondolásában „nem magának s a kevés hozzáértőnek szól, mint Kazinczy és Kölcsey eszménye sze-

⁵ A kétféle séma magában foglalja természetesen az „utile et dulce” elvét is, a közösségi irodalom fogalma azonban tágabb jelentésű, és túl is élte a gyakran közvetlen didaktikumba torkolló felvilágosodás kori értelmezést.

⁶ A versújítás idejének hagyományörző és hagyományteremtő törekvéseiről l. NÉGYESI 1892; OROSZ 1980; újabban: KECSKÉS 1996.

rint történik, hanem a művelt emberek nagyobb nemzeti közössége számára fejt ki korszakalkotó tevékenységét. Az angol »common sense«-ének kétségtelenül romantizálódó és magyar változatáról van itt szó, mely egyúttal arra figyelmeztet bennünket, hogy az európai romantikának sokféle változata és forrása van...” (Kiem. H. F. K.)⁷ Itt utal Csetri Lajos arra is, hogy Németországban ez a vonulat a kanti zsenifogalommal szemben inkább Herder és Jean Paul nézeteihez kapcsolódott.

Az integrált irodalmi közösségben – az írók hite és szándéka szerint – a formai-stilisztikai jegyek felismerhetősége és a tartalom való elmélkedés útján közvetlen kapcsolat teremthető a szerző és olvasója között. Ezért az a hivatásos, esztétikailag képzett kritikus, aki az együtt élő tudatformákból egyetlenegy, az esztétikait kiemeli és elkülöníti, vagyis az irodalmat zárt és önreferenciális rendszernek tekinti, feleslegesnek, sőt – ahogyan Kisfaludy Sándor fogalmaz – károsnak bizonyul, mert jelenlétével megbontja a különböző társadalmi területek közötti közvetlen átjárhatóság állapotát. Azzal, hogy hierarchizálja e tudatformákat, vagy az irodalmat speciális kommunikációs formaként rajtuk kívülre helyezi, olyan értékeket von meg a szövegektől, amelyek mind a szerző, mind az olvasó számára változatlanul fontosnak tűnnek. A Kölcsény-kritikákra vagy Kazinczy Kisfaludy-bírálatára érkező olvasói reakciók jó példái ennek, de akörül zajlott a vita még 1829-ben, a Muzáron hasábjain is, hogy megvalósítható-e és szükséges-e egy, csak esztétikai szempontokat érvényesítő és ezáltal a kritikus (közvetítő) szerepkört szükségszerűen előtérbe helyező irodalomfogalom, vagy pedig a szerző és olvasó közötti közvetlen kapcsolat az irodalmi kommunikáció alapformája, s a kritikának csupán e kapcsolat fenntartása, megerősítése, ápolása a feladata. (Fáy András e közvetlenséget „irodalmi kegyeletességnek” nevezi emlékiratában.⁸)

Végül az integrált irodalom harmadik fontos vonása, hogy létrejötte és befogadása nem kizárólag a mindennapi élet alkalmaitól elkülönülő autonóm művészi közegben és helyszíneken, hanem a társasági, a közösségi (társadalmi és nemzeti), vagy az egyé-

⁷ CSETRI 1990. „Az Erdélyi Múzeum irodalomszemlélete” c. fejezet. 303, 305.

⁸ Vö. Függelék II., a 90. v. alatt közölt szövegrésszel.

ni élet tevékenységi körein belül történik. Az integrált irodalom fogalma ennek alapján tovább bontható.

a) *Társalkodó* típusához a vidéki, majd a reformkortól kezdődően a városi társasági élet keretein belül, vagy annak számára készült szövegek tartoznak (beleértve ekkor már a formálódó szalonéletet is), a hozzájuk tartozó befogadói szokásrenddel, gyakorlattal együtt.⁹

b) Az integrált irodalom *közösségi* változata két további altípust foglal magában:

– a *nemzeti irodalom* célja egy organikus nemzetszemlélet jegyében a morális, a kulturális vagy a politikai közösség egységének létrehozása, illetve erősítése (az ilyen szerzők vallják magukat Kisfaludy Sándorhoz és Fáy Andrásához hasonlóan hazafinak és nem literátornak),

– az *alkalmi irodalom* pedig a magán- és közélet szertartásaihoz, ünnepségeihez, eseményeihez kapcsolódik.

Az integrált irodalom nem ideális olvasófogalommal, hanem az eladott példányszám, az olvasóréteggel való társasági érintkezés, a társadalmi kapcsolatok és a közvetlen olvasói válaszok alapján megismert átlagolvasó (olvasóátlag) fogalmával működik. Szem előtt tartja a műveit vásárló réteg olvasási kapacitását, stílusát, technikáját, ismeri annak igényeit és elvárásait, így a művek jelentésszintjeit ehhez igazítja. Integrális jellegéből eredően nem a folyamatos kánonújítást biztosító esztétikai önellenőrzést és önreflexivitást, hanem – a társasági és a közösségi életbe fonódottsága folytán – az életminőségekre vonatkozó tárgyi reflexiókat tartja elsődlegesnek. Ennek következtében a didaktikus és morális irodalomnak nemcsak a deklaráló, intő és feddő („gyógyító”), hanem az elmélkedő, vagy éppen a magán- és közéleti derekasságot felértékelő válfajával is rokonítható.¹⁰

⁹ A „társalkodás” fogalma egyidejűleg asszociál a 18. századi Gyöngyösi-kultuszra (l. Gyöngyösinék *A Márssal társalkodó Murányi Vénuszát*) és a reformkori divatlapok közvetítette társalkodási eszményekre.

¹⁰ A német Ehrenlied a didaktikus költészetnek például az a típusa, amelyben a személyes erkölcsösséggel azonos értékűvé válnak a közéleti, általános tisztetletet kiváltó cselekedetek és feladatvállalások. Vö.: ALBERTSEN 1967; Az irányzatosságnak mint társadalmi gyógyító tendenciának az értelmezését l.: KOVÁCS Z. Zoltán 1998.

A felvállalt művelődésterjesztő, erkölcsnevelő, közösségi és nemzeti szolgálat következtében az „integrált irodalom” tágabb fogalom a szórakoztató igénnyel fellépő népszerű (populáris) művészetnél, és nem is az „elit” vagy „magas” irodalom ellenpólusaként értelmezendő, mert a korszak közönsége gyakran „magas” irodalomként olvassa e műveket (Kisfaludy Sándor *Himfyjét* és regéit például, vagy Fáy András meséit és *A Bélteky ház* című regényét). A piacra számító ponyvairodalomtól szintén lényeges vonásában különbözik. A közösségi programmal dolgozó szerzők bár fontosnak tartják, hogy műveiket olvassák, sőt meg is vásárolják, emellett igénylik a közönség visszajelzését, jóváhagyását, sőt (olykor „fizetség” gyanánt) tetszésnyilvánítását, elsődleges céljuk mégsem az üzleti haszonban merül ki.¹¹

További feladatot jelent majd a fogalom több szempontú, s mint arra Kerényi Ferenc is felhívta a figyelmet, különösen szociológiai alapozottságú lebontása, hiszen a közösségi irodalmi programok sem egységes közönségre vonatkoznak –, sőt, mint Fáy András regényében, *A Bélteky házban*, gyakran magában a műben szembesülnek egymással az életmód, a mentalitás, a vidéki-városi élettér, a polgárosuló-hagyományápoló beállítódás, az életkor, a nem, a foglalkozás szerint eltérő olvasócsoporthoz.

Az integrált irodalommal szemben a *strukturált irodalom* a tudatformák együttélését, egyenrangúságát igyekszik megszüntetni. Niklas Luhmann autopoietikus irodalmi rendszerfogalmára emlékeztető módon a környezetével való kommunikációt saját önreferencialitásán keresztül igyekszik megvalósítani. Amennyiben Luhmann nyomán a művészet rendszerének és társadalmi környezetének érintkezési síkjaként a stílust tekintjük, úgy a

¹¹ Számos példa lenne idézhető ennek bizonyítására. KISFALUDY Sándor *A' Recenziókról* című említett tanulmányában például így fogalmaz: „...a' mi Literátorunk soha nem fog bérre támaszkodva dolgozni... nem bérért futtya ő a pályát, hanem hogy érzeménnyit, és gondolatit magával rokon szívekkel és elmékkel megosztván örömet adgyon és költsönösen vegyen; és mivel hogy egyébbel nem szolgálhat szeretett Hazájának, Nemzetének az ő falusi vagy pusztai magánnyában, legalább azzal kíván neki szolgálni, 's kedveskedni, hogy a' tudományok, és szép mesterségek által való nemesítésében, és tisztosításában, tellyes tehetsége szerint ő is részt vegyen.” Tudományos Gyűjtemény 1818. VI. kötet 12–13.

strukturálódó irodalomnak a régítől való folyamatos elhatárolódást hirdető stíluseszménye éppen az integrált irodalom hagyományra, konszenzusra, közismertre irányuló ideáljával óhajt szakítani. „Az ámulat- és meglepetéskeltés – írja Luhmann ezzel kapcsolatban – már az ókorban elsősorban annak előfeltételeként szerepeltek, hogy a műalkotás betölthesse erkölcsi-pedagógiai funkcióját. Most ez a követelmény önmagában is a minőségjelzőjévé válik, az emlékeztetés funkciója és vele együtt a pedagógiai funkció is háttérbe szorul, egyúttal pedig újraértelmezik az újszerűség és meglepetés antropológiai korrelátumát – méghozzá az ízlés fogalmával, amely eleinte a művészet elkülönülését hordozza, posztulálja a megfelelő kompetenciát, és újrafogalmazza annak társadalmi kontextusát. E momentum még tovább finomodik, az elmélet fejlődése pedig, amely végső formáját a 18. század első felében éri el, egy művészetre specializálódott közönségre vonatkoztatja. Ennek a közönségnek az ítélőképességét, mely az ízlés fogalmában nyer kifejezést, természetes képességgént feltételezik, de már valami olyasmit is megpillantanak benne, amit olvasás vagy szalonokbeli beszélgetések során, vagy egyszerűen kritikai ítéletek gyakorlásával kell elsajátítani.”¹² Az „ízlés” jegyében elkülönülő irodalom önreflexivitását, egyben pedig a kirekesztett szférával való párbeszédét a recenzió, a kritika, a vita-irat biztosítja.

A strukturált irodalom nem azonos az „intézményes irodalom” fogalmával, hiszen egy-egy irodalmi intézmény integrált vagy elkülönülő irodalmi programot egyaránt felvállalhat. A strukturálódás állandó folyamata az intézmények létrejöttével természetesen nem szűnik meg, a szervezkedési kísérletek később nemegyszer majd éppen az intézmények megkövültnek ítélt rendszere ellen irányulnak. A magyar irodalom történetére vonatkoztatva így a kifejezés egyrészt az intézményesült irodalom *előtti* időszakot jelzi, amelyet általában a „Kazinczy kora”, a „18–19. század fordulója”, a „nyelvújítás kora” kifejezésekkel szokás jelölni, másrészt pedig majd az intézményekkel vagy intézményesülő kánonokkal való folyamatos szembeszegülést.

¹² LUHMANN 1996. 142.

A strukturált irodalmi program hirdetőinek csoportosulásai, a *társaságok* a régihez viszonyított új stílus, a „jó ízlés” nevében szerveződő és új kánon(ok) kialakításán dolgozó szakmai körként funkcionálnak.¹³ Az ilyen közösség az ideális olvasó fogalmával dolgozik, olyan befogadóra számít, akinek invenciója, képzettsége, esztétikai érzékenysége a szerző(k)ével azonos, vagy legalább a jövőben azonos lesz.¹⁴ Az elkülönülő irodalom képviselői a felvilágosodás idején a civilizáló-kulturáló célkitűzéseknek és egy ideálesztétikai állapotnak a dichotómiáját úgy oldják fel, hogy megszabadítják a művészeteket a valóságra való közvetlen ráhatás kötelezettségétől, ugyanakkor nem tagadják a közvetett hatás lehetőségét.¹⁵ Minthogy ennek az idealizált olvasóképnek a legritkább esetben felel meg a valóságos olvasó, a kettő közötti űrt a kritika hivatott kitölteni és megszüntetni, melyet hivatásos recenzensek írnak, vagy végső esetben maga a szerző. Kazinczy minden egyes művét aprólékos magyarázattal küldi szét levelezőtársainak: műveinek, feltételezése szerint, a legjobb olvasója ő maga.

Amennyiben az ilyen csoportosulás, elzárkózva a szélesebb közönségtől, a szakmabelieknek és válogatott, művelt közönsé-

¹³ A „társaság” kifejezés a kötetlen szakmai csoportosulástól a rendszerített összejöveteleken, esetleg szabályzattal, szimbólumokkal, rítusokkal is rendelkező egyesületeken (a humanizmus idejéből vett kifejezéssel: *contuberniumok*) át a tudós közösségeig szakmai jellegű köröket jelent (vö.: KLANICZAY 1993), noha éles határt vonni a később említendő szimpozionok és a társaságok között sok esetben nehéz. Vannak például csoportosulások, melyeknek jellege időnként megváltozik. Így a Kisfaludy Társaság baráti körként indult, az 1830-as és 40-es évek fordulójára körül a nem szakmai, de művelt közönséget is befogadó szimpozionná változott, míg a negyvenes évek elején egyes tagokban a szakmai közösséggé alakulás igénye is felmerült.

¹⁴ Amikor Kazinczy a Magyar Museum 2. negyedében részleteket közöl a készülő *Messias*-fordításából, bevezetőként egy adomát mond el a német szerzőről. Klopstockot Basedow és barátai arra intették, írjon világosabban, mert így senki sem fogja őt érteni. „Tanuljon meg-érteni, a’ ki érteni akar; felele Klopstock az önnön-érdem-érzésnek büszkeségével – írja Kazinczy –, s ímé a’ következtetés meg-mutatta, hogy Német-Ország tanulta – ’s meg tanulta érteni. – Nékünk elég az, hogy őtet fordíthatjuk.” Magyar Museum 2. negyed, 148–158.

¹⁵ Vö.: GROSS 1994. 241.

güknek a köre kíván maradni, *szimpozion* jellegű közösséggé válik, amelyben gyakran felfedezhetők az integrált irodalom társalkodó változatának az elemei is.¹⁶ A dilettantizmusként és tömegízlésként felfogott népszerűségtől visszariadó weimari, jénai szerzők például – Schiller kifejezésével – „csigaházba” húzódnak vissza, a szalonéletnek ebbe a menedékként kialakult zártabb változatába, mely egy ideig még megkísérelte az ellenállást a piaccá átalakuló irodalmi közélettel szemben. Az „egyenlőknek” e társaságában nemcsak a külvilággal, a tömeggel és a dilettánsokkal szembeni esztétikai elveiket dolgozzák ki együttesen, hanem élvezik az együttlét kellemesebb oldalait is: a közös alkotás, a társalgás, az életvitel poétizált állapotát („sympoetisches Zustand”).¹⁷ Az ilyen társaság – amely lehet szalonjellegű vagy akár virtuális, mint Kazinczyé – az ízlés, a képzettség, az esztétikai létmód biztonságával és nyugalomával művelheti azokat a rögtönzött, alkalmi vagy társasági műfajokat, melyeket a külvilágban dilettánsnak, népszerűnek, alacsonyabb rangúnak minősített, és ugyanezzel a nyugalommal fogadhatja – Goethehez hasonlóan – e védett területen belüli népszerűséget, elismerést, sőt hódolatot.

Minden tipologizálás magában hordja a látásmód beszűkülésének a veszélyét, és a félelem a jelenlegi irodalmi programtípusok esetében is jogos lehet. Feltételezésem szerint azonban az integrált és a strukturált irodalom megkülönböztetése nemhogy nem polarizáló természetű, hanem ellenkezőleg, árnyalni segíthet olyan jelenségeket és stílusirányzatokat, amelyek eddig egységesnek látszottak, vagy ellentmondásaik nehezen magyarázhatónak tűntek. Példaként említhető a görögségkultusz, amelynek a neoklasszicista eszményhez kötődő poétikája az ismertebb,¹⁸ de létezett egy integrált irodalmi változata is, mely szerint a gö-

¹⁶ A „szimpozion” kifejezést itt platóni és humanista értelmében használom. Vö. PAJORIN 1981. 511–534; KLANICZAY 1993; KOSÁRY 1996. 144. Ilyen célkitűzések a kezdeti szakaszát is jellemzik egy-egy társaságnak, mint például Kazinczy triászának vagy az Aurora-körnek (ahogyan Bártfay László emlegeti őket, az „Alsatáknak”). Vö.: KÉKY 1936. 16–17.

¹⁷ A weimari, jénai, berlini szalonokról vö.: SEIBERT 1993.

¹⁸ Vö.: SZAUDER 1970a; VAJDA 1973, 1978; PÁL 1988; KOCZISZKY 1994; FRIED 1996d.

rögségeszmény a művészetek szinkretizmusa mellett a szépségkultuszban egységesülő szerzői-olvasói és nemzeti közösséget jelentette például Berzsenyinél. Az irodalmi népiesség esetében szintén megkülönböztethető a strukturált változat, amikor Kölcsey a népdal „tónján” gondolkodik, miközben átemelni akarja azt a kifinomultabb ízlésű, szűkebb közönséggel rendelkező szférába, ugyanakkor lehet beszélni egy integrált irodalmi vonulatról például Csokonai vagy Petőfi esetében, amikor a szerző egy közönségközelibb környezetben, az adott közösség vagy társaság tudatvilágához igazodva, annak számára írja műveit.¹⁹

A 18–19. század fordulóján az irodalom elkülönülő folyamatát, amit a kritika felgyorsítani igyekezett, az integrált irodalom olvasócentrikussága, közösségi programja és nemzeti feladatvállalása lassítani vagy megszüntetni óhajtotta. A kétféle célkitűzés azonban nem a „régiek” és „újak”, „haladók” és „maradiak” egyszerű és egyértelmű szembenállása volt. A felerősödő és előtérbe kerülő nemzeti értékrend a kortársak szemében olyan pozitívumot biztosított az integrált irodalomnak, hogy aki kizárólagosan esztétikai szempontokat próbált érvényesíteni, mint például Kazinczy, az éppen ezeknek az értékeknek a tagadójaként vesztíthette el hitelességét. (Közismert, hogy Toldy Ferencék kihagyatták Kazinczyval a *Pályám emlékezetéből* azt a részt, amelyben a német nyelv bevezetésén mint nyelvtanulási lehetőségen örvendeznek.) A kétféle irodalomszemlélet által képviselt művészi és társadalmi eszmények a kortársak közül szinte mindenkit ingadozásokra, összeegyeztetési kísérletekre kényszerítettek. A strukturálódó és az integrált irodalmi programok határainak szigorú megvonását éppen a kompromisszumos változatok teszik lehetetlenné és feleslegessé, különösen pedig az egyes szerzők besorolása jelentene hiábavaló kísérletet. Amennyire az egymástól való elhatárolódásra épülő önmeghatározás, éppen annyira az egyezkedési-egyeztetési hajlam is jellemzi őket, azokkal a műfajokkal, intézményekkel, beszédmódokkal és hivatkozási alapokkal együtt, melyeket ezáltal létrehoztak. Lehet, hogy a tisztán, következetesen megvalósuló irodalmi programok keresése helyett a korszak

¹⁹ Vö.: HORVÁTH János 1922. 119–132.

jellemzőjeként éppen ezt az ingadozó magatartást kellene számon tartanunk.

Kazinczy szimpozioneszménye

A 18. század második felében a német és magyar szimpozion típusú csoportokat az hozza létrejöttük pillanatában már ambivalens helyzetbe, hogy a művészet autonómiájáról szóló elméletükkel egy időben jelentkezik egy sor olyan esztétikai és ideológiai irányzat, amely magukban a szimpoziontagokban is kételyeket ébreszt az esztétikai életvitel megvalósíthatósága és létjogosultsága iránt. Goethe, Schiller, Winckelmann (vagy a magyar irodalomban Kazinczy) esztétikai elméletének és irodalmi gyakorlatának összeférhetetlensége a külvilág elől menedéket nyújtó zárt társaság utópiaszerűségére és paradoxonaira utal.²⁰

Az esztétikai életvitel megvalósítása érdekében felvállalt *közösségi cselekvés* (olvasók nevelése, oktatása, irodalmi művek beszerzése és terjesztése, az új típusú kommunikáció konvencióinak és helyszíneinek létrehozása stb.) már önmagában is az esztétizált életformából való kilépésre kényszeríti a szerzőket. Szajbély Mihály elsősorban Lindner Burkhardtnak a *Die Opfer der Poesie* című tanulmánya alapján²¹ említi azt a kettősséget, amely a felvilágosodás kora óta foglalkoztatja a tudósokat és irodalmárokat, és amelynek háttérében két egymással összefüggő, ugyanakkor egymásnak ellentmondó szerepvállalás húzódik meg: az egyik az irodalom *civilizáló feladatainak* a teljesítése, az adott nemzetnek a „barbárságból” való kiemelése, a művelt népek so-

²⁰ Gerhard Plumpe e paradoxont a rendszerelmélet kommunikáció-fogalmából kiindulva fogalmazza meg: társadalmi kommunikáció csak közösségen belül jöhet létre, a művészi autonómiát hirdető egyének pedig csak a közösséggel szembehelyezkedve, azon kívül rendelkeznek önazonossággal, tehát a társadalmi kommunikációba való betagozódásuk csak önazonosságuk feladása által lehetséges. PLUMPE 1993. 45.

²¹ SZAJBÉLY 1986 és BURKHARDT 1980. 265–302.

rába való beillesztése, ennek érdekében pedig a tudományok népszerűsítése és terjesztése. A másik írói feladat szintén egy jövőbeli állapotra irányuló célkitűzés: az autonóm irodalom és az esztétikai életforma alapfeltételeinek a megteremtése, vagyis a *közönség ízlésének* az átalakítása. A 18. századi német poétikákat tanulmányozva Klaus Scherpe is megfigyeli, hogy a klasszicista (elitista) törekvések mellett ezek a poétikák egyben „az elferdült német ízlés” megnevelését, vagyis az oktatói szerepet („Schulmeisteri”) is magukra vállalták.²²

E paradoxonok feloldására dolgozza ki Goethe az irodalmi szintek elméletét a népkönyvekről szóló írásában. Szerinte az ilyen kiadványok az olvasási kultúra kialakításának és fokozatos fejlesztésének hasznos eszközeivé válhatnak: „Népen általánosságban a műveletlen, de művelhető *tömeget* értjük, egész nemzeteket akár, amennyiben a kultúra kezdeti fokán állnak, vagy művelt nemzetek részeit, az alsóbb néposztályokat, a gyerekeket... S vajon mit igényel ez a tömeg? *Magasabb* valamit, ami azonban hasonló mégis az *ő maga* állapotához. Mi hat rá? A derekas tartalom inkább, mint a forma. Mit érdemes művelni benne? A jellemet, nem az ízlést: ennek előbb ki kell alakulnia... Egy ilyen gyűjteményben okvetlenül benne volna valami legfelsőbb is, amit a tömeg felfogni nem bírna... Tanuljon a nép tisztelni és becsülni... Azután jöjjön a közepes szintje, s ez lenne a tulajdonképpeni elérendő, a nevelés célja... Az alsóbb régiója, végül, összefoglalná mindazt, ami azonnal megközelíthető, kielégítő és vonzó a publikumnak...”

Goethe a tartalmi, poétikai, műfaji és esztétikai kritériumokat szociológiai kritériumokká alakítja át. A fenséges és az eszményi fokozathoz sorolja a filozófiai elmélkedéseket, a „magasabbrendű vágyat és szeretetet”, valamint a természet emelkedettebb szemléletét (ezt a szintet csak a szimpozionok kifinomult ízlésű tagjai érhetik el). A műveletlen, de képezhető közönség számára az erkölcsi élet szintje, a derekas élet, a jó szokások, a család és a haza szeretete az elérhetőbb; ezután jönnek a képzelet serkentő művek és műfajok, a mese, a fabula és a mítosz, vé-

²² SCHERPE 1968. 205.

gúl a fizikai léthez, érzékiséghez kötött darabok, a közvetlenül átélt szerelem boldog vagy fájó éneke: „... itt sorakoznának a tréfaságok, furcsaságok, enyelgő és akár durvább hangvételű dalok... Ha Istenhez és a naphoz szóló ódával kezdjük a sort, a végén álljanak vágánsdalok, céhlegények vándorénekei, hasonlók; mi több, gúnyversek.”²³

Goethe gondolatmenetéből az derül ki, hogy csak bizonyos határokon belül, leginkább a morális szférában tartja lehetségesnek a szélesebb közönség művelését és nevelését. A legmagasabb etikai és esztétikai értékek befogadására alkalmatlannak tartja ezt a réteget. Elitizmusa e szintek felállításával (a korábbiakhoz képest) annyiban módosul, hogy a szimpozionok *mellett* legitimálja az integrált költészetet és vele együtt a népszerű irodalmat.

Az esztétikai életforma azonban nemcsak a saját létfeltételeinek érdekében felvállalt célok miatt marad törekenynek tűnő ideál, hanem azért is, mert a kulturális és politikai nacionalizmus felerősödése arra kényszeríti a szerzőt, hogy esztétikai ideálvilágát az adott nemzet művelődési, társadalmi és civilizációs körülményei közé illessze be. Az irodalom differenciálásának igénye, ugyanakkor a társadalmi környezet adottságaiba és hagyományaiba való belekényszerülés kettőssége kísérhető végig Kazinczy fogását követő műveiben és magatartásában. Kazinczyról a magyar irodalomtörténet statikus képet őriz, mint akinek fordításprogramja és a nemzeti kulturális hagyomány kontinuitását megszakító elkülönülési kísérlete ötven éven keresztül változatlanul azonos vonalvezetéssel rajzolható meg.²⁴ Adott tér- és időviszonyok

²³ GOETHE 1808, 1985. 105–108.

²⁴ Kivételt képez e kérdésben Csetri Lajos elemzése (CSETRI 1990) és Fried István tanulmánya a *Helikoni virágok* című antológiáról, melyben Kazinczy 1790 körüli irodalomszemléletének és a korabeli irodalmi-nemzeti törekvéseknek a párhuzamait mutatja ki. Vö.: FRIED 1996a. 29–43. A kritikai kiadáson dolgozó Gergye László vele szemben csak érinti tanulmányaiban Kazinczynak a közönséggel és a népszerűséggel kapcsolatos dilemmáit. A *Grácia* motívumvizsgálata során megállapítja például, hogy a fogság után kialakuló Grácia-kultusz kettős irányultságúvá válik: részben az introvertált lélektani beállítottságú refugium-költészetre utal, részben már az extrovertált, kifelé forduló, differenciáló vezér- és nevelőszerep ismerhető fel

figyelembevételével, a kijelentések konstellációba helyezésével azonban relativizálódik ez az állandóság. Konkrét beszédhelyzetek feltérképezése során kirajzolódnak azok az önellentmondások és váltakozó érvrendszerek, melyek felbontják, szaggatottá teszik pályája töretlennek látott ívét.

Az első programváltozat a fogsága utáni első éveket jellemzi, amikor a hazai népszerű és alkalmi költészettől való elkülönülés esztétikai alapjait kísérli meg kidolgozni, ezzel egy időben pedig egy újfajta, francia, majd német mintájú irodalmi és társalgási nyelvet igyekszik kialakítani.²⁵ A második változat ugyanebben az időszakban egy létrehozandó írói kör számára készült, mint az a Kis Jánosnak 1801. november 21-én írt, Csetri Lajos által is idézett levelében olvasható: „...hogya a nagy seregnek ne tessenék, eddig elértem czéloamat: nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kisnek és Virágnak tessenék... Ez a vidék nem áldozik a Gráciáknak... Fogadom, Kassa és Várad között az én Himfymnél nincs több Himfy...” Ugyanebben a levélben elkülöníti magát Csokonaitól, mint Mátyásival és Pálóczi Horváthtal együtt a „debrecenyiség” képviselőjétől.²⁶ Virág, Kis és Himfy neve az idézett le-

benne. A Gráciák ugyanis a neoklasszicista (winckelmanniánus) költészetben „csak kivételes szellemi képességű emberekkel érintkeznek, míg a csőcselékkel szemben gesztusaik kifejezetten barátságtalanok”. A Gráciáknak áldozók és nem áldozók frontja tehát ilyen alapon szétválasztható lesz, és az utóbbi frontot az előző vagy kizárja a költészet világából, vagy átneveli. Ez a megközelítésmód, főként pedig a motívumvizsgálatot követő elemzése a *Tövises és Virágok* epigrammáinak azonban nem bizonyult eredményesnek az „arisztokrata” Kazinczy-kép árnyalásában. Gergye László továbbra is „gőgös, kirekesztő” gesztusokról, „valódi közönség hiányáról” beszél. Megállapítja, hogy „Kazinczy soha nem tartozott a kompromisszumra hajlók táborába”, majd pszichologizáló érvekkel kifejti, hogy Kazinczy indulatos bírálaiba alighanem némi irigység is vegyült a népszerűek iránt, s „lelkében mindvégig furcsa, feloldhatatlan feszültség élt a nemzet szellemi vezetésének vágya és az erre tett kísérletek kudarcai nyomán támadt gőg, elzárkózó felsőbbrendűségi tudat között”. – Ez a mondat akár igaz is lehetne, de szóhasználata (gőgös elzárkózás, felsőbbrendűségi tudat sth.) mégis inkább egyneműsíti, mint finomítja a problémakör megközelítését. Vö.: GERGYE 1995.

²⁵ Mivel ezt a kérdést részletesen tárgyalja Csetri Lajos kritikátörténeti könyvében, hosszabb elemzés csak az újabb szempontok esetében szükséges.

²⁶ A „debrecenyiség” fogalmi sokrétűségéhez: BALOGH 1969; újabban: GYAPAY 1998.

vélrészletben Csetri Lajos elemzése szerint azt a három költői irányzatot jelöli, melyet virtuális társaságában művelhetőnek tart: Virágnak az antik mintájú, Kisnek a szentimentális jellegű klasszicizmusát és Himfy nyugatos modernségét.²⁷ A harmadik érvrendszer az 1810-es évekre jellemző. Csetri Lajos úgy látja, hogy a Csokonai-kiadás és a *Mondolat* körüli viták idején a nyelvújítási törekvések stílusújítással ötvöződnek Kazinczynál, s ez elsősorban annak a folyamatnak az eredménye, ahogyan a külföldi mintákban is válogatni kezd. Nyelvújítás terén – írja Csetri Lajos – a lexikális szókészlet gazdagításáról „a szépség igényeit kielégítő stílusújításra terelődik át a figyelem. S e stílusújítás mértékét is megszabják és korlátozzák az életanyag minősége által meghatározott stílusdifferenciáltság klasszicista követelményei.”²⁸ Végül ismét változik az érvelési mód a húszas évek végén, amikor a Muzáron 1829-es évfolyamában a kritikáról írt többszerzős *Házi jegyzetekben* felmelegíti a Kölcsey-féle Csokonai-recenzió és a népszerűség kérdéseit. A szimpozionszerűségnek és a hozzáértők társaságának a hangsúlyozása ekkor már az akadémia körüli nézeteltéréseknek is következménye.²⁹ Noha Kazinczy a megalapítás után lelkesen végzi a rábízott vagy önként vállalt feladatokat az akadémiában, kételyei annak státusát, célkitűzéseit és szervezeti felépítését illetően, amelyek ötven évvel korábban, a Magyar Museum körül a Batsányival való ellentéteknek szintén egyik forrását jelentették, sohasem múltak el.³⁰ 1829-ben már az is

²⁷ Vö.: CSETRI 1990. 43.

²⁸ Uo. 44–45.

²⁹ A kérdéssel újabban részletesen foglalkozó Bényei Miklós is utal rá, hogy mennyire különböző módon volt értelmezhető az Akadémia feladatkörének megfogalmazása, amely a rendszabások szerint így hangzott: „A' magyar Tudós Társaság a' Tudományok, és Szép Mesterségek minden nemeiben, a' Nemzeti nyelv kiművelésén igyekszik egyedül.” Az ún. alapintézet, idézi tovább Bényei Miklós, a következőképpen fogalmaz: „A' Magyar Tudós Társaságnak egyedül tsak az tétetett céljává, hogy munkálódása által Hazánkban a' Tudományok, és szép Mesterségek műveltessenek; 's viszont ezek által a' nyelv maga finomságot, fennséget, és bővülést nyerjen...” E meghatározások nyitva hagyták a kérdést, írja Bényei, hogy „az Akadémia csupán nyelvművelő intézet vagy a tudományokat kizárólag magyar nyelven művelő szellemi központ?” BÉNYEI 1998. 62–78.

³⁰ Mint Csahihen Károly is felhívja a figyelmet, Széchényi tervét dicsőséges vállalkozásnak tekintette, de (most is) úgy gondolta, a felvirágzó könyvke-

nyilvánvaló, hogy az akadémiai intézményesülés során az irodalomárok különféle szakosztályok tagjaiként kerülnek be az akadémiába, és hogy titkos reményeivel, sőt előző értesüléseivel ellentétben a titkár nem Kazinczy lesz.³¹

Kazinczynál ezeken az érvrendszereken belül, gyakran a konkrét beszédhelyzettől is függően váltakozik a népszerűség megítélése. A hazai hagyományoktól való elkülönülés és egy alkotói társulat kialakítása (a fogsága utáni időszakban) nem egyetlen fázisban zajlik, és nem is egyszeri elhatározás eredménye, mint az a Kis Jánosnak szóló idézett levélből következtethető lenne. Az első kis körnek: Virágnak, Kisnek és Kisfaludy Sándornak Kazinczy évek óta ideálja, de nem vezére. 1808-ban azonban többen is jelentkeznek nála, akik *a fogsága előtti* irodalmi munkásságának ismeretében *vezérüknek, mesterüknek* vallják őt, és tőle várják írói felavattatásukat. Fáy Andrásón és a *Bokrétában* vele együtt publikáló Cserépy Károlyon kívül ebben az évben ír neki Kölcsey, levelezni kezd Berzsenyivel és Pápay Sámuellel, megismerkedik a pestiekkel, ekkor válik élénkebbé a kapcsolata Kisfaludy Sándorral és Dessewffy Józseffel. „...irigylém egy oly ifjúnak sorsát, mint Vitéz volt, a ki egy K-yt nyerhetett ifjúságában Vezérül” – írja Kölcsey első levelében.³² Pápay Sámuel az ajánlékkötetét kísérő sorokban „Fő Litteratorunknak” nevezi őt.³³ „Mert hogy anyai nyelvembe bele szerettem, hogy indulataimat rajta nemesíthettem, s hogy végre rajta írtam – azt csak a szép

reskedelem feleslegessé teszi az Akadémiát. CSAHIHEN 1934. II. 157. Emellett Kazinczynak a francia akadémiai modellel szemben vallott német mintájú társasági elképzeléseiről l. CSETRI 1990. 30–98. Az akadémiai mozgalmak előtörténetéről, történetéről és Kazinczy elképzeléseiről: KLANICZAY 1993; TOLDY 1873. 355–356; CSAHIHEN 1934; WALDAPFEL 1935; VÁRKONYI R. 1975; KOSÁRY 1996. 562–671; BÉNYEI i. m., valamint a jelen kötetben még a *Vidéki nemesség és értelmiség a reformkorban* című fejezet.

³¹ Dessewffy 1826. március 21-én úgy értesíti Kazinczyt, Vay és Wesselényi kérdeztetik, lenne-e kedve hozzá, hogy az Akadémia „örökös Secretáriussává” nevezzék ki 1200 Conv. forint fizetéssel, és ingyen való kvártállal Pesten? KAZ. LEV. XIX. Dessewffy Kazinczynak. 571–572, és CSAHIHEN 1934. II. 156.

³² KAZ. LEV. V. Kölcsey Kazinczynak, Debrecen, 1808. máj. 19. 455–457.

³³ KAZ. LEV. V. Pápay Sámuel Kazinczynak, 1807. jún. 2. 42.

Magyar Kazintzyna köszönhetem! Így, meg esmérvén indulatomat, reményilem meg engedsz, s szeretni fogsz!” – írja Fáy a *Bokréta* ajánlásában.³⁴ „Te engem Mesterednek nevezel” – tiltakozik Kazinczy Berzsenyinek első levélváltásukkor.³⁵

Mindez együtt zajlik azzal, hogy 1807 végén Cserey Farkas megszerzi Kazinczy számára Goethe összes műveit, melyekben már nemcsak irodalmi-esztétikai kérdéseket tanulmányoz, hanem a goethei (vezér)egyéniiséget is vonzónak találja. „...ha választás engedtetnék magamat egy varázsból ütése által azzá tennem a magyarban a mi egyik vagy másik a Német Írók között, Góthévé üttetném magamat...” – írja Csereynek a kötetek olvasása közben.³⁶

Az 1808 körül jelentkező új tanítványok körében, a Goethe-művek és az 1807-től kezdve olvasott Herder hatására kezd el Kazinczy újra irodalompolitikai és irodalomszociológiai kérdéseken gondolkodni. Vannak hívei az új ízlés *terjesztésének* megindításához, melyet azzal kezd, hogy kiosztja a feladatokat és a szerepeket. Szemerének jut a pesti társaság irányítása. Ő a legmegbízhatóbb tanítvány, aki egész egyéniségében szinte azonosul mesterével (a húszas évek végén többek között majd ez is oka lesz Bajzáék Kazinczytól való elidegenedésének³⁷). Kazinczy gyakran említi leveleiben, hogy Szemere úgy gondolkodik és úgy szól, mintha csak ő szólna, Fáy pedig így emlékezik vissza kettejük kapcsolatára: „A különösségek közé tartozik, hogy Kazinczynak és Szemerének írás-vonásaik olly ámítólag egyezének, hogy az előbbi gyakran saját kéziratának nézte a Szemeréét. Szíveik, literatúrai ízléseik, olykori apróbb eltérések mellett is, még rokonnabbak voltak; noha Szemerének leplezetlen nyílt egyenessége, mellyel néha gáncsait nyilvánítja, nem mindenkor valának inyére

³⁴ FÁY András 1807.

³⁵ KAZ. LEV. VI. Kazinczy Berzsenyinek. Széphalom, 1808. okt. 31. 108.

³⁶ KAZ. LEV. V. Kazinczy Csereynek 1807. okt. 17. 195–196.

³⁷ Vö: WALDAIFEL 1935. 329–330: „Kazinczyban pesti látogatása csak kedves benyomásokat hagyott, de Kisfaludy ifjú barátaiban újabb érzékenységet és keserőséget is. Nem tetszett nekik, hogy mindig a tőlük most már nagyon kicsinyelt, tehetetlennek tartott Szemerével volt együtt. Nemcsak Jankovich, hanem Vitkovics, Fáy és Bártfay is hívták, hogy lakják náluk...”

a szalonos simaságú öregnek.”³⁸ Kölcseyre Debrecen megtérítése vár: „Ohajtanám, hogy az a könyv [Kazinczy Marmontel-fordítása], vagy inkább az a stylus, izlettetnék, kivált Debreczenben, hol csak az látszik magyarul tudni, a ki úgy beszélt, hogy a gubások is megérték...”³⁹ Döbrenteit Erdélybe küldi, Fáytól, Kisfaludy Sándortól pedig eredeti darabokat kér. A tanítványok és a régi barátok köre eleinte egységesnek tűnik, és ez vezeti Kazinczyt a kánonváltás, illetve kánonteremtés időszerűségének gondolatához.

A strukturált irodalom kánonképzési paradoxonai: a Tövisék és Virágok

1811. február 24-én este kapja kézhez Kazinczy három és fél ívnyi kis kötetét, a *Tövisék és Virágokat*. Ott áll a címlapon, hogy Széphalmon jelent meg, és a levelezésből már mindenki tudja, hogy az övé, de a szerző neve hiányzik róla. Helyette a közismert mottó szerepel Goethétől („Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da”), alatta pedig egy megjegyzés: „Kevés számú nyomtatványokban”. Még nincs Kazinczy kezében a ki-nyomtatott kötet, amikor február 21-én, vagyis három nappal a megjelenés előtt Rumy Károly Györgynek nyersfogalmazványt küld róla egy leendő recenzióhoz. A fogalmazványban Kazinczy kitér a példányszám kérdésére is. Utal rá, hogy a kiadás biztosan nem lesz „communis saporis”, de a mottóval összhangban nem is a nagyközönségnek írta.

Hogy milyen példányszámban jelent meg végül a *Tövisék és Virágok*, csak találgatni lehet. Vályi Nagy Ferenc a nyomtatás megkezdése előtt rákérdez Kazinczy szándékára, a válasz azonban nincs meg a kötetben. Megvannak viszont további levelezé-

³⁸ FÁY András: *Irodalmi és művészeti tartó-virágok*. OSzK, Quart Hung. 1347. Fáy hátrahagyott iratai és Divatcsarnok 1853. jún. 9. 20. sz. 381–386. A jelen kötetben: Függelék IV.

³⁹ KAZ. LEV. V. 501. Kazinczy Kölcseynek, Széphalom, 1808. jún. 13.

sükben a papírmennyiségnek és a könyv terjedelmének adatai. Vályi azt írja, hogy Patakon két rizma mennyiségű papír csak durvább fajtából található. Egy rizma még van a finomabb fajtából, de az nem lenne elég a kötetre, tehát Kazinczy nyilatkozzon, mit óhajt. A gyűjtemény végül nem a finom fajtájú papíron jelent meg, ami azt jelenti, hogy végül mégis a két rizma durva papírt használták fel, és valamennyi még maradt is ki az anyagból. Ha a két rizma 2000 ív papírt jelent, akkor az elosztva a három és fél ívnyi terjedelemmel, 5-600 példányra volt elegendő.⁴⁰ Ennek a számításnak látszik ellentmondani az a tény, hogy két hónappal a kötet megjelenése után, 1811 áprilisában Szemere arról tudósítja Kazinczyt, Fáy András szállítani fogja a réznyomtatványokat a *Tövisék és Virágok* elébe, és zárójelben ott áll, 200 darabot.⁴¹ Ez az adat viszont azért nem jelezheti az összmennyiséget, mert áprilisra Kazinczy szinte minden ismerőseinek megküldte már a kötetet, egyeseknek csomóstól. További ellentmondásokkal szolgálnak azok az adatok, miszerint ugyanezekben a napokban, április 3-án Kazinczy azt írja Dessewffy Józsefnek,⁴² egyet még küld a *Tövisékből*, de többet nem tud, mert mind elosztogatta, ami volt. Ugyanakkor május 2-án, majd június 19-én újra, Vitkovics arról számol be Kazinczynak, Eggenberger panaszkodik Pesten, hogy a *Tövisék és Virágok* nem fogy, június elejéig összesen három darabot adott el.⁴³ Kazinczy ezzel szemben Berzsényinek azt írja, igaz, még április elején: „Tövisék és Virágaim, melyeknek jól fogadtatásokról desperáltam s magamat a Motto által védelmezni szükségesnek véltem, olly jól fogadtatik, a hogy nem is álmodtam...”⁴⁴

A példányszám adatainak ellentmondásossága nem csak megoldandó filológiai feladatként érdekes, hanem része egy olyan kánonteremtő stratégiának, amelyet Kazinczy Lutherről, Numa

⁴⁰ KAZ. LEV. VIII. Vályi Nagy Ferencz Kazinczynak. 1811. jan. 21. 284–285.; KAZ. LEV. VIII. Vályi Nagy Ferenc Kazinczynak 1811. febr. 4. 300–301.; KAZ. LEV. VIII. Vályi Nagy Ferenc Kazinczynak 1811. febr. 7. 308–309.

⁴¹ KAZ. LEV. VIII. Szemere Pál Kazinczynak. 1811. ápr. 428.

⁴² KAZ. LEV. VIII. Kazinczy Dessewffynak. 1811. ápr. 3. 429–430.

⁴³ KAZ. LEV. VIII. Vitkovics Kazinczynak. 1811. máj. 2. 480.; KAZ. LEV. VIII. Vitkovics Kazinczynak. 1811. jún. 19. 583.

⁴⁴ KAZ. LEV. VIII. Kazinczy Berzsényinek. 1811. ápr. 4. 431.

Pompiliusról és Herculesről mintáz meg, vagyis egy vallásalapítóról, egy államvezetőről, illetve törvényhozóról és egy harcosról: „Te Luthert nem látszatol nagy embernek tartani, nyilván azért, hogy ő, hogy naggyá tehesse a maga Corpusát, magát is naggyá tette... – írja Dessewffy grófnak. – Osztán hogy rossz emberekkel, családokkal lévén dolga, néha nem egyenes úton is bánt. Végre hogy a dolgot nem arra a lábra vitte, a mellyen a Philosophia kívánná, hanem csak arra, a mellyet a romlott kor szorosan parancsolt. – Én mind ezek mellett ötet igen nagy embernek tartom... Numa Pompilius is nagy előttem, s Hercules is az, mert megtisztogatta az Augiások istállóit s a Procrusteseket kiirtotta.”⁴⁵ A Hercules-hasonlat két hónappal korábban, Pápay Sámuel munkájának (*A magyar literatura esméretének*) recenziójában is előfordul,⁴⁶ akkor még a nyelvészkedő Révaira alkalmazva, aki Kazinczy szerint Augiasz összes istállóját nem tisztíthatta ki, mégis herculesi erővel gázolt át rajta. Augiasz istállójának lerakódó trágya hasonlata a *Tövisék és Virágok* nyitó darabjában (*Herculeshez*) az irodalom- és nyelvszemléleti hagyomány metaforájává lép elő.⁴⁷

A nem történetileg értékelt, hanem jelenidejű érvénnyel is felruházott hagyományt Kazinczy a kánon teológiai értelmezésével azonosítja. „Te Molnárt, Pázmányt, Károlit, Káldit emlegeted (kiket én is tisztellek, de csak addig a meddig tisztelni valók); s azt óhajtod hogy a mai emberek is úgy öltözködjének, mint a néhai Tekintetes Domokos Márton Úr:...” „Eine lebende Sprache ist keine abgeschlossene Sprache, annak változni kell. (Videatur Horatius)”⁴⁸ – írja Szentgyörgyi József debreceni orvosnak, majd nem sokkal később Berzsenyinek: „– Bosszant Debreczen, kik azt tartják, hogy a Magyar nyelv eine abgeschlossene Sprache, mint a görög és a római, és hogy ebből sem elvenni nem szabad semmit, sem hozzá adni, sem változtatni, mint az ő Bibliájokból.”⁴⁹

⁴⁵ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Dessewffynek. 1810. jan. 4. 194–195.

⁴⁶ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Rumynak. 1809. nov. 27. 90–37.

⁴⁷ Erre az epigrammára válaszol többek között Lácza az 1814 körül keletkezett gúnyiratban: „Nyomorult Embertse! a magyar Literatura óljának felgyürközött marka köpő Szarkotrójja!...” In: BALASSA 1902.

⁴⁸ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1809. okt. 23. 32–33.

⁴⁹ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Berzsenyinek. 1810. jan. 22. 232–234.

A debreceniek gondolkodásmódja Kazinczy fogalmazásában csaknem szó szerint megegyezik Athanasziosz kánonjegyzéket tartalmazó, 39. sz. húsvéti levelének utolsó mondatával, amely így hangzik: „Ezek az üdvösség forrásai... Senki fia ne tegyen hozzá, és el se vegyen belőle”.⁵⁰ A tartalom kötelező ereje és a forma rögzítettsége, a tradíció kontinuitása és invarianciája a fogalom ókori történetével foglalkozó Jan Assmann szerint is a kánon locus communisa.

A teológiai jellegű kánonfogalmat nemcsak a rögzítettség, hanem a személytelenség is jellemzi. Hagyományjellegéből eredően még ott is, ahol az isteni kinyilatkoztatás mellett azonosítható lenne egy-egy személy a kánon létrejötté során, mint Athanasziosz esetében, a közösségi emlékezet törekvése az, hogy a neveket elfedje vagy elfeledje. A teológiai típusú kánon úgy alakul és hagyományozódik, hogy látszólag senki sem alakítja, mégis egy egész közösség vallja magára érvényesnek és kötelezőnek. „A kánont... a kollektív identitás megalapozásának és állandósításának princípiumaként határozzuk meg” – mondja Assmann –, az egyén pedig „identitását annak tagjaként építi fel”.⁵¹

Ezzel az invarianciát szentesítő kánonfogalommal helyezi szembe tehát Kazinczy a *Tövisék és Virágokat*, amelytől azt várja, hogy kimozdítsa a kontinuitásra épülő teológiai értelmezést, és megalapozza a kánonfogalom diszkontinuitást legalizáló *irodalmi átértelmezését*. Más úton is megtehetette volna ezt: folyamatos recenzeálással, irodalmi művek kiadásával, vagy pedig nyelvtan és esztétika írásával. Mindhárommal kísérletezett, de az epigrammagyűjteménynek két nagy előnye volt a többivel szemben: megjelenésének, és hangneme miatt a hatásának várható gyorsasága.

Recenzió ez idő tájt csak a bécsi és a németországi folyóiratokban jelenhetett meg, azokat pedig itthon kevesen járatták. Kazinczy az epigramákkal egy időben többeket biztat megrendelésükre. Emellett az a terve, hogy ha Döbrentének nem sikerül megindítania az Erdélyi Múzeumot, ő maga kezd folyóirat-kiadásba, mert a recenziót a kánonváltás nélkülözhetetlen eszközének

⁵⁰ ASSMAN 1999. 103.

⁵¹ ASSMANN 1999. 126.

tekinti. „Semmi nem volna pedig hasznosabb mint a' Recenziók, még pedig kíméletlen tónusban, ha nem vastagon is... – írja Cserey Farkasnak 1810 szeptemberében. – A' mi kedves uralkodónk Monarchiájában felette sok a' himpellér Író; ezeknek korbács kell... Ezért szeretem én a' Bécsi Annalisok *borsolt pillulájit*. Döbrentei retteg a' pillulák osztogatásától. Tisztelem okait, 's recenziómban szelíden fogok szólni. De próbát teszek csakugyan a' legrosszabb Írónak illet adni, hogy jó 's rossz 's tudós és tudatlan érezze, hogy vagdalásim érdemlett vagdalások voltak, 's hogy a' szörnyen rossz Író vagdaltatásain az is jajgasson a' ki megérdemlette ugyan hogy vagdaltassék, de kimélést kíván tekintete.”⁵²

Az említett próbatevés a „borsolt pillulák” osztogatására pedig a *Tövisék és Virágok* ekkor már kész terve. A recenzió epigrammává tömörítése nem állt ellentétben a korabeli műfajértelmezéssel. Lessing és Herder kommentárjaiban, de az antik és a kortárs nyugati szerzőknél is élt a felfogás, miszerint a római típusú epigramma fegyverként – nyílként, korbácsként – használható sűrített szatíra. Kisfaludy Sándor 1818-ban, *A recenziókról* szóló tanulmányában a kritika „csípős” vonulatát éppen a martalisi epigrammából eredezteti.⁵³

Kazinczy, aki egyidejűleg Herder Anthologia-kiadását tanulmányozza, és párhuzamosan kísérletezik görög és római epigrammákkal, a *Tövisék és Virágok* darabjait több levelében aesthetico-criticai tárgyú műveknek nevezi, melyeknek irodalmi értéket nem tulajdonít, de hatásukat annál nagyobbabbnak reméli. Amikor Berzsenyinek elküldi például a *Neo- és paleologus* szövegét, így kommentálja: „Az minden érdem nélkül van. De lesz haszna azoknál, a kiknek van fülök a hallásra.”⁵⁴ Különösen az teszi kedvelté előtte a műfajt, hogy Kézy Mózes⁵⁵ és Dessewffy József is figyelmezteti, a magyar közönség nem szereti a csipkelődő epigrammákat: „A bé vezetés kivált igen szép, mindenütt látom az antológiák és Martialis nyomdokait – írja például Dessewffy. – Olly édesen

⁵² KAZ. LEV. VIII. Kazinczy Cserey Farkasnak, 1810. szept. 10. 86.

⁵³ KISFALUDY Sándor 1818. 1.

⁵⁴ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Berzsenyinek. 1810. jan. 22. 232–234.

⁵⁵ KAZ. LEV. VII. Kézy Mózes Kazinczynak. 1810. jan. 6. 195–197.

szúrsz, és döfsz, mint a Lampsacusi Isten. De kéméld Barátodat; mert azok szűzek, és Te magyar vagy, nem pedig Görög.” „...a köz vélekedés szerint egy átalýában rettegni kell az Epigrammatistáktól. Én ugyan írtam életembe magam is, a midőn még élesebb vala elmém. De mivel láttam, hogy gyakran véteknek tartott a tréfa, most csak olykor olykor ütök szikrát, és azt is csak magamnak...”⁵⁶

A másik módja lett volna a közösségi kánon elmozdításának az új ízlés szerint készült saját vagy idegen művek összegyűjtése és kiadása. Az ellenkező tábor e téren számbeli fölényrel rendelkezett. Dayka Gábor készülő kötetének munkálatai azonban a pesti kiadónál elhúzódtak. Báróczi műveit csak 1814-re sikerül megjelentetni. Rádaytól nem nagyon volt mit sajtó alá rendezni, Berzsenyi és Buczy neve pedig ekkor még ismeretlen volt az országban.⁵⁷ Saját munkáiról ugyanakkor elhíreszteli Kazinczy, hogy 1809 áprilisában, a háborútól félvén elégette őket, nehogy az utókor a jókat a rosszakkal együtt adja ki. Munkásságát tehát szó szerint újrakezdte, de most a „Tökéletesen elkészült” verseket „ólmozott lineákra” írja, hogy ha hirtelen kidűlné is, úgy nyomtattathassék, mint maga korrigálta volna. Öt árkust szeretne írni, ebből egyet NYILAK címmel aetheticai regulákból.⁵⁸ Alakuló táborában tehát, ha a minőség nem hiányzott is, a mennyiség annál kevésbé kedvezett egy kánonromboló és -építő fordulatnak. Amikor Édes Gergely meg akarja küldeni neki nyolc tómus versét, epopoeáját, 132 anakreoni fordítását és grammatikáját, amit Révaiénál tökéletesebbnek tart, Kazinczy haragosan tépi el levelét, és hagyja válasz nélkül: „Ez az Édes Gergely, ime 8, 9. vagy 10. Kötet verseket írt ugyan annyi esztendő alatt: én pedig annyi igyekezet után alig mutathatok valamit, 's úgy holtam vol-

⁵⁶ KAZ. LEV. VIII. Dessewffy Kazinczynak. 1810. dec. 1. 181.

⁵⁷ „Igen jól esett hogy Sylvester alatt Erdélyi Poétainkat is, Arankát, 'Somborrit, (a harmadikat nem esmérem, talán valami Piarista lesz) megemlített.” KAZ. LEV. XI. Sipos Pál Kazinczynak. 1811. szept. 23. 86.; Szentgyörgyi József Kazinczynak: „Az epigrammákat nagy meg illetődéssel olvastam, kivált Rádait, Kist és Berzsenyit, ez utolsót ugyan még eddig csak hírében és nem munkái után tiszteltem.” KAZ. LEV. VIII. 1811. márc. 27. 402.

⁵⁸ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Kisnek. 1810. jan. 19. 211–216.

na meg, *a ki akart* ugyan, de semmit se tudta tenni. Szomorú sorsa az embereknek!”⁵⁹

Amikor Szentgyörgyi arról kérdezi Kazinczyt, miből állnak hát az ő irodalmi és esztétikai nézetei, Kazinczy mégis úgy állítja szembe egymással a kétféle irodalmi vonulatot, mintha a lista tekintetében is az ő oldala lenne erősebb: „A Folnesicsek, Vandzák s a téli s nyári Bibliotheca írójai felől nehme ich keine Notiz; das sind Pöbel der Literatur... s rendes, hogy ti nem nevezhettek egy író is magatok közt, a ki tudniillik a csinos írásmódja Classisába tartozik, a ki valamit érne: de mi Kis Jánost, Berzsenyit, Himfyt, Báróczit, Virágot mutathatunk.”⁶⁰ Bessenyeiről, Dugonicsról, Batsányiról hallgat Kazinczy. Szemere rákérdez majd, hogy miért nem vette be Dugonicsot a nyilazottak közé, ő azonban vagy nem válaszolt, vagy nincs meg a válasza.

A harmadik lehetőség végül egy nyelvtani, esztétikai vagy irodalomtörténeti munka megírása lett volna. Pápay Sámuel művét, *A magyar irodalom eszméit* Kazinczy az első epigrammákkal egy időben recenzeálta, 1809 őszén. A hiányt, vagyis egy hasonló, de a saját szempontjait érvényesítő összefoglaló szükségességét éppen Pápay munkája nyomán fogalmazza meg: „A magyaroknak még nincs nyelvi, stilisztikai, irodalom- és nyelvtörténeti kézikönyvük...”⁶¹ Felújítja tehát grammatikaírási terveit, de időközben olvassa Voss recenzióját Klopstock „Grammatische Gesprächjeiről” a Jénai Literaturzeitungban, s ott látja a mintát, hogyan „lelkesíti meg” Klopstock elmés költeményekkel a grammatika fárasztó és unalmas szövegét.⁶²

Ezeket a külön-külön is nagyarányú célkitűzéseket tömöríti tehát Kazinczy a 43 epigrammába, és a kötet szerkezetét eszerint alakítja ki. A levelezésből úgy tűnik, eleinte csak az első, „didacticusnak” nevezett részt tervezi. „Ich will aesthetische Lectionen

⁵⁹ KAZ. LEV. IX. Kazinczy Kis Jánosnak. 1811. október 18. 116. A kötetben nem foglalkozom külön velük, de Kazinczy kijelentéseinek, gesztusainak az értelmezése során természetesen szem előtt kell tartani a nemrég lezajlott, vagy egészen még le sem zárult Árkádia-pert, illetve Y-háborút.

⁶⁰ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1809. okt. 23. 32–33.

⁶¹ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Rumynak. 1809. nov. 27. 90–37.

⁶² KAZ. LEV. VII. Kazinczy Dessewffynek. H. d. n. 23–24.

in Distichen bringen” – írja Rummy Károlynak 1810. január közepén.⁶³ Az epigrammák keletkezési sorrendje is alátámasztja ezt a feltételezést. 1809. december 27-én született az első darab, *A durva ajkú*, majd ezután egy hullámban, egy hónap alatt a többi hasonló tárgyú, és később is a kötet első részébe beszerkesztett, többségében nyelvi és verstani vonatkozású epigramma (*A vak*, *A kész írók*, a *Soloecismus*, *Synizesisz*, a *Neo- és paleologus* stb.) Ugyan ebben az időszakban értesül róla, hogy Báróczi Sándor és Fábchich József meghalt. Báróczi egy „Aufschriftet” készít, de ezt a darabot egyelőre nem emlegeti az epigrammák között.

A második hullám egy évvel később, 1810 novemberében kezdődött. Az epigrammák egy része látszólag folytatása az első csoport kérdéskörének, de már kevésbé nyelvi és verstani konkrétumokról, inkább esztétikájának és irodalomszemléletének alapelveiről szólnak. *A Prózai s poetai szóllás* vagy *A két természet* a mimézis elleni darab, a *Fonákság* a régi és új szépségeszmény szembeállítása, *A szavas idiota* a kanti-fichte-i filozófiával való rokonság kiemelése, az *Arbuscula* és a *Fentebb stylus* egy közösségi értékrenddel szemben az individualitás elsőségének a megfogalmazása. Ez a csoport az előzőek után helyezkedik el a kötetben, együttesen képezve a tankönyvszerű részt, melyről Kazinczy azt írja Rummy Károly Györgynek, szeretné, ha minden szerző asztalán ott állnának, és mint a gyermekeknél, vagy mint a görögöknél, akik törvényeiket versbe szedték, versus memorialesszerűen működnének.⁶⁴

Utoljára készül el a „személyi rész”, vagyis az irodalomtörténeti és kritikai sorozat. Kazinczy december 16-án elküldi Berzsenyinek a *Kis és Berzsenyi* című, valamint a *Rádayról* szóló epigrammát, és azt írja, Sylvestert, Virágot, Orczyt és Gvadányit, Ányost és Csokonait, Daykát, Zrínyit, Kisfaludyt szeretné még bevenni. A kötetszerkezetben azonban nem a kronológia lesz az egyedüli szervező elv, sokkal inkább a tézis–antitézisszerű szembeállítás. A didaktikus és az irodalomtörténeti, illetve kritikai részt a 30. darabnál a *Békák* című hosszú szöveg választja ketté.

⁶³ KAZ. LEV. VII. Kazinczy Rumynak. 1810. jan. 19. 220.

⁶⁴ „Ich wünschte, dass jeder, der ungrisch schreibt, das Buch an seinem Tische habe” – KAZ. LEV. VIII. Kazinczy Rumynak. 1811. febr. 21. 338–343.

Az új sorozatban első helyen áll a Gyöngyösi János és a leoninus ellen írt *Kocczantyúsi*, ennek ellentétpárjaként szerepel a distichon eredeti, rímtelen változatának keletkezéséről szóló történet (*A distichon' feltalálása*). Következik – még mindig bevezetőként, mintha valamiféle előcsarnok lenne, a Himfyről szóló darab. Dayka és Kisfaludy párbeszédének tűzmotívuma a bibliai vagy a dantei tisztítótűz képzetét kelti, vagyis Kisfaludynak a belső körbe való belépését a „megtisztulás” feltételéhez köti. E külső körök, vagy alsóbb szintek után következik csak maga a kezdet. A Mózesként ábrázolt Ráday apollói törvényeket hoz le a Parnasszusról. Az ő honfoglaló és törvényhozó alakja a kötet első részében összefoglalt poétikai, verstani, nyelvi és esztétikai szabályokat, amelyek a közönség számára *tankönyvként* szolgálnak (a tankönyv nem kötelező érvényű), a szerzők számára *törvénykönyvvé* minősíti át, és szimbolikusan annak transzcendens eredetét is femutatja.

Rádayt – ha bibliai sémát is rávetítünk a szerkezetre –, a próféták és kispróféták sora követi: Fábchich, Péczeli, Báróczi és Baróti Szabó Dávid. Valamilyen szempontból (időmértékes verselés, szabad verssel való kísérletezés, stílus meghonosítása, fordítás, folyóirat-kiadás) mindegyikük hozzájárult az irodalmi élet strukturálódásához, de mindegyikük csak részben vagy az új ízléstől távol álló program jegyében felelt meg a *Tövisék és Virágok* normáinak. A Sylvester Jánosról írt darabban azután újraindul a történet a névsorral együtt, és most már csak azok neve kerül ide, akik az új ízlés közvetlen megalapozói voltak. Sylvester neve elsőként szerepel e panorámaszerű áttekintésben, utána következik Ráday, Kalmár, Birsi, Molnár, Dayka, Virág, Berzsenyi, Aranka, Zsombori és Buczi, végül Révai és Horvát. A sort a *Kis és Berzsenyi* című epigramma zárja, az újtestamentumi felavatás és beteljesedés motívumával: „Kedves nékem a nagy mester, és a választott tanítvány.” Ezzel a listával állítja szembe Kazinczy rövid kis epigrammában, a *Lúdhattyú*-ban a Lácza József-féle névsort. Ismeretes, hogy a *Lúdhattyú* Lácza azon iratára és epigrammájára keletkezett, melyben a rímes verselőket, Pálóczi Horváth Ádámot, Póts Andrást, Gyöngyösit és Mátyásit emeli ki a rímtelen időmértékes verselőknél szerinte ízléstelen tömegéből.

A kötetet a módszerre, műfajra, stílusra és hangnemre reflektáló két darab zárja, amely az ítéletek véglegességét, ugyanakkor a kommunikáció folytathatóságának lehetőségét is fenntartja. Ami feloldja az ítélkezés okozta emberi és alkotói feszültségeket, az a „nevetés”. A „Witz” mint az elmésség, a szellemesség, de a szellemi fölénynek és a nagyvonalúságnak is a fogalma Kazinczy értelmezésében a folytatásra való kihívás, ha nem párbeszéd vagy tárgyalás, legalább a szellemes társalgás és a játék formájában. „Wir ungrischen Schriftsteller sind ein graves Volk, wir getrauen uns nie zu lachen” – írja Romy Károlynak 1811 februárjában.

Az az igyekezet, hogy Kazinczy egy újfajta szépségeszményt állítson a régi helyébe, nem egyszerűen kanonizációs törekvés, nem az újnak a legalizálása a régi mellett. Sokkal inkább kánon*teremtés*, ami arra irányul, hogy a hagyományhoz, közösségi ízléshez, mimézistához, haszonelvűséghez kötött irodalomfelfogás helyébe állítsa a maga újfajta szépségeszményét és művészetszemléletét, az előzőnek teljes törlésével.

Az irodalmivá átminősített kánonfogalomnak egyidejűleg több változást kell szentesítenie: az irodalom differenciálódását a normákhoz, szabályokhoz, technikákhoz ragaszkodó „rég művészetektől”, megszabadulását a morális kötöttségektől (erre utal Kazinczy „sinnlich Schön” és „sittlich Schön” megkülönböztetése); ki kell jelölnie a társadalmi kommunikáción belül önállósodó esztétikai kommunikáció alapelveit, szentesítenie kell az individualitást, a szubjektivitást és a variabilitást elvét. A szépségfogalom deontologizálását és ezzel együtt az individualitás-elv előtérbe kerülését Gerhard Plumpe könyve szerint irodalmi téren a Sturm und Drang költői gyakorlata, filozófiailag az esztétikai ítélőerő kanti elemzése legalizálja, irodalomszociológiai szempontból pedig többek között a szerzői jogról való gondolkodás kialakulása ösztönzi.⁶⁵ A mű ennek következtében a szerző személyével organikusan kapcsolódik össze, létrehozva azt a Kazinczy által is emlegetett „poetai phisognomiát”, amely a művet egyszeri és egyedi módon megformált alkotássá, a szerző tulajdonává és vele azonosíthatóvá teszi.

⁶⁵ PLUMPE 1993. 25–107.

Az individualitás-elv ellentmond a teológiai típusú kánon-értelmezésnek. Az egyén, aki a közösséggel szemben definiálja önmagát, nem számíthat és nem is számít közösségi kommunikációra, mert önazonossággal csak ennek keretein kívül rendelkezik.⁶⁶ Ebből következően hagyományos értelemben vett kánonteremtésre sem alkalmas, ha abból indulunk ki, hogy minden kánon közösségi jellegű. Ami a kánonteremtés szempontjából itt megtörténhet, az az, hogy a közösség a kívülállás *pozícióját* és a közösségi kereteken kívülhelyezkedő *egyént* kanonizálja, mint olyan szerzőt, akinek éppen különleges pozíciója és szubjektivitása a garancia a műalkotás eredetiségére és egyszerűségére. A kérdés csupán az lesz, hogy az így létrejött alkotások hogyan és milyen mértékben épülhetnek vissza a közösségbe, vagyis recepciójuknak milyen módozatai alakulhatnak ki.

A műalkotás recepcióját, vagyis a társadalmi kommunikációba való bekerülését a kritikus hivatott elsősegíteni, akinek szerepköre (I. a II. fejezetet) az autonómiatörekvésekkel egy időben alakul ki. De attól is függ a kommunikáció sikeressége, hogy a szerző milyen kapcsolódási pontokat, „bejáratokat” biztosít szövegéhez, vagyis mennyire van tekintettel a közönségére. Kazinczynál ez esetenként szélsőséges formában nyilvánul meg. 1811-ben például három szonettet küld Pestre. *Az ő képe* című darabra Horvát István azt írja neki, hogy számára érthetetlen. Kazinczy a következőképpen kommentálja ezt Szentgyörgyi Józsefnek: „Más darabban helyes volna a crisis, de nem az olyanban, mely nem az Olvasónak, hanem magának az Irónak látszik elkészülve lenni. Petrarcának sem minden Sonettjét lehet érteni a' nélkül hogy életével [ne] legyen igen jól ismeretes az Olvasó.”⁶⁷

Az esztétikai autonómiaelvnek ez a paradoxona Kazinczynál is érezhető, ezért nem mindig lehet egyértelműsíteni, hogy szándékai szerint a folytonos változás és az egyediség elvének kell kanonizálódnia, vagy a sikeresen megváltoztatott normáknak. Ha a kötet első részét törvénykönyvnek tekintjük (van, aki a közön-

⁶⁶ PLUMPE 1993. 45.

⁶⁷ KAZ. LEV. IX. kötet. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1811. nov. 6. 139–140.

ség közül is ennek veszi: Vályi Nagy Ferenc például pandektáknak nevezi), a második részt pedig listának, abban az esetben a *Tövissek és Virágok* tendenciája a teológiai értelmezéshez hasonló közösségi kánonná válás.⁶⁸ Ezzel szemben ha az újfajta, az általánosban is mindig egyedi és változó szépségfogalmat tekintjük, amely a törvények felett „normák normájaként”, megszentelő elvként működik, és csak egyéni ízlés által közelíthető meg, akkor a gyűjtemény célja a variabilitás és individualitás *elvének*, illetve azoknak a *személyeknek* a kanonizálása, akik a maguk egyedi módján, az ízlés által biztosítva tudták ezt a szépségfogalmat műalkotásban megközelíteni. A *Tövissek és Virágok* személyi része eszerint nem listaként, hanem a változás elvének megvalósulását reprezentáló példagyűjteményként olvasandó.

Egy állandó szépségeszmény változó materializálódási formáinak recepciója, mint arra Luhmann is felhívja a figyelmet,⁶⁹ szakképzett közönséget igényel, aki felismeri a régihez valamilyen módon viszonyuló újdonságot vagy másságot. A közönségnek eszerint nem normákat vagy továbbadható szabályokat kellene megtanulnia, nem is az adott műalkotás tartalmán vagy funkcióján kell elmélkednie, hanem a folyamatos megújulás iránti elvárást kell elsajátítania.

A személyesség elvének és a kánon közösségi létmódjának elmentését Kazinczy programjával kapcsolatban a kortársak is érzékelik. „Mondasz olyakat is, mellyekben tsak magad vagy kevesed magaddal hiszel 's mégis úgy adod ki azokat, mintha közönségül regulálul már régen tartatnának” – írja neki Pápay Sámuel.⁷⁰ Kazinczyt a paradoxon tudata készíti a *Tövissek és Virágokon* belül és a körülötte zajló levelezésben stratégiai lépésekre. Ezért történik meg, hogy egyszerre fedí fel és rejti el nevét, manipulál a példányszámmal, egyenként igyekszik megnyerni magának a levelezőtársakat, és mindegyiknek megírja azt is, ki állt már mellé. Egyszerre beszél a saját nevében és egy virtuális közösség tagjaként, hivatkozik külföldi tekintélyekre és hazai méltóságokra.

⁶⁸ ASSMAN 1999.

⁶⁹ LUHMANN 1996. 113–158.

⁷⁰ KAZ. LEV. VIII. Pápay Sámuel Kazinczynak. 1810. dec. 20. 214.

A legtöbbet a kötet hatásától várja. Visszhangot, polémiaát, differenciálódást, táborképződést szeretne, de éppen ez lesz az, ami végül elmarad várakozásaitól. A fogadtatás hűvös, szűkszavú, és kétféle vélekedéstípusban merül ki. Az egyiket elsőként Kis János fogalmazza meg: „Kár, hogy most író Iróink hasznokat nem fogják venni; azok csak a tövisek szúrását fogják érezni... Hanem az Auctoraink most támadó nemzetségére ... sok hasznot jövedölök igyekezetedtől.”⁷¹ A reakciók másik csoportja Virág Benedekéhez hasonló, aki „Aenigmáknak” nevezi az epigrammákat.⁷² Vitkovits arról tudósítja Kazinczyt, hogy Bécsben nincs publikuma,⁷³ Sipos Pál pedig így foglalja össze az erdélyi fogadtatást: „Közönségesen az Epigrammaidról az az ítélet, hogy nehezen érthetők...”⁷⁴

A stílusdifferenciáltság mint a tolerancia elmélete

Kazinczy számára nem a vita és a támadtatás, hanem a vártnál nagyobb csend és értetlenség volt a nem számított fordulat. Ezért sorozatban jelenteti meg további szatíráit, értekezéseit, szinte provokálva a reakciót, amely a *Mondolat*-per során várakozásaival ismét ellentétesen alakult. A népszerűségről való gondolkodását az 1810-es években azonban nemcsak ez a tény befolyásolta. Hozzájárult az is, hogy saját hívei mutatkoztak ingadozónak a téren, és a közönségre kezdtek hivatkozni saját műveik védelmében (Döbrentei állítása szerint a Himfy-recenzió miatt negyvenen mondták le az Erdélyi Múzeumot⁷⁵). A Goethe-kultusz ár-

⁷¹ KAZ. LEV. VIII. Kis János Kazinczynak 1811. márc. 13. 391–392.

⁷² KAZ. LEV. VIII. Szemere Kazinczynak 1811. máj. 17. 521.

⁷³ KAZ. LEV. IX. Vitkovics Kazinczynak 1811. aug. 6. 45–46.

⁷⁴ KAZ. LEV. IX. Sipos Pál Kazinczynak 1811. szept. 23. 86.

⁷⁵ Kölcsény Ferenc Kazinczyhoz. Nagykároly, 1815. máj. 30. In: SZAUDER József–SZAUDER Józsefné 1960. III. k. 183.

nyalódásának nyomai,⁷⁶ különösen Goethének a népkönyvek kapcsán fejtegetett elmélete érezhető a közönség iránti toleranciának abban a formájában, amelyet ez idő tájt Kazinczy tónuselméletében és differenciált stíluseszmenyében fedezhetünk fel.⁷⁷

Ha Kazinczy érvrendszerének felsorolt váltakozásait is figyelembe vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a fentebb stíltre vonatkozó kijelentései többnyire vagy olyan beszédhelyzetben hangzanak el, amikor saját belső körével, ízlésben hozzá közelálló levelezőpartnereivel értekezik a költészetéről, vagy pedig amikor kifelé kell elkülönítenie saját ízlésvilágát a vele ellenkező, a közízlést, nyelv szokást, hagyományt hangoztató irodalmi csoportoktól vagy egyénektől. Olyan mű esetében, amely nem érinti (és tekintélyével nem veszélyezteti) közvetlenül saját programját, vagy eleve nem a legmagasabb rendű költészet igényével készült, Kazinczy arra is hajlamos, hogy jóváhagyja, sőt (látszólagos) tetszéssel fogadja. Csokonaival, Berzsenyivel, Kisfaludy Sándorral vagy Fáy Andrással sem mindig teljes szövegeket akar elégettetni, csak a stílushoz, tónushoz nem illő szavakat, kifejezéseket („esztétikai nudításokat”) javítja ki bennük. Guzmics Izidor egyik gyenge alkalmi versét viszont, miután a jambusokat helyrehozza benne, így dicséri: „Verseid belső érdemekre nem mondhatok egyebet mint minden jót. Az illy daraboknak nem kell pipere. A búcsúzás kinjait érző szív felejtí azt. Ilyenkor a szív melegsége az egyetlen érdem; azt pedig versed egészen adja.”⁷⁸ A stílusdifferenciáltság nemcsak az intoleranciát, hanem a *függőleges irányú toleranciát*, a helyénvalóság elvét is jelenti: minden stílusréteg, műfaj, szókinccs alkalmazható, de csak az adott hierarchia megfelelő szintjén. Bizonyosságul, élete végén ő maga is összeírt egy sor

⁷⁶ L. erről bővebben: FRIED 1996b.

⁷⁷ Csetri Lajos Sulzer poétikáját és az újlatin iskolai tankönyveket emlegeti Kazinczy tónuselméletével kapcsolatban, de belejátszik ebbe az elméletbe Goethe differenciált irodalomszemlélete is, amely a klasszicista stíluszint-elméletre emlékeztetően, de a közönség és a művészetek társadalmi szerepe szempontjából megfogalmazva, a maga helyén, a megfelelő befogadói rétegekhez kötve tűrhetőnek, sőt hasznosnak ítél meg minden egyes stílusréteget és műfajt. CSETRI 1990. 134–137.

⁷⁸ KAZ. LEV. XXI. Kazinczy Guzmics Izidornak. 1829. dec. 30. 182.

sikamlós adomát, melyben bőven felhasználta a vidéki nemesség történetmondásának pikáns fordulatait.⁷⁹

Ennek jegyében Kazinczy, bár a *Mondolat* körüli vitákban védi a maga álláspontját az „empiristákkal” szemben, 1816-ban, Helmeccynek írt levelében beletörődéssel és talán a csatározásoktól fáradtan, azt kérdezi: „pereljünk e a természettel, a kinek örök törvényei mindég nagyobb számban hagyják lenni a nem jót mint a jót”.⁸⁰

A következő években magánemberi szinten, társasági kapcsolataiban egyre türelmesebben viszonyul a népszerű írókhoz. Leveleiben gyakran hivatkozik a barátságra, az elvi különbségek ellenére is fenntartott és ápoltságos személyes kapcsolatokra. 1816-ban Kenderesi Mihály kormányzói tanácsosnak írja: „De én Kenderesit tisztelem, ha ő Realista is, s kérem, hogy ő viszont szeressen engem, bár Idealista vagyok... Vedd tiszteletem jeléül ezt az Epistolát. Hirdesse az hogy mi egymást szeretettük, hirdesse hogy mi kerestük a Valót, és hogy lelkeink nem váltak idegenekké egymás eránt, ha ellenfelen állottunk is”.⁸¹ A húszas években ugyanilyen érvekkel kéri a barátság fenntartását Fáytól, és az irodalmi perek idején Bajzáéktól.

Kotzebue neve Kazinczy leveleiben mindig a közepszerűség, a közönségsikerre számító megoldások szinonimája: „A ki Kotzebüet örömmel olvasta, az örökre el van veszve” – írja például Bölöni Farkas Sándornak egyik 1815-ös levelében. Amikor Guzmics végigolvassa Fáy *Meséit*, a „debreceniségek” ellenére áradozva dicséri Kazinczynak: „Fáy András Meséjét most végzém, s örvendek új nyereségünknek. Melly eredeti, remek gondolatok! melly oda illő styl! az ugyan azon egy nemnek mennyi különféle fordulása! s mennyi ránk illő igazság fekszik majd minden lapon! Grammatikája ugyan a Debreczeniek és Verseghe után sántikál; de én az illyeneken, ott, hol a dolog jó, akadozni nem szeretek”.

⁷⁹ KAZINCZY Ferenc: Történetek régiek és újak, a köz életből és a házi körből, tiszteletesek, bohók, és utálatosak. [Tisztázott kézirat.] Széphalom, 1830. A Debreceni Református Kollégium Kézirattára, R-610.

⁸⁰ KAZ. LEV. XIII. Kazinczy Helmeccy Mihálynak. Széphalom, 1816. január 16. 481.

⁸¹ KAZ. LEV. XIII. Kazinczy Kenderesi Mihálynak. Széphalom, 1816. febr. 11.

Kazinczy ezt válaszolja rá: „Én csak azt sajnálom, hogy sok fabrikai Románt és azt a szépen mázoló Kotzebűt olvasta sokat.” 1824-ben, amikor Zádor György Fáy Andrásnál átnézi Kazinczy *Erdélyi leveleit* és Fáy néhány megjegyzést tesz a révaiánus ragozási rendszerre,⁸² Kazinczy mégis sértődöttség nélkül, csaknem derűsen válaszol Zádor levelére: „Kotzebue nem tűrheté Góthének fényét, s a maga boldogtalan Freimüthige-jében megmutatta, hogy Góthe nem tud németül. Én Góthe nem vagyok, de csendesen tűröm, hogy a mi Kotzebűnk azt hiszi, hogy nem tudok conjugálni. Geniális ember, mint Kotzebűe; de épen olly mázoló mint Kotzebue. Kár! ezt mondja ő nekem, s én neki. De mi azért szeretjük egymást.”⁸³

A tízes évek közepétől felerősödő és gyakorlatilag az egész húszas évek folyamán zajló népszerűségvita⁸⁴ már nemcsak toleranciára serkenti Kazinczyt, hanem egy diplomatikus kettős játékba is belebocsátkozik. A vita hatásaként ugyanis azt kell észlelnie, hogy legközelebbi híveit is elérte a korszellem, s bizonyos engedményeket tesznek a közízlés felé. Szemere 1827-ben egy „népszerű” *Élet és Literatura*-számot szerkeszt, melyet Szentmiklóssy Alajos 1827. ápr. 5-én így mutat be Kazinczynak: „S ha az előbbeni kötetben némelly nagyobb becsű darabok díszlenek is, de ez ujabbakban vidámabb szín, popularisabb tón, s többoldalúság mutatkozik; amazok nagyobb részint csak 'Literátorok' kis körének valának szentelve; ezek minden rendű olvasót érdekelvén, a kisebb s nagyobb publicumot, ha szabad így szóllanom, szerencsésen egyesítik, s ez az oka, hogy nagyobb keletjök is vagyon. S valóban ha a honi kultúrát előmozdítani kívánjuk, illő annak nem csak intensiojáról, noha ugyan aesthetikai tekintetben erre leginkább ügyelni kell; hanem egyszersmind extensiojáról is gondoskodnunk”.⁸⁵ Kazinczy majd siet átkeresztelni, átrendezni, az *Élet* szót kihagyni a folyóirat nevéből, mihelyt Pestre ér, de az ő érvei is az olvasóra való hivatkozáson alapulnak: a Muzáron név rövi-

⁸² KAZ. LEV. XIX. Zádor György Kazinczynak. Világosvár, 1825. nov. 7. 453.

⁸³ KAZ. LEV. XIX. Kazinczy Zádornak. Ujhely, 1825. nov. 25. 464.

⁸⁴ Vö.: A Kisfaludy–Ruszek levélváltáson, Kölcsey lasztóci levelein, Dessewffy és Kazinczy levelezésén kívül: KIS János 1818. 85–91.

⁸⁵ KAZ. LEV. XX. 243–245.

debb, s így megjegyezhetőbb. Emellett a Sallustius-fordítást, egyik legdédelgetettebb művét a húszas évek második felében két kiadásban akarja közzétenni, kétféle papíron, kétféle kötésben, az egyiket a saját köre, a másikat a nagyközönség számára: „Egy időben adom a két fordítást; egyikét a régi színben, s szalluszi arcban, a másikat gut französisch, azaz a hogy a Döbrenteyek akarják – zsíros szájú magyar paraphrasisban, hogy folyjon a beszéd, s ne legyen rajta épen az, a mi Szallusztban a legbecsebb...”⁵⁶

Jellegzetes megoldás az ugyanebben az évben írt Jankovich-episztola is. Jankovich Miklós saját házába hívja meg vendégül a Pestre készülő Kazinczyt, aki örömmel fogadja el a meghívást a műgyűjteményéről ismert főúr házába. Erre az alkalomra egy episztolát ír Jankovichhoz, melybe beleszerkeszti László Pál anekdotáját, de nem a hazai költészet anekdotázó hagyománya, hanem a horatiusi episztolák mintájára. A kész verset minden barátjának megküldi, lelkes magyarázatok mellett: „nem átalom kimondani, hogy ezzel a semmivel, a Musa pedestrisnek ezzel a kis ihletésével inkább meg vagyok elégedve, mint sok fellengzeni akaró darabommal s mások darabjaikkal... Talán több törlést várt; de az Epistolaris Múza szereti a pongyolát” – írja Toldy Ferencnek 1827 novemberében. Másutt a juvenalisi kesergéssel ellentétes víg elmét, játékosságot emlegeti a horatiusi eljárással kapcsolatban, és azt a módot, ahogyan az ő elvei szerint a köznép történeteit a költészetbe be lehet építeni („a köz nép historiájának ravasz mesterséggel tett elő beszéllése...”)⁵⁷

⁵⁶ KAZ. LEV. XX. Kazinczy Guzmics Izidornak, Széphalom, 1827. jan. 1. 174. Tervét másutt is hasonlóképpen fogalmazza meg: „Szalluszt két fordításban adom; egyikét pompa nélkül hogy a Döbrenteiek is olvashassák: a másikat úgy, a hogy egy lelkes másoló a XVI. száz nagy Művészeinek darabos képeit másolná...” (KAZ. LEV. XX. Kazinczy Toldy Ferencznek és Bajza Józsefnek. 1827. nov. 387.); „De az egyik Szallusztom csak pompásan lát világot, vagy épen nem. Hadd gyanítassa maga a külső szépség is, hogy itt kell lenni valaminek, a mit a köz rendű Olvasó nem ért.” (KAZ. LEV. XXI. Kazinczy Guzmics Izidornak. Pest, 1829. jan. 8. 2.)

⁵⁷ KAZ. LEV. XX. Kazinczy Toldynak, 1827. november 23-án. 388; uo. Kazinczy Dessewffynek, 1827. dec. 13-án. 421; uo. Kazinczy Dulházy Mihálynak, 1827. dec. 19-én. 429.

A visszavon(ul)ás

A húszas évek második felében, amikor az akadémiai mozgalom realitássá kezd válni, Bajzáék pesti körében pedig egyfelől az elidegenedést érzi, másfelől a közösségi irodalmi programokhoz való közeledést tapasztalja, Kazinczy mintha visszahúzódná „csigaházába”, és újra felerősödnének kételyei a közizlésnek tett engedményekkel szemben. A Muzárion 1829-es számaiban vallo-mássorozat jelenik meg *Házi jegyzetek* címen a kritikáról, annak szükségességéről és módszereiről. A sorozat glosszáit Kölcsy (Cselkövi), Nemes-Apáti Kis Sámuel, Berzsenyi, Kazinczy, Dessewffy és mások írják, végül Fáy András rekeszti be *Házi Rosta* címmel, nyolc pontban összefoglalt válaszával a jelzett szerzők szövegeire. (1829-ben, *Meséi*, elbeszélései és *Házi jegyzetei* után Fáy András talán „népszerű íróként” jogosult a vita utólagos kiértékelésére és lezárására.) Kazinczy itt jelenteti meg a Csokonairól írt bírálatát, utóhangjaként a költő körül huszonöt éve zajló vitának, de úgy tűnik, önmaga számára is tisztázásaként a népszerűség körüli dilemmáknak. Kíméletlenebbül fogalmaz, mint a Fáy Andrásnak ekkortájt írt magánleveleiben, melyekben adott műfaji keretek közt a népszerűséget nem tartja ellentétesnek az esztétikai minőséggel: „Hazánkban egy írója sincs, kit többen olvasnának, s ámbár ez másoknál nem dicséret, Uram Öcsémnél kérdésen kívül dicséret, még pedig nagy és igazságos...”⁸⁸

Csokonai esetében a költőt kisajátító tábor iránti ellenérzés működik benne, amelyet utólagosan visszavetít magára Csokonaira is. A debreceni poéta – írja –, tehetséges fiatal költő volt, de rossz úton indult: nincs olyan munkája, még a legjelesebbek közül sem, melyet ne piszkítana valamilyen folt. Kölcsy mégis sokféle támadás érte a Csokonai-bírálat miatt. S hogy méltán-e? – teszi fel a kérdést, a hangsúlyokat most az alkotói-befogadói relációra helyezve –, „erre feleljen az, hogy Csokonay a Mesterség barátjai között a szerint nem tudta, minden érdemei mellett, tekintetbe jutni, a hogy az a nagyobb sereg ötlet csudálgatá, egyet-

⁸⁸ KAZ. LEV. XXIII. Kazinczy Fáy Andrásnak. 1828. január 2. 368.

lennek hirdeté. Rosz jel, midőn a Mesterség barátjai bennünket nem látszanak ismerni, de a sokaság tömjénezget.” Csokonai inkább szerette magát csudáltatni, „mint jónak illik”, és ez látszott a váradi temetésen is: „melly gravitással lépegete-fel a grádicson, akarva csörtetvén oldaláról-függő kardját; melly arcczal s hangon mondá el az első sort (Lenni? vagy Nemlenni? kérdések kérdése); – és midőn ott a legjobbak társaságában tölthette volna az egész estvét, neki mint volt elég, azok közt lenni, kik gégejüket csudáltaták”.⁸⁹

Kazinczy most újra körülhatárolja azt a kört (a „mesterség barátjai”), amelyet az *esztétikai életvitelre* méltónak és alkalmasnak gondol. Amennyiben csak „elitizmusnak” nevezzük az ilyen típusú magatartást, akkor ellentmondásba keveredünk, ha meg akarjuk magyarázni, miben különbözik ettől a szimpozioneszménytől az irodalmi „republika” fogalma például Bajzánál, aki úgyszintén a szakmai hozzáértés és az esztétikai minőség nevében utasítja rendre a közérthetőség, a közösségi költészet és a nemzeti eredetiség mellett már az 1810-es évektől kezdve írogató Dessewffy grófot.⁹⁰ Kazinczy szimpozionszerű virtuális társaságában a társadalmi rang, az egyházi méltóság, az életmód, a tájékozottság, a műértés, a jellem, a lelki erények éppúgy szerepet játszanak, mint a családi viszonyok, sőt a külső megjelenés, a viselkedési szokások vagy a beszédmód. A felsorolt tulajdonságok azonban úgy tűnik, lecserélhetők és pótolhatók egymással, vagy más esetben, az egyiknek a hiánya a többinek a tagadását vonja maga után. Az esztétikum iránti érzéknek Kazinczy szerint az ember külsején, fizionómiáján, megjelenésén, viselkedésén és életkörülményein is látszania kell. A *Tövises és Virágokban* a Gyöngyösi Jánosról szóló epigrammáját be sem fejezi (ez az egyetlen epigrammája a kötetben, melyből elmarad az „elmeél”, a játékos képzettársítás), ezzel jelezve borzadását a leoninustól. Gyöngyösinek ekkor nemcsak verseit, hanem arcképén a vonásait is ízléstelennek látja. 1816-ban, erdélyi útja során azonban, amikor meg-

⁸⁹ Muzárió 1829. IV. k. 59–60.

⁹⁰ BAJZA József: *Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz Gr. Dessewffy József ellen.* (Kritikai Lapok 1830.) In: SZALAI 1981. 100–121.

látogatja a tordai leoninistát, külseje és modora annyira megnyeri, hogy a „rossz ízletű versek” szerzőjét szinte mentegetni kezdi költői botlásaiért. A látogatás végén úgy válik el az „igen tiszta bőrű, még most is lángarcú, kisdéd, roskadt öregtől”, mintha az „a legszebb verseket írta volna”.⁹¹

A másik szemléletes példája ennek a Himfy-kritika néhány téves adata, amit Kisfaludy Sándor szinte sértődötten cáfol. Bírálatának elején, a költőről rajzolt portré részeként Kazinczy azt állította, hogy Kisfaludy „mindennapi társaságában lehetővé literaturánk legtiszteleteseb veteránusának, őberster Báróczy Sándor úrnak, ritka talentomait, szép és bőv nyelvét még inkább kimívelheté”.⁹² „Nem esmerte ő Báróczyt – replikázik Kisfaludy –, ha ezt mondgya. Báróczy, midőn én Bécsben kerültem, nem tudom, vénsége miatt-e, vagy természete miatt, oly csudálatos, az ifjúságot kerülő és leszólló, ’s viszont az ifjúságtól került, és ha literátori érdeme miatt tőlem nem is, de minden másoktól kikaczagott, testére és lelkére nézve kellemetlen ember, fősvény öreg, Alchimista volt, hogy társaságát minden ember kerülte.”⁹³ Kazinczynál a portré körvonalait a költői munkásság minősége és minősítése irányítja, még akkor is, ha ezek a vonások ellentmondanak a valóságos fizionómiai vagy személyiségjegyeknek, sőt életrajzi tényeknek. Így szépül meg nála Báróczi alakja, és így szánja értékelő gesztusnak, hogy a *költői* arcképben Kisfaludyt Báróczi ismerőssévé és tanítványává teszi meg.⁹⁴

A kultivált szépség, a „szép élet” szeretetének következtében Kazinczynál elmosódik a határ az élettények és a költői idealizáció között. Egyik legjellemzőbb és legszimpatikusabb története ilyen

⁹¹ KAZINCZY Ferencz utazásai. Bp. 1885. 123–124. (Ráth Mór kiad.)

⁹² KAZINCZY Ferenc: *Recenzió Himfy szerelmeiről*. In: SZAUDER Mária 1979. 733.

⁹³ KISFALUDY Sándor levele Ruszek József apátnak. Sümeg, 1816. április 17-én. In: ANGYAL 1893. VIII. k. 290.

⁹⁴ Kazinczy képzőművészeti idealizmusáról: CSATKAI 1983; FRIED 1996c. 99–113., különösen 103–106. o., ahol Fried István több példával illusztrálja és fejtegeti Kazinczy „ideális felé törekvését”, és azt a tényt, hogy „Kazinczynál a portrénak szinte biográfiai, »irodalomtörténeti« a jelentősége”. Ez, a Kisfaludy-recenziót tekintve fordítva is igaznak tekinthető. Vö. még: BÁN 1976. 229–241.

szempontból az az eset, amikor gyermeke születését várva, gróf Ráday Pált kérte fel előre keresztapának. Ráday „genialis levéllel” köszönte meg a meghívást, s Kazinczy, nem győzvéen kívánni a gyermek születését, poétai ihletre hevülve, a francia könnyűség, pajkosság és enyelgés tónusait próbálgatva, megírta a verset, mellyel a majdan születendő gyermek – egy Emilnek keresztelendő fiú – érkezését be fogja neki jelenteni. A verset sikerültnek tartván, örömeiben előre megküldi Dessewffynek, 1809. szeptember 20-án. A következő Dessewffynek írt levél azonban így kezdődik: „Emil-Trajánt a kalendárium szent Thereziaja (15. octobr.) Sophronia Thaliává változtatá. Tegnap keresztelé meg e nevek a kázméri immundus spiritus exorcisálója... Rádayhoz írt epistolám felét tehát újra kell dolgoznom...”⁹⁵

A valóság költői élettérré való átminősítésének folytán Kazinczy számára nem létezik alkalmi költészet sem, csak *költői alkalom*: a megyei tisztújítások, beiktatások, a családi élet epizódjai, keresztelés, temetés, utazás, emlékkönyvbejegyzés elveszíti realitását, és művészi eseménnyé, a művészi élvezet keretévé, sőt nemegyszer rítusává válik. 1830 júniusában, Mailáth Antal zempléni főispán beiktatásakor Kazinczy tervezi és írja meg az illuminációs verseket, egyet a palotába, a díszvendégek elé, egyet pedig a balkonra, a „sokaság számára”. A beiktatás előtt br. Vay Miklósnak küldi meg az üdvözlő verseket, a következő magyarázattal: a terembe „azt a formát választottam..., a mellyen péld. ok. a maga efféle complimentjei által híres Metastasió írta verseit... A Fő-Ispány Fiuméből jó, s füle ott ehhez az olasz formához hozzá szokván meg fog lephetetni, midőn azt magyar szókban látja itt...” A balkonra függesztendő versnek ellenben „kevesebb becse van a mesterséghez értők előtt mint a másíknak: de ezt a sokaság szebbnek fogja lelni, s a balcon előtt a sokaság fog ábrándozni”⁹⁶.

A Muzárion-beli bírálatból kiérthető, hogy Kazinczy Csokonainál ezt a felfogásmódot hiányolja. Úgy látja, nála a költészet csupán tartozéka vagy éppen dekorációja volt az eseményeknek, és magatartásában sem érződött semmi, ami az adott alkalom

⁹⁵ DESSEWFFY 1860. I. k. 107–110.

⁹⁶ KAZ. LEV. XXI. Kazinczy Ifj. B. Vay Miklósnak, 1830. jún.

költői eseménnyé avatására utalna (kardcsörtetve lépeget fel a lépcsőkön). A költészet Kazinczynál fölérendeltje, sőt szervezője az élettényeknek, és e fölérendeltség folytán maga a költő is csak szolgálója lehet.⁹⁷ Ezzel szemben Csokonai öncélúnak ítélt költői öntudatát („mint szerette magát csudáltatni”) Kazinczy portréja szerint csak az esztétikai szférán kívül eső tömeg értetlen csodálata elégítette ki. A méltatlan társaságba való leszállítás pedig a művészet megszenségtelenítése. A kritika – Kazinczy a húszas évek végén újra így látja – az ilyen eretnekségek megakadályozására szolgáló védelem, meggátolja a művészet köznapiságba való kitelepítését és a profán elemeknek az autonóm művészi világba történő beszivárgását.

Az integrált irodalom közönség- és közösségeszménye – a „középesülés” elmélete

A 18–19. század fordulójától a reformkor végéig terjedő időszakban a magyar írók és gondolkodók egyik leggyakoribb kifejezése a „középszer”. A fogalom természetesen az antik hagyományokra is asszociált, de különböző szerzőknél – Berzsenyitől kezdve Fáy Andrásig – eléggé változatos módon aktualizálódott. A „középesülés” fogalmának jelentése (egyeztetés, összeolvasztás, kiegyezés, megbékélés) magában hordozza azokat az ellentéteket, amelyek között e kompromisszumos törekvéseknek létre kell jönniük, és nem véletlen, hogy a különböző típusú kiegyezési tendenciák éppen ebben az időszakban váltak szükségessé, illetve elfogadhatóvá egyes társadalmi és irodalmi csoportok számára. Ez volt az az időszak, amelyben a külföldi példák hatására is intenzívebben kezd változni bizonyos társadalmi rétegek életmódja és művelődéseszménye.⁹⁸

A hagyományra támaszkodó ízlésvilág képviselőinek, illetve egy strukturálódó irodalomeszmény hirdetőinek a vitái során azon-

⁹⁷ Vö.: CSETRI 1990. 41.

⁹⁸ Vö.: KORNIS 1927.

ban olyan célok is megfogalmazódtak, amelyeket az egymással szembenálló felek közőseknek ismertek fel. Az egyik ilyen cél a nemzeti egység eszméjének a széles körű tudatosítása volt, a másik pedig egy ezzel ellentétesnek látszó törekvés, a civilizálódásnak, a kulturális felzárkózásnak az igénye, amellyel kapcsolatban irodalmi programok, de olvasói elváráshorizontok szintjén is az a meggyőződés élt, hogy megvalósítását az irodalomnak kell magára vállalnia vagy irányítania. Mindehhez tömeges olvasóközönségre volt szükség, amelyet azonban csak akkor lehetett kialakítani, ha a kezükbe adott művek valamilyen szinten megfeleltek elvárásaiknak és igényeiknek. A különböző célkitűzéseknek és feladatvállalásoknak köszönhetően jöttek létre azok az esztétikai, etikai, társadalmi kompromisszumtípusok, amelyek a korabeli szerzők műveiben, vitáiraiban, értekezéseiben a közép-szer fogalmát jelentették.

A bölcsesség szinonimájának tekintett *arany középszer* antik hagyománya Európában a fogalom szellemi, erkölcsi és társadalmi vonatkozásainak ötvözésével jut el a 18. századig. Hume 1742-es esszéjében a *middle station of life* kifejezéssel például egyszerre utal a mértékletes életre és a középosztálybeli státusra. A középhelyzet lényegét egy erkölcsi mesével szemlélteti: két, korábban jó barátságban, egyetértésben folydogáló patak találkozik egymással, s az egyik dicsekedni kezd: „Nicsak testvér! Hát még mindig ugyanúgy, sekélyen csörgedezve? Nem pironkodsz, amikor megpillantasz? Hisz azelőtt hozzád hasonló voltam én is, mára mégis nagy folyó lett belőlem...” A másik patak erre szerényen válaszol: „Szentigaz, valóban nagyra duzzadtál, de azt hiszem, hogy eközben kissé zavaros és iszapos lettél. Én elégedett vagyok a magam sekélységével és tisztaságával.” A meséből kiindulva bontja ki Hume a középhelyzettel párosuló szociológiai, morális és lélektani előnyöket. A gazdagokat az élvezetek, a szegényeket a megélhetési gondok kötik le – írja –, míg a köztük lévők sok esetben a legerencsésebbek, mert van idejük a saját boldogságukon való elmélkedésre.

A középhelyzettel Hume-nál nemcsak a nyugalom és a megelégedettség, hanem a boldogság, a morális tisztaság is párosul, legfőbb értéként pedig a barátság, amely egyedül ezen a szinten lehet érdek nélküli. Hume szerint a tehetség és a bölcsesség is itt

koncentrálódik, a mesterségek, tudományok és művészetek ebben a szférában érvényesülhetnek, mert a beleélőképességet és a dolgok nyugodt megfigyelését csak ezzel az életmóddal lehet elsajátítani. Ugyanakkor olyan mértékű becsvágy is csak ezekben az emberekben alakul ki, amely alkotásra és tetterre tudja ösztönözni őket.⁹⁹

Magyarországra a 18–19. század fordulóján az irodalmi és társadalmi középhelyzet elmélete több irányból érkezik. Az antik – főként a horatiusi – minták mellett az 1810-es évektől kezdve a legmodernebb külföldi elméleteknek a közgondolkodásban is terjedő recepciója zajlik. Filozófiai, erkölcsi, neveléseméleti, irodalomszociológiai kérdések és nézetek sokasága jelenik meg a Tudományos Gyűjteményben, Berzsenyi többek között Jean Paul-ból és Home-ból jegyzetelget, Döbrentei az angol „common sense” elméletét hozza át a magyar irodalomba. Csetri Lajos elemzéseiből az derül ki, hogy ebben az időszakban erősödik fel és rétegződik a magyar közgondolkodásban Herder filozófiájának hatása is, noha tudjuk, hogy egyes szerzők, közöttük Kazinczy és Kölcsey, és náluk is korábban Verseghy vagy Horvát István már az 1800-as évek elején hivatkoznak az *Eszmékre*.¹⁰⁰

A Herder-hatás változatai

1. A „kultúra láncolatának” elmélete

Herder egész történelembölcseletét a *középhelyzet elméletéből* vezeti le, sőt kozmológiájának is ez a kiindulópontja. Úgy látja, hogy az élet létfeltétele a Földnek a Naprendszerben elfoglalt, a Naphoz közelebb és távolabb álló bolygók közötti legkedvezőbb, vagyis közbülső pozíciója. („A Föld tehát középrendű teremtmény, mind helyét és nagyságát illetően, mind pedig önmaga körüli for-

⁹⁹ HUME 1994. 303–308.

¹⁰⁰ Verseghy Herder-recepciójáról l.: CSETRI 1973. 23–33.

gásának és a Nap körüli keringésének viszonya és tartama szerint.”¹⁰¹) Az élővilág lépcsőzetes felépítésén alapuló világkép azt bizonyítja Herder számára, hogy nemcsak az égitestek helyzetét illetően, de a más világokon lehetséges teremtmények között is, „sodrásban vagyunk, nem a középpontban”. Feltekintve a Holdra, nem kételyekkel, gyanakvással övezve, hanem biztos tudással állítja, akárcsak Fontenelle és Swedenborg, hogy be fog egyszer következni az az állapot is, amikor „végül... egyenesen az lesz a rendeltetésünk, hogy számos különböző testvéri világnak az érettség fokára emelkedett teremtményeivel közösségre léphetünk”.

A herderi „aranyközép” azonban nem egyértelműen pozitív fogalom.¹⁰² A Föld szerencsés helyzetű bolygó, kiegyensúlyozottságával és a természeti törvények harmóniájával lehetségessé teszi az emberi életet, de éppen e középhelyzetéből (itt már: korlátozottságából) adódóan el is zárja az utat az ismeretek teljes birtoklása, az egész rendszer áttekinthetősége elől. A középszert mint *létfeltételt* és mint *korlátozottságot* Herder a földi élet minden szintjén uralkodó elvnek tekinti. Az ember – írja – közbülső teremtmény a föld állatai között, mert „a legfinomabb foglalatban egyesíti a körülötte levő összes fajok vonásait”. Ugyanakkor fiziológiai felépítése szerint mindegyiktől különbözik is, mégpedig a „száj” kettős funkciójában: a száj, a legnemesebb isteni ajándéknak, a beszédnek a szerve, amely „összefonódik a legalantasabb szükséglet megnyilvánulásaival”. Az ellentmondásosság a kultúra területére is érvényes: az emberiség kultúráját a közepes éghajlat, a Földközi-tenger szelíd vidéke hozta létre, az ősi szokások és erkölcsök mégis a legbarátságtalanabb, legkedvezőtlenebb helyeken, a hegyvidékek magaslatain őrződtek meg.

A középszerezelméletnél is fontosabb azonban Herdernek az a tézise, melyet Zimmermann, Buffon, Johannes Ingen-Housz kutatásai alapján fogalmaz meg: mindennek, ami él és létezik, be kell töltenie és be is tölti a maga rendeltetését. A természetben nincsenek erkölcstelen és felesleges dolgok, mert minden eleven teremtmény „cselekvésre, gondolkodásra és erényre” teremtett,

¹⁰¹ HERDER 1978. 61.

¹⁰² Herder műveinek antropológiai ellentmondásairól l. S. VARGA Pál: *Szemléletek világa Herdernél*. In: S. VARGA 1998. 30–49.

ezért, bár a létezők láncolatában vannak alacsonyabb és magasabb fokon álló fajok, a saját helyén minden egyes egyed és faj egyszeri és tökéletes. Ami közös bennük, az éppen annak a képessége, hogy betöltsék saját rendeltetésüket.

Ezeket a gondolatokat nem nehéz felismernünk Goethének (vagy akár Kazinczynak) az *irodalmi létezők láncolatáról* szóló nézeteiben, s levezetnünk belőle a költészet rangfokozatairól és a népszerűségről kialakult elméletüket. Heinrich Voss jegyezte fel Goethéről 1804-ben, a népkönyvekről szóló írással egy időben: „Az embereket a természet teremtményeinek tartja, és hogyan lehetne a makasszari méregfára haragudni. Minden egyéni jellemet tisztel, még egy Kotzebuét is, amennyiben az, ha már a jóisten számártermészettel áldotta meg, azt következetesen követi, és ezáltal hatáskörét (mindegy, hogy pozitív vagy negatív módon) betölti”.¹⁰³ Kazinczynál a Goethe-kultuszról (is) eredő ún. függőleges tolerancia (stílusszintelmélet) közvetett – vagy akár közvetlen Herder-hatásra is visszavezethető: 1810-ben Bécsből meg-hozatja Herder műveit 28 kötetben, s azt írja Dessewffy grófnak, akitől azt kéri, fizetné ki a sorozat árát, hogy „nála nélkül te sem lehetsz-el, én sem”.¹⁰⁴

A Goethére és a Kazinczyra tett hatásból látható, hogy Herdert a „kultúra láncolatának” elméletén keresztül, paradox módon, egyszerre lehetett az elitizmusnak és az értékbeli egyenrangúságnak a hirdetőjeként értelmezni. Míg Goethe és Kazinczy a legmagasabb rangú értékek létezésének vagy elérhetőségének az elvét emelték ki elméletéből, a közönségigényre és közízlésre hivatkozó szerzők Herder történeti elemzéseiből a közösségi művészetről szóló elképzelésüket alapozták meg.

¹⁰³ GOETHE 1981. 928.

¹⁰⁴ KAZ. LEV. VIII. 162.

2. Herder közönségelmélete

A közönségről Herder az *Eszmé*kben is több helyen szól, de egész tanulmányt a *Briefe zur Beförderung der Humanität* című levél-sorozatában szentel a kérdésnek.¹⁰⁵ Az irodalom- és vallástörténetben, úgy látja, mind a héber, mind a görög nép *egyetlen* egységes közönséget alkotott. A héber népet, mondja Herder, a közös nyelv alakította nemzetté, melyhez az Úr „egyetlen erkölcsi lényként” szól. Az *erkölcsi* (és nem esztétikai) alapokon formálódó közönséget olyan szellemi kapcsolat, a nemzet minden egyes tagját magában foglaló belső erő tartja össze, amely az egyént, ha a nemzeti közösségen kívül él is, képessé teszi a hozzá szóló próféta szavának megértésére és értelmezésére.

A héberrel ellentétben a görögöket *esztétikai* érzékük formálta nemzetté és egységes közönséggé. Művészetük szervesen illeszkedett mindennapi életükbe, közösségi összejöveteleiket költészettel, zenével kísérték, étkezéseik mellett költők énekelték szerzeményeiket, és Hérodotosz „az egybegyűlt Görögország előtt” olvasta fel történelmi műveit. Így alakult ki, mondja Herder, a görög színjáték, amelyet a közönség létezése és igénye hozott létre. A görög szerző azután úgy nevelte, alakította tovább nézőinek erkölcsi és esztétikai világát, hogy a kórus beiktatásával állandóan szembesítette őket önmagukkal. A művészeteknek „természetüknél fogva közönségre van szükségük”, írja Herder, s ilyen értelemben nincs is másfajta költészet, csak közösségi, alkalmi költészet.

Elméletét a korabeli Németországra átfordítva azonban úgy látja, nemcsak a színház, hanem a költészet többi ága is megmaradt a szűkkörű udvari kultúrán belül, s nem vonult ki a nagyközönség elé. Mindez oda vezetett, hogy a szélesebb közönség szórakozási formája és az udvari művészetek ízlésvilága kettévált, mindkettő bezárkózott a saját köreibbe, s ha egy szerző arra száná el magát, hogy kilépjen a nyilvánosság elé, fel kellene adnia minden művészi igényt és értéket. Herder ezen a ponton válik

¹⁰⁵ Hasonlatos-e még közönségünk és hazánk a régiekéhez? HERDER 1978. 490–531.

ellentmondásossá, visszacsatol a felvilágosodás kori közönségnevelési programokhoz. A művészetek egyik legfontosabb és leg-sürgősebb feladatának a megfelelő ízléssel rendelkező befogadói réteg kiképzését tekinti, vagyis az elkülönült művészetet nem visszatelepíteni szeretné az életbe, hanem a közönséget akarja felnevelni az esztétikai minőség befogadására.

Az esztétikai nevelés feladata Herder koncepciójában az alkotó és a befogadó közötti kapcsolat helyreállítása. Ezt a célkitűzést azonban véleménye szerint nemcsak a tömegeknek az udvari kultúrától való lemaradása, hanem a korabeli irodalmi gyakorlat is nehezíti. Az irodalom írásos, nyomtatott formája gátolja azt a közvetlen, élő dialógust, amely Gutenberg előtt a művész és közvetlen közönsége között fennállt. A szerző már nem tudja, kinek szól a szövege, még elképzelni sem képes művének olvasóját: „A könyvekben mindenki szól mindenkihez. Gyakran azt se tudjuk, ki beszél, mert a névtelenség a piac nagy istennője.” A múlt, bár Herder a 18. századi német realitást mindig szem előtt tartja, most mégis valamiféle nosztalgiát kelt benne az író és olvasó közvetítők nélküli párbeszéde iránt. Ilyen névtelen, arctalan közönséget, mondja, sem Róma, sem Görögország nem ismert. Most nincs lehetőség sem a helyesbítésre, ha az író tévedett, sem az olvasói tiltakozásra, ha a szerző szövegében csselfogást, ármányt és gyalázatot sejt. Arra sincs mód, hogy az irodalom felvegye a versenyt a szónokokkal, akik szűk körben és konkrét közönséghez fordulva túlharsogják a halk szavú irodalmárt. A szónok előnyösebb helyzetből beszél, mint az író, mert szövegét, az előszóra való közvetlen reakciók következtében állandóan korrigálhatja, helyesbítheti, hangulathoz, helyzethez alkalmazhatja. A nyomtatott mű ellenben bevégezett, befejezett, önálló tény, melyet nem lehet visszavonni vagy meg nem történtté tenni. Herder e hátrányban ugyanakkor az előnyt is látja: visszavonhatatlansága következtében, amit az irodalom gondjaira bízna, „soha el nem vész, ha elveszett is, mert elveszíthetetlen”. A könyv nyitott könyv marad minden későbbi korszak és közönség számára.

A közvetlen kapcsolat helyreállítására Herder a differenciált közönség szemléletet javasolja. A *reális* és *ideális* közönség nála abban különbözik egymástól, hogy az előző jelen időben, a szerző körül él, és „ha nem hallatja is a hangját, bármikor megszólal-

hat”. Adott esetben olyan lenne ez, mint a görög lakomák vagy színházak közönsége, amely azonnal reagál, ítél, tapsol vagy kifütyül. Az ideális közönség ezzel szemben az időben és térben szétszórótt kevesek köre, amellyel nincs, és nem is lehet közvetlen kapcsolata a szerzőnek. Ez a láthatatlan szellemi közösség hasonló módon, mint a zsidó próféta közönsége, időtől és tértől függetlenül képes meghallani és értelmezni a hozzá szóló szöveget.

A kétféle közönséget Herder a *viszonyulás etikája* alapján gondolja egyesíthetőnek, amennyiben a szerző a fiktív párbeszéd lehetőségét mindig nyitva hagyja szövegében: miközben ő maga tanít, figyelmeztet és átalakít, az elgondolt (beleértett) olvasó értelmes erkölcsi lényként szintén részt vesz a szerző gondolataiban, előadásában és tetteiben. A közönség, írja Herder, „barátunk és gyermekünk, de tanítónk, rendreutasítónk, tanúnk, felperesünk és bíránk is. Nem várunk tőle más jutalmat, mint érzelmi, szóbeli és cselekvő tetszésnyilvánítást.”¹⁰⁶ Ennek érdekében, mondja Herder, a szerzőnek úgy kell írnia, mintha *reális közönséggel* állna szemben, egy terembe szorított vegyes összetételű tömeggel, látókörbe vont hallgatósággal. Ennek következtében pontosan kell tudnia, hogy mikor, kinek és mit állít. Mondanivalójának egyik szintjét térhez, időhöz, nemzethez, körülményekhez kell alkalmaznia, különválasztva ezen tartalmakat a mű keveseknek (egy láthatatlan szimpozionnak) szánt jelentéseitől.

A szerző és közönsége közötti élő és közvetlen kapcsolatot Herder egy egészen szűk baráti körben – társaságban – is helyreállíthatónak látja. Ez a társaság azonban már nemcsak a műveknek, hanem az egyén cselekedeteinek, egyéniségének, egész lényének a közönsége. A szerző egy ilyen kapcsolatrendszerben maga is erkölcsi lényvé válik, ösztönzői, bírái és tanúi pedig a közösség tagjai, akik a benne élő természetes erkölcsi törvény megtestesítői lesznek. Ez az erkölcsi és esztétikai közösségideál az író és közönsége között olyan kölcsönös tükrözési modellt feltételez, amely az ókori barátsággeszménynek, a cicerói *amicitia vera* fogalmának a felvilágosodás korában megelevenített jelentésére

¹⁰⁶ Herder közönségről szóló gondolatmenetét helyenként szó szerint is ismétli Kis János a *Hogyan kell a Magyar Olvasó Publicumot nevelni* című értekezésében. Tud. Gyűjt. 1818. VIII. kötet. 85–91.

emlékeztet. Az erényesek és bölcsek tökéletes barátságában, a másikkban való öntükröződés állandó folyamatában nincs torzkép vagy elcsúszás. A barátok egymásban a tökéletes erkölcsöket ismerik fel, identitásuk a másikkal való azonosságból táplálkozik. Herdernél a közvetlen baráti kör és a korokon át megvalósuló szellemi párbeszéd „kisvilága” az, ahol a szerző helyreállítja a technikai fejlődés (és funkcionális differenciálódás) által megszüntetett kölcsönös tükrözési folyamatot.¹⁰⁷

3. A görögségkép és a herderi életkor-metamorika

A kultúra láncolatáról szóló elmélete, közönségszemlélete és a magyarokra vonatkozó jóslata mellett Herder a nemzeti életkorra vonatkozó metaforikájával hatott a legerőteljesebben, de a legellentmondásosabban is a magyar irodalmi és társadalmi gondolkodásra.

A nyelvi mozgalmak idején, Versegthy és Révai ipszilonvitájában ez az elmélet nemcsak nyelvfilozófiai szinten, hanem a tudományos státusz, a tudományos munkában való illetékesség kérdésében is alapérvként jelentkezik. A 19. század legelején, 1805–1806-ban Révai Miklós, amikor Versegthynek *A tiszta magyarság*¹⁰⁸ című vitairatára fiktív diákjai (Világosvári Miklósfői János, Fényfalvi Kardos Adorján) nevében álnéven válaszol, egy nem létező nyelv-művelő társaságot állít szembe a magányosan harcoló, sisakospajzsos-kardos magánvitézekkel. A tudomány – főképpen az egész nemzetet illető nyelvkérdés, állítja, nem az egyén retorikai képzettségén és vitázó képességén múló személyes győzelemnek, hanem a tudósok időbeli és térbeli társulásának a kérdése. Ismeretes, hogy Révai az 1780-as évek végén, majd az 1790-es budai országgyűlés kezdetekor feleleveníti a korábbi, főként a Besse-

¹⁰⁷ A barátságról szóló bekezdéshez vö.: CICERO 1987a; MEYER-KRENTLER 1984; HYATTE 1994.

¹⁰⁸ VERSEGHY Ferenc: *A tiszta magyarság avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések*. Pest, 1805. In: SZALAI 1980.

neyi-féle akadémiai terveket: saját előszavával kiadja Bessenyei *Jámbor Szándékát*, és 800 példányban küldi meg azt az országgyűlés résztvevőinek. Vállalkozását főúri körökben többen pártfogolják. Esterházy József vállalta magára, hogy a társaság protektorának megnyeri Sándor Lipót főherceg-nádort, Zichy Károly pedig a budai helytartótanács felé közvetíti Révai folyamódását. A társaság terve végül elesett, 1792-ben I. Ferenc király visszatartotta az ügyet a rendszeres bizottsághoz, ami egyben azt jelentette, hogy a kedvező határozat elmaradt.¹⁰⁹

Révai terve Orczyék 1778-as sikertelen próbálkozása után újabb gyakorlati kísérlet volt arra, hogy – Pálóczi Horváth Ádám kifejezésével – „Országos institutumot” –, vagyis közköltiségen felállított, a magyar arisztokrácia és a bécsi politikai szféra által is támogatott tudós társaságot hozzanak létre. Egy ilyen intézménynek, mint azt Pálóczi néhány évvel korábban Kazinczynak kifejtette, a jogrendszer modelljét véve alapul, törvényhozó hatalma lett volna, főképpen a nyelv kérdésében, hiszen Rájnis, Baróti Szabó és Révai prozódiai hadakozása óta éppen ez a végső érv, a megfellebbezhetetlen hatalmi szó hiányzott az egyre inkább személyes ellentétekké fajuló vitákból. A szenvedélyeket elnémító tekintélyelv hiányára hívja fel Révai figyelmét Verseghy is, amikor annak *Halotti beszéd*-kiadására, illetve *Bővebb magyar grammatikájára* megteszi észrevételeit: „Ha egyszer valamely nyelvben az ortográfia a kormánynak parancsolattya által vagyon meghatározva, mint a franciáké, akkor azt, bármely hibás volna is, megváltoztatni, szabadnak nem tartom. A miénket az Ország-lás még meg nem határozván, hasznosnak, sőt szükségesnek ítélem, hogy iránta a józan észhez folyamodgyunk” – írja a *Tiszta magyarságban*.

A tudós társaság helyébe állított „józan ész” jelentheti Verseghy szerint a nyelvkérdésekben megvalósuló konszenzus egyedüli alapját, mert ez az egyéni, éppen ezért ellenőrizetlen, a tudósok csoportja által nem hitelesített érvek helyett a nyilvánvaló, a szem-

¹⁰⁹ A Révai terveire vonatkozó adatok: BÁNÓCZI 1879. 205–231., újabban: THIMÁR Attila: *Adalék a Jámbor Szándék szerzőségének kérdéséhez*. In: *A szélszórt rendszer*. Tanulmányok Bessenyei György életművéről. Nyíregyháza, 1998. 58–73.

mel látható, egy egész közösség által elfogadható és el is fogadott állapotokat, bizonyítékokat vonultatja fel maga mellett. A nyelvfejlődés önelvűségét hangsúlyozva tagadja azt is, hogy a tudomány felettes pozíciójából lehetne a nyelv alakulását szabályozni („Még a kultúrának a legtökéletesebb korában sem lehet a tudományokat és a józan okoskodást a nyelvek bírójává tenni...”¹¹⁰), és nem hisz a nyelvemlékeknek az élő nyelvvel szembeni felsőbbrendűségében sem, mondván, hogy a régi egyházi szerzők többnyire vagy hibásan beszélték a magyar nyelvet, vagy pedig nem törődtek nyomtatott műveiknek ortográfiájával.

Az élő nyelvszokás melletti legfontosabb érve azonban a herderi történelemfilozófiából, annak is az életkor-metaforikájából ered. Akik a régi magyar könyveket akarják követendőnek tenni – írja –, „azt akarják velünk elhitetni, hogy nyelvünk sokkal tökéletesebb volt gyermekkorában... Csak a magyar nyelvnek volt volna tehát különös privilégiuma arra, hogy kultúrája felfordult rendű legyen, azazhogy akkorában, midőn magyar grammatikáról senki sem gondolkodott, filológiabéli nyomozásokról senki sem álmodhatott, és a nemzetek kultúrája bölcsőben feküdt, a tökéletességnek legmagosabb pontján ragyogott legyen?”¹¹¹ A spekulatív tudományoknak és a folyamatos nyelvromlás tényének a tagadásával, valamint a nyelvkérdésben illetékes akadémiai tekintélyek hiányának a megállapításával jut el Verseghe addig az álláspontig, hogy a nyelvet vizsgáló tudós az élő nyelvszokást, az „üzust” véve alapul, csupán csinosítója és tisztogatója lehet a nyelvnek, annak törvényeit pedig csak kikövetkeztetheti a nyelv „épületéből”.¹¹²

Révai két feleletét ezzel szemben – a nyelvelméleti fejtegetéseken túl – a tudománynak és vele együtt az „országos”, vagyis a szakmabeli pártfogás tekintélyének a helyreállítási-megvédési törekvése jellemzi. A tanítványok sorának felvonultatásával azt bizonyítja, hogy ha tudós társaság nem, tudományos munkát végző egyének köre mégis létezik, méghozzá nem is akárhol, hanem az

¹¹⁰ SZALAI 1980. 222.

¹¹¹ SZALAI 1980. 214.

¹¹² A Verseghe–Herder kapcsolatáról és a korszak nyelvfilozófiai gondolkodásáról vö.: CSETRI 1974. 229–283.

ország hivatalos intézményének, a pesti magyar egyetemnek a keretein belül, melynek ő maga 1802 óta nyelv- és irodalomtanára. E tudós kör felkészültségét, egyúttal az ellenfél érveinek gyengeségét hivatott bizonyítani a közönség előtt az a látszat, mintha Révainak saját személyében elő sem kellene lépnie, a vádak leépítése – pusztán erőpróba gyanánt – magukra a tanuló diákokra is rábízható. Révai ezzel a megoldással a maga oldalára állítja nemcsak a jelenbeli, hanem – a tudományos módszerek elsődlegességét hangsúlyozva – a kérdéskör múltbeli tudósait is, akiknek ismeretét viszont Verseghtől elvitatja.

A válaszok érvelési rendszere és retorikai eszközei alapján azonban úgy tűnik, Révait mégis a herderi életkor-metaphorika visszautasítása izgatta a legjobban, hiszen többször visszatér rá, sőt ahányszor említi, újra és újra belebonyolódik saját ellenérveibe. Ha a nyelvtudomány és az etimológiai módszer felől védelmezi saját álláspontját, akkor még segítségül is tudja hívní a herderi életkorelméletet, természetesen más felállításban, mint Verseghe. Neki – az elkorcsosult nemzet képze által – éppen a nyelvemlékek érvényességét sikerül igazolnia általa. Úgy látja, hogy a magyar nyelv a 19. század elején nem a férfikorát éli: „Elkorcsosult nemzetünknek szomorú fogyatkozása s nyelvünknek azzal együtt járó hanyatlása, eredeti szépségétől igen elhasonlott képe a csúfos szóformálásokban, éktelen zavarodása csak az ígékben is... bizony annak elerőtlenedő vénségére, s talám úgy mondhatom, már haldoklására mutatnak... Aki igazán ékes szószerető okos vizsgálással nézi a dolgot – helyezi át az időhatárokat Révai –, minden bizonnyal úgy fogja találni: hogy ez a boldog idő közel három századig tartott, Pázmán előtt, alatt és utána...”¹¹³

A (nemesi) nemzet és a nyelv hanyatlásának hirdetése semmiképpen sem fér össze azonban azzal a tudománypolitikával, amely egy „országos intézet” létrehozása céljából mégiscsak az elkorcsosultnak titulált főnemesség megnyerésére szorult. Révai ezért ebből a nyelvemlékeket ugyan hitelesítő, de a múlt iránt

¹¹³ [Révai Miklós]: *Versegi Ferencnek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága melyet nyilvánvaló egyenes okokkal tisztán megmutat Révai Miklósnak hív tanítványa, s igaz jó barátja, Világosvári Miklósfő János*. Pesten, 1805. In: SZALAI 1980. 280.

túlságosan nosztalgikus kitérőből visszalép, és higgadtabb hangnemben, olykor már-már célzatosnak tűnő gondolatmenetben a fentinek ellentmondó, de egy felállítandó tudós társaságra nézve sokkalta hasznosabb fordulattal, a folyamatosan virágzó nyelv és társadalmi rend képét vetíti elő: „A magyar nyelv nem ma támadott. Közel ezer esztendeig áll már csak ezen boldog országban. Dicső eleinkről maradt reánk csodálkozásra méltó szép tulajdonságaival, megállapodott világos törvényeivel: amelyekkel ugyan ők ékesítették fel, ők támogatták, s ők tartották meg híven mind e korig. S éppen ezért nem lehetnek-e ugyan ők a mi legbizonyosabb vezérink? Az egész nyelvet tökéletes készületével bizony tőlök vettük által, s azt csak tanulnunk kell, hozzájuk viseltető mély tisztelettel s engedelmes figyelemmel...”¹¹⁴

Ha a herderi elmélet hanyatlásképzete haszontalan igyekezet, a rendi keretek közé helyezett nyelvi önelvűség optimizmusa pedig feleslegessé teszi a tudományos körök munkáját, a ciklikus történelemszemlélet éppen azt az optimális elméletet jelenti Révai számára, amely által a főnemesség és a tudós sereg természetes szövetsége legalizálódhat. Ezért Révai harmadszor is helyesbít, és a főúri rend nemzeti-nyelvi felelősségérzetét megcélózva állapodik meg az egyetlen lehetséges megoldásnál: „A nyelv, ha egyéb akadályok nem hátrálják, s kedvez előmentének az ország-lás, ismét felkaphat, s férfikorában lehet. Mert erről, akármit is beszéljenek a tudósok szép hasonlításokkal... a történetek csak annyit bizonyítanak, hogy változó állapotban vagyunk, most alább esik, most emelkedik, míg valami környűllás egészen elnyomja. A miénknek most történt főképpen egyik nagy esése: de olyan mégis, hogy láthatjuk előbbi felséges ép helyét... *s ha vissza akarjuk segíteni*, oda kell azt segítenünk, jobb helyre nem tehetjük.” (Kiem. H. F. K.)¹¹⁵

Az életkor-kép a Kardos Adorján néven írt második válaszban újra megjelenik, miközben Révai itt Verseggy egyik legsúlyosabbnak tűnő vádját kísérli meg elhárítani.¹¹⁶ Verseggy az érzelmi

¹¹⁴ SZALAI 1980. 261.

¹¹⁵ SZALAI 1980. 280.

¹¹⁶ [Révai Miklós] Kardos Adorján: *Versegi Ferencnek megcsalatott illetlen mocskolódásai a liszti magyarságban...* Pesten, 1806. In: SZALAI 1980.

hatás kedvéért távollétére, vagyis a hazáért szenvedett fogságára célozva megemlítette vitáiratában, hogy ellenfele akkor támadta meg őt, amikor nem volt alkalma védekezni ellene. Révainak a főrendek pártolására is számító tudománypolitikája miatt volt fontos dátumokkal és adatokkal tisztázni a párbaj szabályszerűségét, s ezzel visszautasítani az ellenkező esetben jogosnak tűnő ellenérzést. Szövegének elején ezért a tudományos munka áldozatiságát, a „vele járó sokféle kellemetlenségek” vállalását és az ebből eredő nemzeti haszonnak a Versegghy passzív szenvedéstörténetével szembeni fölényét emeli ki. A nyelvtudomány fáradtságos feladatát ugyanis a megromlott nyelvi állapotok helyrehozásában és folyamatos ellenőrzésében, ezáltal pedig a nyelv megfiatalításában jelöli meg. A tudományok segítségével így a nyelvnek – s vele együtt a nemzetnek – a megifjodást (a „magyar Atena” helyreállítását), annak bekövetkezte után pedig, a nyelvtisztaságra felügyelő tudós munka főúri támogatása mellett, az örök ifjúságot ígéri. Ennek jegyében ajánlja szövegeit a nemzet ifjú arisztokratáinak is: az elsőt nagyságos Wenkheim Ferenc úrfinak, a másodikat Keselőkői Majtényi András főnemes úrfinak Pesten, akik mindketten saját (valódi) tanítványai közé tartoztak.

4. Az életkor-metaforika társadalmi vonatkozásai

„Életünk szakaszai azonosak a növényi életszakaszokkal: kicsirázunk, növekszünk, virágba borulunk, elhervadunk és meghalunk”, írja Herder az *Eszmé*ben.¹¹⁷ Az egyéni életnek ezt az ívét azután kiterjeszti egyrészt az emberiség egész történetére, másrészt pedig külön-külön az egyes nemzetek életére, melyek szintén a barbárság, a felvirágzás és hanyatlás fázisain mennek keresztül a körülményektől, környezettől, nemzeti adottságoktól függően.

¹¹⁷ HERDER 1978. 101.

Az egyszeri, a kezdettől a végpontig tartó pályáiv azonban magában hordozza a belső körforgás lehetőségét is. A modell különböző népek esetében újra és újra megismétlődhet, sőt ugyanannak a népnek az életében sem kizárt a felújíthatósága, csak más időben, más körülmények között, és más-más társadalmi rétegek felszínre jutásával: „Nincs a Természetnek virága – mondja Herder a görögökről szóló fejezet összefoglalójaként –, amely el ne virágoznék; de az elhervadt növény magvai szétszóródnak, megújítva az élő teremtetést. Shakespeare nem volt Szophoklész, Milton nem Homérosz, Bolingbroke nem Periklész; de a maga helyén, a maga nemében mindegyikük az volt, mint annak idején az elődök. Tehát mindenkinek arra kell törekednie, hogy a maga helyén azzá váljék, amivé a dolgok folyamatában válhat; és azzá is kell válnia, más lehetősége nincsen.”¹¹⁸

Az a sztoicizmus által közvetített, antik eredetű ciklikus létszemlélet tehát, melyet Csetri Lajos a reformkor és romantika költői és gondolkodói számára oly csábítónak lát, nem teljesen ellentétes a herderi elmélettel. A kétféle körforgáselmélet azonban lényeges ponton különbözik egymástól. Míg a ciklikus modell a nemesség történeti önleírásaihoz kapcsolódik (mint ahogyan azt Csetri Lajos Berzsenyi ódáinak kapcsán is kimutatta)¹¹⁹ az organikus fejlődés elvét és a herderi körforgáselméletet a reformkorban rétegezett – társadalmi osztályokra, csoportokra lebontott nemzetre vonatkoztatják. Másként értelmezte ezt az elméletet a vidéki, magát a nemzeti karakterjegyek hordozójaként szemlélő nemesség és értelmiség, másképp a városi polgárság, másképp Kazinczy és Bajza köre, és tőlük is némiképp eltérően Kölcsey.

Jól láthatók az értelmezésbeli különbségek, ha a görögség-eszmény változatainak hazai recepciójából nem csupán a winckelmanni-schilleri neoklasszicizmusra, vagyis a kérdés művészetelméleti oldalára figyelünk, hanem áttekintjük annak társadalomelméleti vonatkozásait is. Ennek egyik típusával, a plutarkhizmussal Csetri Lajos Berzsenyi-monográfiájában foglal-

¹¹⁸ HERDER 1978. 339–340.

¹¹⁹ CSETRI 1986. 65–69.

kozik részletesen.¹²⁰ A 18. századi antikizálásnak ebben a tendenciájában, mondja Csetri Lajos, nem annyira az athéni társadalom mintája, mint inkább a spártai, ezen keresztül pedig a római államideál dominált. Az a puritán, harci és vitézi erkölcsökre épülő nemesi demokráciakép, amely többek között Berzsenyi ódáiban is megmutatkozik, elsősorban erre a társadalomeszményre és erkölcsi felfogásra vezethető vissza.¹²¹

Ezzel szemben Kis Jánosnak az Eschenburg nyomán készített 1809-es görög történelmében¹²² a hangsúly megoszlik a spártai és az athéni demokrácia között. Kis János munkájában a fogalmazásmód, a nyelvhasználat arról árulkodik, hogy bár műve átültetés, és gondolatmenete az eredeti szerzőt követi, írás közben nemcsak az előszóban bevallott cél (az olvasónak a görög történelemben való eligazítása) vezette, hanem a magyar társadalommal, annak nemesi osztályával, papi és költői rétegével húzható párhuzamok is érdekelték.¹²³ Amikor a görög törzsek történetének a heroikus időktől kezdve a szabad köztársaságok virágkoráig tartó három fejlődési fázisát leírja, a magyar nemesi eszmények és a görög nemzeti vonások feltűnően hasonlítanak egymásra. A görögöket, mondja Kis, a szabadságszeretet, amely „*nemzeti tulajdonok lett*”, az egységesülés, az összetartás, a törvények tisztelete tette naggyá, innen jutottak a „*dicsőség poltzára*” – ismerjük fel szövegében a 18. század végi magyar nemzeti költemények szóhasználatát és nyelvi fordulatait. Míg a spártaiak a bölcs törvények és a szigorú, de dicsőséget hozó erkölcsök áldásait élvezték, az athéni köztársaság az erkölcsök, a tudomány, a „*jelesebb eszmérek*”, a „*tisztább ízlés*” és a kereskedelem művelése folytán válhatott naggyá, melyben a vezető szerep a költőknek jutott, akik egyszersmind erkölcsi nevelők is voltak: „S minthogy a költők énekeit a gyermekekkel s ifjakkal minden nevelők nagy gonddal tanúltatták: könnyen által lehet látni, melly sokat használhattak a költeményes munkák az erköltsök javítására, valamint

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Uo. 63–65.

¹²² *A régi görögök erköltseinek és szokásainak, vagy vallásbéli, polgári, hadi és házi rendtartásainak leírása.* ESCHENBURG szerint készítette KIS János. Pozsonban, 1809.

azt-is könnyen megmagyarázhatni, miért tsudálták s tisztelték legyen a görögök olly igen legrégibb költőiket.”

Kis János a görögöknek nemcsak állami és társadalmi, hanem magán- és közéletét is hasonlónak érezte a magyarsághoz. Azokat a mozzanatok, eseményeket ismerteti, olyan stílussal, amiről feltételezi, hogy a magyar olvasót érdekli: a vendégségeket, lakomákat, a férfi és női feladatköröket, nászünnepeket, főzési, étkezési szokásokat, ugyanakkor olyan dolgokat is, amelyeket modellként szeretne állítani a magyar társadalom elé. A görögök, mondja például a protestáns értékeket szem előtt tartva,¹²⁴ vallásbeli kötelességnek tartották a jó gazdálkodást, és létfeltételnek a kereskedelmet.

Hangsúlyjaiból és szóhasználatából következően Kis János mintha az esztétikai kópiaelvnek a társadalmi változatát kínálná fel a magyarság számára. Az athéni és spártai példák alapján egy tökéletesen működő állam, társadalom és nemzet azon ismérveit emeli ki, melyeket a hazai nemzeti karakterológiában is meglévőnek, megvalósíthatónak vagy javíthatónak lát, és amelyek véleménye szerint a magyarságot alkalmassá tehetik egy hasonló fejlődési ív végigjárására. A tökéletes társadalom görög változata, akárcsak a Laokoön-szoborcsoport tökéletes művészete, olyan lemásolható társadalomként áll a magyarság előtt, amely kiutat kínál a nemesi gondolkodásban „előregedettnek”, „elkorcsosodottnak” tartott nemzet számára.

A 19. század tízes és húszas éveitől kezdődően a görögség szemlélet *athéni* vonala lesz meghatározóbb a magyar irodalomban és közgondolkodásban. Az athéni minta Teleki Józsefnél, Berzsenyinél, Kölcseynél, Bajzánál, Wesselényinél és Széchenyinél két irányba ágazódott el. Az egyik irány művészeti, a másik az angol *common sense* fogalmával ötvöződve átfogóbb társadalmi eszményként hatott. Az előző a költő és a költészet feladatainak újragondolását, az utóbbi pedig a társadalom, a civilizáció, a közösségi élet görög mintájú eszményeinek kialakulását jelentette. A ne-

¹²³ Eschenburg könyvének és Kis János átültetésének részletes egybevetése a további feladatok közé tartozik majd. Ennél a fejezetnél elsősorban a nyelvhasználatra – beszédmódra – figyelve vontam le a következtetéseket.

¹²⁴ Vö.: WEBER 1995.³

messég egy részének, miután megbékélt a civilizálódás gondolatával, sőt saját szereplehetőségeit is felfedezte ebben a folyamatban, az új típusú görögségesszmény a *megifjodást*, a polgárság számára pedig az önlegitimálás lehetősége folytán a *felnőtté válást* jelentette.

A görögségesszmény az irodalmi gondolkodásban

1. A közösségi költészet nosztalgiája Teleki Józsefnél

Teleki József 1818-ban nem Herderre, hanem Winckelmannra, Schillerre, Jean Paulra és Bouterwek esztétikájára hivatkozva fejtegeti a naiv és a szentimentális, a régi és az új költészet különbségeit, illetve magyar vonatkozásait.¹²⁵ Görögségesszempléjében kétféle elem keveredik: Schiller tanulmányának közismert kettősségét átvéve állítja, hogy a görög modell, az emberiségnek a naiv költészetet lehetővé tevő gyermekora egyszeri, a keresztény világban már megismételhetetlen képződmény, ugyanakkor a zsenit alkalmasnak tartja arra, hogy (akárcsak Goethe) a művészetben mégis reprodukálni tudja „a görög költés karakterét”.

Teleki József emellett egy másik ellentmondást is megfogalmaz, melyet részben szintén a német források alapján gondolt végig, részben pedig maga gerjesztett tovább. A tökéletes művészet, állítja Teleki Winckelmannhoz és Schillerhez hasonlóan, továbbra is a görög művészet marad, melynek másolásában „a többi nemzetnek nem maradt egyéb hátra, hanem hogy őket kövessék”, s „közönséges sorsok szerint a második hellyel megelégedjenek”. Az újkori költészet azonban nem csak másodlagosága, hanem szubjektivitása folytán sem lehet tökéletes, mert az

¹²⁵ TELEKI József: *A régi és új költés különbségeiről* (1818). In: CSETRI-WÉBER szerk. 1981. I. k. 112–119.

emberiség „kimíveltetése” során elveszítette társadalmi és közösségi háttérét. A megszerzett tudás az emberiséget az előregedés fázisába juttatta, s minél inkább művelődik, annál inkább hanyatlik. A civilizáció és a kultúra tehát, amely a magyar *társadalmi gondolkodásban* a nemzeti megújítást, a művelt államokhoz való felzárkózás lehetőségét jelentette, a Schiller–Teleki-féle *esztétikában* a hanyatlás fázisához kapcsolódik.

Az utolsó bekezdésben, amikor az elméleti fejtegetésből a korabeli magyar irodalom-közéleti viszonyok elemzésére tér át, Teleki úgy látja, hogy a görög naiv költészetet jellemző *szinkretizmus és integráltság* éppen az emberiség előregedésével járó *strukturálódás, irodalmi és tudományos szakosodás* miatt válik végérvényesen lehetetlenné: „... nálunk ... az emberi munkálkodások nagy felosztásával, minden személynek a maga része kimérettetik; itt megszokván a költő szoros korlátok között mozgolódni, azon kívül csapni nem mér, s így válik belőle egy kicsinységekben gyönyörködő, meghatározott, emberiséget nem ismerő elme...” A költői hivatás, mondja Teleki, a funkcionális differenciálódás folyamán elszakad az élettől, foglalkozássá válik, és „*egy fő városba rekesztve, egy különös emberklasszusra szorítva*” elveszíti a görög közösségben betöltött szerepét. „...*a poézis a görögöknél csak gyönyörűségből folytatott, nálunk pedig a kenyérkeresésnek egy nevezetes módja.* Az olympiai játékok, ahol a költő becsületet nyert, nem élelmet, a gyengébb elméket a vetélkedéstől elijesztették, míg a nagyobb tehetségeket a megtiszteltetés által felbuzdítván, közöttök egy nemes lelkesítő vetélkedést támasztottak...” Teleki nosztalgikus görögségideáljában a költészet az élet minden területét áthatotta, s ennek köszönhetően volt „Görög Ország a művészség temploma, hol csak a szép imádtatott.” (Kiemelések: H. F. K.)

2. A közösségi költészet felújíthatósága Berzsenyi, Kölcsey és Bajza József irodalomszemléletében

(Berzsenyi)

Telekivel ellentétben Berzsenyi, Kölcsey és Bajza úgy gondolja, a társadalom köznapi életének görög típusú esztétizálása a jelenkorban nemcsak lehetséges, hanem a nemzeti közösség és a nemzeti költészet létfeltétele. Írásaikban mindhárman elsősorban a költészet, a költői státus és a közösségi élet összefüggéseit vizsgálják, s bár hangsúlyaik eltérőek, végkövetkeztetésük, a kérdésre adott válaszuk csaknem azonos egymással.

Berzsenyi nem közvetlenül Herderre, inkább a herderi alapon gondolkodó Jean Paulra és az antik példákra hivatkozik szinte minden elméleti írásában, melyeknek összegzése az 1832-es *Poetai harmonistica*-ban történik meg. Berzsenyi e művének, akárcsak Herderének, alaptétele a szélsőségek között megtalált középhelyzet. Schiller naiv és szentimentális költészettipológiáját is az esztétikai középster szemszögéből fogalmazza át. Az újkori kultúrát a görög műveltség harmóniás természetességével szemben nevezi különösségeket kedvelő rút kultúrának, az ezen nyugvó szentimentális költészetet pedig „felcsigázott gondolatokat, érzelmeket, képzeletet” kedvelő rút költészetnek.

Schiller költészetszemléletével és költői műveivel Berzsenyi közönségközpontú irodalomtipológiai rendszert állít szembe. Azt fejtegeti, hogy talán „azon érzelmi és gondolati erő és mélység, azon pompás nyelv és komoly fönségű férfiarca, melyek Schiller költészetét bélyegzik, magokban véve valami főbbek, mint a naivabb stílus pompátlanabb szépségei”, az irodalomnak azonban *közönségkritériumai* is vannak, ilyen szempontból pedig „a főbbség a naiv szellemé, mivel ez közre- és célra hatóbb”.¹²⁶ A naiv költészetben összehangolható a művészetek társadalmi funkciója és

¹²⁶ BERZSENYI Dániel: *Poetai harmonistica*. Költészeti osztályok című fejezet. In: BERZSENYI 1956. 448–449.

az esztétikum, állítja Berzsenyi ismét Schillerrel vitázva, de ez az összehangolás csak a közönség különböző szintjeinek differenciálásával lehetséges. A közönség itt, akárcsak Herder koncepciójában, képzettségétől függően erkölcsi vagy esztétikai közösség, és a költészet ennek megfelelően vagy műveli, vagy gyönyörködteti olvasóját. A kettő közül Berzsenyi számára az előző a fontosabb: a populáris (nála: a görög szellemű naív) költészet „egyiránt szól mind a műveltebb, mind az együgyűbb néphez, és éppen az a cél, hogy ezekhez egyiránt szóljon, vagy igazabban, inkább azokhoz, kiknek még használhat, mint amazokhoz, kiknek csak gyönyört adhat”.¹²⁷

A szentimentális költészet (az elkülönülő és strukturálódó művészet) ezzel szemben, önreflexivitása folytán elveszíti közösségi (görögös) jellegét, így morális, etikai és esztétikai szempontból öncélúvá, tehát értéktelenné válik. Az ilyen költészet által, írja Berzsenyi, „nem szerettetni, nem használni, hanem bámultatni akarunk; s nem az ifjúságnak és népnek énekelünk, *kiknek használhatnánk, hanem tudós terminológusoknak, kiknek már nem használhatunk*” (Kiem. H. F. K.).¹²⁸

Berzsenyi ebben az irodalomtipológiában találja meg a maga végleges válaszát Kazinczy észrevételeire és Kölcsey recenziójára: az egykori recenzensnek már nem csupán egyes tételeit, hanem kritikusi („terminológusi”) státusát és illetékességét összességében cáfolja. Görögösnek nevezett költészetszemlélete a strukturálódó irodalom esztétikai autonómiájával és szerveződő kritikusi rétegével szemben a közvetlen szerző–olvasó kapcsolatra épül. Ebben a közvetlenségben az olvasó egyidejűleg *erkölcsi* és *esztétikai* lény, amely a költészetet – tartalmi és formai vonatkozásaiban – közvetítők nélkül is képes értelmezni és élvezni. Kazinczy, Kölcsey és Szemere költészetét többek között a közönséghez való viszonyulás alapján látja „új iskolának”, mely leképpezhetetlen szentimentalizmusa, formai önreferenciája miatt nem válhat közösségi irodalommá. *Kritikai leveleiben* nem a személyes sértődöttség működik benne, amikor Kölcsey verseinek kap-

¹²⁷ BERZSENYI 1956. uo. *Költész nyelv* című fejezet. 453–454.

¹²⁸ BERZSENYI 1956. uo. *Költészeti osztályok* című fejezet. 448.

csán a húszas évektől barátjának vallott Döbrenteire hivatkozik: „Igenis, ez a sokat jelenteni akaró és semmit sem jelentő, ez a titkos homályú, üres arcvonat valóban nagyon terjed poéziánkon, s félhetünk, hogy maholnap minden verseinkre csak azt kell mondanunk, amit *Döbrentei Kölcsey* verseire monda: *Látom a poétai fellobbanást, de nem értem.*”

Az esztétikum Berzsenyi közösségi elméletén belül szélesebb körű fogalom, mint a művészet, magában foglalja a természeti, az egyéni, az erkölcsi és a közösségi-társadalmi lét összes harmonikusan szép jelenségét, melyek fölé legfőbb értéként helyezi oda a költészetet, mint az összes többi szép *eredményét és terem-tőjét*. „Van szép virág – írja a *Poétai harmonisticában* –, szép szín, szép hang, szép gyermekség, mert a gyermek is része a szép emberiségnek, valamint amazok a szép természetnek; de mindezen szépek úgy alatta vagynak a költészi szépek, mint a test a léleknek, mint a gyermek a legfőbb embernek, oly embernek, ki valamint magában, úgy minden munkáiban a szépet hasznossal párosítja.”¹²⁹

A szépek és a hasznosnak a párosítása Berzsenyinél eltávolodik a felvilágosodás kori költészet horatiusi *utile et dulce* elvének tudomány- és morálközvetítő fogalmától.¹³⁰ Az élet és költészet görögös azonosságának eszményét az emberi természetben rejlő költői és játékosztönből eredezteti, és így a kettő együtt, (luhmanni) rendszerekre szét nem választható egységként jellemzi az adott közösség létmódját: „amit nyilván látunk – írja Berzsenyi – mind a szebb égali vad népeken, mind a természet ösztönein fejlett görög kultúra vidám emberein, kik az emberképzet nagy munkáját különféle játékokba öltözteték, s azáltal az egész életet egy szép játékká bájolák”.¹³¹ A görög világot a test, az értelem és a lélek szépsége jellemezte, melyben a költők különleges helyet foglaltak el: „Homerós verseinek a hallására – írja Berzsenyi – olyan lelkesedésre ragadtatott a görög nép, hogy a poezis hatal-

¹²⁹ BERZSENYI 1956. Uo. Játék és valódiság című fejezet. 436.

¹³⁰ Az *utile et dulce* elv felvilágosodás kori történetével részletesen foglalkozik Szajhó Mihály az Universitas Könyvkiadónál megjelenés alatt lévő kötetében. SZAJHÓ 2000.

¹³¹ *Poétai harmonistica*. Játék és valódiság c. fejezet. OROSZ 1985. 394.

mát a szép műveletű népnél majdnem mindenhatónak kell tekintenünk”. E világ legfőbb szépségét azonban mégis az a felismerés adta, hogy „az ember nem egyéb, mint szép testbe öltözött és testén uralkodó szép lélek”, aki a környezetét is ehhez az ideálhoz idomítja: „az egész lelki világnak szép testet, a testi természetnek pedig szép lelket ada...”¹³²

Ezek a gondolatok arra a következtetésre vezethetnének bennünket, hogy Berzsenyinél a korai, plutarkhista szemléletet a húszas évek végére az athéni típusú görögségideál váltotta fel. Széchenyinek írt 1830-as levele azonban azt bizonyítja, hogy az esztétizált életvitelt éppen a plutarkhista és athéni társadalom-, illetve költészeteszmény *összeolvastásának* köszönhetően tartotta saját jelenében is megvalósíthatónak.¹³³

Az athéni görögség életmódjához levélbeli véleménye szerint az angol nép áll a legközelebb, s Széchenyi jó érzékkel választotta ezt a mintát az „aljasodni s elenyészni” kezdő magyar társadalom megújítására. A kultúrának és civilizálódásnak köszönhetően – írja Berzsenyi – az angol nép a monarchia keretein belül is meg tudta valósítani azt az életformát, amit a görögség a demokráciában. A társadalmi berendezés különbözősége eszerint nem jelent akadályt a magyarság számára sem egy hasonló modell kialakításához, amennyiben képes lesz arra, hogy az angol kultúrát, intézményrendszert, társasági szokásokat és üzleti mentalitást hazai talajon is meghonosítsa. E törekvések modern bajnokának tekinti Széchenyit, de úgy látja, hogy az angol népből is, Széchenyi hazai tevékenységéből is hiányzik az a játékos költőiség, amely az egykori görög életmód szellemi feltétele volt. A magyar nép ezzel szemben *karaktere szerint játékos nép*, ezt bizonyítja a magyar muzsika (így értékelődik fel Berzsenyinél Bihari) és a magyar tánc. „...azt hiszem innét – magyarázza a grófnak –, hogy nemzetünknek valaha aesthetiás culturájának kellett lenni, s hogy eleinknél a magyar tánc nemcsak mulatság, hanem legvalódibb aesthetiás gymnastika volt...”

¹³² Uo. Harmoniás vagy szép ember c. fejezet. 380, és Testi és lelki ember c. fejezet. 382.

¹³³ Berzsenyi levele Gróf Széchenyi Istvánnak. Mikla, febr. 25. 1830. In: BERZSENYI 1956. 685–690.

Az angol nép filozofikus nép, mondja Berzsenyi, ami egyoldalúbb, mint a költészet, mert „a philosophia nem tesz fel úgy poézist, mint a poézis philosophiát; s innét örök ideál a görög”. Az angolok filozófiájukkal, erkölccseikkel pótolják a karakterükből hiányzó játékosságot, a magyaroknak azonban az erkölcsösség mellett természetükben van az esztétikum iránti fogékonyság, ezért egyedül ők hivatottak a valódi görög eszmények felélesztésére. Széchenyi a Berzsenyi által adományozott „génusz” címet a görög esztétikai életvitel *megalapozójaként*, anyagi feltételeinek létrehozójaként érdemelte ki. A görögség valódi szellemének azonban Berzsenyi szerint a költő a *megteremtője*. A nemzeti lét ideális állapotát gondolatmenetében a kétféle tevékenység harmonikus egybeolvasztása biztosítja, „mert a luxus szorgalom és pénz nélkül s ezek lélek nélkül egyebet nem adhatnak, mint valami nyomorult barbariest...”

Anglia és Magyarország így lesz Berzsenyi utópiájában az egykori Spárta és Athén újkori változata. Széchenyi Angliából azt hozta át Magyarországra, ami hasznos, vagyis a *spártai* vonásokat, és ehhez ajánl neki Berzsenyi a tökéletes ideál megvalósítására szövetséget: az angol típusú „jó” mellé társítsa a görög, illetve magyar „jót és szépet”. „Ezért kell óhajtanunk – sugallja a grófnak –, hogy a pályanapok egyszersmind vidám mulatságnak s nyájas örömmek ünnepei legyenek”, mint a görögöknél, ahol az „esztendő kétharmada vidám társalkodásnak s örömmek ünnepe vala...”

Berzsenyi gondolatmenetében eltűnik a Kazinczy számára annyira problematikus népszerűségkérdés létalapja. A közösség művelésének és szórakoztatásának esztétikai minőségét a költők és befogadók által közösen felismert tartalmi és formai, a művészetek funkciójában is megnyilvánuló szépségeszmény biztosítja.

(Kölcsey)

„Nem lehet többé ideálunk a régi Rákos”, mert jobb sorsra születünk, olvasható Berzsenyi Széchenyinek írt levelében. Az újrakezdésért lelkesedő Berzsenyivel szemben Kölcseyt azonban éppen a nemzeti hagyomány, a folytonosság hiánya készíteti gon-

dolgozásra és mérlegelésre az újkori költő feladataival és lehetőségeivel kapcsolatban. Berzsenyinél a ciklikus történelemszemlélet párosul a herderihez hasonló társadalom- és költészetideállal, és az állandó megújulásnak ilyen modellje szerint a jelen a pillanatnyi nemzeti és költői tartalékoktól függően alakítható egyik vagy a másik irányba. Optimizmusa onnan ered, hogy Széchenyiben felismeri a génuszt, azt az egyént, aki a történelmi törvényszerűségektől függetlenül képes az ideálok megvalósítását magára vállalni. Kölcsey gondolatmenete azért ellentmondásosabb és bizonytalankodóbb, mert ő a magyar nemzeti történelmet nem ciklikus szakaszokra bontva, mint Berzsenyi, hanem egészében véve próbálja beilleszteni a herderi életkor-metafora képletébe, így azonban az életkorszakaszok törvényszerűségei nem hozhatók összhangba a magyarság valóságos történelmével.

A *Nemzeti hagyományokban*¹³⁴ az a kiindulópontja, hogy egy nemzet életében „a poesisnek legkedvezőbb pillanatok ... akkor nyílnak, midőn a nemzet a zajló ifjúság korából a tisztább és józanabb műveltség csendesebb világába lépni kezd...” Ez a poézis a hőskorból származó nemzeti hagyományon nyugszik, mert „ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határokbán áll, ott nemzeti poézis sem származhatik...” Az egykor létezett hőskor és a ráépülő nemzeti költészet e logika szerint kölcsönös bizonyítékai egymásnak. A magyar történelmet áttekintve azonban Kölcsey éppen azt a poézist, a hagyományt nem találja, amely a hőskor bizonyítéka lehetne. Sorra veszi a *történelmi hagyományból* ismert nagy hőstetteket és időszakokat, de minthogy egyik sem teremtett *nemzeti hagyományt*, egyik sem feleltethető meg a herderi értelemben vett virágkor fogalmának. Áttekinti Kölcsey a „régiség hőskorát”: „Egy ily írónak vagy magában a régiség hőskorában, vagy annak határain kellett volna születni.” Említi a középkori, lovagi hőskort: „Ha nem előbb, bizony a Hunyadiak ideje körül fel kellett volna a meghatározó pontnak tűnni, melyből a nemzeti való költés széjjelsűgározzék... Egyébiránt is ezen kor a lovagi hőskornak egyik szakasza volt...” Végül beszél a török kori vitézi tettekről és arról a nemzeti pusztulásról, amely

¹³⁴ Nemzeti hagyományok. KÖLCSEY [1943] 622–623.

egy népet általában az ősök fejlődési szintjére vet vissza. A Doboziak, Losoncziak, Szondiak, Dobók, Zrínyik világa azonban, az egy Zrínyin kívül, szintén nem hozott létre nemzeti poézist.

A történelmi hőskorok sokasága és a nemzeti költészet hiánya többféle gondolatot ébreszt Kölcseyben. A legkézenfekvőbbnek az a következtetés tűnne, hogy ezek a hőskorok egyszerűen nem voltak képesek a nemzetben költészetet indukálni. Ezt a tézist azonban kevésbé tartja valószínűnek, tekintve azokat a feljegyzéseket, miszerint Attila asztalánál bárdok énekeltek, és Anonymus is említi a köznép dalait. Arra is gondol, hogy az utódok elfeledték saját művészetüket, vagy hogy a magyar költészet kezdetől fogva idegen hatás alatt fejlődött, így a köznép kultúrája, a nemzeti költészet hordozója igen korán különvált az ún. magas műveltségtől. A *szimpozion jellegű* elzárkózó irodalom ebben a gondolatmenetben negatív hatással volt a közösségi irodalomra nézve: „Máskor a pórda állandóul megtartja eredeti együgyűségét, s a nemzet szebb része felfelé hágván a műveltség lépcsőin, a bölcsőben fekvő nemzeti költést messze hagyja magától... idegen tűznél kell annak meggerjednie, s a nemzet egészének nehezen fog világítani. Velünk, úgy látszik, ez történt meg.” Ezen a ponton azonban azzal cáfolja önmagát, hogy a görög poézis is idegen eredetű volt, de ők asszimiláló képességük folytán a nem hazait is be tudták olvasztani saját kultúrájukba.

Újabb következtetése, hogy amennyiben a magyarság nem beolvasztotta, hanem átvette az idegen eredetű műveltséget, úgy a magyar kultúra *római jellegű* kultúra. Nemcsak azért, mert a barokk hagyomány nagyrészt a római mitológiára épült, annyira, hogy Zrínyit kivéve „antikváriusi tudomány” kell a korabeli művek olvasásához, hanem elsősorban azért, mert *éppúgy idegen talajban gyökerezik, mint a római művészet*: a rómaiaknál a hellén kultúra „mint egészen idegen plánta nevedezett fel, s az eredetiség színével, mely nélkül nemzetiség fenn nem állhat, nem bírhatott”. A magyar nemesség mentalitása emellett, akárcsak a római, nem szellemi, hanem politikai nagyságra törekszik. A római eszmény *állameszmény*, szemben azzal a görög szellemiséggel, amely a közösségnek és nemzeti egységnek az *etikai-esztétikai* feltételeit teremtette meg. Így lép Kölcsey gondolatrendszerében is a magyar Róma-kultusz helyébe a 19. század húszas

éveiben a szellemi közösséget, a művészi eredetiséget, az esztétikai és etikai eszményeket szimbolizáló Homérosz-kép, míg a római példaképek jócskán leértékelődnek: „s ha Livius Andronicust s közel követőit nem említjük is, de maga Virgilnek ragyogó pompájú nyelve s a horátiusi lyra mi vala egyéb Hellásban szedett zsákmánynál?”

Ilyen körülmények között a jelenkori nemzetnek a karaktere is, a költészete is csak szentimentális lehet. A *nemzeti szentimentális karakter* (a szélsőséges érzelmek iránti hajlam) Kölcsey fogalomrendszerében a *történelmi* hagyomány következménye, a *költői szentimentalizmus* oka pedig a *nemzeti hagyomány* hiánya, amely közösségi művészet híján egyéni képzeletvilágába zárja be a költőt.

A tanulmány végkövetkeztetése azonban – bár azt az irodalomtörténeti hagyomány mélységesen pesszimistának szokta mondani –, kétféle megoldást is felkínál. Az egyik út a *köznép történelmi tárgyú dalainak a tanulmányozása*, amely esetleg megőrzött valamit az ezen a szinten feltehetően létező nemzeti költészetből. A másik megoldás a herderi fejlődési ív *költői megvalósítása*. Azt jelenti ez, hogy ha a magyarság történelmének hőskorai, bármilyen okból is, nem alakítottak ki nemzeti-közösségi költészetet, vagy ha létezett ilyen költészet, de az az idők során elveszett, akkor a jelen korszak, s benne a költő feladata helyreállítani a kettő közötti egyensúlyt, utólagosan teremteni egy olyan történeti-költői világot, amely az elfeledett történelmi emlékeket életre kelti. A történelmi emlékeknek a költői világba történő át-emelése hozza létre a „költői középvilágot”, az elveszett hagyományt pótló mitológiát. Ezért lesz olyan fontos Kölcsey számára a dráma műfaja, amelyben a történelem *újrajátszható*, a közösségi élet és költészet hiányos fejlődése korrigálható, úgy, ahogyan annak egykor történnie kellett volna: „a drámából ki kell a poétának tűnnie, mellettünk s körülöttünk ömledez a megnemesített élet, s családásunk a való színét kapván meg, kikelni látszunk önmagunkból s észrevétlenül a költő világába vegyülünk”.

A költő ebben az újrajátszási folyamatban, akárcsak Berzsenyinél, központi szerepet kap. Ő lesz annak a nemzeti szellemet hordozó középvilágnak a megteremtője, amelyben múlt és jelen, reális és ideális, mítosz és valóság összeolvad, és a jelent is olyan

esztétizált állapotba juttatja, mintha a történelmi múlt a görögökhöz hasonló ideális fejlődésen ment volna keresztül. Homérosz eközben nemcsak esztétikai értékei miatt válik költői példaképpé, hanem azért is, mert ő „az egész görög népet, annak százképpen megszaggatott polgári alkotványai közt, egy közönséges nemzeti szellemmel eltöltvén, a maga költői munkálkodása körében egyesítette; s religiót, s játékszínt és lyrai poesist, művészséget, philosophiát és életet egyformán lelkesítvén, mind ezeket bizonyos varázskörbe foglalta...”

Kölcsey pesszimizmusa majd csak évekkel később válik véglegessé, az *Országgyűlési napló*ban és a *Parainésis*ben, amikor kiderül számára, hogy a reformkori realitás sokkal erősebb annál, minthogy egy ilyen költői korrekcióban hagyná magát költőivé nemesíteni.

(Bajza József)

A görögségkultusz egyik műfaji kifejezője az epigramma divatja, amelyről Bajza József 1828-ban ír tanulmányt, Herder görög epigrammafordításából (*Zerstreute Blätter*, 1786) kiindulva. Gondolatmenete – bár ő az ember emlékezési ösztönéből indul ki, Berzsenyiével és Kölcseyével ér össze, amennyiben a görög epigrammában nemzeti, közösségi és alkalmi műfajt látott. Az epigramma a hősi múltra való emlékezésnek, a nevezetes színhelyek megjelölésének, események és hősök ünneplésének, a magán- és közösségi élet aktualitásainak, vagyis a tágabb és szűkebb értelemben vett közösség egész életének kísérő műfaja: „Midőn az embernek – írja tanulmányának első fejezetében – oly hatalom volt birtokában hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek... Az ily felírások voltak előképei a művészi görög epigrammának... Ha szemünket a görögökre vetjük, oly szerencsés összejövetelet találunk a körülmények között, melyek bennünket kísértésbe hoznak hinni, hogy az epigrammának nálok szükségképen kellett születnie. Képzeljük magunknak a mythosokat. Ezek a bájos népregék a görög világban öszvefonva és kötve voltak a természet és tár-

sasági élet minden tárgyaival... Mily közel állottak ezen történe-
 tek a közönséges élethez!... Képzeljük azt a boldog eget, mellyel a
 természet ezen tartományt megáldá. Alatta egy szép ifjúkor len-
 gett a legszerencsésebb befolyással a föld népére. Innen az az örök-
 ké vidám, az az örökké derült lélek, mely soha még népnek nem
 volt úgy sajátja, mint a görögnek. S éppen ez a lélek az, melyben
 az epigrammai virágnak legtöbb magvai rejteznek. – Képzeljük
 továbbá – folytatja Bajza – a szobrokat, templomokat, sírköveket,
 emlékeket, fürdőket, művészeket s a nemzet nagy hőseit, s mind
 annyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek,
 valaminthogy a planudesi gyűjteménynek nagyobb része valóban
 ily tárgyakra készült darabokat is foglal magában...¹⁴⁵

Teleki József, Berzsenyi, Kölcsey és Bajza nézeteit összegezve
 a görögségesszménynek egy újfajta, a herderihez közelítő közössé-
 gi változata körvonalazódik, melyben a költői státus jellege meg-
 változik. A költő e programok szerint a közélet és az esztétizált
 magánélet minden egyes eseményében jelen van, jelentéktelen-
 nek tűnő tényeket költői ünneppé változtat, s a köznapokat, az
 egyéni életet esztétikailag értékessé, emlékezetessé, és ily mó-
 don közösségivé emeli. A közösségi és magánélet esztétizálásá-
 nak hasonló folyamata tapasztalható a húszas évek végétől kez-
 dődően, mint Kazinczynál, csak míg ott mindez egy elkülönült és
 független tartományban létrejövő műveknek a társadalmi kom-
 munikációba való „visszahelyezését” jelenti, e másik irányzat in-
 kább a művészet és az irodalom közösségteremtő funkciójának a
 megalapozási kísérleteként értelmezhető.

¹⁴⁵ BADICS 1889. IV. k. 15–16.

Az integrált irodalom közönségének szociológiai rétegződése

1. A női olvasó- és alkotói réteg formálódása

A népkönyvekről szóló írásában az olvasóközönség középrétegei számára Goethe a moralitás szféráját tartja az elérhető legmagasabb szintnek. Ebben a kategóriában említi a derekas erkölcsökről, jó szokásokról, családi életről és a hazaszeretetről szóló műveket, a műfajok közül pedig a mesét, a fabulát és a mítoszt. A hazai irodalomtörténeti munkákban ezt a középszintű irodalmat általában a *népszerű, hagyományörző, magyaros, kispolgári* vagy egyéb minősítés foglalja magában, közönségét és alkotóit tekintve pedig a nemesség különböző szintjeit, a honorácior réteget és a városi polgári középosztály világát sorolják ide.

A középnemesi kúriák világa iránt esztétörténeti, szociológiai és művelődéstörténeti szempontból nagyobb volt az érdeklődés, mint az irodalomtörténészek körében.¹³⁶ Irodalmi terminust a középnemesség ízlésvilágára Szauder József kísérelt meg találni, s nevezte el a Fáy Andrásról szóló tanulmányában *udvarházi klasszicizmusnak*. Más irodalomtörténeti munkákban a *politikai irodalom, az iskolás klasszicizmus* vagy az *alkalmi költészet* rövid fejezetei alatt olvasható a nemesség művelődési életéről.¹³⁷ Újabban Bíró Ferenc korszak-monográfiájának a témaköréről szóló, *A költészet a mindennapokban* című fejezetében ígér „elfogultanabbnak” nevezett szempontokat. Rövid összefoglalójának kö-

¹³⁶ GRÜNWARD 1888²; MOCSÁRY 1889; LYKA 1981³; GYÖRFFY 1991.

¹³⁷ A *magyar irodalom története* 3. kötetében, A hagyományörző írók fejezet Mezei Márta által írt bevezetőjében a fogalom sokrétűségének hangsúlyozása ellenére a politikai tartalom kap elsődleges szerepet: „Történelmi (s ezen belül irodalmi) fejlődésünk sajátos tragikuma, hogy a hagyományörzés vitathatatlan eredményei: a nemzeti hagyományokra szegeződő figyelem, a régi magyar nyelv ízeinek átmentése, a magyar élet szokásainak, idiómáinak, modorbéli sajátosságainak ápolása, a nemzeti öntudat hangoztatása – mindez egy konzervatív-nemesi osztály-atmoszférát rögzített meg irodalmunkban...” Vö.: *A magyar irodalom története* 3. k. 1965. 102–103, és MEZEI 1974. 39–53, 126–155.

zönség- és közösség-központúságra vonatkozó tételei további elemzéseink igazolásaként idézhetők.¹³⁸

Az értelmiségi középrétegek, tanítók, gimnáziumi tanárok, papok, kántorok, megyei tisztviselők, ügyvédek életmódja, alkotói és befogadói gyakorlata az udvarházi kultúránál is kevesebb figyelmet kapott, míg a városi polgárság művelődési életét a *biedermeier* terminus szokta magában foglalni, amely azonban nem annyira irodalmi, mint inkább iparművészeti, szociológiai vagy (negatív) politikai fogalomként él az irodalmi köztudatban.¹³⁹

Az értelmiségi középrétegek költészete az ilyen besorolásokban a kollégiumi diákok, tudós tanárok, mulató nemesek, érzelmes kispolgárok vagy versfaragó kántorok differenciálatlan és a kanonizált irodalom szempontjából érdektelen tömegproduktumait jelenti. Pedig ez az írogató réteg az a bizonyos „publikum” is egyben, amely a többé-kevésbé kanonizált szerzők kéziratossá és nyomtatott darabjait, később Kisfaludy Sándor műveit vagy Fáy András meséit olvassa, ugyanakkor iskolai tanulmányai emlékeként vagy saját házi könyvtárából Ovidiust, Cicerót, Horatiust, gyakran Voltaire-t idéz. Alkalomszerűen meg tud írni egy-egy verset, saját kéziratossá gyűjteményébe pedig bemásolja a kapott, hallott, megjegyzett darabokat. Ugyanez az olvasótábor, köztük a nők románokat olvasnak, zenélni tanulnak, bizonyos szinten nyelveket tudnak, igyekeznek elsajátítani a társalgás mesterségét. Igaz, hogy még nem *jövedelmező* közönség (ilyen szempontból jogosak a kortárs közönségbírálatok – Bessenyei-nél, Csokonai-nál vagy Kármán-nál), de ismeri és becsüli az ízlésének megfelelő költészetet.

¹³⁸ BÍRÓ 1994. 293–297. Hasonló szempontból foglalkozik a kérdéssel Nyáry Krisztián, aki a Farkas Gyula-féle területi és felekezeti megoszlás kérdésének felülvizsgálásával vizsgálja a 18. század végi és 19. század eleji poétikai tendenciákat a magyar irodalomban. Köszönöm Takáts Józsefnek, hogy felhívta rá figyelmemet. NYÁRY 1995a, 1995b.

¹³⁹ A kérdéskörnek természetesen megvan a maga önálló kutatási vonulata is. Vö. FARKAS Zoltán 1914; THIENEMANN 1930, 169; ZOLNAI 1930, 1941; FARKAS Gyula 1931; TRÓCSÁNYI 1932; KÖSZÓ 1933; CSÍZIK h. é. n.; WÉBER 1989; T. ERDÉLYI 1991; FRIED 1991; KISS Ferenc 1991; KERÉNYI Ferenc 1991 és a Helikon biedermeier-számának többi tanulmánya; RATZKY 1995.

A mai irodalomtörténeti gondolkodás idegenkedése ettől a költészettől és közönségtől az irodalom *elkülönülő és intézményesülő programjainak* kanonizálásából ered, melynek köszönhetően szükségszerűen háttérbe szorult a 18–19. századforduló művelődési és irodalmi életének alapvetően *társasági-társalkodó és közösségi* létmódja. Ezenbelül természetesen a Fábri Anna által kutatott szalonélet és az ország különböző pontjain különböző időszakokban működő irodalmi társaságok történetének megírása, vagy akár az eddigi eredmények puszta összegezése is tanulságos lehetne. A helyi, megyei irodalomtörténeti monográfiák azonban sorra kiszorulnak az összegző jellegű, „nemzeti szintű” irodalomtörténetekből, és a helytörténet kategóriájába kerülnek, pedig szép számban találhatók bennük adatok éppen az alkalmi vagy állandó irodalmi társaságok, szalonok, csoportosulások vizsgálatához.¹⁴⁰ A továbbiakban e kérdésekről mégsem annyira a konkrétumok szintjén lesz szó, inkább az író és olvasó kapcsolatának azon változatairól, melyek e szalonokban és irodalmi társaságokban létrejöttek.

A társasági szerveződésű irodalmi élet a 18. század végén a korábbi századok alkalomhoz kötött alkotói és befogadói kapcsolathagyományainak éppúgy folytatója,¹⁴¹ mint az újabb európai tendenciák meghonosítója. E tendenciák közül ebben az időszakban a női olvasóréteg és a „nőírói” státus kialakulása, ezzel együtt pedig egy vegyes típusú társas élet divatba hozása számít újdonságnak.

A nőknek a szalonéleten keresztül az irodalomba való integrálása, akár olvasóként, akár szerzőként, Németországban a 18. század közepén, a Gottsched-féle szalon megnyitása körüli évek-

¹⁴⁰ Vö.: ABAFI 1882; VÁCZY 1905; RÁCZ 1913; PAUSZ 1917; SZIGETVÁRI 1917; SZELÉNYI 1918; KÁLLAY 1927; HOFBAUER 1930; FÁBRI 1987.

¹⁴¹ Stephen Greenblatt az angol reneszánsz irodalommal kapcsolatosan fejteget hasonló gondolataimet: „Hajlamosak vagyunk az irodalmi műveket ideálisként, önállóként kezelni, s úgy gondoljuk, magukban hordozzák mindazt, aminek segítségével megérthetjük jelentésüket és élvezhetjük szépségüket; a legtöbb reneszánsz szöveg viszont szorosan kapcsolódik konkrét helyzetekhez, meghatározott közösséghez, egyfajta életmintához.” Vö.: GREENBLATT 1999; Pírnát Antal ezt a magyar reneszánsz költészetre nézve is érvényesnek látja. PIRNÁT 1996. 49–50.

ben kezdődött, és ez az alapjában véve társadalomtörténeti jelenség egy sor ízlésbeli következménnyel járt. Gottsched, akárcsak később Schiller és Goethe, eleinte pártolják a formálódó szalonéletet. A fiatal Heine is lehetetlennek tartja a német regényirodalom megújulását a társasági kultúra nélkül, mondván, hogy az angol regényíró utazás közben gyűjti be regényének anyagát, a francia író a szalonokban, csak a német regényírónak kell magányosan fantáziálgatnia, mert utazni nincs pénze, társaságok pedig alig léteznek.¹⁴²

A szalonnak ebben a kezdeti fázisában nincs pejoratív melléköngéje, sőt az irodalmi élet felélénkülését segíti elő: egy sor új műfajt honosít meg, vagy hoz újra divatba; legitimálja a női és a nőknek szóló irodalmat; kritikai viszonyulást formál ki a felolvasott művekkel szemben; ápolja a szóbeliséget, a mesélés, az improvizáció kultúráját, amely bőségesen tükröződik a német prózaírók meseciklusaiiban, anekdotáiban, utazási irodalmában. Felfedezi a közös alkotás, az irodalmi koprodukció élményét, nemcsak a különféle antológiák, albumok műfajában, hanem olyan esetekben is például, amelyről az utazgató Carl Maria von Weber útitársa számol be: az egyik drezdai szalon tagjai úgy írtak meg közösen egy regényt, hogy miután a történet elejét és végét kitáldálták, a fejezetek címeit a hölgyek jegyezték fel egy papírra, és a jelenlévők kalapból húzták ki az általuk külön-külön megírandó szövegrészt.¹⁴³ Egy nem normatív esztétika keretei között a művészi szinkretizmus legizgalmasabb megnyilvánulásait lehet megfigyelni ezekben az irodalomkedvelő körökben.

A szalondivattal egy időben természetesen annak ellenzői is hangot adtak tiltakozásuknak, főként a nők újfajta társasági szerepkörével kapcsolatosan. A német Ernst Brandes 1802-es véleménye szerint például meg kell szüntetni a kevertneműséghez kötött teadivatot, és vissza kell állítani a borivásnak, az angol típusú zárt kluboknak és asztaltársaságoknak a nők nélküli kultúráját.¹⁴⁴ Az ellenérzés azonban nemcsak a társadalmi és család-

¹⁴² SEIBERT 1993. 290–291.

¹⁴³ SEIBERT 1993. 278.

¹⁴⁴ SEIBERT 1993. 187–192. Hasonló szemléletű könyv magyar nyelven is megjelent: CSEREI Farkas: *Magyar és Székely Asszonyok Törvénye*. Kolozsvár, 1800. Vö. BOBULA 1933. 18–31.

di élet hagyományaihoz való ragaszkodásból eredt, hanem abból a tényből is, hogy az új női olvasórétegnek hiányzott a férfiakéhoz hasonló klasszikus műveltsége. Témaköreik Németországban éppúgy, mint később Magyarországon, ahogyan azt Barbara Evers a korabeli almanachok, zsebkönyvek és női folyóiratok alapján elemzi, mindenekelőtt saját életük, boldog vagy boldogtalan házasságuk, családi ünnepeik, társadalmi szerepükkel kapcsolatos reflexióik, a férfitársadalomban elfoglalt helyük, szerepük és lehetőségeik.¹⁴⁵ Kedvelt műfajuk a tanköltemény és az elmélkedés, a mese és a kisebb novella, a leíró vers, vagyis minden olyan téma és műforma, ami a férfiszektorban megmaradt tudományon és politikán innen, a magánszféra tanultság nélkül is elérhető jelenséggörébe esik.

A francia, a német és az angol szalonélet hatása a 18. század utolsó évtizedében kezd érezhetővé válni Magyarországon. Nemcsak az első felvidéki irodalmi szalonok megalakulásából vagy a női emlékkönyvek számának ugrásszerű növekedéséből lehet erre következtetni,¹⁴⁶ hanem azokból az új típusú konverzációs formákból is, melyekkel most először az irodalomban, nyilvános irodalmi levelezésben, férfi és nőköltő között zajló költői párbeszédben kísérleteznek.

Összegyűjtött és kinyomtatott *Munkáji* után,¹⁴⁷ az 1790-es években például Molnár Borbálával több kortárs szerző levelezésbe kezd. A korabeli írók számára, akik a művelődési élet alakuló légkörében minden egyes jelenséget a külfölddel való összehasonlítás viszonylatában is mérlegeltek, az első magyarul megjelenő női verseskönyv többek között ezért válhatott különlegesen jelentős eseménnyé.

Nem hittem volna ezt e mai időben,
Hogy illy ész szorúljon Magyar főkötőben...
Melly nagy ditsósége lehet ez hazánknak
Nevét emlegetni Aszszony Poétánknak!...

¹⁴⁵ EVERS 1991.

¹⁴⁶ Szempontunkból itt a magyar nyelvű példányok lényegesek, mert a hazai német és kevert nyelvű női emlékkönyvek ebben az időszakban már nagyobb számban találhatók.

¹⁴⁷ MOLNÁR Borbála 1792; 1793–1795; 1794.

– írja Édes Gergely Molnár Borbálának levelezésük kezdetén, 1791-ben.¹⁴⁸ Csizi István a nyomtatásban kiadott levelezéskötetük előszavában „széles tudományú, s híres verselő”, skót „Cockburne Katalinnal” hasonlítja össze levelezőtársnőjét, s figyelmezteti az olvasót: „ötet, mint a Magyar Szép nem között a Verselésben még eddig hozzá hasonlíthatatlant érdeme szerént meg-betsüljed...”¹⁴⁹ A legbüszkébb azonban Gvadányi a magyar költőnőre:

Dicsérje Lipsia maga Gotsétnőjét,
Magasztallya égig Verselő elméjét.
Königsmark Gróffné-is, bár lantját pengette,
Eszelős Verseit a világ hirdette.
Mi sem leszünk némák, s bé nem fogjuk szánkat,
Melléjek állíttjuk Magyar Minervánkat...¹⁵⁰

A magyar nőköltővel való levelezés izgalmas kihívás volt egy új társalgási tónus formálódásának szempontjából. A francia típusú galantéria és a művelt szalontársalgás más formái Németországban és Ausztriában is ebben a félszázadban honosodtak meg, Magyarországon azonban az udvarló műfajok és a vidéki költészet asszonycsúfolói mellett 1790 előtt alig létezett az ilyenfajta konverzációnak irodalmi mintája. Egy önálló, aránylag művelt, írogató nővel való párbeszéd témáinak, hangnemének a keresése, az intimitás és a kellő távolságtartás közötti egyensúlyteremtés próbálgatása jellemzi Molnár Borbála és Csizi István első egymásnak írt leveleit. A kölcsönös levélváltás egyúttal arra ad alkalmat, hogy a nőknek az irodalomban való részvételéről és legitimálásáról elmélkedjenek. Gvadányinak, aki szintén sajtó alá adja a Molnár Borbálával való levelezését, bevallott szándéka, hogy

¹⁴⁸ MOLNÁR Borbála *Munkái*. Harmadik Darab. Kassán, Fűskúti Landerer Mihály betűivel. 1794.

¹⁴⁹ CSIZI 1797. (A levelezésük 1794 és 1795-ben zajlott.) Csizi tévesen írja a skót költőnő nevét Katalinnak: Cockburn Aliciáról vagy Alisonról (1713–1794) van szó, aki Skóciában szalonjáról, jellemvázlatairól, paródiáiról és levelezéséről vált híressé.

¹⁵⁰ GVADÁNYI 1795.

a kötetet buzdításul szánja más verselgető, de a nyilvánosság elé lépni nem merő költőnk számára. E célból lép kapcsolatba egy másik korabeli verselgető asszonnyal, Bédi Jánosnéval (Fábián Juliannával) is.¹⁵¹

A levelezés során mind Csizi, mind Gvadányi kiemeli – erre maga a sátoraljaújhelyi mûzsa is többször utal –, hogy tanultság nélkül, természetes tehetsége folytán vált költővé, csak a Debrecenben tanuló bátyja segített neki a verslábak begyakorlásában. Csizi azt írja a leveleskönyv előszavában, hogy Molnár Borbála „eggy... azon szépek között, a kik érzékeny hajlandóságoktól felhevítettén, oly igazságosan képzelik a dolgokat, valamint a józan okosság által a férfiak”. A tanulatlanságnak ez a mentegé- se nemcsak Barbara Eversnek a női irodalom terén végzett kutatósaival áll összhangban, hanem a korszak közönségelméletei közül azzal az irányzattal is, mely szerint az érzelmek, a szív érzései ugyanúgy képesek eljuttatni az egyént a világismerethez és művészi alkotáshoz, mint a tanult, kiművelt ész.¹⁵² A Molnár Borbála, Ujfalvy Krisztina, Dukai Takách Judit vagy a Pálóczi Horváth Ádám és Gvadányi körében verselgető asszonyok fénykorát követő két évtizedben, különösen a Karacs Ferencné első publikációit követő vitákban, amikor a magyar irodalomban és köz-

¹⁵¹ GVADÁNYI 1798.

¹⁵² A Bécsben tanító Friedrich Just Riedel 1768-as kritikai levélgyűjteményében azt fejtegeti, hogy a közönség és az ízlés nem egynemű fogalom vagy jelenség. Moses Mendelssohnnal, Jacobival, Nicolaival, Wielanddal, Baumgartenal vitázva állítja, hogy az arisztotelészi és a baumgarteni „örök szépről” szóló tanítás az egyének és népek szubjektív ízlését tekintve érvénytelen, és hogy a normatív poétikák általában téves irányba vezetnek az ízlésről való gondolkodást: „...es sind dreyerley Wege, nach welchen man Regeln für die Kunst festsetzen kan, der Aristotelische, der Baumgartensche und der Homische. Der Griechische Kunstlehrer nimmt seine Gesetze aus dem Werke des Meisters; der Deutsche aus der Definiton; und der Britische aus der Empfindung.” Baumgarten általános érvényű szépségfogalmát is irreálisnak tartja. A szépség szerinte minden egyén számára mást jelent („Für mich ist das schön was mir gefällt”), tehát inkább szubjektív, mint objektív természetű fogalom. A maga számára ideális elméleti alapokat az angol érzelemközpontú ízlésszemléletben találja meg. Az angolok, mondja Riedel, reáliáknak tekintik a szív sokféle vágyait, hisznek bennük, s így természetesnek tűnik számukra az ízlés időhöz, térhez és egyéniséghez igazodó pluralitása. Vö. RIEDEL 1768, 1973. 22.

gondolkodásban újra problémaként vetődik fel a nőírók legitimációja, a németországi, főként a Goethe és Schiller levelezésében felmerülő dilettantizmus-kételyekkel együtt jelentkezik e kérdés, megintcsak ötvöződve a hazai hagyományos, patriarchális szemlélettel.¹⁵³ Az 1810-es és 1820-as évek férfiszerzői a nőknek inkább az olvasói, mint az alkotói szerepét szorgalmazzák. Kisfaludy Sándor például, mint Kazinczynak írja, a magyarul *olvasó* nőknek és hazafiaknak ajánlja Himfy-verseit és regéit. A nők pedig Kisfaludy célkitűzéseit teljesítve, szó szerint szétolvassák műveit, mint arról Horvát István pest-budai *Mindennapja* beszámol: „Délután egy gyönyörű Ifjú szüzetske meglátogatott. Költ-sön kérte tőlem olvasni Himfy szerelmeit. Oda adtam ezen Drága Bábikának a Könyvet örömet annál inkább; mennél jobban akarom velök meg kedveltetni a Magyar Könyveket olvasást. Már három Himfymet össze rongálták a Leánykák: innend nem kétkedem a következésről, melyet ezen nyájas könyv szivetskéikben hagyhatott... Mivel épen alkalmatosság adta elől magát Himfy szerelmeiről, méltó ezen Könyvről némelyeket följegyezni. Majd meg foghatatlan előttünk ifiak előtt, hogy Himfy szerelmeivel sem Révai, sem Virág, sem Versegi (mitsoda nevek a költői mesterségre nézve!) meg nem elégszenek. Mindegyik e három Tudósok közül belső értékéről keveset állít;... A Magyar közönség ellenben és más nem olyan nagynevű Tudósok a könyvet égis magasztalják, veszik, terjesztik... Én tsekély tudományom szerént azt tartom: hogy ő egy derekas született költő, kinek finom érzékenysége Arany Oszlopot érdemel Hazájától... Igazi neve Kisfaludy Sándor. Győrvármegyei földes úrfi, a Szeretőjét (most pedig hitves társát) ha jól jut eszembe, Szegedy Rózinak hívják...”¹⁵⁴

¹⁵³ Az írónők kérdése Molnár Borbála után egy időre eltűnik az irodalomból (Dukai Takách Judit, a Fesztich-ünnepségek ünnepe költőnője körül nem zajlanak viták), majd a húszas évek közepén Karacsné Takács Éva színírá-lata kapcsán újra megjelenik. A Tudományos Gyűjteményben hosszasan folyik a vita arról, hogy lehetnek-e a nők alkotók vagy sem. Vö.: TAKÁTS 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1828, 1829; SZONTÁGH-KISS Károly 1826; GYNOSEBES (Asszonytisztele) 1826. Minderről bővebben: FÁYLNÉ 1889; BOBULA 1933; BÁNHEGYI 1939; SÁFRÁN 1963; BÍRÓ 1994. 300; FÁBRI 1996.

¹⁵⁴ SZÉCHY 1912. 80–81.

2. A városi közönség társaságkultusza

Pest és Buda lakossága a statisztikai adatok szerint az 1820-as és az 1840-es évek között ugrásszerűen megnőtt. Budának 1827-ben körülbelül harmincezer lakosa volt, 1846-ban negyvenezer. Pestnek ugyanebben az időszakban ötvenhatezerről százezerre növekedett a lakossága.¹⁵⁵ Az idézett forrás hiányos adatok alapján is úgy értékeli, hogy ebből körülbelül 40-60 százalék lehetett a német polgárok száma, vagyis Pesten valamivel kevesebb, Budán pedig valamivel több mint a lakosság fele.¹⁵⁶ Ennek a rétegnek a magyar művelődéstől függetlenül is megvoltak a maga társasági, társalgási és kulturális szokásai, mint azokról többek között Toldy Ferenc és Bajza József levelezésében olvasni lehet.¹⁵⁷

A nemzeti egységesülés eszméje a kevert nemzetiségű polgárságon belül rétegződéshez vezetett. Az idegen nemzetiségűek között kialakult az asszimilációnak engedő, sőt a beolvadást sürgető csoport, amely a legteljesebb mértékben igyekezett azonosulni a magyarsággal. A beolvadó idegen nyelvű polgárságnál az újonnan elfogadott értékekhez és ideálokhoz való szigorú ragaszkodás arra a konfliktushelyzetre utal, melynek során a sajátjaik közül való távozás véglegessége, a visszaút lehetetlensége tudatosodott bennük. E konfliktushelyzet egyik modellszerű példája a Dávidházi Péter által felvázolt Toldy-életút.¹⁵⁸ Felfokozott érvényesülési vágy mutatkozik meg a harmincas években a tömeges névmagyarosítás jelenségében, a nemzeti eszmék versengésszerű követésében is. Az idegen polgárság másik csoportja ellenáll az asszimilációnak, felerősíti saját identitástudatát, szorosabban ragaszkodik nyelvéhez, kultúrájához, nemzeti szokásaihoz, és művelődésében Németország, Ausztria felé orientálódik.¹⁵⁹

¹⁵⁵ NAGY-BÓNIS 1975. III. k. 373.

¹⁵⁶ Uo. 399; ezen kívül a jelzett kérdéshez: PUKÁNSZKY 1926; 1933; [1942]; NÉMEDI 1935; TEMESI-SZAUER Józsefné 1967; BELLÉR 1981; TARNÓI 1997 235–246., különösen 243.

¹⁵⁷ BAJZA-TOLDY LEV. 268., 299., 309., 408., 427. o.

¹⁵⁸ DÁVIDHÁZI 1995.

¹⁵⁹ Bővebben: PUKÁNSZKY [1942].

A magyar polgárság részben a nemesség felé próbál azonosulási modellt keresni, részben pedig, főként városi életmódjára alapozva, egy újfajta, a civilizációs, a társasági és a nemzeti értékekhez kötött identitástudatot igyekszik kialakítani. Erkölcsi, társadalmi biztonságvágy uralkodik el körükben, eszményeket és ideálokat keresnek, létjogosultságukat, helyüket próbálják definiálni. Választ keresnek arra, hogy mely normák biztosítják számukra a társadalmi elismertséget, mi jogosítja fel őket a nemességhez hasonló társadalmi életre, hogyan kell öltözködniük, viselkedniük, beszélniük és cselekedniük, milyen műveltséggel kell rendelkezniük. A harmincas évek elejének egyik legkeresettebb könyvtípusa a korábbi nemesi illemtanok polgári változata, a társalgási könyv, a társasági élettel kapcsolatos tanácsokat, konverzációs sémákat, játékokat, irodalmi és alkalmi szövegeket, levélmintákat tartalmazó kiadvány.¹⁶⁰

A nem nemesi származású egyének külön gondot fordítanak a társalgás művészetének elsajátítására. Toldy Ferenc például móri leveleiben azt írja Bajzának, hogy Lamberg gróf kastélyában a társalkodás mesterségében nagy előmenetelt tehet, mert napon-ta bárókkal, grófokkal s egy hercegi házzal jön érintkezésbe.¹⁶¹ Döbrenteitől – még a nemesek közül is sokan – csiszolt, franciás modora miatt idegenkedtek, mellyel utat tudott magának nyitni a főúri körökbe. Fáy András jegyzi fel, hogy a pesti társaságot eleinte éppen ez a nagyvilági modor tévesztette meg vele kapcsolatban: „Döbrenteinek széles olvasottsága, soknemű, noha nem mély ismeretei valának, nagy linguista volt, s francia modorú társalgásával, melyet a magasabb aristocratia köreiben forgása szerze neki, az első órákban, napokban, igen meg tudta nyerni a maga részére a kedvező véleményt, s azzal némiképen imponált; azonban közelebbi és hosszabb társalgásban foszlott ezen fénykör, mert a keresett modoron keresztülcsillámlott a feszenkedés, büszkeség s első magát előadó alkalommal némi nyersség is. Ezért Szemere Pál őt: fész és pöffnek nevezé, Kazinczy Ferencz pedig

¹⁶⁰ Vö.: SZABLYÁR 1986.

¹⁶¹ BAJZA–TOLDY LEV. Toldy Bajzának, Moor, 1827. szeptember 11. 427.

nem egyszer fordult e szavakkal Szemeréhez: Uram öcsém, ettől a Döbrenteitől már úr nem lehet az ember!”¹⁶²

Az új stílusú polgári társalgás és társasági élet terjedése újra felvetette a megoldottnak hitt nyelvművelési kérdéseket, mert a harmincas évek elején megjelenő illettanokat vagy németből fordították, vagy maguk írták a különböző műveltségű szerzők, többnyire önkényes nyelvhasználattal. Bajza egy 1832-ben megjelent hasonló könyv kapcsán a józan ízlés és a magyar nyelvhelyesség nevében tartotta szükségesnek felszólalni a társalgási divat nyelvezete ellen.¹⁶³

A Pesten alakuló irodalmi életben tehát többféle ízlésáramlat és társasági gyakorlat hatott egymásra. Az alakuló városi-fővárosi művelődési és társasági élethez mindegyikük hozzáadott valamit a maga szokásrendjéből. Az asszimiláció első fázisaként a német polgárság is, a magyar is megelégedett például azzal, hogy a német dalokat magyarul énekelte. Ezeket a dalokat, fordításban természetesen, a városi és vidéki nemesség nagy része is kedvelte. A Fáy András szomszédságában lakó Karacs Teréz így emlékszik vissza erre a jelenségre: „A magyar irodalom ügye 1825 óta nagyon élénkülni kezdett. Valamint a pesti világ is. Barátnőim nem egy német érzelő dalt fordítottak le velem magyarra, mert már nem tartották műveltség alattinak magyarul ábrándozni az akkor divatos gitár mellett. Ez években már Vörösmarty e gyönyörű versét énekelték széltiben:

Nyugszik a szél, csendes a hab,
De szívemben zaj vagyon.

Fáy Andrástól pedig ezt terjesztettem az én ábrándos dalosnőim közt

¹⁶² A szöveget itt Fáy kéziratosszerű emlékezései szerint idézem. A kézirat történetét, a Badics-közlés változtatásait l.: Függelék VII.

¹⁶³ A szóban forgó könyv: *A művelt-érzékeny Társalkodás Tiszteletteljes Üdvözlések a magasabb csinoságú Társaságba feljelenő Ifjúság számára*. Kiadták Sebők József ügyvéd, gróf Forgách Úrfiak és Móth Endre hites Jegyző, Bárány Forray Úrfi nevelői. Pesten, 1832. Bajza kritikája: BADICS 1899. 143–151.

Ne sírj, lyánkám, hogy a végzés
Elválaszt minket.

Számtalan szebbnél szebb magyar népdalt hoztam forgásba, melyeket szadai szőlőnkben való időzésemkor a kötöző leányoktól tanultam el. Én gyermekkoromtól fogva nagyon szerettem a népdalokat énekelni, noha akkor ezt még póriásnak tartották.”¹⁶⁴

Az érzelmes német dalok fordítói a korszak ismert költői: Verseghy, Révai, Szemere Pál, Fáy András, Pázmándi Horvát Endre, de sokat fordítottak, sőt maguk írtak a műkedvelő vidéki nemesek, mint Fáy András gombai barátja, Szűcs Ábrahám. Fáynek a Karacs Teréz által idézett, a *Friss bokrétában* (1818-ban) megjelent *Ária* című verse is német eredetű. Gálos Rezső kutatásai szerint a magyarországi kéziratos verseskönyvekben tömegesen szerepelnek a német ismert-ismeretlen költők érzelmes dalai eredeti nyelven vagy fordításban. Ezeket többnyire a hazai németek vagy a külföldön járó magyarok közvetítették. Magyar nyelvű fordításukat Gálos Rezső, Karacs Terézhez hasonlóan, szintén a magyarosodó polgári világ egyik kedvező jelének tekinti: „De valamennyi olyan költemény, amelyet nagyanyáink nálunk, és akkoriban a németek hazájukban legtöbbször énekeltek. Terjedtek német határvidékeinken át (Rumy Kőszegről hoz énekeket), hozták a német főiskolákat járó diákjaink, terjedtek részben talán (ezt még nem kutatták) német színdarabokból, és terjedtek a zárdákból német műveltséggel hazakerült nemesi és polgári kisasszony-leányok útján. Elnyomták a magyar népdal befogadását a polgárság körében. De bizonyosságai annak – és ebből a szempontból van jelentőségük – hogy a legkedveltebb német dalokat is már magyarul akarta énekelni mindenki: Széchenyi kora hajnalodott”.¹⁶⁵

A későbbi irodalmi népiesség és nemzeti hagyománykutatás szemszögéből e fordított német dalok divatja negatív jelenségnek látszott, és háttérbe szorult egyik nagy eredménye: műfajok, értékek és ideálok honosodtak meg ennek nyomán az irodalomban, viselkedési szabályok, szemléletmódok változtak a társasági élet-

¹⁶⁴ SÁFRÁN 1963.

¹⁶⁵ GÁLOS 1940. 37.

ben, melyeknek hatását leginkább a női olvasóréteg identitáskérdésein lehet lemérni. A női olvasórétegnek ugyanis, akárcsak a polgárság egészének, *nem voltak meg a maga társasági modelljei és hagyományai*. Az új eszmék nyomán kialakult szerepkörök („irodalom- és művészetpártolónak lenni”, „magyar nőnek és anyának lenni”, „műveltnak lenni” stb.) nemegyszer ellentétbe kerültek egymással. Elbizonytalanodásaikat ezért szentenciák gyűjtésével, életreceptek betartásával, a nekik szánt irodalom szorgalmas olvasásával próbálták megoldani, vagyis mindazzal a tevékenységgel, amelyet mérceként, teljesítendő feladatként eléjük állítottak. Amikor a biedermeieri leértékelő irodalomtörténeti irányzatok a kispolgári otthonok kényelméről, a fejletlen, éretlen vagy félrecsúszott ízlésvilágról, a „hazavitt”, otthonokban elhelyezett művészi tárgyokról, „házi művészetről” fanyalogva beszélnek, valójában egy helyét, identitását kereső réteg bizonytalanságait, törekvéseit ironizálják, s éppen azt kifogásolják bennük, amit a korszak elismert tekintélyei követelményként, legitimációjuk feltételeként fogalmaztak meg számukra.

A közösségi identitáskérdések is hozzájárultak a költő személyiségének reformkori felértékelődéséhez és a közönséggel való kapcsolat módosulásához, amit az egyre inkább fővárosként szereplő pestbudai irodalmi közéletben lehet megfigyelni. A köznapokat mitizáló, az eszményi szépet megtestesítő és a nemzeti közösség jövőjén munkálkodó költők, közéleti személyiségek mitikus magasságokba emelkednek a közönség szemében. A velük való ismeretség és társalgás lehetősége, műveiknek olvasása, emellett a szellemi és erkölcsi tökéletességre való személyes törekvés a köznapi ember számára belépőt biztosít a magasabb rendűnek hirdetett költői szférába, ezzel együtt pedig a nemzet közösségébe. A költő ebben a szerepében *médiumpént* működik: létrehozza vagy közvetíti az egyén számára a közösségi értékrendet és a művészi értékeket, de felveszi és továbbítja, beépíti a közösségi értékrendbe és költészetbe az egyén élettényeit, gondolkodását, személyiségét is.

A családi szórakozások, házi színpadok, közös felolvasások, ünnepek ezért a reformkorban nem a költészetnek vagy a kispolgárnak a családi otthonba való passzív visszahúzódását jelentik, hanem ellenkezőleg, a mindennapokból való kiemelkedést, a köz-

napok átemelését egy kultikus vagy mitikus közegbe. A költők állandó vendégek a társaskörök ebédjein, vacsoráin és ünnepein. Végignézik, sőt Vachottné és Karacs Teréz visszaemlékezései szerint maguk is részt vesznek a házi színi előadások megszervezésében, verset írnak a gyermekeknek a szülők felköszöntésére, a serdülő lányok emlékkönyveibe, tanácsokkal, erkölcsi intelmekkel látják el őket, és részt vesznek neveltetésükben. Nem egyszer érzelmi életükbe is beleszólhatnak ezek a társaskörök. Csapóék és Vachotték révén Erdélyi, Vörösmarty, Kossuth, Bajza, Czuczor, Lisznyai – és majdnem Petőfi is – rokonságba kerül egymással. Közismert tény, hogy Csajághy Laura esetében a Vörösmarty iránti érzelmek hiányának és a költőmítosznak a konfliktusában hogyan győzött az utóbbi.

A közönség úgy igyekezett tehát részesévé válni a költőkkel együtt épített mitikus jelennek, hogy fel akart nőni hozzá, ki akarta érdemelni a belépését ebbe a körbe, anyagi és szellemi áldozattal egyaránt. Olvasott, nyelveket tanult és művelődött, a körükbe járó írók útmutatásai szerint erkölcsi és szellemi ideáloknak igyekezett megfelelni, eljárt az Akadémia és a Kisfaludy Társaság karzataira, a színházi előadásokra. Az ország legnagyobbjainak elérhető közelsége különös varázssal fonta őket körül, személyük fontosságát és értéket nyert a kapcsolattartás által.

A 18. század végén egy költővel való találkozás még különös alkalomnak, életre szóló élménynek számított. Fáy András iskolás éveinek egyik legszebb napjaként emlegette azt az eseményt, amikor Pálóczi Ádám a sárospataki iskolába látogatott.¹⁶⁶ Vachott Sándorné fiatalkorában, a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a költőkkel való találkozás már nem kivételes szerencse, hanem a mindennapok része volt. Így emlékszik vissza bátyjának az írókról szóló szavaira: „...mi csodálatosan felizgatott, mi ideges szorongást érezék, midőn Pali bátyám... arról beszélt nekem, hogy azok a nyájas tudós urak és költők, kik házunkat oly sűrűn látogatják, halhatatlan nevű férfiak, mert ezek műveikben még akkor is élni fognak, midőn mi valamennyien régen meghal-

¹⁶⁶ Vö. Függelék. VI. FÁY András: *Irodalmi tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával és kegyelettel!* Szikszói Enyhlapok, szerk. Császár Ferenc. Pest, 1853. 76–83.

tunk...; s ezért ők nem is olyan emberek, mint a mindennapiság többi teremtményei”.¹⁶⁷

Kölcsey Antónia – akinek naplója látásmódjának azonosságával hitelesíti Vachott Sándornénak és Karacs Teréznek az ötven évvel később kiadott memoárjait, Kölcsey és Wesselényi leveleit olvasgatva írja le e sorokat: „Midőn azon jók, kiket szívem tisztel és szeret, szíves indulatot mutatnak hozzám, egy édes önérzet száll belém, jobbnak vélem magam a közönségesnél, mivel ezek szeretetét megnyerhetém”.¹⁶⁸ Ugyancsak Kölcsey Antónia ír arról, hogy pusztán egy-egy név felemlítése is különleges helyet biztosított az egyébként kellőképpen nem méltatott személy számára a társaságban. Asztalos Pál királyi tanácsosról ezt jegyzi fel naplójában: „Ő igen keveset látszott egyelőre rám ügyelni, de midőn Pogányék említék előtte, hogy b. Wesselényi levelére méltatott, mindjárt hosszasan és figyelemmel néze rám, s mellém ülven beszédet kezdé és folytata velem”.¹⁶⁹

E körökben a költők kultuszának köszönhetően másfajta hierarchia érvényesül, mint a társadalmi életben: „A kör, amelyben éltünk s fejlődünk – írja Vachott Sándorné – a szellem aristocratiáját uralta, s mi ezt tekinténk mindenek felettinek, hol a szegény Vörösmarty, igénytelen öltözetében fejedelmi helyet s állást foglalt el”.¹⁷⁰

Az írók mitikussá növesztett alakja, a tőlük származó legkisebb emlék is egyeseket holtukig elkísért. Klobusitzky Matild, akihez Vörösmarty 1828-ban írja dalát, az emlékezések szerint halálán ezt a dalt mondogatta,¹⁷¹ 1849 után pedig a bujdosó költőknek csaknem az életét kockáztatták az emlékverseket kérő lányok és asszonyok.¹⁷²

A biedermeiernek is nevezett korszak ilyen szemszögű vizsgálata éppen az eddigi korszemlélet ellenkezőjét látszik bizonyítani azzal, hogy nem a visszahúzó, a pesszimizmus, a konzervati-

¹⁶⁷ VACHOTT Sándorné 1889. II. k. 16.

¹⁶⁸ GÁBOR 1982. 38.

¹⁶⁹ Uo. 74.

¹⁷⁰ VACHOTT Sándorné 1887. I. 62–63.

¹⁷¹ HORVÁTH Károly 1960. 310.

¹⁷² TÓTH Dezső 1962. 551–552.

vizmus kerül benne előtérbe, hanem a derűsebb görög ideál harmóniavágya és a romantika utópisztikus jövőképe, amely a mindennapiságot esztétikummal és hasznosságtudattal tölti meg.

3. Vidéki nemesség és értelmiség a reformkorban

Amikor az 1825-ös országgyűlésen a tudós társaság megalakítása körüli viták zajlottak, az erősebb hang azoké volt, akik az akadémiában nemzeti reprezentációs vagy művelődésterjesztő intézményt láttak.¹⁷³ Az írók közül többen éppen emiatt ábrándultak ki a Vay Ábrahám által elkészített akadémiai tervből. Legtöbbjük külön szerette volna választani az irodalmat mint művészi tevékenységet a missziós feladatoktól, ezért egy párhuzamosan benyújtott másik tervezetet, Szepessy Ignác erdélyi püspök elképzelését támogatták, mely szerint a magyar nyelv terjesztésének ügyét az alsó iskolák megreformálásával kellene kezdeni, s így előbb olvasókat nevelni az irodalom számára.¹⁷⁴ A terv lebonyolításához Szepessy egy nyelvterjesztő társaság felállítását javasolta, amely ellenőrizte és irányította volna a munkát.

Bajza József, miután az 1825-ös pozsonyi országgyűlésen (Földváry alispán kíséretjeként) személyesen is látta az akadémia körüli dolgok alakulását, Kazinczynak meglehetősen szkeptikus levelet írt az alsóház képviselőinek szakmai illetékességéről. A deputáció, amely a dolog elintézéséhez kineveztetett, írja, annyit ért hozzá, mint „a belvederi palota-seprő a Raffaelek, Fügerek műveihez”. Kazinczy a maga szimpozion típusú társulati eszménye alapján a Richelieu-féle francia akadémia szervezeti formájához hasonló többszemélyes irányítást nem tudta elfogadni, Kisfaludy Sándor, Dessewffy József, Guzmics Izidor, Fáy András pedig általában a hivatalos, intézményes keretektől tartott. Fáy még az országgyűlés kezdete előtt nyilatkozott a kérdésben, ami-

¹⁷³ Vö.: VÁRKONYI R. 1975.

¹⁷⁴ Vö.: JOLSAI 1989. 605–626.

kor a Pest megye követi utasításokat készítő bizottságához küldött elaboratumában úgy fogalmazott, hogy „sem nyelvművelő, sem tudós-társaság még most nem kell, sőt egyenes veszedelem lenne a magyar irodalomnak; vallás-, politika-, tudományok- és nyelvbeli szakadások többet ártanának, mint használnának.” Bényei Miklós e vélemény háttérében ott látja azt a tény, hogy az Akadémiát az országgyűlésen elsősorban a dunántúli követek szorgalmazták, tervükről pedig Kazinczy már előzetesen is tudott, mert Szemere Pálnak 1824-ben ezt írta: „Tuladuna arról gondolkodik, hogy ha Dieta lesz, Academie Hongroiset fog alkotni.”¹⁷⁵ Fáy András joggal tartott tehát a vizsályok feléledésétől, ugyanakkor Jolsvai András feltételezése szerint ez az elaboratum is oka lehetett annak, hogy Fáy András kimaradt az első tagok közül.¹⁷⁶

Az idegenkedés azonban csak a kezdeti időszakot jellemzi. Amikor az akadémia mégis megalakul, presztízskérdéssé válik az igazgatóbizottságba vagy a hat alosztály bármelyikébe való bekeverülés.¹⁷⁷ A tagság vegyes összetételű: birtokos nemesek (Jankovich, Dessewffy), papok (Pázmándi Horváth Endre, Kis János szuperintendens) ügyvédek (Vitkovics), egyházi gimnáziumok tanárai (Kövy, Budai Ézsaiás, Bitnicz Lajos, Ercsei Dániel, Guzmics Izidor), Bartal György ítélőmester, Schedius Lajos, Bene Ferenc egyetemi tanár stb.¹⁷⁸ Többségük ahhoz a külföldi protestáns vagy katolikus egyetemeket megjárta polihisztor tudóstípushoz tartozik, amelynek széles körű természettudományos, filozófiai, jogi, hadi, történeti, pedagógiai érdeklődésében a szépirodalom csak egynek számít a sok közül. Várkonyi Ágnes úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy „a Magyar Tudós Társaság inkább iro-

¹⁷⁵ BÉNYEI 1998. 42.

¹⁷⁶ JOLSVAI 1989. 621.

¹⁷⁷ „Az Academia felől csak azt írhatom, hogy én nékem kötve vannak kezeim – írja Kazinczy Dulházy Mihálynak 1830-ban. – A’ mennyországba sem kívánkoznak annyin mint oda. Ha száz hely volna is kiadó, mind a’ százra lesz száz Aspirans. ’S a’ Patrónusok hatalmasok. Mindeniknek van Cliense.” KAZ. LEV. XXI. k. Kazinczy Dulházy Mihálynak. 1830. dec. 20. 434.

¹⁷⁸ Vö.: Jolsvai András táblázatával a tagok foglalkozási, vallási és területi arányáról. Uo. 626. Toldy emellett azon ütközik meg, hogy a tagok között sok a pap, s megjegyzi, hogy „az Akadémia klastrom lesz”. CSAHIIHEN II. k. 159.

dalmi és nyelvművelő egyesületnek indult, hiszen a filozófiai és történettudományi osztályokba is részben írók kerültek”.¹⁷⁹ Kazinczy és Kis János valóban a történeti, Berzsenyi és Döbrentei a bölcsészeti osztály tagja lett, de az alosztályok ilyen összetétele mégis inkább a korszakot jellemző *tudományos és irodalmi integráltságnak* a tükré, vagyis annak a ténynek, hogy egy író bármelyik osztályba bekerülhetett, mert mindenütt polihisztorok foglaltak helyet.

Az Akadémia nemzeti jellegét az első tagajánlások is igazolják. A negyvenes években történő átszervezés előtt a felvételi javaslatok érvei között azok kapnak hangsúlyos szerepet, amelyek a leendő akademikust „buzgó hazafinak” minősítik, megállapítják róla, hogy „hasznára lesz nemzetünknek”, vagy egyszerűen csak azt, hogy fel kell a jelöltet venni az akadémiába, mert Erdélyből kevés a társasági tag.¹⁸⁰ A kezdeti időszakban az Akadémia a tagok egyéni munkájának szorgalmazásánál és a szépirodalmi tevékenység serkentésénél is fontosabb feladatnak tartja a tudományos ismeretterjesztést, a tudományok közhasznúvá tételét, a tankönyvek írását és kiadását. Ismeretterjesztő folyóirata az 1831-es terv szerint, az angol Library of Useful Knowledge mintájára élő kapcsolatot tartott volna fenn a közönséggel, főképp a vidéki iskolákkal, gimnáziumokkal és értelmiségi rétegekkel.¹⁸¹ A vidékről beérkező műveket, melyeket az akadémiai tagok egyenként

¹⁷⁹ R. VÁRKONYI Ágnes: *A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása*. In: VÁRKONYI R. 1975. 27.

¹⁸⁰ Vö.: R. VÁRKONYI Ágnes: *Tudósok testülete s a testület munkája 1831–1849*. In: VÁRKONYI R. 1975. Bényei Miklós *Az országgyűlési ellenőrzés igénye* című fejezetében emellett több dokumentumot ismertet a megyéknek az Akadémiára vonatkozó javaslataiból és követelményeiből. Közülük Borsod megye javaslatából érdemes itt idézni: a megye azt kívánja elrendelni, „hogy minek utánna az illető ajánlók Hazafiúi neveik maradandó ditsőségére összevgyült fundusból a’ Magyar Tudós Társaság már nem csak fel állott, hanem dolgait folytatja is, – hogy ezen csak most kifejlteni kezdő Nemzeti Intézet, mellytől a’ Nemzet oly sok jót és szépet vár és kíván, az Ország Rendjei atyáskodó apolgtását időről időre megérdemelve, még bővebben érezhesse; a’ Magyar Tudós Társaság munkálódási folyamatjáról ’s azok szüleményeiről és valódi sikeréről minden egy egy Ország Gyűlésen környülállásos tudósítás tétessen.” BÉNYEI 1998. 71–72.

¹⁸¹ Uo.

bíráltak el, többségükben országgyűlési képviselők, evangélikus prédikátorok, líceumi tanárok, orvosok, fizikusok írták.¹⁸²

Mindez azonban az 1830-as évek közepére változni látszik. Hogy a vidékiek kezdetben mennyire magukénak érezték az akadémiát,¹⁸³ ugyanakkor a harmincas évek végén már mennyire észlelték az ízlésüktől való távolodást, egy veszprémi plébános, Békeházi Incze (Beke Incze Kristóf, 1785–1862)¹⁸⁴ 1838-ban kiadott könyve is bizonyítja. A *Korszellem* című munkájában azt írja fel az Akadémiának (és ez szerinte a társaságnak csak kisebbik vétke), hogy túl drágán, a vidékiek számára elérhetetlen áron adja kiadványait, így „egyenesen kitűzött célja ellen vét”. A másik, a nagyobbik vétke az, hogy az Akadémia már kevésbé foglalkozik kiadványainak erkölcsi minőségével és ezzel együtt a vidéki közönség igényeivel. Békeházi szentségsértőnek tartja, hogy például Vörösmarty *Vérnászában* a kóbor Banó szerzetbe léphet és prédikálhat, de más művekben is kifogásolja a vallási eszmék kigúnyolását.¹⁸⁵ „Vagy azt feleli valaki – vitatkozik a plébános –, ezek többnyire fordítások. Igaz; de ha a színészi intézetnek erkölcsi művelődés iskolájának is kell lenni, és a’ mint mondják, akar is honunkban lenni, ilyen darabok ne fordíttassanak, vagy a’ különben jó darabokban az e’ féle kifejezések úgy cseréltesse-nek föl, hogy a’ színházban a’ különféle vallásfelekezetbeliek az ártatlannak lenni kellő mulatság helyett egymás előtt ki ne gúnyoltassanak...”¹⁸⁶

Fáy András 1835-ben emlékiratot készít Széchenyi számára a tudós társaság átszervezéséről. Azt javasolja, hogy a továbbiakban helybelieket, vagyis pestieket válasszanak a tagságba, akik rendszeresen részt vehetnek a társasági üléseken, és gondolkodásuk is „nem a régiben tespedésre, hanem haladásra hajlik”.¹⁸⁷

A vidéki-városi arány kérdése az akadémiában nem ekkor merült fel először. Az előkészítő bizottság üléseinek egyik fő vita-

¹⁸² Vö.: VISZOTA 1912.

¹⁸³ Vö.: BÉNYEI 1998. 70–78.

¹⁸⁴ SZINNYEI József 1891. I. 761–762.

¹⁸⁵ A vallási és politikai témákat egyébként az Akadémia kezdetétől fogva kizárta, s ez ellen csak Nógrád megye tiltakozott. BÉNYEI 1998. 71.

¹⁸⁶ BÉKEHAZI 1838. 54–55.

¹⁸⁷ Id. BADICS 1890. 421.

pontja a taglétszám területi felosztása volt. A pesti bizottsági tagok javaslatát, hogy a beválasztott tudósok túlnyomó többsége a fővárosban vagy a környékén lakjon, a vidékiek leszavazták. „A mai ülésben nevezetes vita volt a fölött, hogy a tagok honnan választassanak – írja például az akadémiai előkészítő munkákról naplót vezető Bitnicz Lajos. – Fejér, Schedius és Horváth István erősen vitatták, hogy többnyire pesti lakosok legyenek a dolgozó tagok. Ez az idegeneknek, kivált Vay Ábrahámnak, nem tetszett. Sőt Kisfaludy Sándor azt mondá, hogy ha a dolgozó tagok csak pestiek lesznek, ő maga fog oppositíót kezdeni”.¹⁸⁸ Végül úgy döntöttek, hogy a leendő negyvenkét tag közül tizenhármat mindig pesti legyen. A harmincas évek közepén az akadémia, akárcsak a Kisfaludy Társaság, amelynek 1836-ban megválasztott első tagjai is többnyire Pesten élnek, lassan (fő)városi intézménnyé vált.

Időben egy kicsit előrébb lépve, egy visszatekintést érdemes elolvasni még e fejezethez 1843–44-ből. A szöveget Garay János írta, és a Kisfaludy Társaságban olvasta fel, *Magyar írók s irodalom Pesten ötven év előtt és most* címmel.¹⁸⁹ A rövid irodalomtörténeti értekezésben Garay felsorolja azokat az eredményeket, amelyeket a jelzett fél évszázadban, főként az utóbbi két évtizedben az irodalmi közélet terén sikerült elérniük. Első helyen áll e felsorolásban az írói hivatás legitimálása, nem mellékfoglalkozásként, kedvtelésként, hanem életformaként való megvalósíthatósága. Az irodalmi élet, mondja Garay, ahhoz képest, hogy a könyvszerző még az ő gyermekkorában is gyakran azonos személynek tartatott a nyomdással vagy a könyvkötővel, s a magyar író csak akkor lehetett író, ha nem kellett csatába vagy politikai gyülekezetekbe mennie, a harmincas évek végére szerencsésen differenciálódott.

Másodszor a közönség összetételének átalakulását elemzi Garay, itt azonban nem egészen a tényekből, inkább irodalmi művekből meríti példáit: a nemeslelkű magyar hölgy, írja, nem páncélinget köt többé fel a hadba rohanó hős magyarnak (mikor

¹⁸⁸ BITNICZ Lajos: *1828-ban Pestre, a m. tud. társaság alaprajzának kidolgozására tett utazásom naplója*. In: VISZOTA 1932. III. 732.

¹⁸⁹ KisFTÉ 1843/45. II. k. 138–157.

tette ezt?), nem tisztújítási lobogókra tűzi fel a szalagot, hanem elmegy „a tudomány és művészet örökzöld csarnokaiba is, meghallgatni a tudományok emberét, mint hozza napfényre, lámpája mellett átvirrasztott éjeinek, a bányász vas szorgalmával kiásott elmekincseit, a lélek mély buvárlatainak malasztos gyöngyeit...” E retorika mögött nemcsak az látszik, hogy a negyvenes évek elejére a tudományos szinkretizmus állapotából az írói hivatás rangban az összes többi foglalkozás fölé emelkedett, hanem az is, hogy a közönség, a személyes ismeretség folytán az író már nem csupán szellemi társnak, erkölcsi vezetőnek, hanem emberideálnak tekintti.

A harmadik nagy eredménynek Pest irodalmi központtá alakulása és elmagyarosodása számít. Nem mintha magyar író és irodalom korábban nem létezett volna hazánkban, helyesbít Garay, de az írók szétszórva, kis körökben működtek, ami éppen annyi, mintha nem is lett volna irodalom, mert összpontosítás nélkül „ki felé hatni gyenge volt”. Még Kazinczy sem tudott Kassán és széphalmi kúriáján olyan hatást kifejteni, mint lehetett volna, ha Pesten él. Az első pozitív kísérlet a pesti irodalom megteremtésére Kisfaludy Károly Aurora-köre volt, mely „a magyar irodalomnak annyi szép lelkét s kapacitásait egyesíté Pesten, s hatása által, mit a hazai olvasó közönségre s különösen a hölgyvilágra gyakorlott, irodalmunkban új korszakot nyitott és képezett”.

Garay gondolatmenetében egy újfajta irodalmi eredetmítosz körvonalai észlelhetők. A társasági szerveződésű irodalom és maga Kazinczy ebben a koncepcióban előzményként, az előkészületek éveinek vezéreként mutatkozik Kisfaludy Károly mellett, aki majd az új, a városi, a modern közönsséggel rendelkező, központosított irodalom államalapítójává válik. (Így ábrázolja e békés hatalomátvételt 1859-ben Orlay Petrich Soma, amint a két vezér 1828-ban, az első találkozás alkalmával kezet fog egymással.)¹⁹⁰

E teleologikus fejlődési ívben a végcél a pesti íróvá válás. A pesti irodalmi élet Garay elemzése alapján egyszerre képvisel egy

¹⁹⁰ A feljegyzések szerint Kazinczy ezekkel a szavakkal nyújtotta kezét Kisfaludynak: „Igen tisztelt férfiú! Barátságodat kérem!” Vö.: KÉKY 1936. 18.

integrált és egy strukturált irodalmi programot. A szimpozion típusú társulat szerepét az akadémiából kiváló Kisfaludy Társaság tölti be, melyet Garay a differenciálódó és strukturálódó irodalmi élet ideális formájának tekint. Ugyanez az írói kör azonban családi házaknál, szalonokban, közös kirándulásokon is találkozik egymással. Ezeken a baráti összejöveteleken az integrált irodalom társalkodó és közösségi eszményeihez alkalmazkodik – természetesen a vidékitől eltérő városi ízlés szerint. A városi olvasóréteg egyidejűleg tölti be a reális és az immanens közönség szerepét: az irodalmi műveknek ezek az olvasók képezik a tárgyát és címzettjét. Ők azok, akik ott vannak a Kisfaludy Társaság, az Akadémia vagy nézőközönségként a színház karzatain, és ők azok, akiket a szerző írás közben maga elé képzel.

Garaynál az autonóm, „külön osztályt képező irodalmi kar” nemcsak a belső differenciálódás, hanem a vidékhez képest kialakuló hierarchikus viszonyok eredménye is. „Az írók érezni kezdték magokat, s a haza érezni az írókat, s mivel ezek leginkább Pesten központosultak, Pesten mintegy önkénytelenül tekintélyre emelé a közvélemény, s a pesti írók már mintegy fokra emelé a *vidéki* író fölé, épen olyan formán, mint tesz a *pesti* prókátor, orvos vagy tanítóval (most már színésszel is), ki bizodalmanak legalább felét s már csak annál fogva is s mintegy előre, *azért* birja, *mert pesti*. Ugyanez áll, noha nem minden előítélet nélkül, a *Pesten* nyomtatott könyvről is, már csak azért, hogy Pesten nyomtatott.”¹⁹¹ Pest ebben az interpretációban „belső körként”, a kiválasztottak társaságaként működik. Garay szóhasználatával is jelzi ezt, amikor a „bent” és a „kint” térbeli fogalmaival fedi le a vidék és a (fő)város közti relációkat. Pest nyomdái, mondja némi büszkeséggel, „a vidékieket egészen háttérbe szorítja”, a pesti lapok, köztük például a Jelenkor nagy hatással voltak „*kifelé* a nemzetre”. Ezzel szemben a vidék szellemi életképtelenségét az is jelzi Garay számára, hogy míg Pesten az utóbbi két évtizedben egy sor új folyóirat látott napvilágot, vidéken, „a tudományok

¹⁹¹ Itt természetesen azt a szempontot is figyelembe kell venni, mint Kerényi Ferenc utalt rá, hogy a Pesten való nyomtatás az országos vásárok miatt jobb terjesztési lehetőségeket jelentett.

mezején” egyetlenegy folyóirat, a Felső Magyar-Országi Minerva indult, s almanach is csak egy, Kovacsóczy Nefelegtse Kassán. (Kiem. H. F. K.).

A „nemzet” fogalma Garay értelmezésében kettős jelentésű: egyfelől a nem irodalmárt, a nevelés alanyát képező közönséget jelenti, másfelől a vidéken élő egyének – irodalmárok és nem irodalmárok összességét. Az irodalom eszerint reprezentációvá, ugyanakkor a civilizált életmód létfeltételévé és hordozójává vált: az írók – mondja a szerző – „számra és jelességre most már megint hasonlítanak Dunapartunk’ és Ujvárosunkhoz, mint ezelőtt ötven évvel hasonlítanak egymáshoz” (mármint abban, hogy egyik sem létezett, H. F. K.). A nyelvművelés befejeztével eszközt adott a kezébe a törvényhozásnak, tudománynak, költészetnek, bevonult a „nyájas, finom és könnyű társalgás pamlagai’s thea-asztalaira, valamint ‘Thalia’ nemzeti műcsarnokára, úgy mint a journalismus’ széles mezejére, hol már most minden árnyalatok és fordulatokban magyaráz, fest, szónokol és zeng, versenyezve a külföld’ legmíveltebb nyelveivel”.

A vidéki szerző és közönség e Pest-központú szemléletben szellemi állapotától és műveltségétől függetlenül az irodalmi központ távoli megfigyelőjévé válik, és ha érvényesülni akar, be kell jutnia a fővárosi körök valamelyikébe. 1836-ban Kölcsey ironikusan emlegeti a Pestre költözködés históriáját az íróknál: „Szerencsés író, ki a fővárosban magának hacsak egy félig vizes, és kétharmadnyira setét kamarácskát is árendálhat! Ő előtte nyitva állanak a tiszteletnek és halhatatlanságnak kapui... S íme, a falusi lakás a módival való ismeretlenségen felül, még azon menteségektől is megfoszt, melyekkel a városi író oly nagy haszonnal élhet előbeszédében. Mert ötlet vagy a könyvtáros sürgette a beállandó pesti vásár miatt; vagy barátainak nem állhatott ellent; vagy éppen valamely nagy rangú Maecenás parancsolatainak kellett engednie...”¹⁹²

Ugyanebben az időszakban a vidéki nemesség is egyre idegelebbről szemléli a politikai és irodalmi életnek a városban hivatássá alakuló formáit. Szűts Ábrahám gombai földbirtokos pél-

¹⁹² *Előbeszéd könyv nélkül* (1826). In: KÖLCSEY [1943].

dául, Fáy bizalmas barátja, aki ifjúkorában maga is verseket írogatott, Herdert és Matthisont fordított, kéziratot verseskönyvébe pedig begyűjtötte a korszak és a környék divatos dalait, alkalmi verseit,¹⁹³ a negyvenes években „pipás nemessé” degradálódva így foglalja össze megváltozott helyét a világban: „míg a mai időben divatba jött haladás, javítás, újitás napi renden nem volt, hanem a régi alkotmányos törvények és szokások szerint intéztettek el a megyei gyűlési tárgyak, addig a tisztviselői-kar egy két emeritus alispánnyal, vagy más tisztviselőkből lett táblabíróval, de leginkább ezeknek is csak jelenlétükben, elvégzett mindent, és megnyugodott benne minden, a ki ott nem volt, mert legalább hitte, hogy minden csak a törvény és szokás szerint tétetett. De most eddig hallatlan tárgyak jönnek mindig, újaknál újabbak, szokatlanok, sokszor alkotmányba ütközők, s vétkeznénk, ha azt mondanánk, hogy hirül sem adja a megye, mert előre értesítünk a tanácskozás tárgyairól is, s ennyibe nihil de nobis sine nobis, semmit rólunk nélkülünk, a theoriában; de a dolog a gyakorlatban nem így áll. Mert annak, ki a gyűléseken felszóllalni, gyakorlott szónokokkal küzdeni akar, még hasonló értelmesség, olvasottság mellett is, mit mezei gazda bajosan követelhet, az is szükség volna, hogy minden előzményeket tudjon, és így mindég jelen legyen, erre ismét mulhatatlanul a pénz szükséges...”¹⁹⁴

A „szegény pipás, és ez előtt ugyan bocskoros, de most már nagyobb részint pantalonos s ehez mért bakkancsos nemes ember” azt érzi a negyvenes évek elején, hogy az a nemzeti szellem, melynek korábban ő volt a hordozója, a polgárosodás (városiasodás) folyamatának előrehaladtával ellene fordult, és civilizálatlannak, darabosnak, faragatlannak minősítette le világát. A *korszellem* és a *nemzeti szellem* a vidéki nemesek szemszögéből ellentétes fogalmakká váltak, az intézmények, melyeket az ő támogatásukkal hoztak létre, idegenekké lettek. A hazafiasság többé nem *nemzeti*, hanem *városi*, polgári fogalom, melyben a vidékiség elavult, megvetett értéként szerepel. Szűts Ábrahám saját

¹⁹³ Szűts Ábrahámról: BENKŐ 1899. 119–120., és Szűts Ábrahám gyűjteménye, Gombán, 1820–től. OSzK Kt. Quart. H. 4328.

¹⁹⁴ SZÜTS Ábrahám 1843. 24–25.

világának védelmében odáig megy, hogy visszakívánja a latinnyelvűséget. Úgy látja, hogy a magyarnyelvűség ellensége lett a nemzetnek, mert a „korszellem” a beszüntetett latin nyelvvel együtt elutasítja a régi iskolázottságú értelmiségi réteg egészét, beleértve a latin műveltségű középnemesi osztályt is.

Ezeket tartotta szükségesnek Szűts Abrahám Garayval egy időben 1843-ban elmondani: „nem azért, hogy rajtunk segítve legyen – írja lemondón, csupán az ősi, a férfiasan szókimondó magyar virtushoz való ragaszkodás bizonyításaképpen – mert hogy az úgy nevezett kor, vagy korszellem minket is meghallgasson, azt nem reménylhetjük: – hanem azért, hogy majd elgázolt maradékunk meglássa, hogy a protestálgatáshoz de csak is ahoz volt jussunkat ismertük, és mást nem tehetvén, midőn elnyomattunk, legalább kipszegett belőlünk a férfi természet”.¹⁹⁵

Szűts Abrahám és Garay János láttelele letisztult ellentétként szembesíti egymással azokat a tendenciákat, amelyek a reformkor elején kezdtek körvonalazódni az irodalmi és társadalmi gondolkodásban. Az 1820-as évek második felében elterjedő vélemény lesz, hogy a nyelvújítás kora az utóviták ellenére befejeződött, a civilizáció alapjai, eszközei készen állnak, s ezután következnek a művelt nemzetekhez való felemelkedés további fokozatai. A peregrinációs jellegű külföldi utazások ezt követően alakultak át a nyugati országok művelődési, gazdasági, társadalmi életét, szokásait, életvitelét tanulmányozó körutakká (Wesselényi és Széchenyi utazása, később Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útja, Pulszky Ferenc, Szalay László, Trefort Ágoston, Szemere Bertalan, Wesselényi Polyxéna, Hrabovszky Dávid és mások utazásai¹⁹⁶). Ezeknek eredményeként egyre több mű jelenik meg a hazai közélet, a viselkedéskultúra, a társalgási szokások és a társadalmi kommunikáció európaizálása céljával. Az intézmények felállítása, az európai kinézetű főváros kiépítése, az életvitel átalakítása, a művelt szórakozás színhelyeinek és formáinak a létrehozása mind ennek a programnak a keretei közé tartozott, mely-

¹⁹⁵ Uo. 112–113.

¹⁹⁶ Vö.: MÁRKI 1889.; FENYŐ 1968; GYŐRI-JÉKELY 1981; HUBERT 1994.

ben vezető szerepet továbbra is a kultúrának, ezenbelül pedig az irodalomnak szántak.

A kultúra nemzetteremtő és -fenntartó értelmezésének a Besenyei által kidolgozott elmélete, Batsányi-féle fejtegetése és kármáni koncepciója számos tanulmányban variálódik tovább a Tudományos Gyűjtemény és a Felső Magyar-Országi Minerva számaiban.¹⁹⁷ A felvilágosodásnak azonban – mint a megváltoztatni óhajtott jelen és a modern jövő közötti átmenetnek a definíciója már a 18. században is ambivalens, egymásnak ellentmondó folyamatokat rejtegetett magában,¹⁹⁸ és még inkább ellentmondásosnak tűnt ez a fogalom a húszas évek Magyarországon. A kanti kérdés, hogy mi a felvilágosodás, két alapvetően eltérő válaszlehetőséget foglal magában. Az egyik az elérendő jövőre, a kitűzött célokra vonatkozik, a másik a jelenre, az adott pillanatra, melyet Foucault a „jelen ontológiájának” nevez, „rákérdezésnek arra, kik vagyunk és miféle történelmi pillanathoz tartozunk...”¹⁹⁹ A hasonló kérdéseket elemezgető reformkori szerzőket, mögöttük pedig a társadalom szinte minden osztályát és rétegét a saját helymeghatározása és identitástudata foglalkoztatta, nemzeti és személyes síkon egyaránt.

Fáy András és a „józan középser”

A *Bélteki ház* több feltételnek megfelel ahhoz, hogy az integrált irodalom reprezentáns darabjaként idézzük. Szerzője az 1820-as években kiadott erkölcsi *Meséinek*, politikai és társadalmi szereplésének, a különböző írói és tudósi körökkel fenntartott barátságának és nem utolsósorban társaságkedvelő életmódjának köszönhetően olyan elvek és értékek ikonikus alakjává válhatott a reformkori írói körökben és közéletben, amelyek az irodalmi

¹⁹⁷ Vö.: BUCZY 1817. VII. 86–128.; KOVÁTS Sámuel: 1818. 61–72.; MOKRY 1818. 30–68.; TERHES 1825. 495–501., stb.

¹⁹⁸ Vö.: DOLAR 1992. 63–71.

¹⁹⁹ Uo. 66.

szervezkedés legelső vitái óta a társalkodó és a közösségi irodalom jellemzői közé tartoztak.

Amikor a *Házi Rostában*, a Muzáron 1829-es kritikavitéjének utolsó, összegző és kiértékelő megszólalójaként Kazinczy Csokonai-bírálatára is megteszi észrevételeit, Fáy András azzal védi a megtámadott költőt, hogy ő „a Hazában minden Rendtől és Nemtől olvasatott”. „Jól tudom én – írja –, hogy ezen divatosság (ha úgy szabad neveznem) nem mindig biztos mértéke az Író érdemnek: de azt is merem állítani, hogy soha sincs minden érdem nélkül: egy fejleni kezdő s vesző-félben állt Nyelv Literatúrájában pedig, s egy Nemzetnél, mellynek tekintetesebb része Nagy Fridrikként káros előítéletekkel, nem mondom megvetéssel viseltetett Nyelve eránt, s mellynek Szép-Neme a német szentimentális Poéták s Románok olvasására omlott – nincs nagy érdem nélkül... Vagynak Írók, kiknek, minthogy a közönség számos előítéleteivel, s keble sok édes gyermekivel keltek harcra, megengedtetetik: nem lenniük divatban; de ilyenek Literatúránkban csak az egy Kazinczyt ismerem; – más Íróink effélékkel ne ámúljanak.”

A *Rosta* további gondolatmenetében ugyanúgy illetéktelennek tartja a szigorúan esztétikai szempontú kritikát a népszerű szerzőkkel kapcsolatban, mint 1808-ban a *Bokréta* ajánlásában és előszavában, melyeket Kazinczynak, a hazának és a barátoknak címezett. Első kötetében a „hazához” (a hazai olvasóhoz) szólva az anya-gyermek kapcsolat analógiája alapján védekezik a kritika ellen: „egy anya pedig nem edesebb örömmel hallgatja-é játszó gyermeke méla petyegését, mint egy idegennek ki-tanúltt ékes beszédjét?” (az *eredetiség* itt, Kármán József és Kisfaludy Sándor programjához hasonlóan és az utánzó-másoló költészettel ellentétben a *nemzeti irodalom létrehozására irányuló közösségi irodalmi követelmény!*), a kötet egyes ciklusai előtt pedig a baráti megértésre és jóindulatra számít műveivel kapcsolatban: „Tsak barátoknak mertem velek kedveskedni, a kiknek homlokokra nem botsátja olly hamar a baráti lágyság a recenzensi rántzokat.”

A *Rostában* a kritikának ugyanezt az elutasítását egy már létező nemzeti és erkölcsi értékrend keretein belül, a használni akarás, a hazának tett szolgálat, a gyermekien naiv vagy romlott ízlésű közönség javítása ürügyén teszi meg. A népszerűséget olyan

erkölcsi kötelességnek és nemzeti feladatnak tekinti, mely elől Kazinczyhoz hasonlóan öncélú esztétizálásba merülni luxusnak, sőt morálisan elítélendő cselekedetnek számít. A recenzens tehát ne álljon oda a publikum és a szerző közé, mondja Fáy András Kisfaludy Sándorhoz hasonlóan, legfeljebb abban az esetben, ha ki tud lépni az autonóm esztétika köréből, s bele tud olvadni a szerző és közönsége közt zajló erkölcsi párbeszédbe. „...minden Recenziók felett való Birónak ismerem magát az élő Publicumot, s némely esetben a jövőt...” „Vagynak Munkák, melyek a Jelenkornak irattak, s mások, melyeknek csak a Maradék fogja ítélni becsöket” – mondja a *Rostában*. Székácsnak írt 1859-es önéletrajzi levelében is jelen idejű írónak vallja magát: „szerencsés valék némileg eleget tenni koromnak.”²⁰⁰

Az elkülönülő irodalom érvrendszerével szemben Fáy András azonban nem a harcos ellenálló szerepét ölti magára. Neve a kortársak számára inkább a józan közepszernek, az ellentétek összehághatóságának, a „középutas életvitelnek” a garanciáját jelentette irodalmi téren éppúgy, mint a társadalmi életben. Irodalmi szempontból ez a konszenzusra való hajlam, akárcsak Pálóczi Horváth Ádámnál, a fejlődő irodalom képzetében nyilvánult meg, mely szerint a publikummal való jelen idejű, a herderi tipológia alapján erkölcsi-profetikusnak tekinthető kapcsolat a fejlődés fokozatain keresztül át fog alakulni (nemzeti) esztétikai közösséggé. Kazinczy közönségszemléletét Fáy nem zsákutcának, csak a korabeli állapotokhoz képest elhamarkodottnak tartotta.

Társadalmi téren az irodalminál is bonyolultabb folyamatok: vallási, szociológiai, irodalmi, civilizációs és urbanizációs ellentétek teszik közkedveltté a Fáy András-i józanságot. A reformkor kezdetén a vidéki középnemesség és értelmiség, amely a fővárosba összpontosuló művészi, politikai és társadalmi-társasági élettel szemben úgy érezte, hogy életformája és ízlésvilága elértéktelenedik, éppúgy fogékonnyá vált a középutas megoldások iránt, mint a formálódó városi-fővárosi polgárság, amelynek identitásproblémái a nemességtől eltérően a történelmi-művészeti-etikai

²⁰⁰ Önéletrajzi levél Székács Józsefnek 1859. május 20. Fővárosi Lapok 1873. 48. sz. febr. 27. 205.

hagyomány hiányából eredtek. Fáy nem annyira filozófiai és esztétikai síkon hirdette az ellentétek összehághatóságát, mint inkább a konkrétumok szintjén, a szolgabírói és táblabírói tisztségétől sem idegen békéltető szerepét vállalta magára a fővárosi írók és a vidéki közönség, a modernizálódó irodalom és a hagyományápoló ízlés világ, a vidéki szokásrend és a városi életmód, a nyugati civilizáció és a nemzeti eszmék, a polgári jövőképek és a nemesi múltmítoszok között.

A *Bélteky házat* Wéber Antal, Szauder József és Fenyő István a magyar irodalomból hiányzó társadalomkritikai nagyepikaként, dickensi, gogoli realizisztikus nemesi bírálatként elemzi.²⁰¹ A tanregény, a nevelődési és társadalomkritikai regény elemei valóban felismerhetők benne, de a szereplők sorsát, egymáshoz való viszonyát, illetve Fáy Andrásnak a békebírói szerepkör melletti elköteleződését tekintve a mű mégsem a szembeszegülés, inkább az *egységteremtés* regényének tekinthető.

Ha Fáy András művét nem a Bélteky apa letűnőfélben levő világa és a felvilágosult nemesi életvitelt megvalósító fiú konfliktusaként olvassuk, hanem a városi és vidéki életforma közötti ingadozásként és megoldáskeresésként, akkor a nemzedékregénynek tartott mű értékrendszere kissé módosul. A cselekmény néhány vidéki helyszínen, a Bélteky-, Valkay-, Uzay-, Gyomay-, Regéczy- és Rónapataky-kúrián, illetve egy Béltekhez közel eső, meg nem nevezett kisvárosban, majd Pesten, Pozsonyban és Bécsben játszódik. A szereplők közül egyesek állandóan úton vannak, és a felsorolt helyszínek mindegyikén felbukkannak. Az „umbra” szerepét betöltő Halkó vidéki multságoknál és családi eseményeknél éppúgy szórakoztatja a társaságot,²⁰² mint a pesti bálokon és vidéki fogadókban. *Káray* nevelő szintén mindenütt jelen van, ahol jó tanáccsal, filozófiával, életbölcseességgel és neveléssel hatni kell az emberekre és az eseményekre, *Porubay* exprofesszor pedig azért él vándortanárként, mert pedagógiai újításait nem

²⁰¹ WÉBER 1959; SZAUDER 1970. 452–503.; FENYŐ 1976.

²⁰² Vö. Függelék III., a 28. v. alatt közölt szövegrésszel. Az emlékiratokban még a csak vidéki társaságokat mulattató umbrák itt, a regényben már vidéki és városi jellegű társalkodásban egyaránt szerepelnek, és stílusuk is finomult az emlékiratokban „vaskosnak” jellemzett tréfálkozáshoz képest.

pártfogolta az iskolarendszer. A szórakozást, a nevelést és a tudományt e három szereplő képviseli a regényben.

A negyedik utazgató maga Bélteky Gyula, aki sajátos tapasztalatszerző tanulmányútja során a hazai társadalom minden szintjét megjárja. Minthogy anyjának és Káray nevelőnek a segítségével apja vidéki környezetéből még gyermekkorában kikerül, ugyanoda már felnőttként sem tud visszailleszkeszteni, de nem találja helyét a városi környezetben sem. Ezért helyesel olyan élénken a falusi és városi életet összeegyeztetni óhajtó Regéczy Póli szavaira („Ha sorsom tetszésemről függne, ... falun laknám; de látogatnám a várost is.”) Utazgatása és sorsának alakulása a nevelődési regényekkel is rokonítható, ahogyan Szauder József állítja, de hiányos világismerete és rácsodálkozásai gyakran emlékeztetnek a vadember-regények alakjaira,²⁰³ vagy az ideális életformát kereső Candide-ra. Hozzá hasonló szereplője a regénynek Rónapatak tiszttartója, aki utazásai és tanulása után az exgenerális utópisztikus falusi birtokát megszervezi.

A regénynek nem a Bélteky Mátyás-féle nemesi kúria a legnegatívabb környezete. Az idős Bélteky, minden jellembeli hibája ellenére, bocsánatos bűnökben szenved. Halála a regény végén szánalomra indítja Gyulát, aki e napokat éppen otthon tölti, s így, mint Fáy írja, „meglőn az a vigasztalása, hogy apja utolsó napjait megédesítheti”. Sőt, nemcsak szánja, de megértő is apja gyengeségeivel szemben: „Gyula igaz fiui illetődéssel vevé atyja halálát, szíve örömet kimenté annak minden gyöngéit, miket fonák nevelés rovására róva, s mik mellett jó szív doboga az elhúnytnak keblében.” Ezek a mondatok fájdalmas, de szükséges nemzedékváltást (természetes folyamatot), nem harcot tükröznek Gyula és apja között. Gyula sokkal inkább a városi világ szereplőivel áll szemben,²⁰⁴ s a regénynek is ez az igazán ellenszenvesen ábrázolt, kizárólag negatív típusokat és értékeket felmutató közege.

²⁰³ A *Bélteky ház* ilyen szempontból sok hasonlóságot mutat Verseggy Ferenc 1808-ban megjelent nevelődési regényével, a *Gróf Kacsaifalvi Lászlóval*. VERSEGGY 1911.

²⁰⁴ Vö. Függelék II., a 156. v. alatt közölt szövegrésszel.

Fáy az 1824-ben megjelent, *Érzelgés és világ folyása* című novellájában, majd az egy évvel későbbi *Levéltöredék Pestről* című írásában még csak ellentmondásosnak látja a városi életet. A *Bélteki házban* a városi környezet egyértelműen negatívvá válik. Gyulát az ifjú Regéczy vezeti be a pesti társas életbe, s elmagyarázza neki a városi viselkedés szabályait, melyeknek lényege (Gyula és Fáy szemszögéből) az alakoskodás, az anyagi és társadalmi állásnak az öltözéssel, magatartással, gesztusokkal való jelzése, és ezekhez képest a belső értékek másodlagossága. A város jel-szava, mondja Regéczy, hogy „kalmárkodni kell a világban mindennel”.

A város megrontja a regénybeli vidéki nemesurak gyermekeit, a férfiakat éppúgy, mint a nőket. Gyula húgának, Birinek a hajlamait és nevelhetetlen természetét csak súlyosbítja a városi nevelőintézet. Az öreg Türeynak a fia is, a lánya is városban nevelkedik, és mindkettő meglehetősen zilált erkölcsi állapotban kerül haza. Türeyn Kornél ügyvéd lesz Pesten, s léha életmódja nemcsak a szülőkre nézve terhes, hanem tönkreteszi két falusi jobbágyfiatal életét is: Tóth Erzsikét, kiemelve paraszti környezetéből, elcsábítja, és emiatt lesz Erzsike udvarlójából, Szőke Pistából betyár.

Ezzel szemben vidéken nincsenek teljesen negatív, erkölcsi romlást vagy tragédiát előidéző életformák. Minden vidéki szereplőnek vannak az elítélendők mellett jó tulajdonságai is. *Bélteki Matyi* kicsapongó, de a környék tiszteli benne, hogy semmi külföldit nem tűr maga mellett, sem áruban, sem emberben, sőt, ha az egyébként vendégszerető házába idegen nemzetiségű ember téved, azt vagy megalázza, vagy túlvendégeli, hogy lássa az idegen, milyen a magyar ember.²⁰⁵ Bélteki szomszédja, a kirívóan öltözködő, önhitt *Valkay*, aki katonatisztból kereskedővé lett, meglehetősen ellenszenves Fáynak, szorgalma, mintagazdasága mégis pozitívként szerepel a regényben. *Gyomay* hat évszázados ősi magyar nemes, pörösködése és nemesi gőgje csaknem szerencsétlenné teszi lányát, de végül ő is a javítható szereplők csoportjába kerül, nemcsak azért, mert pörösködése mellett vagyont

²⁰⁵ Vö. uo.

gyűjt, hanem azért is, mert a regény pozitív szereplői (a pozitív és negatív fogalmak természetesen mindig Fáy szemszögéből értendők) mellé állnak, és segítenek átalakulásában.

A vidéki és városi szereplők mellett válik jellegzetes „átmeneti” alakjává a regénynek az idős *Regéczy* báró. Városi és falusi háza magán viseli mindkét közegnek a sajátosságait. Az egyik ház Pest legszélén, csaknem vidéki környezetben áll (ez az egyetlen pozitív városi színhely a regényben), vidéki birtokát pedig angol ízlés szerint rendezte be. Fiával együtt az élet mulandóságát és a pillanat horatiusi élvezetét vallja életelvül, de míg ez az életelv az ifjú báró esetében, városi környezetben erkölcstelennek minősül, az apa ellentéteket ötvöző félvidéki-félvárosi életében derűt és otthonosságot teremt.

A *Bélteki házban* nincsenek helyrehozhatatlan jellemek és tragédiák, nincsenek mély és tragikusan állandósult érzelmek sem. A pesti főispáni házban nevelkedő Gyomay Klári lelkiismeret-furdalás nélkül fogadja, sőt viszonyozza Gyula udvarlását, és csak a főispán fia, Vincze szól majd Gyulának, hogy közte és Klári közt már régóta bonyolódó, de a szülők miatt rejtgetett érzelmi kapcsolat létezik. Klári még abban is talál vigaszt, hogy apja Rónapatakgy generálishoz akarja férjhez adni. Gyulát ugyanígy nem éri gyógyíthatatlan fájdalom, hogy külföldi utazása alatt Póli férjhez megy, és Uzay Cilike is gyorsan belenyugszik abba, hogy a regény végén Ongay felesége lesz, nem Gyuláé.

Ennek a minden érzelmi konfliktust elsimító boldogságnak egyetlen feltétele van: hogy mindenki a saját sorsa által kiszabott helyen, saját osztályának keretei között maradjon. A regényben pontosan kirajzolódnak a társadalmi rétegek közötti átjárhatóság szabályai. A nemességen belül a korlátok viszonylag lazábbak. Az arisztokrata Vincze feleségül veheti a szegényebb, de ősi nemességgel bíró vidéki Gyomai lányát, Póli férjhez mehet vidékre, Gyula és Vincze barátja, Ongay is gond nélkül megkapja Uzay Cilike kezét. A regény tragikus sorsú szereplői azok lesznek, akik képtelenek a józanság, az erkölcsösség és a társadalmi normák szerint szabályozni érzelmeiket. Uzaynak azért kell meghalnia, mert nem gondolja át, hogy a nála sokkal fiatalabb Laurával nem élhet csendes és nyugodt házasságban. Tóth Erzsike, a jobbágylány Türeyről és a nemesi osztályba való bekerülésről álmodozik,

ezért korábbi udvarlóját, Szőke Pistát is elveszíti. Nála is szerencsétlenebbül jár azonban a Bécsben élő Létay altábornagy Jusztinka lánya és nem nemesi származású udvarlója, Berky. Számukra, bármilyen nagy volt is a szerelem közöttük, nincs kegyelem, mert nemcsak az erkölcsi, hanem osztálybeli normák ellen is vétének. Berky és a törvénytelen gyermek meghal, Jusztinka pedig hosszú éveken át vándorolva vezekel, mire Rónapatakyl oldalán visszatérhet saját osztályának környezetébe.

A regénybeli szereplők rangjuktól és foglalkozásuktól függetlenül, a középnemesség pártfogása és vezetése alatt olvadnak be egyetlen családi közösségbe. A közösséghez tartozás legfontosabb kritériuma a középnemesi réteg tulajdonságait jelentő *nemzeti karakter* megőrzése (enyhe városi műveltséggel egyesített vidéki életmód, mérsékelt civilizáció, amely nem telepszik rá az ősi szokásokra). A közösségi élet másik feltétele a *moralitás*, amely a felvilágosodásnak a vidéki magyar nemes életmódjával azonosított természetes emberideálját jelenti.

Anélkül, hogy itt a korszak politikai vonatkozásaira kitérnénk, számunkra most az az összeegyeztetési kísérlet érdekes, ahogyan a középnemesi réteg a nemzeti egység és összefogás családi eszményét igyekszik a kulturális és társadalmi civilizációval, az európaiasodás kozmopolita törekvéseivel közös nevezőre hozni. Fáy regénye szerint a vidéki középnemesség nemcsak arra képes, hogy az idegen nyelvű nemzetiségeket magába olvassza, s ezáltal egységesítse a nemzetet (Rákossy gróf beiktatásán a szász grófné már magyarul beszél), hanem arra is, hogy erkölcsileg ellenőrizze a városiasodás, a civilizálódás folyamatát (a városi, külsőleg kifinomultabb, de szerepjátszó viselkedésformákkal szemben ez a réteg kevésbé európaizálódott, de őszintébb). Emellett a középnemesség hivatott arra is, hogy kapcsolatot teremtsen és közvetítsen a társadalom alsóbb és felsőbb szintjei között. A nemesi kúria a nemzet virtuális egységének a helyszínévé válik, ahol díszruhás parasztok, vidéki szórakoztatók, tanárok, színészek, főrangúak, üzletemberek és katonatisztek, magyarok és idegenek érintkezhetnek egymással.

Egyetlen típus hiányzik ebből a társaságból, a hivatásos művész alakja. A pozitívnak minősülő szereplők közül szinte mindenki kedveli és műveli a művészet valamelyik ágát, s a vidéki

értelmiségnek is számos típusa beletartozik a középnemesi kúria világába (a kántor, aki zenére tanítja Laurát, a pap az Uzay-kúrián, a mulattató Halkó, Porubay professzor, Káray). A művészet ebben a körben mégis csupán kísérője az életnek: a nevelés eszköze és kedvtelés. Ezt fejtegeti Káray is, amikor Leguli, Bélteky ügyvédje azon aggódik, hogy a „szép mesterségek varázslataikkal könnyen elragadják, elrabolják a lelket, a szükséges valódiaktól”. Káray úgy véli, a helyes nevelésnek kell a szépség szeretetét a helyes irányban és mértékben fejlesztenie, oly módon, hogy a művészet élő igény, mégis szabadidős tevékenység maradjon a növendékek életében.

A családi összetartozás és a napi életbe integrált művészet akkor sem veszít eredeti jellegéből, amikor az új generációval a szórakozási formák és kommunikációs hagyományok lassan megváltoznak. Bélteky Mátyás vadászgatásait, férfitivornyait kevert nemű, nőket is szerepeltető társalgási formák váltják fel. Az idősebb generációhoz tartozó Uzaynak még tanulnia kell a nőkkel való társalgás mesterségét, a városi tapasztalatokkal rendelkező ifjúságnak azonban ez már simán, gond nélkül megy: „Érzé Uzay, hogy alig lehet egy egy nehezebb feladat, mint ismeretlen vegyes társaságot mulattatni, s oly beszéd-anyagra találni, mely közérdeket gerjesszen annál, s fentartsa magát...” A gróf a városból érkező Türeytől tanulja meg a mulattatás titkait: „Könnyűség, ügyes fordulatok, elménczség és apró hízelgések, valának azon tulajdonok, miket az ifjú szavaiban sejte, bátorság és önbizalom, mikkel azokat divatba tudá hozni. Apróságokat horda elő, de gyakorlott éленkséggel, miknek inkább szín és közvonzalom, mint tárgy adának fontosságot...”²⁰⁶

Mindez egy megyei beiktatáson zajlik, Rákosy gróf falusi kúriáján, ahol e modernebb jelenet után százados hársfa alatt terítlenek a vendégeknek, s az asztalnál a hagyományos magyar viselkedési formák uralkodnak.²⁰⁷ A lakomát – a hagyományörzés jegyében – patriarkális ülésrend, magyaros jókedv és az ősi magyar „virtust” felidéző versenyek kísérik, melyeket a vándormu-

²⁰⁶ A *Bélteky ház*. II. 4.

²⁰⁷ L. erről Fáy András emlékezéseit is a Függelék II. és III. fejezetében.

lattató Halkó szervez meg. Az ünnepségen ott vannak a falusi parasztok is, és tánccal, dallal szórakoztatják a nemesi közön­séget. A lakoma után azonban – a hagyományteremtést illusztrál­andó – kettéválik a társaság, a szórakozás bent folytatódik a kastélyban, most már „városiasabb” és a külföldi műveltség fon­to­sságát is hangsúlyozó művészeti ággal, a színházzal. Ifland „Valberg Elizáját” játsszák a fiatalok, majd a korszak divatos hangszerének, Halkó gitárjának hangjai mellett énekelnek.

A vidéki társaság másik típusa Laura szalonja Uzey házában. Laura, akit egy elszegényedett kántor tanított zenélni és tudását a pozsonyi szalonokban tökéletesítette, idős férjének birtokán valóságos városi társas életet honosított meg. Laura estélyei, akár csak a Rákosy- vagy a Regéczy-kúriák ünnepélyei, a Fáy-utópia ideális művészi életét jelentik. Az alkotói és befogadói tevékenységet ezekben a társaságokban az *integráltság*, a *szinkretizmus* (a különböző művészeti ágak vegyítése) és a *kritikai értékelés hiánya* jellemzi. A játékos szórakozás, a moralitás és a hazafiasság művészi ötvözése csak akkor lehetséges, ha az esztétikai érték­szintek nem működnek, vagyis ha a kritikus személye kimarad ebből az egységből. Laura estélyein például Gluck, Haydn, Graun zenéje mellett a legfrissebb és legdivatosabb városi zongoradara­bokat játsszák, maga Laura is szerez néhány dalt, Halkó gitá­rozik, Gyula pedig magyar nyelvű verseket ír Halkó zenéjére.

Az utolsó ilyen ünnepség a regényben *Rónapatak* *generális* kúriáján zajlik. Az ő házában oldódnak meg a szereplők magán­életi bonyodalmai, ő igazítja majd helyre az elrontott életeteket, félresiklott erkölcsöket, s ő adja áldását a három fiatalember csa­ládi és társadalmi terveire. Rónapatakban azok az eszményi vo­nások összegződnek, amelyek a polgárosuló, mégis hagyomány­őrző félvárosi, félvidéki, civilizált nemzetet Fáy utópiájában jel­lemzik, de életkora miatt alkalmatlan az új társadalmi eszmények jövőbeli képviselőjére. Katonai pályája, műveltsége, mintagazda­sága, az arisztokráciával és az osztrák nemességgel fenntartott kapcsolata, emberismerete azt a *hazai hagyományt* jelenti, ame­lyet a három fiatalember fog továbbvinni: Ongay katonatisztként a hazának és a magánéletnek a védelmezője, a katonai becsület­nek, barátságának és bátorságának a képviselője, Vincze szolgabí­róként az ősi, a nemzeti és az új polgári törvények felügyelője,

Gyula pedig az új típusú gazdálkodás, az anyagi jólét megteremtője és a művészetek pártfogója lesz.

Magánéletében Fáy András mégsem a Rónapatak-féle kúriát, hanem Regéczy báró városszéli házához hasonlóan, a városba átültetett vidéki életformát választotta. Miután szolgabíróságából a nem nemesi származású Adonyi Mihály kiszorította (1818-ban a váci főszolgabírói állásra együtt jelölték volt főnökével, s Fáy vesztett), latin nyelvű búcsúlevelet nyújtott be a megyének, melyben azt kéri, válasszák meg legalább táblabírónak, mert ő a hazát továbbra is szolgálni akarja.²⁰⁶ A megye megválasztja, és Fáy Pestre költözik. Házában, mint Toldy Ferenc, Karacs Teréz, Vachott Sándorné és mások visszaemlékezéseiből tudjuk, vidéki típusú, ebédekkel, vacsorákkal egybekötött irodalmi összejöveteleket szervez, és maga is részt vesz a Vitkovics- és a Kultsár-ház estjein, eljárogat Teleki László táblabíróhoz, Bártfayékhoz, Karacsékhoz, Csapóékhoz, Szemere Pálékhoz stb. Ezekben a házakban vegyes összetételű társaság szokott összejönni: irodalomkedvelő kálvinista és katolikus városi polgárok, vidékről betelepült, megyei tisztséget viselő vagy értelmiségivé vált kis- és középnemesek és nem nemes származású értelmiségiek.

A „széltében” történő és az „attente” típusú olvasási technika

Stettner György 1825. december 18-án arról számol be Vörösmartynak, hogy a világosi plébánosnak a *Zalán* azon helye tetszik leginkább, ahol Tomboli azt kérdi Hajnától: „Menjek-e mint a villám...”²⁰⁹ Vörösmarty maga vigasztalja Stettnert, akit barátja helyett is bánt, hogy a nagy műből csak részletek tetszenek az olvasónak. Ezt válaszolja neki 1826. január 2-án: „A ’menjek-e

²⁰⁶ ERDÉLYI Pál 1890. 38, és Fáy jellemrajza Adonyi Mihályról. Vö.: Függelék IX. *Némely pestmegyei tiszttviselők*.

²⁰⁹ BRISITS 1965. I. k. 66. lev. 119.

mint villám' igen derék; de ne csodáld: Fáy azt mondja, hogy a' kis gyermek' halálára irt versemet majd megette, mellékesen érintvén, hogy 'hm bizony Zalánban is vannak szépek és a' Cserhalomban is; hanem a kis gyermek!' Sokféle az ízlés."²¹⁰

Hogy a latinos műveltségű vidéki közönségnek miért volt annyira nehéz a *Zalánt* végigolvasni, az végül Teslér László leveléből derül ki, melyben beszámol arról, hogy miféle új technikával olvasta az eposzt: „Elhalgatásomnak legnagyobb okát adja Zalánodnak késő el olvashatása mert nem *széltébe* mint régi moralistákat szoktunk hanem *attente* akarnám el olvasni, 's ezen olvasásomnak resultátumát értetted levelem elején igen röviden mert most is még nagyon el vagyok foglalva.” (Kiem. H. F. K.)²¹¹ Ilyen olvasás után Teslér már nemcsak részleteiben, hanem *egészében* is értékelni tudta a művet: „A' Haza nevében köszönöm Néked, az Egeknek pedig hála Zalánodért 's értte ezerszer csókollak, ezerszer öllelek és áldalak. Horváltul régen vártuk' 's Te adtad azt előbb mellynek híjával valánk, 's vedd ismét értte köszönetemet. Értsd meg rövideden: Cserhalmod a' Criticát jobban ki állja, de szíveink jobban Zalánodhoz nyúlnak...”²¹²

Teslér jó érzékkel veszi észre, hogy az új irodalom recepciója az olvasási stíluson múlik.²¹³ A főként vallási és jogi műveltséggel rendelkező régi típusú férfiközönség szokásos olvasmányai – mint a Biblia, az erkölcsi irodalom vagy az iskolás poétikák elvei szerint részletekben, szemelvényekben olvastatott klasszikus szö-

²¹⁰ Uo. 68. lev. Vörösmarty Stettner Györgyhöz. 1826. jan. 2. 126.

²¹¹ Uo. 79. lev. Teslér László Vörösmarty Mihályhoz, Szekesőn, 1826. aug. 13. 151.

²¹² Uo. 150.

²¹³ Kerényi Ferenc hívta fel a figyelmemet Kölcsey egyik levélrészletére, melyben Kölcsey elmondja, hogyan olvasta el többször is a *Csongor és Tündét*: „Csongort olvasám Pesten; s mivel a drámai actio nem képzeletim szerént ment, alkalmas hidegséggel. Itthon elolvasám másodszor magamban, s harmadszor ismét sógorasszonyomnak. Ezen harmadik olvasás megkapott. Ezer oda nem valók, és másképpen valók mellett is, Csongor kincs. Hidd el nekem édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint a Csongor sok helyeiben. Minden dramaturgiai kritikázás ellenére, akárki mit mond, én a nemzetnek Csongorért szerencsét mondok...” Kölcsey Bárfay Lászlónak, Nagy-Károly, 1831. április 9. In: SZABÓ G. Zoltán 1990. 115.

vegek²¹⁴ – nem igényelték azt az olvasási technikát, mellyel egy-egy irodalmi alkotást egyszerre, a műegész belső összefüggéseit is felfedezve lehetett volna áttekinteni. Olvasásuk inkább meg-megálló, elmélkedő, egyes – az iskolás poétikai gyakorlatból ismert – gondolatra vagy irodalmi alakzatra felfigyelő, a részletek szépségeit felfedező szellemi tevékenységet jelentett, mely gyakran nem is kötődött szigorúan az adott szöveghez. Az *elmélkedő* olvasás termékei voltak a *valakinek a nyomán* keletkező magyaráítások is, melyek során az alapszöveget szabadon lehetett változtatni, módosítani, saját gondolatokkal, tapasztalatokkal bővíteni, vagy hazai környezetre alkalmazni.²¹⁵ Az életbölcseességeket tartalmazó rövid följegyzések (Fáy eszme-burkoknak és szikráknak nevezi őket), az erkölcsi mesék vagy a Szauder József által elemzett szentenciaversek is ehhez az *elmélkedő típusú* olvasási szokáshoz igazodtak. A *bármikor letehető könyv* a Biblia volt, melyből részleteket, alkalomhoz illő idézeteket lehetett kiemelni, az elmélkedő olvasás modelljeként pedig a prédikációirodalom szolgált, amely a Bibliából kiemelt szövegrészeket bontotta le, elemezte, alkalmazta, és erkölcsi példaképpül az olvasó elé állította.

Teslér levelének ezt az értelmezését támasztja alá az az értekezés, amely a Tudományos Gyűjtemény 1823. XII. kötetében Kovács Sámuel neve alatt jelent meg, s amelyben a helyes olvasás szabályait sorolja fel. Olvasóinak a „futó olvasás” helyett a lassú

²¹⁴ E műveltséget nyújtó iskolarendszerekről, tervezetekről, azoknak tartalmáról és gyakorlati alkalmazásáról a jelenlegi gondolatmenethez illeszkedő bő példanyaggal l. KORNIS 1927.

²¹⁵ A 18. század végi fordításvitában az ún. bővítő fordítás híveinek szövegeiben hasonló érvek olvashatók. Vö.: RÁJNIS József: *Toldalék melyben a Magyar Virgiliusnak szerzője a kassai Magyar Múzeumról jelesben pedig az abban foglaltatott fordítás mesterségének reguláiról való ítéletét kinyilatkoztatja*. Pozsonyban Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel 1789. In: SZALAI 1980; PÉTZELI József: *A fordítás mesterségéről*. Mindenest Gyűjtemény, 1789. júl. 25., VIII. sz., 122.; PÉTZELI József: *Elő-beszéde Voltaire Henriade-jának fordításához*. In: Péczeli József: *Henriás*. S. a. r. VÖRÖS Imre. Bp. 1996. (RMKT XVIII. század, I.) 44–47.; BATSÁNYI János: *A fordításról*. Toldalék a Magyar Museum III. negyedéhez. In: TARNAI-KERESZTURY 1960, és a szövegek jegyzetei: 452–471., 490–502.

elmélkedést javasolja: „Midőn a könyvet olvasni kezded, eleitől fogva végig olvasd, még pedig úgy; hogy az ajánló Levelet 's Előljáró Beszédet is, mert mind ezek az Auctornak teljesebb esméretere visznek. Nem futón 's immel ámmal, hanem elmélkedve 's állandóan kell olvasni: Elmélkedés nélkül sem helyesen meg nem értjük a' mellyeket olvasunk, sem olvasásokból semmi hasznot nem veszünk. Helyesen mondja vossius de Imit. Poet. Cap. 3. §. 5. Az olvasásnak 's elmélkedésnek szorosan össze kell köttetnie, mert a' csupa olvasás nem hat bé az Elmébe, valamint figyelme-teseknek kell lennünk mikor olvasunk, úgy elmélkednünk is róla, miért mondódik valami, miért így, miért másképen? Ezek nélkül a' miket olvasunk, nem értjük meg egészen vagy eléggé, 's mint-hogy nincs gyökér nem lesz gyümölcs. Sőt könnyen el felejtjük, mert a' mellyek nincsenek mélyen a' földben könnyen el ragadja a' szél, úgy hogy nem lehet csudálni ha gyakran a' sok olvasású embereknek kevés a' judiciumok, 's ez onnan van: mert memoriájakat megterhelik, judiciumokat nem élesítik, nem gyakorolják. Eddig Voss. De folytassuk a' futon való olvasást. Mikor eszik az ember, 's falatjait sietve rakja, nagyon ártalmas: így van az olvasásra nézve is a' dolog. Valamint nehezen emésztetik, a' mi hirtelen hányatik a gyomorba; így nem eléggé foghatjuk fel, a' mit futva olvasunk. Néha mikor olvasol, állapotj meg 's rágódj rajtok a' miket olvastál, midőn homályosabb helyre találtál, lassúbb lépéssel menj, a' sietve készült munka ritkán tökéletes. Némelylek úgy olvasnak mint iszik az eb a Nilusból 's nem boldogúlnak. Mikor sem a szókra, sem a Stylusra nagy figyelmetesség nem kívántatik, akkor sebesebben lehet forgatni a leveleket; de a' hol ezekre a' figyelmetesség megkívántatik, szükség, hogy ott az olvasás lassúbb legyen. Gyakran szakassza félbe az ember az olvasást, mond Fejér Logicájában, 's elmélkedjen közben közben róla, kivált a fontosabb pontoknál állapotjon meg... Ne olvasson egyszerre sokat, hanem csak a' mennyit el bírhat és által gondolhat 's a' t. Néha ugyan azokat másodszor, sőt harmadszor se resteld megolvasni, hogy a' mi jegyzésre méltóbb, elmédben annál erősebben megragadjon.”²¹⁶

²¹⁶ KOVÁCS Sámuel: *A' Könyvekről és azoknak olvasásáról*. Tud. Gyűjt. 1823. XII. k. 65–66.

Az „attente” olvasásmód, a műegész teljes és egyszerre törté-
nő áttekintése lassan alakult ki.²¹⁷ Magyarországon a húszas évek-
ben, Vörösmarty művei igénylik először ezt a befogadási módot,
ezért érzi szükségesnek Toldy Ferenc, hogy az *Aesthetikai leve-
lekben megtanítsa* a publikumot az új irodalom olvasási szem-
pontjaira. A vidéki értelmiségi számára azonban még sokáig gon-
dot jelentett a technika elsajátítása. Talán ez a magyarázata an-
nak is, hogy az eleve nagyközönség elé szánt *Árvízkönyvben*
Eötvösnek *A karthauzija* számozatlan, de olvasási egységeket
képező tagolásban jelent meg.²¹⁸

A korszak oktatási intézményeiben művelődött férfi olvasókö-
zönsséggel szemben a női publikum többségében a német vagy fran-
cia érzelmes románok neveltje. Ezek a románok nem annyira az
elmélkedő, mint inkább a történet egészére, annak fordulataira,
bonyodalmaira figyelő „gyors” olvasást igényelték. Természete-
sen történtek kísérletek a női olvasás ellenőrzésére is. Az erköl-
csi példázatok, az illemtanok, a társalgási könyvek és a kifejezet-
ten nőknek címzett irodalmi művek (Németországban például a
„Frauenzimmerbibliothek”) segítségével a nevelőintézetek, olva-
sókörök és maguk a családok is arra törekedtek, hogy a terjedő
szentimentalizmus érzelemébresztő hatását, a románok veszélyes-

²¹⁷ Az olvasási technikákra vonatkozó utalás aránylag kevés található az eddig
publikált 18–19. századi szövegekben. Érdemes megemlíteni azonban Báróczi
Sándornál az olvasásmód fontosságának a felismerését az *Erkölysi mesék*
fordításának előszavában: „Ez a franciáknál is oly új írásnak módja, mellyel
soha még egy író is Marmontel előtt nem élt: ezt lehet valójában mondani,
hogy azon írásnak módja, melyet diákokul nevezünk *per incisa*. Sokakat el-
hallgatva mond, és az olvasó ítéletére bizza azoknak, amiket elhagyott, kipó-
tolását; úgy, hogy igen elmés olvasót kíván értelme, kiváltképpen
Alzibiadesről igazán el lehet mondani, hogy valóságos remek-munka: neve-
zetesen ahol Rodopéval beszélget, szükség, hogy az olvasó figyelmesen ol-
vassa meg, ha az írónak elméjét jól meg akarja érteni.” LŐKÖS 1982. 12.

²¹⁸ A 18. századi „olvasási forradalom” során szembesülő kétféle befogadási stí-
lust egyes olvasástörténeti munkák az „extenzív” és „intenzív” terminus
segítségével különböztetik meg. Vö.: CHARTIER 1994; Jan Assmann a dis-
kurzus szerveződésének formáit elemző fejezetében a tartalomra („keretre
és igazságra”) is figyelő, fiktív párbeszédbe bekapcsolódó olvasásra a
„hüpolettikus horizont” kifejezést vezeti be: ASSMANN 1999. 275–279.; vö.
még: MANGUEL 1996.

nek vélt szerelmi históriáit kellő módon mérsékeljék, és amennyire lehet, ellensúlyozzák.²¹⁹ Az ellenőrzési kísérletek azonban legfeljebb az olvasott szövegek erkölcsi tartalmát érintették, a művek befogadási technikáját kevésbé. Ezért számíthatott az Aurora pesti íróköre elsősorban a női közönségre, és ezért tudta a női olvasótábor másképpen olvasni az új irodalmat, mint a férfiközönség. Deák Ferenc például arról ír Vörösmartynak, hogy még nem jutott hozzá a *Zalán* példányához, mert testvérnénje akarta előbb elolvasni. Az olvasónő azonban nem a hazafiasságot vagy a nemzeti eposz műfaját méltányolja a műben, mint Teslér: „Egyéb aránt – írja Deák –, Ő igen dicséri ezen munkának könnyűségét, helyes változásait, és nagy erejét, és ezen dicséret szégyenedre nem válik, mert dicsekedés nélkül mondom: hogy az Ő dicsérete fontos, mivel a’ Hazai és Német Litteraturának nem csekély ismerője lévén, a’ Szép Litteratura mezején termett virágoknak meg ítélésére alkalmas.”²²⁰

Fáy András éppúgy ismerte a vidéki értelmiség olvasási szokásait, mint a városi polgárság és a női olvasóközönség igényeit. A *Béltek*y háznak ma már rendkívül nehéz olvashatósága a többféle olvasói igény ötvözéséből ered, abból, ahogyan a bonyolult szerelmi történetekbe és életsorsokba beékeli a meditációkat, erkölcsi, művészi, pedagógiai kérdésekről szóló eszmefuttatásokat: az érzelmes románstruktúrát követő regénybeli események és állandó szerzői kommentálásuk során a narrátori pozíciót váltakozva közelíti a különféle olvasói elvárásokhoz.

Vadnai Károly 1873-as akadémiai székfoglalója nyomán hosszú vita folyt arról, hogy mennyire befolyásolták *A Béltek*y házat La Fontaine regényei. A vitából bennünket most az a közös állás-

²¹⁹ Ilyen ellenőrzött intellektuális tevékenységet vázol fel Ujfalvy Krisztina a nők számára, amikor Molnár Borbálának a románolvasás károságáról írt nézeteivel ellenkezik. A divatos regényektől, mondja, nem kell, és nem is lehet eltúlni a lányokat. „...ne szakasszuk el a Sz. Könyvektől a Világi Historiákat, s szerelmes Románokat: mert együtt jó, mint az utazás a jó uttal s szép idővel... együtt minden Könyvek olvasása sem káros, sőt hasznos, de úgy, hogy előbb készíttessék ki a Lélek a gyöngynek a gaz közül való kiválogatására...” MOLNÁR Borbála 1804. 52.

²²⁰ BRISITS 1965. I. k. 67. lev. Deák Ferenc Vörösmarty Mihályhoz. Kehidán, 1825. okt. 29. 119–120.

pont érdekel, mellyel Wéber Antal, Bánrévy György és Szauder József is egyetért, hogy főképpen a regény cselekménybonyolítását tekintve Fáynak valóban voltak német szentimentális mintái. Ez tehette őt népszerűvé a női közönség körében. Ugyanakkor Bánrévy arra is felhívja a figyelmet, hogy a mű „szellemi tartalmát, centrális eszmekörét, jellegzetes alakjait és életszerűségét, tehát a költői mű belső értékeit tekintve, a magyar regényíró önálló alkotása”²²¹ – ez pedig a vidéki értelmiséget ösztönözte a regény olvasására. Történet és életbölcseesség kombinációjából áll Fáynak csaknem minden műve, a meséktől kezdve az elbeszélésekig és a színjátékokig. Mindehhez több kötet életbölcseességet, aforizmát, szentenciát, házi jegyzetet gyűjt össze, sőt naplóbeli feljegyzéseinek nagy része is hasonló eszmefuttatásokból áll.²²²

²²¹ BÁNRÉVY 1934.

²²² OSzK Kt. Oct. H. 655; Oct. H. 656; Oct. H. 1010.

AZ INTEGRÁLT KÖLTÉSZET NÉHÁNY MŰFAJA

Költői alkalom, alkalmi vers és alkalmazott költészet

Kazinczy az 1829-es *Házi Jegyzetek*ben Csokonai ellenszenves cselekedeteként említi, hogy a váradi temetésen kardcsörtetve vonult fel az emelvényre. Csak egyetlen dolgot nem kifogásol ebben a jelenetben, azt, hogy Csokonai egyáltalán felvonul, vagyis halotti verset mond a temetésen. A szertartás lezajlásának módja Kazinczyt azért érinthette érzékenyen, mert nem ő bízott meg ifjúkori ismerőse, Kácsándy Terézia búcsúztatásával,¹ de számára sem volt kétséges, hogy a temetésen részt kellett vennie költőnek, akárki legyen is az. A *Házi Jegyzetek* további kifogásai szerint Csokonainak azonban az volt a legnagyobb a bűne, hogy felkérésre mindent megírt, amit kértek tőle.

Csokonai magatartásának minősítése az alkalmi költészet sajátos felfogására utal Kazinczynál. Csetri Lajos hívja fel a figyelmet arra, hogy Kazinczy milyen gyakran nyilatkozott az alkalmi költészet ellen, különösen ha az leoninusban készült, vagy ha olyan személynek szólt, akit nem kedvelt. Ilyen költemény volt például a Festetitshez szóló Berzsenyi-óda, melynek alkaioszi formáját túl előkelőnek tartotta a keszthelyi gróf személyére nézve.² Csetri Lajos csak két olyan esetet említ, amikor ő maga is engedett az alkalmi műfajnak („...ilyen mércével mérve Kazinczy ízlése két esetben is »megbotlott«, vagy legalábbis erőteljesen liberálisnak bizonyult”). Az egyik eset az volt, amikor a legszebb magyar versek közé sorolta be Kis János hümenionját a Török Sophieval kötött házasságára, a másikat pedig ő készítette Napóleon és Mária Lujza ünneplésére.³

¹ VARGHA 1974. 340–343.

² CSETRI 1990. 154.

³ Uo.

Kazinczy azonban, ha a 17–18. századi újlatin poétikák tartalmi szempontok szerint felsorolt kisműfajait tekintjük, ennél jóval több alkalmi (ha nem is *megrendelt*) darabot írt. A *Fény és homály* című verse például Cserey Miklóshoz címzett dicsőítő költemény,⁴ a *Szirmay János*hoz szóló szonett a költőtárs dicsérete, *A tisztulás' innepe. Az Ungnál. 866. eszt. buzdító ének*, a *Dédács, Hunyad várm.[egyében]* búcsúvers, a [*Szemere István alispán névnapjára*] köszöntővers. Aránylag nagyszámban ír halotti verseket és sírfeliratokat (*Kis fiú halálára, Gróf Draskovics János, az ezredes, Gróf Ráday Erzs, Eggy gyermek' sírkövére, Pászthory' sírjén, Báró Wesselényi Miklós, Gróf Wass Sámuel emlékeztetőkövére*); emlékverseket (*Báró Prónay Ágnes kis asszonyának emlékeztető könyvébe, Szemere Krisztinának Stambuchjába*); inscriptiókat – Mailáth Antal vagy Malonyay János beiktatására. Más verseit feliratként vésik rá grottákra, házakra, emlékkövekre. A *Branyicskán, Hunyadban* című epigrammáját például Martinuzzi kápolnájának a falára függesztették.⁵

Kazinczy többnyire örömmel teljesíti a megbízásokat. Ritka esetben utasítja vissza őket, különösen ha főúri személytől érkeznek, és amiatt sem tiltakozik, sőt megtiszteltetésnek érzi, ha versei társadalmi vagy magánkörnyezetben kerülnek nyilvánosság elé. Költői kihívásnak tartja e feladatokat, és külön örömet jelent számára a konkrét alkalomhoz, személyhez illő forma és nyelv kikísérletezése. A költői rang emelkedését, a „jó szeretetnek terjedését” látja abban, hogy előkelő ünnepségeken, az ország nagyjainak sírkövén vagy családi eseményein az ő szövegei kerülnek a figyelem középpontjába. A *Gróf Ráday Erzs* sírkövére készült feliratot így mutatja be Guzmicsnak: „Csókolj össze érte. Ez nekem igen kedves dolgozásom”.⁶ Egy másik kedvenc darabja a Mailáth Antal 1830-as beiktatására készült. A feladat nehéznek tűnt, mert egyszerre kellett eleget tennie a vendégek válogatott körének és az ünnepségen részt vevő tömegnek. Ha-

⁴ A szövegek forrása: GERGYE 1998.

⁵ GERGYE 1998. 257.

⁶ KAZ. LEV. XXI. Kazinczy Guzmicsnak, Széphalom, 1830. április 18. 282.

⁷ Uo. Kazinczy Zádor Györgynek. 1830. aug. 10. 358.

sonló megoldásra az olasz irodalomban keresett példát, mert tudta, hogy az iktató főispán Fiuméből jön, s feltételezte róla, hogy ismeri „a maga efféle complimentjei által híres” Metastasiót. A Guzmicsnak címzett beszámoló szerint verse teljes sikert arat. A főispán valóban ráismer az olaszos formára, s az ebédnél Kazinczyt előkelő helyre ültetik. Le is rajzolja levelében az ebédlőt, benne magát meg a többi előkelőséget. „Voltak, a kik [a verset] plajbással le is írták” – tudósítja Zádor Györgyöt,⁷ majd Rumynak újságolja a sikert: „...der Effekt war brilliant...”⁸

Ugyanebben az időszakban, 1829-ben Kölcseyt is felkérlik hasonló feladatra. Két feliratot készít Kende Zsigmondnak, aki a szatmári választásokon Kölcsey követté választásának útját egyengeti. Kende Zsigmond levélben kér tőle illuminációs verseket ifjabb Vécsey március 16-i beiktatására,⁹ melyek közül egyes szövegrészeket különleges világítás mellett helyeznek majd el a terem különböző részein, a többihez pedig a festő háttérképeket és címereket fest a beiktatási terem díszítésére. Kölcsey eleinte tiltakozik, de végül hagyja magát meggyőzni, és mégis megírja a kért szövegeket. Azt azonban nem állja meg, hogy kísérlévelében ne reflektáljon a méltatlan költői feladatra. Horatius szatírájára utalva hasonlítja magát ahhoz a bizonyos kajla fülű számárhoz, aki ostobán megadja magát sorsának („demissis auriculis, ut iniquae mentis asellus”), de ironikus megjegyzéseket tesz – Kende Zsigmond személyét sem kímélve – a kísérlőszövegben is. Attól fél, hogy hozzá nem értő rokona vagy a piktör nevétségessé teszi verseit, melyeket – a végén már neki is úgy tűnik – alkalmiságuk ellenére költői szinten tudott megírni. A kívánt hét disztichon fejében küld hat magyar epigrammát „és egy deák *isten tudja mit*”. „Ez – magyarázza Kende Zsigmondnak – a mely a Nro I. foglal helyet, az illuminatio főhelyére (a centrumra) jön. Kezdődik két deák hexameterrel; azután jön egy lapidáris írás, melyet magam úgy írtam le, amint a festőnek azt elrendelni kell; alól áll egy a minden szentek bosszújára készült *Chronodistichon*. Félttem, hogy e nélkül a sokaság csonkának leli az illuminatiót; tud-

⁸ Uo. Kazinczy Rumynak. Ujhely, 1830. aug. 12. 362.

⁹ Vécsey Miklós főispáni helytartó.

ni való pedig, hogy az efélék csupán a sokaság kedvéért készülnek.

A magyar versek közt egy van hat, egy pedig nyolc soros; de minthogy ezek nem nagyon rosszak, küldöm, ha szinte a dolgot meg fogják is szaporítani. Mind e hét Nrust nagy gonddal tisztáztam le; semmit se változtassatok, s kivált a Chronodistichon betűire nagyon kell vigyázni, mert különben az esztendőszámában hiba lesz; az eféle bohóságokban pedig egyedül az az érdem, hogy kalendárium helyett szolgálnak.” Végül megtiltotta e versek közlését, vagy – és jól sejti – ha ezt Kendéék mégis megteszik, a feltüntetett sorrendben kell kinyomtatni őket.¹⁰

Kende Zsigmond azonban, még ha érti is Kölcsey iróniáját, nem átal már áprilisban újabb verset kérni tőle, ezúttal Károlyi György névnapj ünnepségére. Kende szerint ez a köszöntés még fontosabb Kölcsey számára, mint az előző, mert a Károlyiak megnyerésétől függ további sorsa a politikai pályán. Taxner-Tóth Ernő úgy látja, Kölcsey szívesen tett eleget a kérésnek.¹¹ A Kende Zsigmondhoz írt 1829. április 20-i levél azonban az előzőhöz hasonló hangnemű: Kazinczyra hivatkozik, akitől néhány évvel korábban egy erdélyi grófnő kért férjének halálakor verseket, s Kazinczy az ihlet nevében utasította vissza a kérést, mondván, „a poéta a lelkesedés, nem pedig a parancsolat pillanataiban tud írni”. Kölcsey sincs igazán meggyőződve arról, hogy a „comissióba” írt verseknek költői értékük lehetne, s csak kivételes engedményként

¹⁰ KÖLCSEY 1960. III. 362. A vers megjelenik még abban az évben, a Felső Magyar-Országí Minervában, de külön nyomtatványként is, mint azt a Debreceni Ref. Koll. Nagykönyvtárában lévő nyomtatványmásolat bizonyítja (R 1137 jelzet alatt). A Minerva-beli közlést Éble Gábor fedezi fel 1887-ben (Vö. Figyelő, 1887. 217). A Minervában Toldy Ferenc közli a verseket, anélkül, hogy szerzőjét megnevezné, s későbbi Kölcsey-kiadásában is csak a 4. és 6. epigrammát veszi fel. A debreceni másolat érdekessége, hogy benne van az a bizonyos hetedik darabja a köszöntőversnek, a két deák hexameter és a Chronodistichon, melyet sem a korábbi Kölcsey-kötetek, sem az 1960-as KFÖM nem közöl. A másolatban bizonyos eltérések is vannak a KFÖM szövegéhez képest, főleg a nevek írásmódja tekintetében. A másolatot Lugossy József készítette 1850 körül, az 1829-es kiadásról.

¹¹ TAXNER-TÓTH 1992. 204.

írja meg mégis a köszöntőt. „...de máskor – figyelmezteti Kendét – anathemát mondok”.¹²

Viták az alkalmi költészetről. A „silvae”, a „Wälder” és a „Gelegenheitsgedicht”

Csokonai, Kazinczy és Kölcsey példája azt jelzi, hogy az alkalmi versekhez való viszonyulás a századfordulótól kezdve ellentmondásossá válik. A bizonytalanság egyik oka az a változás, melynek során a tartalmi jegyek alapján osztályozott, vagy inkább csak felsorolt barokk kisműfajok a klasszicista poétikákban különböző műfajkategóriákba (óda, dal, elégia, epigramma) olvadtak bele, a nyugati minták terjedésével pedig formai jegyek alapján kezdik besorolni őket (szonett, ritornell stb.) Ez a folyamat Németországban, bár a költészet ihlethez kötöttségét és a költői szabadság fontosságát korábban is hangsúlyozták, a 18. század közepén kezdődik, az alkalmi költészet körüli viták kirobbanásával egy időben.

A Gottsched által védelmezett és elnevezett „Gelegenheitsgedicht” (ő használta először ezt a kifejezést a „casualcarmina”, a „silvae” vagy a „Wälder” helyett¹³) az 1740-es években az irodalmi harcok középpontjába került. Gottscheddel szemben a Baumgarten-tanítvány, Georg Friedrich Meier, az alkalmi versek közismert kritikusa azt bizonygatja, hogy az ilyen művek lerontják a közönség amúgy is alacsony ízlésszintjét.¹⁴ Az egész századon keresztül húzódozó vitában Goethe, aki maga is szerette a Domitianusnak alkalmi verseket írogató Statiust, több helyen az alkalmi költészet mellett nyilatkozott, igaz, annak nem a barokk felfogására célozva. Eckermann feljegyzi egyik beszélgetésüket, melynek során mestere a saját verseit is alkalmiaknak mondja: „De

¹² KÖLCSEY 1960. III. 363.

¹³ A vita során írt tanulmányában: *Untersuchung, ob es einer Nation schimpflich sey, wenn ihre Poeten kleine und sogenannte Gelegenheits-Gedichte verfertigen*, 1746.

¹⁴ SEGEBRECHT 1977; BAUR 1982; ADAM 1988. 213–214.

minden vers alkalmi vers legyen, azaz a valóságnak kell adnia hozzá az ösztönzést és az anyagot. Általános érvényűvé és költői-vé épp azáltal válik egy különleges eset, hogy költő dolgozza fel. Minden versem alkalmi vers, a valóság sugallta őket, és a valóságban gyökereznek.”¹⁵

Az alkalmi költészet körüli helyzetet azok a megnevezések is bonyolították, melyeket a gottschedi „Gelegenheitsgedicht” előtt alkalmaztak jelölésére. A *silvae* (erdők) és német fordítása, a *Wälder* metaforikájában rejlő lehetőségek a barokk alkalmi költészet olyan kultuszát és változatosságát hozták létre, melyek áttekintésével a lírai kisműfajok egész története megírható, mint azt a kérdéskör monográfiájának, Wolfgang Adamnak a könyve is mutatja.

A *silvae* kifejezés a Domitianus császár udvarában szolgáló latin költőtől, Statiustól ered, aki Lucanus egyik elveszett munkájának címe után nevezi versgyűjteményét *Erdőknek*.¹⁶ Művének előszavában úgy jellemzi verseit, hogy azokat „a pillanatnyi ihlet heve vagy a gyors rögtönzésnek egyfajta öröme” hozta létre. Könyvét – a korszak műfaji értékrendjéhez mérten – „libellosnak” (könyvecskének) minősíti, és azzal mentegeti, hogy kedélyét még mindig eposzának, a *Thebais*nak sorsa nyomasztja. Versei fő erényének a *gratia celeritatis*, a rögtönzés báját tartja, és szinte dicselkedve írja, hogy a Domitianus lovas szobrára írt darabbal, száz sorral egyetlen nap alatt kellett elkészülnie, míg az előző címzettjének, költőtársának, Arruntius Stellának a háromszáz hexameteres menegzői verset mindössze két napig írta.¹⁷

Vele szemben a szintén Domitianus udvarában élő Quintilianus, akit Statius vetélytársaként szoktak emlegetni, *Retorikájában* éppen a gyors munka terminus technicusaként, negatív értelemben használja a *silvae* fogalmát: „Az ellenkező hibában szenvednek azok, kik legelőször az egész anyagon lehető leggyorsabb fogalmazásban végignyargalnak, aztán a lelkesedés hevében le is írják azt. Ezt a munkát ők *silva*-nak nevezik.”¹⁸

¹⁵ ECKERMANN 1989. 45.

¹⁶ ADAM 1988; HEGYI 1979.

¹⁷ Nálunk Gvadányi állítólag száz disztichont három óra alatt tudott megírni latinul. Vö.: SZÉCHY é. n. 56. o.

¹⁸ QUINTILIANUS 1913. X. III. 17. 2. k. 333.

A *silvae* műfajának így módon kezdettől fogva két, egymással szembenálló jelentése alakult ki: Statius magyarázatában a játékoságot, könnyedséget magán viselő, udvari méltóságokhoz, barátokhoz szóló vagy épületeket, tárgyakat, állatokat leíró alkalmi versként szerepel, Quintilianus pedig a sietséget, a gondatlanságot, a rögtönzésből eredő hátrányokat nézi le benne.

A fogalmat Cicero is használja, a fentiekől kissé eltérő értelemben: A *szónok* című művében az „erdő” nyersanyagot, összehordott és megmunkálendő anyagalmazt jelent, amely további csiszolás, válogatás, alakítás során válik szónoklattá.¹⁹

Végül a szó negyedik jelentése sajátos kötettypusra, illetve kötet szerkesztési eljárásra vonatkozik. Így nevezték a különböző műfajú, témájú, formájú anyagokból összeálló gyűjteményes könyveket (mint például Gellius *Attikai éjszakáit*), de értették a fogalom alatt az alkalmi költemények rangsorolását és kötetbe szerkesztésének elveit is (a címzett előkelőségi foka szerint), melynek mintája szintén Statiustól ered.

Amikor a 15. századi humanisták felfedezik maguknak Statiust és újra kiadják művét, Angelo Poliziano pedig megírja hozzá kommentárjait, sőt ő maga is hasonló verseket készít, mindketten imitációra érdemesült költői rangra emelkednek. Így hagyományozódott a reneszánszra a *silvae* alkalmi verseket és kötet szerkesztési eljárást megnevező fogalma. A szerkesztési gyakorlat terén idővel keveredett egymással Horatius *Ódáinak* és Statius könyvének a beosztási elve. A magasabb rendű műfajokat, az ódákat, elégiákat Horatius mintájára rendezték kötetbe, a könnyebb műfajú, kevésbé jelentős témájú és tarkább formájú verseket pedig Statius szerint.²⁰

A *silvae* fogalmának barokk jelentése Wolfgang Adam kutatásai szerint két irányba tér el, melyből az egyiket Martin Opitz poétikájának műfaji felfogása képviseli. Opitz műfaji felosztásában külön említi a *silvae* csoportját. Utal Quintilianus fogalomértelmezésére és kritikájára a gyors alkotásmódot illetően, de ő inkább a változatosságra célzó erdőhasonlat műfaji vonatkozása-

¹⁹ CICERO 1987b. 247.

²⁰ ADAM 1988. 124.

it emeli ki: ahogyan az erdő sokféle fát tartalmaz, úgy foglalja magában ez az elnevezés a legkülönbözőbb alkalomra íródott verseket: nász- és születési dalokat, köszöntőket, betegségből felépülőknél és hazatérőknél üdvözlőverseket, utazóknak búcsúdalokat stb.²¹

A másik útja a fogalomnak az „erdő” fogalmából eredő növénymetaforika kibontása felé vezet. A növénymotívumok nemcsak a lírai műfajok többségét és a könyvillusztrációkat lepték el, hanem az első német anyanyelvű irodalmi társaságok nyelvhasználatát is jellemezték. A virtuális költői kertben a versek virágokként szerepeltek, a bibliai, az antik eredetű és a népi motívumok alapján létrejött a költészet virágnyelve, kialakultak a virágok, fák és bokrok szimbolikus jelentései. Az erdő ebben a környezetben nem őserdő, rendezetlen növényvilágot jelentett, hanem a természettől veszélytelenített parkot vagy sétányt (Lustwälder). 1617-ben megalakult az első német irodalmi társaság, a Fruchtbringende Gesellschaft, melybe növénynevekkel léptek be a tagok, majd később ennek a mintájára létrejöttek más hasonló csoportosulások is, köztük például a Pálmarend (Palmen-Orden). Ez utóbbinak ellentéte lesz majd Rompler hazai növényvilágra hivatkozó, a hazai kultúrát előnyben részesítő Fenyőtársasága (Tannengesellschaft), amely szembeszegül a külföldi ízlést közvetítő normatív poétikákkal, de a rokokó mesterkéeltséggel is, és helyette a szabad természet kultuszát igyekszik meghonosítani.²²

²¹ OPITZ 1983. V. fejezet. 30.

²² ADAM 1988. 148–221. A növénymetaforika a barokk korszakban nálunk is divatos volt, példaként említhető többek között a Bán Imre által leírt Aszalós Mihály-féle alkalmi versgyűjtemény. A Heidelbergben tanult 16. századi református prédikátor újévi ajándékkosarat készít pártfogóinak és barátainak, alkalmi versekből összeálló füzet, melyben a címzetteket előkelőségi fokozatok szerinti növénynévvel nevezi. Felsővadász Rákóczi György a legelső ebben a sorban, ő a cédrus, Rákóczi Zsigmond a platán, Barkóczi László zempléni főispán a ciprus, majd utánuk jönnek a tömjén, szőlő és más növénynévvel rendelkező tagok. Az utolsó a sorban Szepsi Korocz György, menta néven. A hozzá szóló vers a legigénytelenebb versformában, disztichonban készült. (BÁN 1971. 25.) A metaforika Kazinczy-féle alkalmazásához l. a következő fejezetet.

Amikor a barokk erdőköltészet divatja beolvad egyfelől a polgárosodó Németország barátság- és családkultuszába, másfelől pedig a klasszicizáló, majd romantizálódó poétikák nem tartalmi felosztású líraelméleteibe,²³ az alkalmi költészet fogalma átalakul. Nem véletlen, hogy maga az elnevezés is csak a viták során keletkezett, vagyis akkor, amikor a barokk költészet divatja kialvófélben volt. A fogalom jelentése elágazott, és kialakult belőle a *megrendelt*, vagy legalábbis a haszon reményében készített versek kategóriája, mellyel szembekerültek az alkalmi műfajok „nem megrendelt”, „ihletett”, inkább társasági, társalkodó formái. A változást a kötetbeosztások is mutatják. Míg korábban a kötet első lapjait az uralkodóknak, udvari méltóságoknak és más társadalmi vagy tudománybeli előljáróknak tartották fenn, a kötet végére pedig, ami szintén kitüntetett hely volt a szerkezetben, a barátokhoz szóló versek kerültek, a 18. századtól gyakran megfordult a sorrend, és előre kerültek a barátok, a kötet végére pedig a méltóságok.²⁴ A szigorúan vett alkalmi költészet csak az maradt, ahol a szerző feltüntette a vers keletkezésének ilyen körülményeit.

Alkalmi költészet a magyar(országi) poétikákban és a költői gyakorlatban

1. Kazinczy és Csokonai műfaji ingadozásai

A magyar esztétikai gondolkodás a 18. század végén ebben az állapotában örökölte az alkalmi költészet körüli kételyeket. Az iskolás poétikák a kisműfajok tartalmi felosztású rendszerét tanították, és a kollégiumokból széthordott latinos, illetve barokkos ízlés alakította a verselés közéleti és társasági gyakorlatát. Bán Imre csak feltételezi, Csetri Lajos azonban bizonyítottan látja,

²³ GESSE 1997.

²⁴ ADAM 1988. 48–57.; 71–82.; 121–127.

hogy Kazinczy műfajelméletének forrásaihoz a magyarországi Moesch Lukács újlatin poétikája is odatartozik. Moesch Lukács pedig műnemi rendszerében a dithyrambus (líra) alá a barokk poétikák alkalmi költészetének műfajait is besorolja.²⁵ Bán Imre és Tóth Sándor kutatásai szerint hasonló felosztás található a korszak összes többi költészeti tankönyvében.²⁶ Szerdahely György, aki 1778-as, 1783-as és 1784-es poétikai műveiben az autonóm alkotói gyakorlatot hirdeti és ezáltal egy modernebb esztétikai gondolkodást képvisel,²⁷ saját verseiben maga is a barokk *silvae*-költészet hagyományához ragaszkodik, és a rögtönzésre, gyors alkotásra hivatkozó *statiusi* érvekkel, sőt kötetcímmel teszi közzé epigrammáit, feliratait, alkalmi verseit (*Silva Parnassi Pannonii*. Bécs, 1788). A piarista Grigely József még 1807-es poétikakönyvében (*Institutiones poeticae in usum scholarium regni Hungariae et adnexarum provinciarum*) is úgy gondolja, a költészet oktatásának egyik fő célja, hogy „művelt ember bárhol és bármikor megfelelő alkalmi verssel tudjon előállni”.²⁸ Igaz, hogy érvényesíteni látszik valamiféle kritikai szempontot, amikor megkülönbözteti a poéta és a versificator fogalmát. Ez a Scaligertől eredő különbségtevés azonban a 19. század elejére annyira elterjedt, hogy nemcsak a felvilágosodás nagy költőinél (Földinél, Csokonainál, Verseghynél) található meg, hanem – előszavak és költői önreflexiók kötelező szerénységi formulájaként – a másod-, harmadvonalbelinek számító szerzőknél is (Háló Kováts Józsefnél, Molnár Borbálánál, Ujfalvy Krisztinánál például).²⁹

Kazinczy poétikai gondolkodásának az újlatin tankönyvek kétségtelenül csak egyik forrását jelentik és a klasszicista esztétikák, főképpen pedig a nyugati költői minták hatását meghatározóbbnak kell tekinteni rendszerében. De éppen a kétféle hatás *együttes jelenlétének* elismerése nyithat utat egy újabb problémakörhöz, ahhoz, hogy a nyugati irodalomelméleti gondolkodás olyan

²⁵ CSETRI 1994. 130.; BÁN 1971. 62–78.

²⁶ BÁN 1971; 1976; TÓTH Sándor 1994; 1998.

²⁷ MARGÓCSY 1989.

²⁸ TÓTH Sándor 1994. 21.

²⁹ SZAUDER 1961. 7–8.

társadalmi közegbe kerül be ez idő tájt Magyarországon, amelyet az iskolai poétikák költészetszemlélete és gyakorlata irányított. Kazinczy is hiába utasítja el elméletben az alkalmi költészetet, ha annak *társadalmi gyakorlatát* el kell fogadnia, és el is fogadja, miután irodalmi működésében a kettő jól megfér egymással.

Mindenekelőtt verstani és formai szempontból talál megoldást a paradox helyzetre. Csetri Lajos Kazinczy műfajelméletének egyik érdekességeként említi, hogy *A közelítő tél* című Berzsenyi-elégiát szép ódának nevezte, és ugyancsak ő elemzi Kazinczy poétikájának nem arisztotelészi, tehát a maga korában nem egészen modern sajátosságait a versek külső forma szerinti osztályozásában.³⁰ Kazinczy azonban nemcsak Berzsenyi elégiáját, hanem a Festeticshez szóló dicsőítő verset is ódának mondja. Saját kötetében az *Ódák és dalok* fejezet alá sorolja be a Csereyhez szóló *Fény és homály* című darabot, a sírfeliratok és illuminációs versek közül többet görög epigrammaként, az albumbejegyzések közül az egyiket ritornellként írja meg. Darabjainak alkalmosságát, konkrétumokhoz kötöttségét nem tagadja meg, sőt számos levélben hosszasan fejtegeti és magyarázza azokat a jelentéstani rejtélyeket, amelyeket az adott személyek és események ismeretében lehet csak megfejteni.³¹ Úgy tűnik e magyarázatokból, hogy egy-egy alkalom költészetté transzponálását, a valóságanyag, a költői forma, a verselés és a műfaj tökéletes megfeleltetését kivételes költői teljesítményként tudja megélni.

A másik mód, ahogyan a barokkos hagyományokat, a társadalmi környezetet és saját irodalmi ízlését összeegyezteti, az a környezetével való kommunikációnak és a költői szerepeknek a differenciálása. Többen megfigyelték, hogy Kazinczy beszédmódja hogyan változik az érintett személyek társadalmi pozíciója szerint. Episztoláiban, állapítja meg Csetri Lajos, a társadalmilag felette állókkal a legmagasabb tisztelet hangján értekezik, a vele egyenrangúakkal udvariasan, az alatta lévőkkel pedig kioktatólag. Szerzőtársak estében gyakran a címzett költészetének esztétikai megítélése alapján alkalmaz tegező és távolságtar-

³⁰ CSETRI 1994. 134.

³¹ Vö. GERGYE László 1998-as kiadásának jegyzetanyagával.

több megszólításokat (Döbrenteivel és Fáy Andrással például nem tegeződik).³² Fábri Anna is úgy látja, hogy Kazinczy kényszerben tartja magát a társadalmi szokások és viselkedési formák betartására, és nemcsak Csokonait, hanem Batsányit is állandóan bírálgatja a jó modor hiánya miatt.³³ Mindebből arra lehet következtetni, hogy Kazinczy elkülöníti magatartásában az *udvari*, a *társalkodó* és a *szimpozionköltő* szerepkörét.

Udvari költőhöz hasonló módon elsősorban a főrangú arisztokrácia körében szerepel, amikor – leginkább önként – részt vesz ünnepeiken.³⁴ E célból írt műveit nem barokk értelemben vett alkalmi daraboknak nevezi, inkább az adott eseményt minősíti át *költői alkalmnak*, amelyet a társadalmi és költői arisztokrácia együttes ünnepének tekint. Az ilyen pillanatok Kazinczy irodalmi pályájának legnevezetesebbjei közé tartoznak, ezt bizonyítják a barátoknak beszámoló levelek.

Kazinczy éppen ezt a magatartást hiányolta Csokonainál, aki – részben mert valóban rászorult az anyagi támogatásra, részben pedig mert nem tudott a költői és társadalmi arisztokráciának ebben a szövetkezésében ideális költői alkalmat látni –, a legmagasabb főúri körökben is legtöbbször csak feladatot vállaló és teljesítő költőnek tekintette magát. Saját elméletét az „occasionalis versekről” Csokonai is kidolgozta, szerepvállalását poétikailag, etikailag tudatosította, és a korabeli költői lét lehetőségeinek, kötettségének a felmérésével vállalta. Alkalmatosságra írt verseinek előszavában műveit vegyes értékűeknek látja: vannak benne olyanok, melyek poétai ihletből születtek, és olyanok, melyek az „idő számára készültek”. Az alkalmi költő egyetlen szabadsága – mint a kötet záróversének (a *Halotti verseknek*) a végén írja – a feladat elfogadása vagy elutasítása, illetve a címzett személyé-

³² Uo. 149–150.

³³ FÁBRI 1987. 48. Részletesen foglalkozik a kérdéssel Mezei Márta a Kazinczy-levelezésről szóló monográfiájában. MEZEI 1994. 45–61.

³⁴ A levelekből ritkán derül ki, hogy felkérésre, vagy önként készít egy-egy alkalmi darabot. Mindig csak arról tudósít, hogy dolgozik az adott szövegen, annak azonban nincs nyoma, hogy miért. Kölcsey idézett leveléből azonban sejthető (l. a *Költői alkalom*, *alkalmi vers* és *alkalmi költészet* című alfejezet), hogy Kazinczy megrendelésre nem szívesen dolgozott, ő maga intézkedett, ha egy-egy eseményen részt akart venni, hogy meghívják.

nek a megválasztása: „Az az önnön érzés emeli tollamat, / Hogy még méltatlanra nem fogtam lantomat...”³⁵

Az *Alkalmatosságra írt versek* közé azonban Csokonai sem tervezi be például a *Mélt. gróf Festetics György ő n. gára. A Hadi iskoláról* című dicsőítő versét, és az *Ódák* kötetébe osztja be a Virág Benedekhez szóló költeményt, akárcsak a *N. Mélt. Gróf Szécsényi Ferentz Ő Exc. ja Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kúlsár Úr által érkezett* című darabot. Kihagyja a halotti búcsúztatók többségét is. A kötetbe jeles nemzeti eseményekre és személyekre készült, gyakran jelenetező, színszerű, allegorizáló és dalos betéteket tartalmazó darabok kerülnek, melyek füzetben vagy kisnyomtatvány formájában, mások költségén már megjelentek (*A nemes magyarságnak felülésére; A becsület s a szerelem; Serkentés a nemes magyarokhoz; Hunyadi Ferentzhez* stb.). Az *1741-diki diéta* című darab előtt feltünteti, hogy „hamarjában” készült az 1796-os pozsonyi országgyűlésre. Beveszi Csokonai az *előkelőségeknek* szóló névnap-i köszöntőket, búcsúztatókat, nászdalokat, valamint az anyagi jutalommal díjazott szövegeket. Ezek a darabok többnyire szélesebb körű közönség előtt adtak elő ünnepi keretek között, és Csokonai mindegyikükhöz magyarázatot fűz, feltüntetve a keletkezés körülményeit és az esemény dátumát.

Más verseinek műfaji megnevezésekor hasonló gyakorlatot követ, mint Kazinczy. A Lilla-darabok nagy része mellett korábbi kötetterveiben a „Dal. Nota” megjelölés szerepel, ami feltételezések szerint a dallamra való keletkezést jelentheti. Ugyanezek a versek az 1802-es kötettervben „Oda”, „Epigrama”, „Pastor” (pásztor-költemény) jelölést kapnak.³⁶

Csokonai és Kazinczy bizonytalanságai azt igazolják, hogy a magyar költészetben ez idő tájt ellentétbe került egymással az alkalmi költészet poétikai, etikai és társadalmi megítéltetése, és többnyire az anyagi jutalomért határidőre, tehát rögtönzésszerűen készült darabokat sorolják ebbe a kategóriába. Csokonai és Kazinczy felfogásában azonban lényeges különbségek mutatko-

³⁵ CSOKONAI 1805.

³⁶ SZILÁGYI Ferenc 1975.

nak. Míg Csokonai szerint előfordulhat olyan szerencsés eset, hogy egy megrendelt darab irodalmi szempontból is értékesre sikerül, Kazinczynál az alkalomhoz kapcsolódó művek azon formái részesülnek előnyben, amelyek egy elkülönülő irodalom keretein belül, az adott esemény ellenére is elsősorban irodalmi célkitűzéseket követve készülnek, és csak elkészültük után töltönek majd be különböző társadalmi szerepeket.

A *szimpozionköltő* költő magatartása Kazinczy fogsága előtti időszakában összefonódik a társasági-társalkodó eszményekkel. Ismeretes, hogy 1795 előtt Kazinczy hányféle szervezetnek volt vagy lett volna a tagja. A Magyar Museum körüli szerzői csoport, a Litterarius consessus, melynek megalakítását Széchenyi Ferenc kezdeményezte az irodalom és a társadalom előkelőségeinek az összefogására, de maga a szabadkőműves páholy is³⁷ szabályzattal, beavatási szertartással rendelkezett. Mindezek hierarchikus felépítésük folytán lehettek egyszerre elkülönülő és integrált irodalmi programok felvállalói: rendelkeztek egy belső körrel, amely a szakmai elkülönülést lehetővé tette, ugyanakkor külső köreikben társas kapcsolatot tartottak fenn a társadalom más területeivel és a közönséggel.

Átmeneti jellegű lett volna, ha megvalósul, az az üvegházi társaság is, melynek tervét Kazinczy 1791-ben Batthyányi-Strattman Alajosnak fejti ki. A római Arcadiai Társaság mintájára egy Magyar Arcadiát szeretett volna alapítani, melynek örökös főpásztora Batthyányi lett volna, az örökös főjegyzője pedig ő maga. A társaság két kört foglalt volna magában, a dunántúlit és az erdélyit, melyeknek vezetői e területek szabadkőművesei, Spissich, Horváth Ádám, Teleky Ádám és Aranka György lettek volna. A tagokat három rendben képzelte el: a „legelő” karába a vizekről elnevezett írókat, a „védők” karába a hegyek neveit viselő mecénás főurakat, a „múlatók” vagy „gyönyörködők” karába pedig a fák és fűvek nevén nevezett hölgyközönséget osztotta be. A pecséten a bagoly Minerva madaraként a tudományt, a tölgyfa az éledni kezdő nemzetet, a furulya a költészetet, Apollo a tudományok boldog virágzását, a borostyán a férfínevet, a rózság pedig

³⁷ SZÖRÉNYI 1981.

a női nemet jelentette volna. Ez a terv hasonlított arra a Rózsarendre is, amelynek Kazinczy kassai tartózkodása idején lett a tagja, s amely az etikai-esztétikai célok (a barátság ápolása, a nők nevelése) mellett szintén az írók és a főúri körök nemzeti összefogását tartotta feladatának.³⁸ A Rózsarend álnevei virágnevek voltak, és összejöveteleiket sétáknak nevezték. A két társaság felépítésében, célkitűzéseiben, szimbólumrendszerében a kutatók által lehetségesnek tartott minták mellett sok hasonlóságot mutat a németországi „növénytársaságokkal”. A Rózsarend állítólagos főnöknője is halléi volt, hazai szervezője a kassai német Franz Rudolf Grossing, és növénynevű folyóirataik (Flora, Rosenblatt) Halléből érkeztek.

Szabadulása után Kazinczy óvatosabbá vált a szervezeti tagságokat illetően. Levelezés útján fenntartott kapcsolatrendszere virtuális szimpozionként és baráti társaságként működött, de a korábbi növénymetaforika leveleiben és verseiben tovább élt.³⁹

Kazinczynek volt társadalmi kapcsolatrendszere és szellemi közössége, de társas élete a szó integrált irodalmi értelmében nem létezett. A barátság nála nem azt a felszabadult együttlétet, tréfalkozást, játékosságot jelentette, mint a vidéki nemességnél vagy kissé más változatban a pesti fiatalok körében, sokkal inkább egy esztétikai síkon realizálódó, szakrális lelki közösséget. A széphalmi kúrián berendezett Freundschaftstempel Kazinczy valóban *templomként* értelmezte, melyben a szellemi-lelki összetartozást jelző szimbólumokat, ikonokat helyezte el.

Ez a helyzet az 1810-es évek végétől kezdődően változik meg, amikor levelezése szerint felbomlóban van virtuális irodalmi közössége, a harc a dunántúliakkal kiéleződik, Kölcsey megírja lasztóci leveleit, Berzsenyi megszakítja vele kapcsolatát, Döbrentével romlik a viszonya, és a keszthelyi Helikon szervezői sem hívják meg az ünnepségre.⁴⁰ Az Aurora-kör megalakulása után

³⁸ VÁCZY 1915. 394–396; KOVÁTS Miklós 1994. 33.

³⁹ Vö. például a *Tövis és Virágok* című kötetben szereplő költői portrékkal, különösen Péczeliével és Baróti Szabó Dávidéval.

⁴⁰ A keszthelyi ünnepség történetét *A keszthelyi Helikon-ünnepélyek – és ahogy az írók látták* címmel legutóbb MEZEI Márta írta meg, bőven idézve a hozzá kapcsolódó dokumentumokból és levelezésekből. In: KALLA 1997. 170–180.

még inkább felerősödik ez a tendencia, és Kazinczy egyre többet hivatkozik leveleiben az irodalomszemléleti különbségek ellenére ápolt személyes barátságra. Az 1820-as évek második felében, amikor hosszabb időszakokat tölt Pesten, ott lesz majd szemtanúja és időnként résztvevője a Fáy András házában (is) meghonosodott kötetlen társalkodásnak, társas mulatozásoknak.⁴¹

*2. Az alkalmi költészetről való gondolkodás
nemzetkarakterológiai szempontjai
a középnemesség körében*

A vidéki nemesség nem irodalmi indokokkal utasítja el az alkalmi költészet dicsőítő változatait. Fáy András regényében Bélteki Mátyás a megyei installáción verssel akarta köszönteni az új főispánt. Leguli, az ügyvédje egy halom könyvet hozott, melyek „restauratiókra, installatiókra és hivatal nyerésekre irattak”, de a magyar nemes a férfias karakter természetével ellenkező hízelkedésnek látta ezeket a verseket. „Itt az isteni poezis, mondja Leguli, miként sokak által neveztetik, csúszó féreg inkább mint repülő sas.”⁴² A helyes középutat most is Káray, a vándornevelő mutatja meg Matyinak, akinek azért kell valamilyen formában mégis felszólalnia az installáción, mert fiát, Gyulát akarja beajánlani a leendő főispánhoz gyakorlatra: „Az ily alkalmi versezetekkel járni szokott szembei hízelgések, s olykori csúszó magasztalások, a rómaiaktól jövének egykor, nyelvökkel divatba nálunk. Azoknak költői, tetszésök szerint isteníték azokat, kiktől pártfogást, kedvezést váranak vagy nyerének, s engemet, megvallom, mindenkor kedvetlenül rántottak halhatatlan műveikben, a gyarló halandóra vissza... Nem fogna e célosabb lenni, egy kurta kö-

Kazinczynak az ünnepséghez való viszonyulásával részletesebben a szintén Kalla Zsuzsa által szerkesztett *Az irodalom ünnepei* című tanulmánykötetben foglalkoztam, *Kazinczy civitas litteraruma és a keszthelyi Helikon* címmel. KALLA 2000.

⁴¹ Vö.: Függelék IV. 1.

⁴² *A Bélteki ház*. I. 93.

szöveget intézni hozzá, akár a gyűlésben, akár a követségénél, mely őt fogadandja; vagy ha erre nem mutatkoznék alkalom, poharat köszöntni el egészségére az installációs ebédnél?”⁴³

A regénybeli beszélgetés több olyan feltételezést is megenged, amiért az alkalmi költészet egyes formáinak társadalmi státusa az 1830-as évekre leértékelődhetett vagy átalakulhatott. A reformkor idejére az európaizálódás és városiasodás tendenciájának ellensúlyozásaként felerősödik a nemzeti karakterjegyek hordozójává előlépő középneemesség mentalitása, életformája és hagyományvilága iránti érdeklődés, e rétegen belül pedig ezeknek az értékeknek a tudatosítása.⁴⁴ A „nemzeti hagyomány” fogalma és tartalma ebben az időben kötődik a középneemesség gondolkodásában saját társadalmi pozíciójához. Ennek következtében az ősi- nek tekintett férfias karakterjegyek, amelyek ellenállnak a híz- kedésnek, ellentétbe kerülnek a dicsőítő versek retorikájával.

Fáy András idézett regényrészletének érdekessége azonban az, hogy a szereplők nem a magatartást és az előnyszerzés intézményét kifogásolják benne, csupán annak megnyilvánulási formáját. A helyzet ellentmondásosságát így az okozza, hogy a középneemesség értékrendjén belül kerül szembe egymással két egymást kizáró karakterjegy, az „urambátyámos” kifejezéssel később oly gyakran ironizált érdek-összefonódás, és az ennek feltételét képező kötelező tiszteletadás, amely azonban – látszatra legalábbis – nem tűnhetett „híz- kedésnek”. A paradox helyzetet a társasági szokások átalakításával és műfajváltással oldották meg, így lépett a verses üdvözlések helyébe a hagyományos retorikát kiiktató prózai köszöntő és pohárköszöntő divatja, mint a tiszteletnyilvánítás férfiasabb, magyarosabb, önérzetesebb formája. A verses formájú dicsőítés kiszorítása az „isteni poézis” jegyében ugyanakkor arra utal, hogy ennél a rétegnél, ha lassabban és másként is, mint a strukturálódó irodalmi programokban, szintén alakuló, az életmóddal és mentalitással együtt formálódó ízlésvilágot kell feltételezni.⁴⁵

⁴³ Uo. 107–109.

⁴⁴ Függelék II., III.

⁴⁵ A prózának általában is az 1830-as évekbeli előnyszerzéséről a költészettel szemben l.: SZAJBÉLY 1990.

3. A közösségi irodalmi programok kanonizációja a reformkorban

Garay János tanulmányának (*Magyar írók s irodalom Pesten ötven év előtt és most*) az irodalom differenciálódásáról szóló gondolatmenetével csak látszólag ellentétes az a folyamat, hogy az 1830-as és 40-es évek fordulóján, amikor a nemzetfogalom társadalmi rétegek szerinti differenciálódása felerősödni látszott, a költészet terén – mintha az eltűnőben levő egységképzetet kívánná pótolni – a középnemesi, és újdonságként a népi ízlésvilág „beemelése” (akkulturációja) zajlik egy össznemzetinek óhajtott irodalomba.⁴⁶ Az akkulturáció és asszimiláció azonban egy már létező és önálló, luhmanni értelemben is funkcionálisan elkülönült (strukturált) *irodalmi rendszer* tevékenysége, amelyen belül ebben az időszakban a közösségi és közösségteremtő irodalmi programok kerülnek előtérbe.⁴⁷ A nemcsak funkcionálisan önállósodó, hanem területileg is Pest-Budára koncentrálódó irodalom most a Kisfaludy Társaságban intézményes, koszorús költőinek ünneplésével kultikus szinten, a kritika által esztétikai síkon, a korábbi közösségi programok és szerzők kanonizálásával pedig történeti szempontból teremti meg a maga középpontjait. Össznemzetiként ezt a lényegében nagyon is körülhatárolt, ugyanakkor igénye szerint a nemzeti élet egészét átfogni óhajtó irodalmi rendszert a nemzetegyesítés jelszava alatt hirdetik meg. Az „össznemzeti” fogalmának lényege az egymástól elhatárolódó funkcionális rendszerek, foglalkozások, életmódok, ízlésvilágok, társasági szokások között a *nemzetiség* jegyében történő, *irodalom biztosította átjárhatóság* eszméjének a megalkotása.

Az „egyeztetés” igénye kiterjedt a különféle irodalmi és olvasói ízlések (megnemesített) asszimilálására, ilyenformán pedig

⁴⁶ Más kérdés természetesen, hogy a középnemesi és a népi világ, illetve költészet felvétele milyen hangsúlyokkal, milyen arányban és értékelési sorrendben zajlik. A népköltészet akkulturációjával részletesen foglalkozott disszertációjában Milbacher Róbert. MILBACHER 1999.

⁴⁷ A korabeli közösségi irodalomprogramokról, célkitűzésekről és esztétikai kérdésekről kiterjedt terjedelemben értekezik Korompay H. János. Vö.: KOROMPAY 1998. Különösen A műköltészet kritikája című fejezet, 229–254.

széles körben való elfogadtatására éppúgy, mint a társalkodás *irodalom irányította*, vidéki és városi, férfias és kevertnemű formáinak, témáinak, mintáinak a létrehozására. Toldy Ferenc 1867-es költészettörténetében, a század elejére visszatekintve a vidéki férfitársaságokat nyerseksnek és trágároknak tartotta. Csokonai egyik fő hiányosságát abban látta, hogy nem szokván a nőkkel való társalgást, a *Dorottya*t azon körök ízlése szerint írta meg, melyekben egész életében forgott: „Debrecen és Patak, s főleg a kollégiumok erkölcsi sokkal később is még nagy mértékét mutatták a nyerseségnek, hogy ne mondjuk vadságnak; azontúl is, jártában-keltében, úgy csurgói tanársága idején, mindig falun, mindig férfitársaságban forgolódván, mely nálunk most is még oly szívesen átszap a scurrilitások terére, s akkor még a női jelenlétet sem tisztelte; nem csoda, ha erkölcsi azon csínra, elmés-ségre, azon finomságra, tréfái azon mocsoktalan tisztaságra nem vergődhetek fel, melyet csak a szebb társaság adhat meg...”⁴⁸

Az ízlésegysítés egyik változatát ezért a reformkorban a kevertnemű, de magyar nyelvű, irodalmi és nemzeti tematikájú, a hölgytársaságra való tekintettel kifinomult stílusú társalkodás meghonosítási programja jellemezte. Ezt a célt szolgálták a divatlapok és olyan jellegű irodalmi művek, mint Ney Ferenc egyik novellája a *Rajzolatok a társasélet és a divat világából* című lap 1836. június 8-i számában, melyben a zálogjáték során egy ifjú „Kisfaludy Sándor három legkedvesebb dalát szavalá ... mély érzéssel és igazsággal...”⁴⁹

Mindemellett a Toldy által letűntnek jellemzett, de a nemzet-karakterológiában egészen el nem enyészett „férfitársaság”-hagyomány tovább élt magánszinten éppúgy,⁵⁰ mint félhivatalos vagy hivatalos körök alakításával a fővárosi társaséletben, csak az utób-

⁴⁸ TOLDY 1987. 313.

⁴⁹ További példák: ZOLNAI 1993. A Társalkodó és Hölgyfutár című fejezet, 28–41.

⁵⁰ L. pl. Fáy András egyik kéziratban lévő névnapi versét: *Tettes Pílisi és Szilassy Szilassy Francisca és Baji Patay Franciska Kisasszonyok neve napjára, de csak férfi atyafiak és barátok számokra íratott*. Kézirat: Petőfi Irodalmi Múzeum, V4615/10/1-4. A kötetben: Függelék IX.

biak⁵¹ a szakmai, területi, nemzedéki, ízlésbeli differenciálódás ellenében, a nemzeti egység jegyében fogalmazták meg programjaikat.⁵² A Nemzeti Kör jelszava és pecsétjének felirata: „Egyesült, hogy egyesítsen”. Vörösmarty, aki Vachottné idézett emlékezései szerint a családi esteknek az ünnepelt vendége, e körnek is központja, míg elnöke a negyvenes évek elején Fáy András.⁵³

A Kör eredeti szándéka szerint irodalmi és művészeti egyesületként működött, erre utalnak azok a szövegek, amelyek az 1845-ös szakadást, a Pesti Kör kiválását követik. A Pesti Divatlap szerint például „A Kör alakulása első éveiben nagyjából oly férfiakból állt, kik részint írók és művészek, részint az irodalom és művészet iránt érdekelve... minden szépet és közhasznút előmozdítani buzgólkodtak...” A Nemzeti Kör feloszlásának és a Pesti Kör megalakulásának fő oka több kortárs vélemény szerint az előző egyesület tagságának a korlátlan felduzzasztása olyan tagokkal, akik elsősorban szórakozni és mulatozni jártak a társas estekre. Mások a Kör politizálódását tekintették a szakadás okának, vagyis azt, hogy az irodalom helyét a politika foglalta el, és az eredeti célkitűzés, az irodalom által, annak színterében való nemzetegyesítés érdekében kellett végül a Horváth-házba való költözéssel egy időben új egyesületet létrehozni.⁵⁴

1843-ban azonban a *Pesti Hírlap*ban még a Nemzeti Kör tagságának foglalkozás és területi hovatartozás szerinti vegyes összetételét emelik ki:⁵⁵ „Ez a kör, uraim! korántsem valami képtelen

⁵¹ Természetesen nem mindegyik. A Kaszinó például, ahogyan Dezsényi Béla fogalmaz, „mágnáskaszinó” volt, ahol a társalgás németül folyt. Vö.: DEZSÉNYI 1953. 165.

⁵² A foglalkozás és területi hovatartozás szerinti egyesítés szükségszerűen csak a férfitársaságokban mehetett végbe. A nők esetében ezt helyhez kötöttségük és foglalkozásnélküliségük gátolta. A Kör ezen úgy segített, hogy tagjai rendszeresen szerveztek közös, családokkal együtt tett kirándulásokat, szüreti mulatságokat stb. Vö.: GYULAI 1985. 210–211.

⁵³ Vö. EGRESSY Gábor: *Emlékezés Vörösmartyra*. LUKÁCSY–BALASSA 1959. 282.; GYULAI 1985. 207–213.; BADICS 1890. 594–595.; DEZSÉNYI 1953.

⁵⁴ Kossuthnak és a centralistáknak a szerepéről, valamint a Nemzeti Kör politikaellenes és politizáló tagjainak állásfoglalásairól részletesen l. DEZSÉNYI 1953.

⁵⁵ *A Nemzeti Körről*. Pesti Hírlap 1843. jan. 26. LUKÁCSY–BALASSA 1959. 311.

circuli quadratura, korántsem valami circulus vitiosus, hanem igazán derék kis társalgási egyesület. Lehet mondani, a fővárosi magyar értelmiség, férfias széplelkűség (Schönggeist) társalgási köre nagyrészt ebben a fiatal egyesületben vagyon összpontosulva. Összesen mintegy 220 tagot számlál, különösen 84 író, – kik közt 34 akadémiai tag, a többi 54 nem az, de azért kisebb-nagyobb mértékben mégis író – 25 művészettel foglalkozót, s így a Kör tagjainak felerésze mégis az irodalom és művészet embereiből áll. De ezenkívül országunk majd minden osztálya, rangbelije, mutathat itt elő néhány képviselőt; mágnás, nemes, honorációr, polgár, megyei tisztviselő, dicasterialista [állami tisztviselő], kézműves, kereskedő, orvos, katona, pap, ügyvéd, jurátus, tanuló stb. a legnagyobb, vegyületességben olvadnak itt össze, s az egyesület tagjai közt politikai pályánk több igen jeles bajnokát is föl lehet találni. Az elnök Fáy András, alelnök Vörösmarty. – Ezen Köregyesület valódi minta-iskolája a magyarhoni elegyes néposztályok tömérdek fokozatának, melynek tetejéről lenézve szédül a józan emberi fő, s talapjáról föltekintve vérzik a tiszta emberi szív. A Körnek legnagyobb érdeme abban áll, hogy itt a legkülönbözőbb elemeket is inkább láthatjuk asszimilálódva, mint más ily egyesületekben, s az egészen bizonyos népszerű színezet ömlik el, hozzájárulván a fesztelen, bizalmas társalgás illedékes gyakorlata s azon fontos körülmény, miszerint fővárosunkban ily tisztán magyar egyesületet találni nagy ritkaság.”

A Kör ebédjein és vacsoráin a társaságot vagy annak tagjait ünneplő verseket olvasnak fel. Fáy Andrást névnapján például ilyen verssel köszöntik:⁵⁶

Ősz haj és ifjú barna fűrt itt egyet ér,
Itt egy pap egy katonával két jó testvér;
Itt a mester a tanárral
Fő s köznemes a polgárral
Szépen megfér.

⁵⁶ Bajkay Endre tréfás verse a Csiga-vendéglőről, az 1843. nov. 30-i körebédnél. LUKÁCSY-BALASSA 1959. 313–315.

Irodalom és művészet barátjai
Kezdték e kört két év előtt alapítani.
Éljen az eszmét felköltő,
A kedves koszorús költő
Vörösmarty.

Most már igényli tőlünk a szent fogadás,
„Bibamus magnum áldomás” – ez a szokás,
Éljen hát szíve keblünknek,
Fő tárgya tiszteletünknek:
Fáy András!

A Nemzeti Kör nemcsak a társalkodás különböző formáinak és hagyományainak az ötvözését tűzte ki célul, hanem az irodalmi élet és más társadalmi területek közötti kommunikáció biztosítását is. E kommunikáció társalkodó jellege az irodalom rendszerre való elkülönülésének a tényét igyekezett elfedni, és annak a legkülönfélébb más rendszerekbe, életformákba, tevékenységi területekbe való integráltságát vagy integrálhatóságát óhajtotta bizonyítani. A vidéki közönség felé, amely a divatlapokból alkotott képet magának az ábrándozó, világtól elvonuló, magányosnak és szenvedőnek mutakozó szentimentális költőtípusról, fel kellett fedni a magyar karakter számára idegen és talán ellenszenves költőegyénség mögött a valódi magyar jellemet, a vidékies értelemben életképes szerzőt: „Ez a társaság – folytatja a cikkíró – oszlatni segíti azon nem épen alaptalan véleményt, miszerint az úgynevezett szobatudósok társalgási körökben ügyetlenül, feszesen pedánsan viselik magukat. Ki a mi földi circus olympicusunkban megjelen, bizonyára tapasztalni fogja, hogy – kivéve a kevés kivéendőt – a magyar írók legtöbbjeiben elég elevenség, ügyes mozgékonyág rejtezik, s majd mindenikén észre lehet venni származása vagy növekedése helyének vidéki magyaros sajátságait (mert Schedel úron kívül talán nincs is budapesti születésű magyar író); ki körünkbe lép, érdekesen fogja tapasztalni, mikint még legábrándosabb költőink, legmunkásabb szaktudósaink sem oly igen fél-holdvilágképzű vázalakok, mint azt a »tudós« és »poéta« névvel még most sem egészen tisztában levő

vidéken képzelni szeretik; sőt van köztük több igen-igen jó húsba burkolt szellem és talentum.”

A nemzeti és közösségi irodalmi programoknak köszönhetően ebben az időszakban újjáélesztik a *koszorús költőnek* mint a nemzeti egységet az irodalom által megteremtő-megőrző, ugyanakkor az irodalmi rendszeren belül a folyamatos újítás igényét is kielégíteni képes szerzőnek a fogalmát és státusát. A rangot a kultuszteremtő és irányító irodalmi körök fogalmazása szerint a „nemzet” (mint közönség és közösség) adományozta, a nemzetfogalom aktuális értelmezésétől függően. A címet elsőként Kisfaludy Sándor kapta meg regéi miatt, melyekben, mint Toldy fogalmaz „a magyar nemesség tagja szól, mely maga volt korában a nemzet s a nemzetiség képviselője”.⁵⁷ Teleki József már 1818-ban „koszorús költőnk”-ként emlegeti Kisfaludyt, de ő főképpen a *Himfy* kapcsán.⁵⁸ Az idős költőt 1843-ban, hetvenedik születésnapján és írói pályájának félszázados arany napján, a „Dalünnepen” szó szerint is megkoszorúzta a Kisfaludy Társaság, a karzatok városi közönsége azonban már nemcsak a *Himfyt*, hanem a regéket is ünnepli a nemzeti romantika számára asszimilálható tematikájuk és műfajuk miatt. „A regék agg dalnokát és teremtményét – emlékezik Vachott Sándorné – olyan örökzöld babér koszorúval lepték meg, melynek minden levelére más-más név jegyezte fel az aggastyán dicsőítését! melynek minden levele egy-egy mű, egy-egy költemény vala, mely beszélt, melegséget lehellt...” A reformkor divatja szerint „emlék-arc képet is szétosztottak a közönségnek...”⁵⁹

Az „össznemzeti” költészet megteremtőjeként kapja Vörösmarty is a koszorús költő rangot, ami azt jelentette, hogy a vidéki olvasóréteg éppúgy, mint a fővárosi, megtalálta műveiben a saját olvasási szokásainak és igényeinek megfelelő témát, műfajt, nyelvet és hangnemet. A *Szép Ilonkában* Toldy Ferenc például a „narrativa poesis” műfaját ünnepelte, Erdélyi János a lélektani

⁵⁷ TOLDY 1987. 323–324.

⁵⁸ TELEKI József: *A régi és új költés különbségeiről* (1818). CSETRI-WÉBER 1981. I. 112–119.

⁵⁹ VACHOTT Sándorné [1887, 1889] I. 196; FENYŐ 1961. 402–405.

ábrázolást, mások, akárcsak Kisfaludy Sándor regéiben, a történetet értékelték, amely a magyar nemesi társas élet alapformáját képezte; a *Szózat*nak vergiliusi előképei, retorikai felépítése, politikai szónoklatjellege biztosította gyors sikerét; a *Fóti dal* a vidéki és városi olvasóközönség körében is divatos dalszerűsége, énekelhetősége folytán volt népszerű.⁶⁰ A művek esetleges alkalmiságát egy ilyen költészetfelfogásban nemzeti jellegük legalizálta, közösségi-társasági alkalmazását (ünnepségeken történő szavalását, másolását, dalolását, újraírását, utánzását, vagy a *társalkodás témájaként való előlépését*) pedig a népszerűség megnyilvánulásaként, és így a cél eléréseként értelmezték.

A „koszorús” és a „nemzeti” költőszerep az irodalmi piac alakulásának idején a költő díjazásához való viszonyulásnak még mindig kényes kérdésében is megoldást jelentett.⁶¹ A költő társadalmi rangjának emelkedését a reformkor hazai irodalmában nem a piaci törvények által biztosított anyagi függetlenség tette lehetővé, hanem a mecénatúra intézményének nemzetiesített formája.⁶² A piaci elv (a megfelelő példányszámú könyv eladása) mindennek így érvényesült, hogy a nemzet reprezentációjaként felfogott irodalom és költői státus támogatását, a művek kiadását,

⁶⁰ HORVÁTH Károly 1960. 450–452., 525–632.; TÓTH Dezső 1962. 267–269.; SZÖRÉNYI 1989. 85–93. Ezt a közönség-központúságot „familiarizálta” Petőfi a negyvenes években. Vö.: HORVÁTH János 1922. 125–129.; MILBACHER 1999; MARGÓCSY 1999. A Petőfi szerepdilemmái című fejezet. 75–134.

⁶¹ Jellemző példája ennek az a történet, amelyet Vörösmarty mesél el az Akadémia átszervezésére vonatkozó levelében Széchenyi Istvánnak: „Bersenyi versgyűjteménye két kiadást ért. Mind a kettő úgy elkelt, hogy versei három év óta már sehol sem kaphatók. Utósó Pesten létekor sürgettem, hogy adja el valamelyik könyvárosnak 's ő nagy csodálkozással azt kérdezte: hát adnak azért valamit? A' miből világos, hogy ő a versei' két kiadásából egy fillért sem kapott, sőt a képet, melly előttük áll, ön költségén metszette.” Vörösmarty Széchenyi Istvánnak 1832. dec. 25. BRISITS 1965. II. k. 47.

⁶² A Nemzeti Kör például 1843. december 10-i rendkívüli közgyűlésén határozott arról, hogy „bárminémű oly vállalatokban, mellyeket közhasznúaknak és üdvöseknek lenni elősmert, szellemileg, minden anyagi hozzájárulás, kezesseg vagy jót állás nélkül címét és pártfogását adhatja.” Így támogatják például, egyéni megajánlások formájában Nemes Pál szobrászművész külföldi útját, később pedig majd Petőfi kötetének kiadását. DEZSÉNYI 1853. 169.

olvasását és megvásárlását erkölcsi, művelődési és hazafias kötelezettségnek nyilvánították.⁶³

4. Társalkodó és szimpozion-hagyományok a Kisfaludy Társaságban. [Visszavon(ul)ás II.]

Toldy Ferenc 1885-ben végigtekintve pályáján, az irodalmi élet legfontosabb tényezőinek azokat a társasköröket tekinti, amelyek sem hivatalos szervezeti formával, sem politikai hatalommal nem bírtak, s amelyekre az irodalomtörténet éppen ezért kevés gondot fordít.⁶⁴ Az ókori fejedelmi udvarok és az újkori akadémiák Toldy gondolatmenete szerint mindenütt nagy segítségére voltak a tudományoknak, de az ízlés változását egyetlen nemzetenél sem befolyásolták. Az irodalmi élet alakulását – mondja Toldy – a harmincas évek elejéig Bessenyei társasága, a kassai magyar társaság, Bécsben Görög Demeter köre, Pesten Belezsnayné szalonja, Teleki László királyi táblabírónál a társasági élet főúri változata, Kultsár István háza, az irodalom buzgó, de kissé komor otthona, Vitkovics víg estélyei, cimborás légkörű összejövetelei, majd Döbrentei erdélyi köre és Bártfay László Aurora-társasága irányította. A Kisfaludy Társaságot Toldy ezeknek a köröknek a hagyományából eredezteti. Amikor az akadémiából kiválva szépirodalmi csoportosulásként megalakult, a vállalkozás számukra is váratlan támogatásban részesült: a közönség irodalompartoló (*ízlésben velük egyező*) rétege, a „nemzet” melléjük állt. Toldy úgy látja, körük ennek köszönhetően működhetett *szimpozionként*, *baráti közösségként* és – a karzatokra felvonuló, üléseiket végighallgató közönséggel együtt – *társaságként*.

A Kisfaludy Társaság első tagjai – éppen mert a személyes kapcsolattartásra, a barátkozásra, a közös összejövetelekre nagy hangsúlyt fektettek – csak az elérhető társak, vagyis a fővárosi írók

⁶³ A disszertáció megírása óta a kérdéskörrel részletesebben is foglalkozott és újfajta beszéd- illetve szemléletmódot kezdeményezett monográfiájának Petőfi és az irodalmi gépezet című fejezetében Margócsy István. MARGÓCSY 1999. 48–74.

⁶⁴ TOLDY 1885.

lettek. Kölcséyn kívül az 1836-os tagok: Bajza, Bártfay, Czuczor, Dessewffy Aurél, Fáy, Helmeczy, Péczely, Szenvey, Szontagh, Toldy, Vörösmarty és Zádor.⁶⁵ A későbbi években ez a lista vidéken élő írókkal is bővült, de a Társaság fővárosi jellege megmaradt. Kiss Károly 1844-es felvételénél üdvözlőbeszédében Toldy azt emeli ki, hogy Kiss végre közéjük, vagyis Pestre költözött: „Őn, az előtt távol tőlünk, közénk tette át lakát, ez intézet sorai tágultak, s tagjai, kiket egy drága név zászlója alatt ügyszeretet és barátság oly szépen egyesít, nyílt karokat terjesztenek ki Ön felé, kivel az Aurora köre e társulatban ki van egészítve.”⁶⁶

A Társaság tagjainak mindenekelőtt „*társas embereknek*” kellett lenniük, vagyis élő kapcsolatban kellett állniuk a közönséggel és az íróbarátokkal. Ez a követelmény nemcsak a szellemi elitizmust, hanem a romantikus szubjektívizmust is kizárja a társasági életből. „Jól tudom ugyan – mondja Toldy idézett beszédében –, hogy vannak kik azt hiszik, hogy az emberi szív rejtekei tárvák a költő látnoki szeme előtt; hogy, mit más hosszas tapasztalat után, elvonás ösvényén vehet csak fel lelkébe, azt amannak íhletett teremtménye belső szemlélet útján, a szellemvilágnak benne meglevő ősi elemeiből, nem tudva, önkénytelen szerkeszti élethű képpé. De noha a lélek ily titokteli munkálatát általában tagadni nem akarom... az élethez legközelebb járó nemek: a vígjáték... s a novella... a tapasztalatát kívánják.” A felvilágosodás kori humanizmuseszményt Toldy gondolkodásában az „ember-szeretet” reformkori változata, a társasági hajlam váltotta fel. Kiss Károlyt Toldy szerint nemcsak katonai pályája vitte életközébe, hanem „az emberek közé szívesen vegyülő szívbélyege” is.⁶⁷

A Kisfaludy Társaság a közönséggel való kapcsolatát tekintve az integrált irodalom városi típusának szorgalmazója és pártfogója volt, amely ugyanúgy a görögség esztétizált világának ideáljára épült, mint Berzsenyi vagy Kölcséy pánesztétikus elmélete. Az integrált művészetfogalom városi változata abban különbö-

⁶⁵ KÉKY 1936.

⁶⁶ TOLDY Ferenc üdvözlő beszéde Kiss Károlyhoz. KisfTÉ 1844. 18.

⁶⁷ Uo. 17.

zött a vidéki változattól, hogy míg az utóbbi szokásos tevékenységi formái közé iktatta be a művészetet, addig a városi polgárság a napi élet eseményeit igyekezett a művészet közegébe átemelni, vagy azokat a művészet aspektusából értékelni. A harmincas évek epigrammái, kutakra, serlegekre, házakra készült feliratai, a színjátékkal, énekkel, zenével és költeményekkel egybekötött vacsorái ennek az ideálnak a jegyében zajlottak, miközben a folyóiratok, divatlapok részletesen beszámoltak az ilyen eseményekről.

A nemzeti szellemmel is párosuló társaságkultusz azonban a harmincas évek végére ugyanolyan helyzetet teremtett az irodalomban, mint a latin poétikákra épülő alkalmi költészet idején. Akkor a poétai osztály elvégzése jogosította fel a művelt(ebb) embert a versírásra, most az érzékeny lélek, a hazaszeretet és a társasági élet. Ezért ugyanebben az időszakban a Kisfaludy Társaság számára is úgy tűnt, meg kell húznia bizonyos határokat a közönséggel való kapcsolatában. Hogy a nyilvános üléseket és közgyűléseket egyre inkább tehernek érezte, az nem egy társasági tag felszólalásából kiolvasható. A negyvenes évek elején maga Toldy is nosztalgiával emlegeti az egykori „gyér, de válogatott s fogékony” olvasótábor.⁶⁸ Székács József Vajda Pétert köszöntő beszédében a politikai szónoklat mindent elárasztó divatjára hivatkozik, amely elvonja a közönséget a szépirodalomtól, és a Társaság legszentebb kötelességének tartja „a kor irányát ismét a művészet felé fordítani”.⁶⁹

Szontagh Gusztáv egyenesen a tudományos munka gátló tényezőjét látja a társasági ülések nyilvánosságában. A *művészet kútforrásai, elemei, kellékei és viszonyai az élethez* címen tartott előadása negatív értekezés: arról szól, hogy miről kellene beszélni, ha lehetne, s miről nem lehet beszélni a közönség összetétele miatt. A közönség, mondja Szontagh, nincs hozzászoktatva a papírról történő felolvasáshoz, ezért olyan tárgyokról, mint például az esztétika, erről a még teljesen német tudományról, melyet a külföldi, francia és német akadémiák közönsége fegyelmezetten végighallgat, itthon, az előbeszéd és a népszerű előadásmód kö-

⁶⁸ TOLDY Ferenc üdvözlő beszéde Kiss Károlyhoz. KisFTÉ 1844. 18.

⁶⁹ SZÉKÁCS József üdvözlő beszéde Vajda Péterhez. KisFTÉ 1844. 25.

vetelménye miatt alig lehet komolyat mondani. Magyarországon, panaszolja Szontagh, a „municipalis élet” következményeként, amely külföldön nem létezik, a politikai szónoklaton nevelkedett közönség tapsolni és ünnepelni akar, s nem jutalmazza a nyugodt hangvételt, tudományos egyetemi felolvasásokat. Toldy Ferenc a Társaság hatodik közgyűlésén még egyértelműbben fogalmaz: „A költő többnek van meghívva, mint hogy néha egy-egy üres órának, melyben jobbat nem tudunk tenni, unalmát elűzze; ő nem bohóc, nem mulattató: az ő küldetése magasabb, nemesb: az erkölcsi...”⁷⁰

A közélet politizálódása és a társasági-társalkodó eszmények mögött, az esztétikai kritériumok háttérbe szorulásának következtében újra aktuálissá váltak a goethei dilettantizmus-vita kérdései, és a negyvenes évek elejére, mint a Kisfaludy Társaság példája mutatja, a befelé fordulás, az elkülönülő irodalmi élet igénye is felmerül a tagok körében.

Emlékkönyv és emléklap mint alkalmi és társasági műfaj

Az alkalmi költészetnek is illegális műfaja az emlékkönyvvers: egyetlen barokk vagy modern poétika sem említi az ún. kisműfajok között. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a korai emlékalbumokban az eddigi német és hazai kutatások szerint aránylag kevés az önállóan írott, vagy kifejezetten az adott albumba készült vers. A humanista és barokk hagyománynak megfelelően többnyire idézeteket jegyeznek az emlékkönyvek lapjaira, mire pedig a 18. század második felében kialakulna az emlékvers önálló műfaja, addigra a modernebb poétikák líraszemléletéből

⁷⁰ TOLDY Ferenc: *Beszéd a Kisfaludy-Társasághoz hatáskörének kitágítása iránt*. Tartatott augusztus 15. 1841, és *Beszéd szépirodalmunk ügyében*. Mondatott a Kisfaludy-Társaság VI. köz. ülésében, febr. 6. 1843. TOLDY 1888b. 282–302.

kiszorulófélben van az alkalmi költészet egésze. Így az a helyzet állt elő, hogy míg az emlékkönyvtartás divatja a 18. század végén tömegessé vált, irodalmi legalizációja sem akkor, sem később nem történt meg. Az emlékkönyvekről szóló első összefoglalás szerzője, Michael Lilienthal szerint az albumokkal való foglalkozás ugyan a „Historia Litteraria” körébe tartozik, de ismeretes, hogy Lilienthal litteraria-fogalma írástörténetet, és nem mai értelemben vett irodalomtörténetet jelent.⁷¹

Az elméleti tudomásulvétel hiánya és az alkalmi költészet iránti irodalomtörténeti érdektelenség együttesen játszott közre abban, hogy bár Magyarországon a 19. század második felében az első albumokkal kapcsolatos tanulmányok a németországi irodalomtörténeti érdeklődés felébredésével egy időben jelentek meg,⁷² a kezdeményezéseknek nem volt folytatásuk. Rendszeres kutatások Wertner Mór 1904-es cikke és Bucsay Mihály 1942-es monográfiája után⁷³ az 1960-as években kezdődnek Keserű Bálint és Jakó Zsigmond tanulmányai nyomán,⁷⁴ de csak a 16–18. századi peregrinációs albumokra kiterjedően, míg a reformkori em-

⁷¹ LILIENTHAL, Michael: *Schediasma Critico-Literarium De Philothecis Variorum earundem Usu & Abusu, vulgo von Stamm-Büchern*. Königsberg, 1712. c. művéről van szó, melynek a 242. oldalán lévő szöveget: Nemo ergo mihi vitio forte vertet, quod et ego vestigiis tantorum virorum insistens Historiam Litterariam librorum quorundam, qui sub Philothecarum nomine hactenus innotuerunt, scribere sustinuerim... Katona Tünde úgy értelmezi, hogy az emlékkönyvekkel való foglalkozást Lilienthal irodalomtörténeti feladatnak tartja, magát az emlékkönyvet pedig ennek alapján irodalmi műnek. In: KATONA 1996. 4. Itt köszönöm meg Katona Tündének az emlékkönyv körüli kutatásokban nyújtott segítségét.

⁷² Itt természetesen nem a Goethe-féle weimari gyűjteményre gondolok, sem a Kazinczy autográf-gyűjteményében lévő Stammbuch-lapokra, hanem a történeti kutatás beindulására, melynek Németországban az első jelentősebb eredménye Robert és Richard KEILnek a XVI. századi albumokról szóló monográfiája: KEIL 1893. Magyarországon: Ágoston József Bárfay Lászlóné (Mauks Józefina) emlékkönyvét ismerteti (ÁGOSTON 1885), ezenkívül pedig a visszaemlékezésekben (Vachottné, Karacs Teréz), életrajzokban (Fáy, Vörösmarty, Bajza, Kölcsey stb.), filológiai tanulmányokban szerepelnek az emlékkönyvek egy-egy érdekesebb bejegyzőjének vagy szövegének ismertetései.

⁷³ WERTNER 1904; BUCSAY 1942.

⁷⁴ KÁRPÁTI-SZENT-IVÁNYI-TARNAI 1965; KESERŰ 1969.

lékkönyvekről csak Zolnai Béla *biedermeier-monográfiájában* vagy annak kapcsán esik szó,⁷⁵ legközelebb ezután pedig a Vörösmarty kritikai kiadásban. Így, míg Németországban a hatalmas mennyiségű emlékkönyvanyagnak már a rendszerezési, katalógizálási gondjai foglalkoztatják a kutatókat, mint erről Wolfgang Klose tanulmányaiból értesülünk,⁷⁶ nálunk pedig a peregrinációs emlékkönyvek feldolgozása jó úton halad efelé, a 18–19. századi emlékkönyvek terén a gyűjtés rendszertelen, esetleges, és csak kevesen vállalkoznak egy-egy emlékkönyv teljes ismertetésére.⁷⁷ Németh István és Kiss József például, akik a bécsi Nemzeti Könyvtár Kézirattárában megtalálták az 1965-ben odakerült Barthos Paulina-emlékkönyvet (az album nevezetessége többek között a Kölcsey-, Vörösmarty-, Wesselényi-, Bajza-, Szemere-, Sárosi- stb. bejegyzés), a Magyar Könyvszemle-beli ismertetőjüket így fejezik be: „Az emlékkönyvnek csak irodalomtörténeti vonatkozású anyagát mutattuk be: a lapok többségét (kb. négyötöd részét) még csak meg sem említettük. Általánosabb művelődés- és ízléstörténeti szempontból ezek, a nyelvek (magyar, német, francia) különbözősége ellenére is sok formai és tartalmi rokonságot mutató, sztereotípiákban gazdag bejegyzések érdekes tanulságot kínálnak. A kézirat azonban nincs elérhető távolságban...”⁷⁸ Szabó G. Zoltán Szemere Teréz albumáról írva, melyben Kazinczy, Szemere Pál és Krisztina, Kölcsey és mások bejegyzései találhatók, csak a tulajdonos és a bejegyző személyén keresztül tudja értékelni ezeket az emlékkönyveket.⁷⁹

A műfaj iránti közömbösség nemcsak az emlékkönyvek sajátos jelbeszédének ismeretlenségéből ered. Hozzájárul ehhez a strukturálódó irodalom, ennek nyomán pedig irodalomtörténetünk azon sajátossága is, hogy *helyszíneket és kontextusokat* (is) kanonizál. A mű megjelenésének és előadásának rituálisan elkülönített, a mindennapi élettől különválasztott színhelyei (könyv, folyóirat, színház) a múlt században, a nyilvánosság formálódá-

⁷⁵ ZOLNAI [1941], 1993.

⁷⁶ KLOSE 1982. 41–67; KLOSE 1988.

⁷⁷ VARGHA 1959; KOKAS-SZAJBÉLY 1988.

⁷⁸ NÉMETH-KISS 1982.

⁷⁹ „Az ilyen emlékkönyvek értékét a tulajdonos vagy a bejegyzők személyének jelentősége határozza meg.” SZABÓ G. Zoltán 1986.

sával és az irodalom rendszerre szerveződésével egy időben jöttek létre. A reformkorban például ezért érezték szükségét a szerzők, hogy emlékkönyvverseiket eredeti környezetükből kiemelve, folyóiratokban is közöljék.

Az emlékkönyv a múlt század elején természetes tartozéka volt a művészi, magán- és társasélet különböző formáinak, és ennek alapján több típusa is elkülöníthető. Wolfgang Klose 1988-as albumkatalógusában⁸⁰ a holland kora újkori levelezés tipologizálásának (Brieven-projectnek) a mintájára többpontos osztályzási rendszert dolgozott ki az emlékkönyvek számára. Katalogizálásának szempontjai: az albumok kronológiai sorrendje, az albumtulajdonosok névmutatója, az albumokról szóló irodalom bibliográfiája, lelőhelylista, az emlékkönyvekben található nyomtatott anyag mutatója, a bejegyzők névtára, a bejegyzések helyszínei és motívummutatói.

Klose a katalogizálási szempontok tanúsága szerint az emlékkönyveket főképpen magánműfajként kezeli, ezért javaslatából kimarad a tulajdonosok és bejegyzők tipologizálása foglalkozás, életkor, képzettségi szint és nem szerint, amit vele szemben más német és osztrák kutatók fontosnak tartanak. Erich Zöllner az osztrák emlékkönyveket vizsgálva tanulók, utazó nemesek, kézművesek, nők, katonák, helyben élő polgárok, főnemesek emlékkönyveiről beszél.⁸¹ Gertrud Angermann célszerűnek tartja az emlékkönyvtípusok megkülönböztetését is, mert a bejegyzések szerinte így válnak igazán kortörténeti forrássá, egy sor tudománynak kínálva kutatási területet. A mesterlegények, a nők, a nemesek emlékkönyvei ipar-, művelődés-, nevelés- és társadalomtörténeti, szociológiai és folklórkutatások tárgyai lehetnek, a műveltség terjedési irányait és a hagyományörzés természetét is felmutatva.⁸² Nem mellőzhetők a vallástörténeti szempontok, hiszen – mint Alfred Fiedler rámutat – a pietisták és racionalisták vitái a 17–18. századi diákok emlékkönyveinek csipkelődő, gúnyolódó bejegyzéseiben is tükröződnek.⁸³

⁸⁰ KLOSE 1988.

⁸¹ ZÖLLNER 1975.

⁸² ANGERMANN 1971.

⁸³ FIEDLER 1960.

Az emlékkönyvek különböző típusai Magyarországon is léteztek. A *peregrinációs albumokról* ma már elég sokat tudunk, eredetük, funkciójuk, elterjedtségük sok vonatkozásban tisztázott. Kevésbé kutatottak a *mesterlegények társasági könyvei*. Az *albizáló könyvekkel* Tonk Sándor foglalkozott:⁸⁴ a külföldi tanulmányutak támogatása protestáns körökben már a 16. századtól divatban volt, az a szokás azonban, hogy a gyűjtögető diákok emlékkönyveket is vittek magukkal, a fennmaradt albumok szerint az 1790-es években alakult ki.⁸⁵ Kis János szuperintendens emlékirataiban részletesen leírja a Németh Lászlóval tett ilyen célú körútjukat a magyarországi protestáns városokban.

Újabb változata az albumoknak a 18–19. század fordulóján a *vendégekönvszerű* Georgikon-emlékkönyv, melyben a bejegyzések az intézményt megalapító Festetics Györgynek a kezdeti nehézségek utáni fokozatos elismeréséről és méltánylásáról szólnak,⁸⁶ míg az a szabadkőműves emlékkönyv, amelybe számos magyar szabadkőműves mellett Mozart és Blumauer is bejegyezte nevét, a zárt társaságon belüli közös gondolkodásmódnak, szellemi kapcsolatoknak a dokumentációja.⁸⁷

A 19. század első felében a tulajdonosok magánalbumokat vezettek, akár hagyományos formában, akár *autográf gyűjteményként*, mint Jósika Miklós vagy Frankenburg Adolf. Ők a hozzájuk írt leveleket, dokumentumokat is a bejegyzések közé ragasztották be.⁸⁸ Sajátos változata ezeknek az emlékkönyveknek az *arcképalbum*,⁸⁹ a század második felében pedig a *fényképgyűjtemény*.⁹⁰

⁸⁴ KIS János 1845.

⁸⁵ TONK 1991.

⁸⁶ SÁGI 1972.

⁸⁷ KOVÁCS József László 1975.

⁸⁸ KOKAS-SZAJBÉLY 1988; FRANKENBURG Adolf emlékkönyve. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, P 77.

⁸⁹ Kazinczy portrégyűjtő szennvedélye közismert. Album formában Kertbeny Károly gyűjteménye ismeretes (KOKAS-SZAJBÉLY 1988).

⁹⁰ Karacs Teréz írja az 1880-as években Naményi Lajosnak: „...nagyon szívesen fogadom, ha ön megtisztel fényképével, jeles egyéniségek közé jut albumomba”. Levél Naményi Lajosnak. Békés, 1886. okt. 8. SÁFRÁN 1963. 330.

A harmincas évek végétől a *kiadásra szánt albumok* is megjelennek, melyek, mint Márki József írja, „emberbaráti, hazafias célokra szánt díszkönyvek”.⁹¹ Egyik első példánya az ilyen köteteknek a *Budapesti árvízkönyv* 1839–41-ből, majd ezt követi a Balaton albuma 1851-ben, a Garay-album 1854-ben stb.

Az ötvenes évektől kezdve válnak divatossá az *ajándékalbumok*, melyeket ünnepelt személyek számára készítenek. Sárosy Gyula ötletére 1855-ben Hollósy Kornéliát ajándékozzák meg díszes kötésű könyvvel, melyben Sárosy, Arany, Eötvös, Jósika és mások bejegyzései szerepelnek,⁹² Jászai Marinkának pedig kolozsvári tisztelői nyújtanak át havasi gyopár bokrétával díszített bordó plüssalbumot.⁹³ Bizonyos megszorításokkal tartoznak az emlékkönyvek közé a Csittvári krónika-szerű kéziratos könyvek és a különböző gimnáziumok önképzőköri érdemkönyvei, például az, amelybe Szarvason és Eperjesen Sárosy Gyula, Vachott Sándor is bejegyezték verseiket.⁹⁴

Külön kell szólni a reformkori *női albumokról*, nemcsak azért, mert bejegyzéseikkel és stílusukkal az összes eddigi emlékkönyvtípustól különböznek, hanem azért is, mert a tízes évektől kezdve mennyiségben utoléri a férfiak emlékkönyveit. Eredetük sem annyira egyértelmű, mint a peregrinációs, illetve főnemesi Stammbuchokból leszármazó, a humanista és felvilágosodás kori barátsággeszményt vagy szellemi közösséget reprezentáló férfialbumoké. A németországi, hollandiai városokban már a 16. századtól léteznek női emlékkönyvek, külön típusként azonban ott sem igen vizsgálták őket. Újabban Marie-Ange Delen hívta fel a figyelmet arra, hogy ezeknek az emlékkönyveknek már az első példányai is különböztek a férfialbumoktól, főképpen a nők életmódjából, társadalmi helyzetéből eredően.⁹⁵ A nők kevesebbet és kisebb távolságokban utaztak, mint a férfiak, ezért emlékkönyvük, különösen házasságkötésük után vendégekönyszerű jelleget öltött, amit

⁹¹ MÁRKI 1878.

⁹² LAKNER 1938.

⁹³ Lövei Klára: *Jászai Mari vendéggjátéka Kolozsvárra*. Kolozsvár, 1887. márc. 29. SÁFRÁN 1963.

⁹⁴ LAKNER 1938.

⁹⁵ DELEN 1989.

az is bizonyít, hogy a dátum mellett a helymegjelölés csak ritkán fordul elő bennük. A férfialbumoktól eltérően ezekben a könyvekben a címert virágdíszítés és szerelmi jelenetek ábrázolása helyettesíti, kevesebb bennük a latin nyelvű szöveg, idézetek helyett a dalok, dalszövegek vannak főként. A versek témája a szerelem, az erény, olykor a barátság, már a 16. században is tele szín- és virágszimbolikával. A 16. századi női albumok tulajdonosai – Delen ismeretei szerint – protestáns vallásúak voltak, mert míg a katolikus lányokat férjhezmenetelük előtt gyakran kolostorba adták nevelésre, a protestáns hajadonok fejedelmi vagy főnemesi udvarokban kaptak maguknak férjet. Delen katalógusa, melyben 32 női albumot sorol fel, katolikus tulajdonost nem említ.

Magyarországon a német példával ellentétben a 18. századig csak külföldi emlékkönyvekben megtalált női bejegyzésekről tudunk.⁹⁶ Annál feltűnőbb a tény, hogy az 18. század végétől hirtelen megnövekszik a női emlékkönyvek száma. Míg Kazinczy Beszenyei Györgynének 1777-ben még a Bibliájába írja be rögtönzött versét,⁹⁷ Karacs Teréz a húszas évekre visszaemlékezve már ezt írja: „...majd minden műveltebb leánynak volt egy-egy verses könyve, melybe vagy maga, vagy ismerősei írtak egy-egy neves költőtől verset”.⁹⁸ Az ilyen gyűjtemény Karacs Teréz szerint a könyvkiadás hiányosságait volt hivatott pótolni, mert „azon időben ritkán lehetett költőink művét megszerezni”. Erről tanúskodik a kéziratos verseskönyvre emlékeztető Vajda Julianna-féle emlékkönyv is 1816–18-ból, melybe, mint Vargha Balázs ismerteti, „a versek nagyrésze nem... egyenkénti személyes bejegyzés által került bele..., hanem sorozatos másolással”.⁹⁹

A 19. századi emlékkönyvekben már ritkán találhatók meg a bejegyzések azon szerkezeti elemei, amelyek a 16–18. századi peregrinációs albumok lapjain többé-kevésbé variálva fellelhetők.¹⁰⁰ A bejegyzett szöveg melletti jelmondat, ajánlás és szimbó-

⁹⁶ WERTNER 1904.

⁹⁷ Karacs Teréz: *Az Erzsébet tér múltja*. SÁFRÁN 1963. 129.

⁹⁸ Karacs Teréz életrajzához pótdatok. SÁFRÁN 1963. 109.

⁹⁹ VARGHA 1959.

¹⁰⁰ KATONA 1996. 94–111.

lum általában elmarad, a hely és időpontmegjelölés esetleges, és az aláírás is gyakran vagy teljesen hiányzik, vagy csak monogramként van jelen. Különösen jellemző ez a női emlékkönyvekre. A debreceni Tóth Klára (Kiss Imréné) könyvében (1795–1813) a 28 bejegyzésből 11 név nélküli vagy monogramos, ajánlás pedig csak öt esetben található, ebből három magyar és két német szövegű.¹⁰¹ Szegedy Róza emlékkönyvében (1798–1800) 25 monogrammal ellátott vagy aláírás nélküli szöveg van, ezzel szemben csak 10 aláírt bejegyzés, összesen három német nyelvű ajánlással.¹⁰² Az aláírt szövegek Badacsonytól távolabb, Pozsonyban, Veszprémben stb. keletkeztek, vagyis feltételezhető, hogy ezeknek a bejegyzőknek a Szegedy Rózához való viszonya lazább volt, mint a magukat csupán saját kezdőbetűikkel jelölő közeli barátok vagy rokonok esetében. Olyan példa is előfordul, hogy maga az emlékszöveg az ajánlás is egyben: „*Emlékezel meg az te igaz Szívő Baratnedrűl az ki vagyok Tersztjanszky Lizi*”, olvasható például az album harmadik oldalán. Wiszthaler Anna „nagymihályi nemesi hölgy”¹⁰³ vagy Nyitrai Stettner Teréz pestbudai festőnő¹⁰⁴ albumában néhány, Kölcsey Antónia és Bártfayné emlékkönyvében egyetlen ajánlás sem található, akárcsak a K. S. monogrammal jelölt, azonosítatlan sárospataki emlékkönyvben sem.

A női emlékkönyvek a legszűkebb baráti kör számára készültek, és nemegyszer a szülők, rokonok által ellenőrzött illemszabályok szerint történt a bejegyzésre való felkérés vagy ajánlkozás, mint arról Kölcsey Antónia naplója tudósít: „Ma olyan rossz napom volt. Apám nagyon haragudott rám és nagyon megszidott. Vigyázatlan voltam ugyan, de tudatlanságból. Horváth Gábor [Ung vármegye főszolgabírája, H. F. K.] szinte egy hétig volt most itt, s ez idő alatt mindég kérte emlékkönyvemet, hogy vihesse el és rajzolhasson bele valami tájképet. Én nem akartam adni köny-

¹⁰¹ A Debreceni Ref. Koll. Kézirattára, R-696.

¹⁰² OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 627.

¹⁰³ A Kiscelli Múzeum 29. 132. jelzetű emlékkönyve 1822-ből. A múzeum munkatársainak köszönöm, hogy 1996-ban több alkalommal is segítséget nyújtottak emlékkönyv-gyűjteményük megtekintéséhez.

¹⁰⁴ Uo. 1803–1830-ig vezetett emlékkönyv, 17. 157. jelzet.

vemet, de ő annyit kérte, hogy végtére oda ígértem egy pár hétig, míg a rajzot elkészíti, mert már rég is ohajték bele egyet. Mikor elment, Apám nagy haraggal hozzám jön s szid és fedd hogy mikép merem emlékkönyvemet egy idegennek oda adni, s megmagyarázza, hogy mily illetlen ez, s hogy én e tettel nagyon hibáztam... mamámat már az előtt megkérdeztem, s ő nem látta illetlennek e tettet; – s osztán Pesten laktomban láttam hogy a lányok kiadták emlékkönyveiket kezökből, hogy irassanak vagy rajzoltassanak bele...”¹⁰⁵

Másutt, főként a városi polgárságnál kevésbé szigorú az etikett. Az 1828-tól Sárospatakon juristáskodó Jászay Pál például rendszeresen rajzolgat a lányok és barátok emlékkönyvébe,¹⁰⁶ Pesten, az ifjú Toldy (Schédel) Ferenc esetében pedig bonyolult udvarlási hadműveletek kelléke a Stammbuch. Hódításairól így számol be a Pozsonyban tartózkodó Bajzának: „Málinak egy barátnéja van, ki talán külsejére nézve őtet némellykép felül haladja; belsőleg nem, vagy inkább utól sem éri. Ő meg nem hódított engem, mondhatom őszintén; de én tudom tiszta forrásokból, hogy egy kis helyecskét kaptam szívében: s épen ezért rá adtam magamat formálisan szeretőjét játszani, s az alkalom s környülmények ezt nem hogy nem ellenzik, sőt igen is segítik. Következése az leszen, hogy némelly szerelmi virágokat törhetek – de ne hidd, hogy mindamellett nemtelen tudnék lenni. Minap estve sokat beszélgettem véle érzékenyen, s mert emlékkönyve van, azt ígértem néki, hogy abba verset írok. Teréz magyar lány, Egri; lelkes és szerény mint a magyar lányokakat ismerem. Egy kicsinyt még is lágyabb voltam, mikor oda hagyám, mint Newton fogott volna lenni, tehát ezt találtam hamarjában hevenyében feljegyezni, mikor itthon voltam: halljad és mosolyogj – de ne kacagj:

Leányka szép, leányka jó,
Kihez nincsen más hasonló!
Vegyed-be könyvecskédbe itt
Barátod egykét verseit.

¹⁰⁵ KÖLCSEY Antónia 1982. 133.

¹⁰⁶ CZÉKUS 1894–1897; 1894. 93, 97, stb.

...
Kérded ki az? kegyes Teréz! –
E névre itt, e névre nézz.
Emíl.

S ezt tevém-fel emlékkönyvébe adni. A lány declarációnak vette – s vehette – volna; s kérésemre az én könyvecskémbe is beírt volna egykét szót – de ha Máli megtudja, előtte charactertelen embernek látszatnám, s igazzal...”

Másnap így folytatja a történetet: „Még ma Málit nem láttam, de a mi a fürtet illeti, azt bizonyval legelső alkalommal ide fogja nyújtani. Haja nem szép, szőkéből barnába átjátszó – Lencsinek szebb volt, s haj! mennyivel szebb Zsorzsínnak. Marímat Bécsben tán örökké tudtam volna szeretni, ha szőke! Mindent, a mim kedvesem van, össze fogok most gyűjteni emlékkönyvembe; s emlékül maradványokat azoktól is, kiket szerettem. Kiket t.i. szerelemmel szerettem; szerelmem, a mint tapasztaltam, változhatik; de ezeknek is fenmaradt szeretetem, s szeretetem változni másba nem képes mint gyűlölségbe; s dicsekedve mondhatom, hogy senkit nem gyűlölök e világon!”¹⁰⁷

Toldy a Málihoz (Amalia Krasskowitzhoz) szóló idézett bejegyzését a Koszorú 1828-as évfolyamában megjelenteti, és kötettervébe is beveszi. A húszas évek végén Magyarországon még újdonság a folyóiratban közölt emlékkvers. A korábbi emlékkönyvekben általában idézeteket, énekelt vagy szavalt, ismert és ismeretlen költőktől megtanult vagy átmásolt szövegeket írnak be. A Vargha Balázs által elemzett Vajda Julianna-albumban például Szemere Pál német fordításai, Csokonai, Ányos, Fáy András, Szentjóni Szabó, Berzsenyi, Kováts József versei szerepelnek nagy számban, vagy egyszerűen csak ajánlja magát a bejegyző a tulajdonos emlékezetébe.

A Németországban már a 18. század második felétől divatozó, és főként Goethe óta külön műfajként művelt emlékkönyvvvers Magyarországon a harmincas évekkel kezdődően jelenik meg a folyóiratokban és verseskötetekben. Berzsenyinek az összesen két

¹⁰⁷ BAJZA-TOLDY LEV. Toldy Bajának. Pest, 1825. jan. 20. estve. 188.

ilyen szövege például 1831-ből való. Kazinczy, akitől számos korábbi emlékkönyvbejegyzés ismert, és állítólag neki magának is volt albuma,¹⁰⁸ szintén 1831-ben küld szét barátainak egy „*Belli emlékkönyvébe*” írt ritornellt, melyet azután kötetében a *Dalok és ódák* közé sorol be. Két másik emlékversét a *Vegyesek* csoportjába osztja be. Kazinczy számára, akárcsak más alkalmi versei esetében, az emlékkönyvbejegyzés is lehetőség egy-egy formai újdonságra. A ritornellt a következő kísérszöveggel küldi meg Szemerének: „Imhol egy Ritornella, rímek nélkül. – Uram Öcsém tudja hogy én Jettit nem szerettem, mert az én korom nem arra való hogy szeressünk benne, de hogy Jetti körül örömet emlékeztettem magamat az ifju kor nekem örökre eltűnt örömeire, s hogy körülte poetai képeket vadásztam. Leküldé Emlékkönyvét, hogy írjanak belé. Az emlékkönyvek tele vannak szív és fej ürességeivel, s ez adta tollamba e sorokat, kivált arra emlékezvén, hogy itt egy valaki van, a kit Uram Öcsém ismér, s az elhitette magával, hogy az az ő tiszte hogy a vendégeket mulattassa, s ez épen ez által elrontotta utolsó órámat Jetti körül. Azért küldöm Uram Öcsémnek, hogy halhassam róla ítéletét. Egy mezei virág – de talán virág. Mennyi van olyan Göthében!... A kis dal nincs minden érdem nélkül, s meleg s az magában is ér valamit.”¹⁰⁹

A harmincas évek közepére olyan divatja alakul ki a sajtó alá engedett emlékverseknek, hogy Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Garay és később Petőfi például minden ilyen szövegét megjelenti, a címzett teljes nevével, iniciálékkal vagy egyszerűen csak „Emlékkönyvbe” címmel. Ezzel a divattal egyidejűleg végbement az alalomtól való elszakadás folyamata is. Míg a korábbi albumokban a gnómáknak, szentenciáknak, epigrammáknak, daloknak és prózai szövegeknek elsősorban a dokumentálás volt a céljuk, adományozókat, tanárokat, találkozásokat, barátságokat, látogatókat, társaságbeli tagságot örökítettek meg általuk, addig a romantika és reformkor idején az emlékvér az önmeghatározás

¹⁰⁸ Vö. KAZINCZY Ferenc emlékkönyvéből származó lapok (?) Cassán Jun 28. 1786–Septembr. 7dike 1789. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézírtattára, V 4713/613.

¹⁰⁹ KAZ. LEV. XXI. 5275. lev. Kazinczy Szemere Pálnak. Ujhely, 1831. jan. 25.

műfajává, az ötvenes években gyakran elégiává válik. A költők emlékkerseit időrendben áttekintve megfigyelhető az a folyamat, ahogyan a felvilágosodás korabeli barátságélmény és a közös szellemi építmény gondolatai mellé lassan felsorakoznak a hazafias jelszavak, a romantikus jövőmítosz elemei, ugyanakkor a személyes életről szóló vallomások és a költő-létre vonatkozó reflexiók is. Szép példája az ilyen bejegyzésnek a Bartha Paulina emlékkönyvébe írt Kölcsey-vers vagy az Adorján Boldizsárnak címzett Vörösmarty-, Garay- és Petőfi-költemény.¹¹⁰ Ezek a versek nem utalnak keletkezési alkalomra, elmarad belőlük az emlékezésre felszólító vagy emlékezést ígérő toposz, a címzett konkrét személye általánosul és már csak olvasójává minősül át egy költői, hazafias programnak vagy önportrénak.

Fáy András emlékkönyvei

1. A peregrinációs hagyomány: A Barátság Örök Oszlopa (1804–1812)

Az OSzK-ban őrzött kéziratok Fáy-hagyatékában négy album található, melyből különböző irodalomtörténeti és filológiai dolgozatok általában kettőt tartanak számon (Fáy András emlékkönyvei. Quart. Hung. 1938. I–II.). Erről a két albumról tud a nagykőrösi bejegyzőket ismertető Gesztessy Gyula, de ezeket emlegeti az életrajzíró Badics Ferenc, a Fáy-emlékkönyvekben újabban tallózó Németh G. Béla, Szilágyi Ferenc és Szabó G. Zoltán is.¹¹¹ Leggyakrabban két részből álló *egyetlen* albumként beszélnek

¹¹⁰ Vörösmarty: Adorján Boldizsárnak; Garay: A. B. emlékkönyvébe; Petőfi: A. B. emlékkönyvébe.

¹¹¹ GESZTESSY 1912; BADICS 1890; NÉMETH G. 1982. 1052: a Fáy-levélhez írt jegyzetek; SZILÁGYI Ferenc 1984; SZABÓ G. Zoltán 1986.

róluk. Fáynak azonban van egy egészen korai emlékkönyve is 1804–1812-ből, *A Barátság Örök Oszlopa* címmel ellátva, sárospataki, pesti és gombai, magyar, latin, német és francia bejegyzésekkel,¹¹² és létezik egy albuma a harmincas évek közepéről, országgyűlési szereplésének idejéből, amelybe a követtársak jegyezték be nevüket és címüket.

A négy kötet négy emlékkönyvtípust képvisel. Az első barátoknak (iskolatársaknak) készült, valószínűleg 1805-ben. Egyetlen korábbi szövege 1804. május 24-i keltezésű, ez azonban Fáy saját kezű emléksora Czikó Antal haláláról. A további bejegyzések nagyobb része egy időben, 1805. július 17. és 19. között keletkezett, a sárospataki tanulói évek végén, és ennek megfelelően a búcsú és az emlékezés toposzai dominálnak bennük. Ezután két évig szünetel az emlékkönyv. 1807 nyarán háromszor egymás után Fáy József jegyzi be emléksorait Pesten, majd ismét két év kiesés következik. Egy S. L. monogrammal ellátott újabb szöveg 1809-ben kerül az albumba, ezt pedig két-két gombai bejegyzés követi 1810-ből, illetve 1812-ből. Az összesen 28 bejegyzésből hét keltezetlen, nyolc szöveg alatt pedig felfejthetetlen monogram áll. A későbbi emlékkönyvekhez képest nyelvi szempontból ez az első album a legvegyesebb: hét német, három latin, két francia, a többi magyar bejegyzés. A „legszabályosabb”, vagyis dátummal, aláírással, ajánlással ellátott szövegek a latin és német nyelvűek között találhatók, ilyen például Bárczay Ferenc német bejegyzése az 5. lapon, Takáts József latin nyelvű, ajánlással és jelmonddal ellátott szövege a 7. oldalon, vagy Fáy József kombinált szövege a 20. lapon: az oldal felső részén egy latin nyelvű Horatius-idézet áll, majd alatta a bejegyzés német nyelvű szövege.

A Barátság Örök Oszlopa átmenet a peregrinációs jellegű és a társasági emlékkönyv között. Fáy Andrásnak ugyanis a jelek szerint nem jut eszébe, hogy az iskolalátogató diákok szokását követve Sárospatakon egy-egy tanárának a kézvonását is megörökítse, mint azt például Döbrentei Gábor, vagy a húszas évek végén Vályi Nagy Sámuel megtette.

¹¹² OSzK KI. Oct. H. 583.

Döbrentei albumának csak töredéke maradt fenn 1804–1813-ból,¹¹³ tíz bejegyzéssel. Ezek közül kettő, Czinke Ferencé és Sárvári Pálé 1805-ös keltezésű, abból az évből, amikor Döbrentei Sopronban befejezte tanulmányait. Valószínűleg ekkor látogatta meg Debrecenben Sárvárit, a mathézis- és fizikaprofesszort, Budán pedig Czinke Ferencet, aki egy évvel korábban, a Soproni Magyar Társaságban tanítványa zsengéinek kiadását intézte. „Kedves, drága Döbrenteim!” – írja neki. – Vedd emlékezetül két soromat, Magyar! A’ vagy! – Istenem! – A’ Maradj! E két szóba keresd Nemzeti Szívemet. Budán, a’ 8dik hónap 27dikén, Czinke Ferencz m. k. Kiralyi Tanító és Senior; a’ Sopronyi Nemes Magyar Társaság’ Tagja.”

Vályi Nagy Sámuel emlékkönyvében az iskolatársak mellett az első oldalakon szintén ott szerepelnek a tanárok (Dr. B., Gál István, Somosy János, Kézy Mózes), latin nyelvű bejegyzéseik alatt az ajánlásban tanítványuk iskolai és emberi érdemeit dicsérve.¹¹⁴ Ugyanebben az időszakban, 1828–29-ben Molnár Antal, később aszalói református lelkész is bejegyzést kér oktatóitól. A rimaszombati gimnázium rektorának és Patay János professzornak, a görög nyelv praesesének szövegei latin és görög nyelvűek.¹¹⁵

Fáy emlékkönyvében csak az iskolatársak, a barátok szerepelnek, és őt is ekképpen szólítják meg a bejegyzők. Költői hajlamaira, irodalmi próbálkozásaira sem 1805-ben, sem később nem történik utalás. Noha az emlékkönyv szereplőinek egy részével Fáy András továbbra is tartja a kapcsolatot,¹¹⁶ az egyetlen közülük, aki későbbi emlékkönyveiben is szerepel, Szemere Pál.

¹¹³ DÖBRENTÉI Gábor emlékkönyvtöredéke. OSzK Kt. Fond 113/5. 10. f. 1804–1813. További bejegyzők: E., Szegedi, br. Naláczy József, Abrudhányai Szabó Sámuel (1804), Sárvári Pál (1805), Czinke Ferencz (1805), Baumgarten erdélyi fűvész (1811), Charlotte Gyulai (1811), Sam. Hegedűs (1813), Kanyo László (1813).

¹¹⁴ *Úti könyv vagy Barátság-Emlék*. Készítette maga számára Tiszt. és Nemes Vályi Nagy Sámuel. 1829ik Esztendőben. A Sárospataki Ref. Főisk. könyvtár Kézirattára, 830. sz. Az emlékkönyv kuriózuma, hogy az apa, Vályi Nagy István utólag jegyezte be az 5. oldalra a korán elhunyt fiát sirató saját áriáját, a kottával együtt.

¹¹⁵ Molnár Antal emlékkönyve. OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 1128.

¹¹⁶ Például Jakabfalvy Dániellel és Cserépy Károllyal. Fáy a *Bohrétában* (1807) nekik ajánlja a Wieland- és La Fontaine-fordításokat. Jakabfalvyval Fáy ké-

A Barátság Örök Oszlopa a peregrinációs hagyományokhoz annyiban hasonlít, hogy alkalomra készült, búcsúra, melynek során sem a bejegyző, sem a tulajdonos nem számított a kapcsolat ilyen formájának továbbélésére. A peregrinációs emlékkönyvek jellegét, bejegyzési szokásait is jórészt az ilyen alkalmiság alakította, a rövid ideig tartó, mégis fontos találkozások megörökítésének a szándéka. A bejegyző ezért a lehető legteljesebben igyekezett e pillanatfelvételt kihasználni az önmagáról közvetített kép vagy a tulajdonoshoz fűződő kapcsolat dokumentálására. Erre szolgált az önazonosító jelszó, a tulajdonos személyére vonatkozó ajánlás és az alkalomra, valamint a kapcsolat jellegére utaló bejegyzésszöveg.¹¹⁷

Az albumok továbbra is hasonló elemeket tartalmaztak, ha a bejegyzések rövid találkozásokból, alkalmi ismeretségekből származtak. Ezt mutatja a 18. század végén és a 19. század elején utazgató, talán szegedi származású Thomas Werner,¹¹⁸ vagy a Magyarországot is megjáró drezdai Gottlieb Eberhard emlékkönyve.¹¹⁹ A közelebbi ismeretség hiánya érezhető a szintén vándoréletet folytató, régi könyveket beszerző és szállító budai-kolozs-

sóbb Pesten is tartja a kapcsolatot. A házi mulatságokon Sztrokayné a lányaival, a Pukyak, Mokry Benjamin, Szentgyörgyi festő, Rózsavölgyi hegedűs, Vörösmarty, Igaz Sámuel és Jakabfalvyék állandó vendégek voltak (BADICS, 1890. 125., 222.). Emellett Cserépy Károly Fáy társszerzője a *Bohrétában*. 1808 körül gróf Dessewffy József mellett volt patvarista a pozsonyi országgyűlésen. Kazinczynak ő juttatja el Fáy András kötetét, s többször meg is látogatja Kazinczyt 1808-ban, küldeményeket szállítva Pestre vagy onnan Széphalomra (Kazinczy levele Kis Jánosnak, 1808. jan. 22-én. KAZ. LEV. V. k., 1219. lev. 285.) Az emlékkönyvben szintén szereplő Szilassi László később táblabíró és a kecskeméti református egyházkerület főgondnoka volt (Fáy András apja ugyanennek az egyházkerületnek a gondnoka 1813-ig, haláláig). Talán őt emlegeti Fáy Gusztávné a bevezető tanulmányban idézett levelében koronaörként, akinek Fáy a cigány grammatikát és köszöntőverset készített. Felesége Bay Julianna (†1854). Három fia és négy leánya volt. Fáy András gyakori vendége volt Pándon, és sok alkalmi versében emlegeti, neki szól többek között a *Pándi csuda* c. köszöntő és a Függelékben közölt vers is.

¹¹⁷ KATONA 1996.

¹¹⁸ WERNER Thomas emlékkönyve. MTA Kézirattára, RUI 8*, 133. sz.

¹¹⁹ Denkmal der Freundschaft. EBERHARD Gottlieb emlékkönyve. Kiscelli Múzeum, sz. n.

vári antikvárius, Burián Pál húszas évek végén megkezdett albumában. Virág Benedek, Horvát István, Kazinczy, Kölcsey, a sárospataki, enyedi, kolozsvári professzorok bejegyzései személytelen szentenciasorozatok, és még Burián foglalkozására is csak egy-két szövegben történik utalás.¹²⁰ A peregrinációs emlékkönyvek bejegyzési szokásaihoz legtovább a külföldi egyetemeket megjárt hazai protestáns tanár-tudósok ragaszkodtak. Kövy, Kézy, Somosy János például még a harmincas években is szigorúan szerkesztett, jelszóval, ajánlással ellátott emléklapokat készítettek.

A peregrinációs albumhagyományok a 18. század végén és a 19. század elején a szöveggyűjtés más szokásaival keveredtek. Szűts Ábrahám verseskönyve a hazai kéziratok gyűjteményeként, az énekes- és emlékkönyveknek az ötvözéséből jött létre (Fáy András saját kezűleg írja be műveit a kötetbe). A legjelentősebb módosulást azonban az életmód megváltozása, a társasági élet és a műveltségismény átalakulása hozta magával. A 18. század második felében Németországban például az emlékkönyv már nemcsak *találkozásokat*, hanem – a polgári társas életnek köszönhetően – *kapcsolattípusokat* is dokumentált. A gyakoribb együttlét, a közelebbi ismeretség más bejegyzési formákat tett lehetővé, feloldotta a peregrinációs jellegű emléklapok gyakran hivatalos, formális jellegét, és közvetlenebb önportrét engedett meg. A bejegyző már nem elsősorban az elvbarát, a kolléga, a tanuló társ vagy a mester pózában áll a tulajdonos elé, hanem magánemberként, barátként, és nemcsak tanultságát bizonyítja idézetekkel, hanem verseket, saját szerzeményeket ír az albumba. A bejegyzések személyesebbé válnak, megjelennek bennük hivatkozások a korábbi együttlétekre, a közös élményekre, a tulajdonos és a bejegyző egyéniségére. Magyarországon (a magyar nyelvű emlékkönyvekben) az ilyenfajta bensőségesség a 18–19. század fordulóján észlelhető.

A változás nemcsak a hazai társasági élet újfajta formáinak köszönhető, hanem annak is, hogy a jelzett időszakban a franciás műveltségisményt egy széles körű német nyelvtanulási mozgalom váltja fel, és ez nemcsak politikai kényszerből történik. Fáy

¹²⁰ BURIÁN Pál emlékkönyve. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, P-50.

András és Kazinczy egybehangzó emlékei nyomán a tömeges német nyelvtanulás a 18. század végén indul meg: „1800 körül még ritka volt az országban, ki magyar létére némi tökélyvel bírta volna csak a német nyelvet is – írja Fáy András –, s a helvet hitvallásuak között még ritkább. Mind a két nemnél, különösen a szépnél, mintegy műveltségi mérfoknak tartatott annak tudása; s tarkázta is ez utóbbi – hogy műveltséget bizonyítson – a magyart szintoly sűrűen német szavakkal, mint a férfinem a latinokkal.”¹²¹ Ezt az állapotot tükrözik a 18. század végi női emlékkönyvek, melyekben nem egy helyen lelhetők bizonytalan kézvonásokkal, szabálytalan betűkkel, magyaros írásmóddal írt, de német nyelvű sorok. Ez magyarázza azt a jelenséget is, hogy Fáy András emlékkönyvében Fáy József például háromszor, három különböző időpontban, négy nyelven írja be szövegeit, franciául, németül, latinul és magyarul.

2. Az „aranyközép” albuma: Fáy András társasági könyve

Katona Tünde a weimari gyűjtemény magyar bejegyzőit vizsgáló disszertációjának albumpoétikai fejezetében Lilienthal nyomán hívja fel a figyelmet arra, hogy az előre bekötött albumokban íratlan (de az is előfordult, hogy az emlékkönyv elején a tulajdonos által beírt) etikett szabályozta a bejegyzés sorrendjét. Az emlékkönyvek első lapjai az előkelő személyeknek: nemes, tudós rangot viselő egyéneknek volt fenntartva (akárcsak a *silvae* típusú alkalmi verseket tartalmazó kötetekben), az album végén pedig a közeli barátok jegyezték be soraikat (szintén az alkalmi versek kötetbe szerkesztésének elveire emlékeztetően). Az ilyenfajta elrendezés, emellett pedig a bejegyzett szöveg jellege, az emléklap felépítése (tartalmaz-e minden elemet – jelmonda-

¹²¹ FÁY András: *Sáros-Patak 1794 tájban*. II. rész. Nefelejts, 1859. 29. sz. okt. 16. 335–336. L. Függelék I.

tot, ajánlást stb.), a bejegyzett szöveg stílusa, sőt a kézírásra fordított gond is, a tulajdonos és a bejegyző közötti kapcsolatra derít fényt.¹²² Az emlékkönyveknek ez a néma jelrendszere megváltozik a 19. század első harmadában, amikor az előre bekötött albumok helyett az utólag kötetbe rendezett *emléklap* válik divatosszá. A kész albumok esetében a tulajdonos annyiban szervezhette meg a saját kötetét, amennyiben megválaszthatta a bejegyzésre érdemesnek tartott egyéneket. Ezekben a könyvekben a bejegyzők státusa és a bejegyzések minősége portrét formált az album birtokosáról is, de elsősorban a bejegyzőnek nyílt alkalma önarcképfarmálásra. Az emléklap nagyobb szabadságot engedett az anyag elrendezésében, megszerkesztésében, a kötet tehát variálhatóbbá vált. Az album birtokosa e variálhatóság által jellemezte önmagát, a hozzá írt szövegeknek és bejegyzőknek rangsorolásával.

Fáy András első emlékkönyve, *A Barátság Örök Oszlopa* bekötött album volt. Az első lapra nyitányként a következő versszakot írta: „Fundamentom egy kő / Melyhez hogy ha több jó / Az oszlop nagyra nő / Ha nem lesz heverő/ az építő.” Az album előre bekötött állapotát bizonyítja, hogy a bejegyzők reflektálnak Fáy kezdősoraira. Jakabfalvy, az első bejegyző például a vers motívumaira építi szövegét: „Két esztendeje már Edes Andrisom, mióta barátságunk Örök Oszlopa rakosgatásában a' leg készebb / szorgalommal foglalatoskodik Lelkünk...”

A második emlékkönyv ezzel szemben emléklapokból utólag összefűzött album. „Itt küldöm az emlékkönyvi levelkét, forró köszönetemmel a megtiszteltetésért. Taubner most Párizsba utazott... Mihelyt megjő, azonnal átadom neki a számára küldött lapot...” – írja Székács József a könyv 14. lapján, 1840-ben. Taubner Székács által említett szövege azonban hiányzik az emlékkönyvből: vagy el sem küldte, vagy Fáy nem vette fel a lapot az albumba. A kötet felépítése, a bejegyzők, a bejegyzések és az üres lapok oldal- és sorszám szerinti elhelyezkedése ugyanis egy szimmetrikusra tervezett kötet sajátosságait mutatják.

¹²² KATONA 1996.

Az emlékkönyvet Fáy 1831-ben nyitja meg. Dátum szerinti első bejegyzője Stettner György, 1831. október 29-én. 1831. december 15-ig, amíg az Akadémia Fáy-t is tiszteleti tagjául nem választja, két bejegyzés található még albumában, Bajzáé 1831. nov. 16-án, Bártfayé pedig nov. 18-án. A további dátumok az Akadémia tavaszi (márciusi) vagy őszi (szeptemberi) közgyűléseinek időpontja körül csoportosulnak, ilyenkor a vidéki tagok is felutaztak Pestre, s Fáy általában társas esteket rendezett számukra.

A bejegyzők közül szinte mindannyian (Csoma Borbála, Szent Pétery ezüstműves, Egressy Etel, Takáts Éva, Ferenczy István kivételével) akadémiai, sokan Kisfaludy Társaság-beli tagok. Fáyhoz azonban sokan közülük mint a *nemzet* képviselőjéhez fordulnak. Fáy András maga is ilyen szerepet szánt önmagának. Nem csak irodalmár akar lenni, nem is csak politikus vagy közéleti tekintély, hanem a nemzet egészét – minden társadalmi, művelődési és szociális rétegét reprezentáló, tevékenységében univerzális egyéniség. Úgy képzelte el saját szerepét, mint ahogyan *A Bélteki házban* megkomponálta az ideális nemzeti egység eszméjét. Ez az ideál az emlékkötet megszerkesztésében is tükröződik. A kötet elején és végén, látszólag bármiféle csoportosítás nélkül sorakoznak a ma már kevésbé előkelőnek tűnő nevek. Az albumot Székely Imrének egy kottarészlete nyitja meg, majd a Miatyánk szövegének miniatűrízált, ovális keretbe foglalt szövegei következnek, ezután pedig sorrendben, az oldalszám jelölésével a következő bejegyzők:

1. old.: rézmetszet
2. SZÉKELY Imre kottája
3. Miatyánk szövegei
[üres lapok]
11. GEBHARD Ferencz, Pest, 1841. augusztus 31.
12. KISS Károly, Pest, 1832. március 8.
13. SZTROKAY Antal, Pest, 1832. márc. 10.
14. SZÉKÁCS József, Pest, 1840. aug. 1.
15. BÁRTFAY László, Pest, 1831. november 18.
16. STETTNER György, Pest, 1831. október 29.
17. BAJZA József, 1831. november 16.
18. SZENT PÉTERY József pesti ezüstműves

19. VACHOTT Sándor, Pest, 1840. őszelő 2.
20. HORVÁT József Dr. Pest, 1832. márc. 10.
21. KOSSOVICH Károly
22. TAKÁTS Éva
23. GAAL József, Pest, 1841. szeptember 1.
24. SZILASY János professor, Szombathely, 1832. aug. 14.
25. GARAY, Pest, 1841. aug.
26. HORVÁTH Mihály
27. TARCZY Lajos pápai főiskolai tanár, Pest, 1841. nyárutó 31.
28. SZÉKELY József, 1852. szept. 12.
29. PÓLYA D. Pest, 1839. máj. 1.
30. A. BALOGH Pál, Pest, 1832. jan. 3.
[üres lap]
32. SZEMERE Pál, Pest, 1832. márc. 10.
33. BERSENYI Dániel, Pest, 1832. márc. 10.
CSOMA Borbála, KIS János, SZTROKAY Antal előtt
34. KARACS Ferentz rézmetsző
35. KÖLCSEY Ferencz, Pest, 1832. szept. 1.
36. FOGARASI János
37. EGRESSY Etel, 1844.
38. HETÉNYI János, Pest, 1841. aug. 29.
39. ZSOLDOS Ignác, Pest, 1841. szept. 6.
41. SZALAY Imre
44. KÁLLAY, 1834. máj. 17.
45. TÓTH Lőrinc, 1840. szeptember 4.
46. KIS János, T. Sz. jelenlétében
47. SZLEMENICS Pál, Pest, 1841. aug. 31.
48. DEÁK Ferencz, Pest, 1842. jan. 2.
49. SZEDER Fábán
50. HORVÁT Endre
53. VÖRÖSMARTY
54. BITNICZ Lajos
55. Dr. SZÉKÁCS József, Pest, 1840. aug. 1.
56. SCHEDIUS Lajos, Pest, 1841. szeptember 2.
57. PÉCZELY József, Pest, 1840. aug. 31.
58. FÁBIÁN Gábor, Pest, 1841. aug. 31.
59. GUZMICS Iszidor

60. ERDÉLYI János, Pest, 1840. szept. 2.
61. NAGY Ignác, Budapest, 1840. júl. 31.
62. SZIGLIGETI, Pest, 1840. szept. 10.
63. CZUCZOR Gergely
64. FERENCZY József, Budapest, 1834. szept. 20.
65. FERENCZY István
66. THAISZ András, Pest, 1832. márc. 8.

A bejegyzők *foglalkozását* tekintve az derül ki, hogy az első tíz személy mindegyike más-más hivatás és irodalmi-társadalmi státus képviselője, és mindannyian közvetlenül, név szerinti megszólítással fordulnak az albumtulajdonoshoz. Gebhard Ferenc orvos különös érdemnek érzi, hogy „az egész Hónban igen tisztelt Fáy András Úr Emlékkönyvében” nevének is jutott hely. Pedig Fáy nem viseltetett iránta túlságosan mély rokonszenvvel. Élete végén írt önéletrajzi jegyzeteiben azt állítja, hogy Gebhardot, Horvát Józsefet és Pergert Döbrentei vitte be az Akadémiába a balszárny, Vörösmarty, Bajza, Toldy, Fáy elleni erősítésként, de velük *„semmit sem nyert az akadémia”*.¹²³

Gebhardon kívül még három orvos szerepel az emlékkönyvben, Almási Balogh Pál, Horvát József és dr. Pólya, mindhárman Fáy személyes barátai, de egyikük sem közvetlenül neki címzett szöveget ír az emléklapra. Horvát József az *Árpádiászból* másol be egy mondatot (*„Nemzeti boldoglét idegen, hol távol az egység”*), Pólya doktor a magyar karaktert jellemzi, közvetetten Fáy vendéglátó házára célozva, de név szerint nem említve őt (*„Magának éhezni, mást jól tartani – magyar szivesség”*), Almási Balogh Pál pedig erkölcsi szentenciát fogalmaz meg a férfitermészet állhatatosságáról (*„Az erős és tántoríthatatlan lélek bélyegzi a férfit; a szeszély és változékonyság csak az asszonyok tulajdoni”*).

Az albumnyitó bejegyzés érdekessége az is, hogy Gebhardot, noha még 1831. november 17-én az Akadémia tagja lett, Fáy – sok más akadémikussal ellentétben – tíz évig nem kéri fel emlék-

¹²³ FÁY András visszaemlékezései az MTA Kézirattárában, Badics másolatában. Fáy eredeti kézírata nincs meg. Részleteit Badics átdolgozva és megszerkesztve megjelentette a Vasárnapi Ujság 1886-os évfolyamában (38–39. sz.), Vö.: Függelék VII.

sorok írására. Pedig Gebhardnak nemzeti érdemei is vannak: nemcsak a himlőoltást vezetteti be országosan, hanem 1824-ben tanári székhelyi beszédét, Magyarországon először, magyarul tartja meg az orvosi karon. Fáy emlékkönyvébe azonban majd csak 1841-ben jegyzi be szövegét, miután egy évvel korábban orvosi és tanári tevékenysége elismerésül nemességet nyert.¹²⁴

A második bejegyző, Kiss Károly, a budai Császárfürdő tulajdonosa, nemes, katona és író, a pesti Kisfaludy-kör tagjaként jelennek meg írásai az Aurorában.¹²⁵ Ő is közvetlen megszólítással fordul Fáyhoz: „*Barátságunk fennmaradását szívéből ohatja [!]...*” Sorrendben a harmadik a keresett pesti ügyvéd és országos híru jogtudós, a Kazinczy egykori pesti köréhez is hozzátartozó¹²⁶ Sztrokay Antal, aki egy nappal azután jegyzi be emléksorait az albumba, hogy az Akadémia 1832. március 9-én tagjai közé választotta. A negyedik helyen az albumban Székács József evangélikus szuperintendens, a katolikusok által is szívesen hallgatott hitszónok 1840-ben keltezett levele áll (Fáy neki írja majd meg 1859-ben második önéletrajzi levelét. Az első Szemerének küldte el 1839-ben).¹²⁷ Az ötödik, Bártfay László, Károlyi György titkára és a pesti írói kör számára szalont fenntartó házigazda, utána Stettner és Bajza következik, majd Szent Pétery ötvösmester és a bejegyzés időpontjában még kezdő költőnek számító Vachott Sándor, aki az Akadémiának is csak három évvel a bejegyzés után, 1843-ban lesz tagja.

Horvát József (orvos) és Kossovich Károly (ügyvéd) után Takáts Éva, a nőírók körüli viták elindítója szerepel az albumban. Takáts Éva (Karacs Ferencné) társas kapcsolatok révén is közel áll Fáyhoz (Karacsék állandó vendégei a Fáy-ünnepségeknek, s

¹²⁴ SZINNYEI III. 1070.

¹²⁵ SZINNYEI VI. 352–358.

¹²⁶ „Strokaimról azt írhatom – tudósítja Vitkovics Mihály Kazinczyt 1810. július 13-án –, hogy sörényebb Magyar Író, és jobb szívű Embert nem kívánhatni. A Triás már kitette rá a Czélt, 's a jövő Terminuson Triásodat Quadriásodá teszi. Forróan tisztel és tsókol Tégedet, mint leendő Présessét.” KAZ. LEV. VIII. 12.

¹²⁷ Fáy András önéletrajza. Levél Székács Józsefhez, Pest, 1859. máj. 20. Fővárosi Lapok 1873. febr. 27. 48. sz. 205.

Fáy is gyakran részt vesz a szomszédságban lakó család irodalmi estjein¹²⁸), érdekes azonban, hogy a Csapó családból, amellyel Fáy szintén jó barátságban áll,¹²⁹ senki nincs jelen az emlékkönyvben. Fáy a következő, az ötvenes évek közepén megnyitott albumában is csak színésznőktől és egyetlen költőnőtől (Majthényi Flórától) kér emléklapot.

Az album középpontja a 33. lapon elhelyezkedő Berzsenyi-bejegyzés. Közvetlenül előtte áll Szemere Pál szövege, mögötte, a 34. lapon Karacs Ferencé, a 35. oldalon pedig Kölcseyé. A legközvetlenebb barátok és a legtekintélyesebb költők ilyen csoportosítása arra vall, hogy az emlékkönyvnek ez a néhány lap a legelőkelőbb helye. Fáy visszaemlékezéseiben is ezekre a legbűszkébb: „Berzsenyi Daniel, maga literaturai korának ritka tüneménye, s még ma is ragyogó csillag egünkön, oly egyszerű, igénytelen férfiú volt, kiről, csak Kölcseynek adott feleletéből sejthetni, hogy tartott valamit általánosan magasztalt költeményeiről... Igen jellemző, fesztelen és őszinte egyszerűségére nézve az, mit Szemere Pál, Kis János és én ünszolásainkra, 1832-ben emlékkönyvembe följegyzett: »Hirtelenében nem jut egyéb eszembe, mint nevem Berzsenyi Dániel.«”¹³⁰

Ugyanennek az emlékezéssorozatnak a következő fejezetében említi Fáy Szemere Pál és Kölcsey bejegyzését és azt a barátságot, amely hármójuk között fennállt: „– Az emlékkönyvi bejegyzések, érdekesek akkor, ha egyszersmind jellemzők. Ilyenek némiképen Kölcseynek és Szemerének, emlékkönyvembe tett bejegyzéseik. – Kölcsey e szavakat írta: »Kövesd a korszellemet, vagy vezesd; de elébe magadat ne told.« Szemere ezt: »Sorsában megnyugodt szívnek sok a kevés, de legtöbb is kevés annak, ki többre vágy.« – Mily lelkes irodalmi hármas fűhere vala ez! És a fűherének – már csak egy levélkéje leng közöttünk.”¹³¹

¹²⁸ Karacs Teréz emlékezései. SÁFRÁN 1963.

¹²⁹ VACHOTT Sándorné [1887, 1889]. Fáy András a Csapó gyermekek keresztapja is volt. BADICS 1890. 612.

¹³⁰ FÁY András: *Irodalmi tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával és kegyelettel!* Szikszói Enyhlapok, szerk. Császár Ferenc. Pest, 1853. 76–83. Vö.: Függelék VI.

¹³¹ Vö.: Függelék VI.

Az idézett részletek arra is utalnak, hogy a korabeli irodalmi folyamatok súlypontját Fáy nem a Vörösmarty–Bajza–Toldy-hármasban látta. Toldy Ferenc neve például Fáy emlékkönyveiben nem fordul elő, és emlékirataiban is csak egy-két helyen említi, Sédel néven. Bajza jelen van az albumban, sőt dátum szerint a legelsőik között kerül be, de nem kiemelt helyen a beszerkesztett kötetben. Fáy magatartásáról az 1830-as évek elejének vitáiban volt már szó: Kazinczy és Fáy, írja Bajza Toldynak 1830. május 18-án, „mint valami gyáva vén asszonyok titkon örülnek, hogy Döbrenteit zúzzuk...”¹³² vagyis Fáy Bajzáék mellé áll ugyan, de a nyílt vitától idegenkedik mind a Conversations-perben, mind a későbbi Aurora-vitában. Feltételezhető, hogy Bajza erre a túlzottan óvatosságnak tűnő magatartásra célozhatott, amikor ezt írta az emlékkönyvbe: „Egészen hallgatni vétkesebb, mint nem egészen jól szólni ott, hol az igazság ügye van a kérdésben.”

Fáy pártatlanságát vagy finom pártoskodását nemcsak a Bajza-megfigyelés támasztja alá, hanem az a tény is, hogy miután 1831 őszén Bajzával és Stettnerrel – az egyik párttal – írat albumába, a következő év tavaszán, az Akadémia március 9-i ülése körüli napokban a másik félt, Thaisz Andrást és Szemere Pált is felszólítja ugyanerre. Thaisz bejegyzése („*A józan ész s tiszta lelki ismertet, legjobb politica*”) az album legutolsó helyére kerül. Ez a tény azonban, az album szerkezetét tekintve nem értékelő gesztus, inkább összegzése, hangsúlyozása annak az állást nem foglaló, kívülmaradó magatartásformának, amelyet Fáy nemcsak egész életében elvként igyekezett megvalósítani, hanem amely 1852-ben, az album utolsó bejegyzésének, így valószínűleg a könyv lezárásának, bekötetésének évében a hazai közvélemény felé is aktuálisnak mutatkozott.

Az utólag összefűzött emléklapoknál, hacsak tulajdonosuk nem tervez utólagos illusztrációkat kötetébe ragasztani, általában már nincsenek üresen hagyott oldalak, mint az előre elkészített albumoknál, ahol a bejegyzők választásától függően alakult a betöltött és kihagyott lapok aránya. Fáynál mégis több üres oldal található a kötetben. Az album összesen 75 lapot tartalmaz, ebből

¹³² BAJZA–TOLDY LEV. Bajza Toldynak, Pest, 1830. máj. 18. 496.

66 lapnyi a bejegyzéseket tartalmazó tömb, és ezeken a lapokon összesen 50 bejegyző szerepel, némelyikük két oldalra vagy lapra terjedő szöveggel. Az első oldal rézkarc, a második Székely Imre kottája, a harmadik pedig a Miatyánk szövegének miniatűrje. Ez a három oldal az album művészeteket (is) egyesítő nyitánya (a Székely által leírt hangjegyek szintén nyitányszerű dallamot rögzítenek). Ezután a 4–11. lapok üresek. A bejegyzések sorozata a 11. lapon kezdődik, és sorszám szerint halad a 30. oldalig, ahol a Szemere-, Berzsényi-, Karacs-, Kölcsey-szövegeket megelőzően szintén egy üres lap található, mintha Fáy így is elkülönítette volna a legértékesebb tömböt a többitől. A bejegyzések a 66. oldalig tartanak, ahonnan kezdve kutyákat, szarvasmarhanyáját, szarvasokat ábrázoló rézkarcokkal fejeződik be a kötet.

Ha az üres oldalakat is magában foglaló kötetszerkezetet tekintjük, akkor kétféle szerkesztési elv figyelhető meg az albumban, egy lapszám és egy bejegyzési sorszám szerinti. A lapszám szerinti középpontban (33.) a már említett módon Berzsényi mondata található, míg az ötven személy sorszámának középpontjában Kölcseyé, akinek bejegyzése a 24. vagy 25. szöveg a kötetben (attól függően, hogy a Berzsényi-kézírást tartalmazó 33. lapon lévő szövegeket külön-külön vagy egyben számítjuk-e). Kölcsey bejegyzését Vörösmartyétól 13 szöveg választja el (a 38. bejegyzés az 53. oldalon), éppúgy, ahogy Berzsényit is 13 hellyel később követi Kis János. A két utóbbi oldal egyben társas lap, mindkettő ugyanazon a napon keltezve, és Kis János lapján is Berzsényi-szöveg áll, csak itt a szuperintendens kézírásával.

Mindezek mellett érvényes marad az album megszólítás szerinti szerkezete. A Kölcsey utáni bejegyzésekben Fáy Andrást egy-két kivétellel már nem mint barátot, hanem mint hazafit, a nemzeti és művelődési ügyekben fáradozó reformert vagy mint pártfogót, mestert, közéleti egyéniséget értékelik az emléklapok írói. Vörösmarty, akinek barátságára Fáy annyiszor utal emlékirataiban, ezeknek a bejegyzéseknek kerül a legelőkelőbb helyére. A saját szerepköreiből eredő szerkesztési elv érvényességét igazolja az az eljárás, hogy Fáy András például Székács Józsefnek az együtt megküldött, egy napon keltezett kísérlőlevelét és emléklapját szétválasztja, és a közvetlenül őt megszólító levelet az emlékkönyv első felébe, a személyes hangú bejegyzések közé iktatja be, a ma-

gyar színházról szóló epigrammáját pedig az albumnak a haza ügyeire vonatkozó bejegyzései közé, 55. oldalként fűzi a kötetbe.

A bejegyzők a Fáyhoz való viszonyulásukban jellemzik önmagukat: gyakran érezhető, hogy nemcsak retorikáról van szó, amikor megtiszteltetésnek érzik a gyűjteményben való részvételt, és nem is magánemlékkönyvnek tekintik az albumot. Fáy emlékkönyvének, minthogy tulajdonosa nemcsak irodalmi, hanem a tudomány és a közélet minden területén elismert egyéniségnek számított, a Pantheon-szerepe is fontos volt a bejegyzők számára, mert itt a korszak legjobbjaival egyenrangúként kerülhettek egyazon gyűjteménybe. Ezért általában olyan szöveggel léptek e kötetbe, amely elveiket, személyiségüket a leginkább tükrözte. Talán ebből eredően nincs aláíratlan vagy monogramos bejegyzés a kötetben. Mindenki a teljes nevét írja be. Egyesek (Stettner György, Takáts Éva) születési adataikat, mások (Gebhard Ferenc *orvos tudor és K. egyetemi tanár*, Szent Pétery József *pesti ezüstműves* stb.) foglalkozásukat is feltüntetik. Fáy ezekből az önjellemzésekből szerkeszt albumában egyetlen nagy mozaikos önarcképet, szimmetrikusan elrendezve a barátnak, a hazafinak és a kettő közé ékelve az írónak a szerepkörét.

3. Az országgyűlési emlékkönyv

Fáy András időrendben harmadik emlékkönyve az az országgyűlési album, melyet 1836-ban Pozsonyban, Pest megyei követként nyitott meg, és zárt is le. Lapjain egyetlen szöveg sem található, kivétel nélkül nevek és postacímek sorakoznak benne. Hogy Pozsonyban is szokásos volt emléksorokat kérni, azt a szintén ott tartózkodó Molnár Antal már említett albuma bizonyítja. Ő Fáyval ellentétben nem kezd új kötetet az országgyűlésen, hanem az 1829-ben megnyitott diákkori albumát viszi magával. Később ugyanez a könyv a szabadságharcban is nála volt, mint azt Csomortányi Lajos, a Lehel huszárezred századosának 1848-as, a 10. honvéd huszárezred orvosának 1849-es vagy az aszalósi honvédeknek szintén az 1849-es társas lapja mutatja. Ebbe az albumba írat

Molnár a követekkel, akik közül sokan csak a nevüket és címüket tüntették fel (közöttük Fáy András 1836. ápr. 28-án, az 54. lapon), de többen szöveget is írtak mellé. Kossuth Lajos 1836. április 14-én például a „Haza és Haladás” jelszót jegyezte neve fölé (21. lap).

Fáy dokumentálni akarja az országgyűlésen való részvételét, anélkül azonban, hogy az ott folyó vitákban és a jelenlévő személyek, pártok oldalán állást kellene foglalnia. A követekkel nem is került közelebbi kapcsolatba, erről számol be Vörösmartynak: „Alig várom, hogy az én kedves barátim körében, champagnerjeimet kóstolgathassuk, ’s nyilatkozhassunk víg tréfák közt úgy a’ mint érzünk. Én itt per te vagyok nagy részével a Táblánknak, forog köztünk a’ barát nevezet ’s kézzorítás; de a’ szív csak ugyan hidegen marad köztünk: non fit hoc verbis, non tam cito Marce fili! Egyébiránt panaszom nem lehet senki és semmi ellen. Bizony több szívesseget mutatnak irántam, mint reményltem; de érzem köröm nem ez”.¹³³ Ezért tűnt talán célszerűnek számára külön emlékkönyv megnyitása és kizárólag aláírások gyűjtése.

4. Az életmű örök oszlopa. Az utolsó emlékkönyv

1855-ben Fáy csaknem azonos szövegű leveleket küld szét az ország minden részébe, mellékelve emléklapjait, melyekre bejegyzéseket kér újabb albumába: „Kedves ajándokul fogna szolgálni öreg napjaimra nekem, birhatnom azon íróink kézvonásaikat, kik irodalmunk valamely ágában sikerrel fáradoztak...” – írja például Májer Istvánnak, vagy kissé más megfogalmazásban Egressynek: „Miután a hazai nevezetesebb írók és művészek eredeti kézvonásaikat nagyobbára már bírom: nagy örömömre fogna szolgálni birhatnom azokét is, kiket megnyerhetni még lehete szerencsém...”¹³⁴ Hasonló felkérést küld Lisznai Kálmánnak,

¹³³ Fáy András Vörösmartynak. Pozsony, 1835. dec. 10. BRISITS 1965. II. k. 83.

¹³⁴ Fáy levele Májer Istvánnak, 1855. szeptember. OSzK Levelestár; Egressy Gábornak, Pest, 1856. márc. 3-án, uo.

Gyulai Pálnak (ők ketten, úgy látszik, nem válaszoltak, mert bejegyzésük hiányzik az albumból), Mentovich Ferencnek, Szilágyi Sándornak, Arany Jánosnak, és feltehetően az albumban szereplő más bejegyzőknek, még a pestieknek is, mert Fáy az ötvenes években már közismerten keveset járt társaságba.

A 62 lapot tartalmazó albumban 33 bejegyző szerepel 50 oldalon (a bejegyzések terjedelme miatt, az előző kötettel ellentétben, gyakran a versókon is található szöveg). Ha az előző emlékkönyv 66 oldalas bejegyzéseket tartalmazó tömbjét tekintjük az 50 bejegyzővel és a 33. helyen Berzsenyivel, akkor akár a számmisztika gyanúja is felmerülhet a két albummal kapcsolatban. Ebben az utolsó emlékkönyvben a bejegyzések (Tompai Mihály soraival) a 15. oldalon indulnak, és üres lapok csak a kötet elején állnak, a belsejében nincsenek kihagyott helyek. A központosított szerkesztés nyomai itt is felismerhetők, bár Fáy ezúttal kevésbé pontosan tartja magát hozzá, mint az előző albumban. A bejegyzéseket tartalmazó tömb közepe táján, a 14. és 18. helyen Jókai és Laborfalvy Róza bejegyzése áll, Jókaitól pedig körülbelül egyenlő távolságra Arany János levele, illetve bejegyzése (Arany János, Mentovich Ferenc és Szilágyi Sándor leveleit és szövegeit, akárcsak az előző könyvben Székács József esetében, itt is egymástól elválasztva fűzi be).

Az emlékkönyvben nagy számmal szerepelnek a Nemzeti Színház tagjai, akik az előző emlékkönyvből szinte teljesen kimaradtak. Fáy ebben az időszakban nem jár színházba, miután az operabizottság 1852 körül visszautasította fia művének előadását. A sértett apa majd csak 1857-ben hajlandó újra a színházba lépni, amikor írói jubileuma alkalmából előadták egyik darabját, a *Régi pénzeket*. Két évvel korábban azonban még Egressy Gábort kéri idézett levelében, hogy a nevezett színészekről is gyűjtse be az emléklapokat. Így kerül be Szentpétery Zsigmond, Füredi Mihály, Lendvay Latkóczyné, Szigeti József, Benza Károly, Hollósy Kornélia és Egressy Gábor neve a könyvbe. Az utolsó lapon a színészek közül még Schodel Rozália szerepel. A kéziratnak azonban mind a dátumából, mind a szövegéből azt gyanítani, hogy eredetileg nem a kötetbe készült, és az emléklapra úgy ragasztotta rá valaki a kivágott papírdarabot – valószínűleg egy ajándékcsomagra szóló feliratot, mely azért is különös, mert ez az egyetlen

len eset az emlékkönyvekben, hogy Fáy András feleségéről is szó esik: „*Krisztus Urunk születése estvén 1840. Fáy Andrisnének Schodel Rozália.*”

Fáy András felkérései, akárcsak az előző emlékkönyvnél, most is egy panteonszerű gyűjteményben való részvételre vonatkoznak, de amelyben most már, főként a fiatal generáció esetében, nem annyira a személyes kapcsolat fog előtérben állni, inkább a tulajdonos életkora és múltja. A szövegeknek tehát – a felkértek ezt többnyire meg is értik – nem saját személyükről, hivatásukról, nem is közös célokról vagy a jövőt illető hazafias tervekről kell szólnia, hanem a pályát megfutott, a múltat még emlékeiben őrző egyéniség érdemeiről. A bejegyzések nagy részét tekintve ez az emlékkönyv a tulajdonosnak állított emléktábla, egy életmű „örök oszlopa”.

Az ötvenes évek elején Fáy Andrást úgy emlegetik, mint aki a negyvenes években megjelent politikai és közéleti munkái után¹³⁵ visszatért az irodalomhoz. A „visszatérés” olyan szempontból igaz, hogy Fáy ebben az időszakban ugyanazokat az irodalmi és közéleti témaköröket újítja fel, amelyek a reformkor idején népszerűeknek mutatkoztak: regényeket (*Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus*: 1855, *A Szutyogfalviak*: 1856), vígjátékokat, novellákat ír, aforizmaköteteket ad ki, és nevelési kérdéseken elmélkedik. Felélénkül levelezése a folyóiratok szerkesztőivel, Császár Ferencsel, Székáccsal, Pompéry Jánossal, Pesty Friggyessel, Eötvössel, Jókaiival, Vachott Sándornéval, Csengeryvel,¹³⁶ kéziratokat küld nekik, melyeket az ötvenes évek végétől egyre gyakrabban „az utolsó mű” jelzővel lát el.

Az évtized elején azonban, amikor Pesten szinte mindenki hiányzik a korábbi nagy írók közül, sokkal inkább tűnnek Fáy meg-

¹³⁵ *Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak.* Buda, 1839; *A Pestmegye párfogása alatt álló hazai első takarékpénztár szabályai.* Pest, 1840; *Javaslat egy Pesten állítandó református főiskola tárgyában.* Pest, 1840; *Kelet népe nyugaton.* Buda, 1841; *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban.* Pest, 1841; *Óramutató. Jókairalú hűfelleinek mutogatja.* Pest, 1842; *A jelenkorban megjelent összeállítások a hon legközelebbi teendői körül.* Pest, 1846; *Az életbiztosító intézet terve.* Pest, 1848.

¹³⁶ Vö.: OSzK Levelestár: Fáy András 50-es évekbeli levelei.

újult ambíciói irodalmi szervezkedésnek, mint egy életmű lezárásának. Erre vall az emlékkönyvben szereplő új és régi irodalmi nevek együttese: Tompa Mihály, Szemere Miklós, Arany, Menthovich, Bérczy Károly, Losonczy László, Balogh Zoltán, Berec Károly, akik egy induló irodalom jelenlévő, esetleg leendő nagyjainak számíthattak.

Az ötvenes évek elején az az irodalmi irányzat vált újra kedvelté, amelyet a reformkorban maga Fáy is előnyben részesített: az anekdotázó, történetező, a középnemesség világa iránt érdeklődő vonulat. A Bach-korszakban módosul a reformkori vita a vidék és a város között: míg a húszas és harmincas években tömegestől költöznek be a vidékiek Pestbudára, most a fordítottja zajlik, a vidékre való kivonulás válik célszerűvé, s ennek köszönhetően kerül előtérbe a nem városi életforma és ízlés (Jókai 1856-ban írja *A régi jó táblabírákat*, rehabilitálva a tíz évvel korábban még annyit gúnyolt vidéki-köznemesei intézményt). Fáy joggal érezhette a helyzetet a saját oldalán, de újabb irodalmi munkássága éppen e történeti érdeklődésnek köszönhetően vesztette el mégis aktualitását, élő befolyását az ötvenes évek irodalmára. 1853-ban, amikor a Szikszói Enyhlapokban közzéteszi a század első felének íróira vonatkozó emlékezések egy részét, Gyulai Pál örömmel üdvözli írását, de Fáy-t nem íróként, hanem *emlékezőként*, a régi korok még élő tanújaként emlegeti: „[Az irodalmi tarlóvirágok] rövid, kedélyes visszapillantás irodalmunk múltjába. Horváth Ádám, Kisfaludy Sándor, Vitkovics, Berzsenyi, Kazinczy és Kölcseyről veszünk néhány jellemvonást egyszerűen, igény nélkül odavetve. Mintha nagyapát hallanánk a kandallónál beszélni unokáinak a régi jó időkről, melyben élt, hatott, barátairól, kikről annyi szép emlékeket őrzött meg szívében. Bár minél többször hallhatnók, hogy legapróbb részletekig hű képét bírjuk azon kornak, mely nemcsak irodalmunkban, de nemzeti életünkben is egy új világ küszöbe. *Fáy és Szemere* – a még élő kortársak vannak hivatva, hogy föllevenítsék azon örök tiszteletreméltó férfiak emlékét s adatokat hagyjanak hátra az eljövendő irodalmi történetírónak...”¹³⁷ Így látják Fáy-t az emlékkönyv bejegyzői is:

¹³⁷ GYULAI Pál: *Szikszói Enyhlapok*. In: GYULAI 1961.

a régi nemzedék képviselőjének, tanúnak, egy „tettűs”, de lezárt pályával rendelkező egykori nagy egyéniségnek.

Az irodalmi sikerek újbóli elmaradása önvizsgálatra, pályájának végiggondolására készíti Fáy. Székács József 1859-ben a jóvátétel és igazságszolgáltatás igényével írja róla, hogy sohasem részesült érdemeinek megfelelő elismerésben, sőt maga sem óhajtott soha a kitüntetések. Fáy önéletrajzi levélben, önérzete-sen válaszol Székácsnak: meg tudja magát nyugtatni, élete és munkái nem tűntek el nyomtalanul.¹³⁸ Felismerve a kanonizáció folyamatában a *szempontok*, a perspektívák központi szerepét, a továbbiakban barátai, ismerősei – leendő méltatói – számára maga akarja a kulcsot megadni életművéhez: „Miként a táj, ferde látponthúl véve föl a festész által, sokat vesz bájaiból: ugy a fér-fű is jóformán kivetköztethetik lehető érdemeiből, ha kiforgatva körülményeiből, tévesztett szempontbúl ítéltetik meg. Vedd tehát kedves barátom, nyíltszívű nézeteimet, használhatókat neta-lán egykor azon esetben, ha valaki holtom után érdemesnek tar-taná emlékezni pályáimról s nem a kellő szempontból indúl-na ki.”

Fiktív értékelésekkel vitatkozva maga sorolja fel saját hibáit és érdemeit, most már egyetlen más szerepkörét sem emlegetve, csak az íróit. „...gátolt engemet az is, hogy a széppel és mulatta-tással mindenkor a *hasznost* kívántam párosítani, mi a szoros aesthesissel nem mindenkor fér össze... Valamint tehát nem kö-vetelem a remekséget és nagyszerűséget: ugy nem tartanám kel-lő szempontnak bírálóimnál azt, ha ezek egyedül haladott kor-szakok és azon írók remekeivel hasonlittatnának össze, kik már nekünk – régieknek – mintegy vállainkon hághattak magasabb-ra...”

Pályaértékelése során a *fejlődő irodalom* koncepciójában két-féle szempontrendszer egyesít. A művelődésterjesztés és az íz-lésformálás terén hasznosnak bizonyuló népszerűséget a struk-turálódó irodalom kezdeti fázisához köti, s így annak előkészítő-jeként értelmezi: „Hogy én azon korban (1807, a midőn jelentek meg 13 éves korombeli dolgozataim is) kezdtem írni és folytatni írói működéseimet, melyben még a nyelv és aesthetikai izlés ha-zánkban – ugy szólván – bölcsőkben feküdtek, sőt az utóbbi a kotzebuei lafontaini sat sentimentalismus (álérzelgés), lovagi és

kisérteties regények által nem kevésbé volt megvesztegetve; oly korban, melyben Kazinczyn kívül alig mutathatott más honi írónk jobb ösvényt; oly korban, melyben magyar nyelven csak olvastatni is némi érdem volt. Hogy olvastattam és kedvezően fogadtattam, bizonyították majdnem rögtön elkelt munkáim. Jól tudom, hogy a közönség efféle tetszése nem mindenkor kritériuma a jelességnek; de annak kimutatására nyom mégis valamit, hogy szerencsés valék némileg eleget tenni koromnak. Ifjúságomban sötétség borította a magyar irodalmat, és sötét éjjel több egy pislogó mécs, mint fényes nappal a lobogó fáklya.”

Az előkészítő szerep mellett azonban Fáy András az integrált irodalomnak sajátos, csak rá jellemző, és csak ilyen alapállásból elérhető eredményeket is tulajdonít: „...több nemben vagy épen gyeptörőnek mondathatom, vagy legalább olyannak, ki új eszmékkel, irányokkal gazdagítottam hazámat. Pedig úgy vélem, annak, ki először könnyű faderékkel szállott tengerre, szintugy megvan a maga érdeme, mint annak, ki később sorhajót épített.”

Végül az olvasócentrikus integrált irodalom előnyeit és hátrányait mérlegelve, annak helyszínhez, korhoz és ízlésvilághoz kötöttségét emeli ki, melynek nem esztétikai, hanem történeti és kontextuális megközelítésből nyilvánulnak meg értékei. „Többen, köztük Kölcsey, Kisfaludy Sándor, Bajza, sat. érdememül kívánták felróni, hogy műveim nyelvre, tárgyra, alkalmazásra: jellemzésre, zamatra és életre nézve kiválólag nemzetiek, magyarok. Ezért Majláth gróf is egyik munkájában ekként nyilatkozott: »Fáy's Werken sind mir unübersetzbar.« Ez okozá tán – csekély becsük mellett – azt, hogy műveim más irodalmak előtt nagyobbára ismeretlenek maradtak, noha a hazában elég kapósak valának.”

Minden irodalmi érv ellenére Fáy András mégis azzal látta leginkább igazolhatónak életművét, ha azt az elmúlt korszak szerves részeként, hatással és befolyással rendelkező tényezőjeként tudja felmutatni. Ezért amennyire ő tanúja és őrzője volt egy korszaknak, életmódnak és irodalomnak, éppen annyira voltak e korszak nagyjai hitelesítői az ő egykori pályájának. Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Széchenyi barátsága, az emlékkönyvekben őrzött bejegyzések és a folyóiratokban közzétett emlékezők az ő személyes értékeinek a tanúsítói voltak. Fáy önazonosításában nyert szerepük folytán ezért már semmiféle

súrlódásnak, nézeteltérésnek a nyomát nem volt szabad viselniük ezeknek az emlékeknek. A Szemerének írt 1839-es önéletrajzban még emlegethető volt az 1810 körüli Kazinczy-levelek feddő modora. A húsz évvel későbbi önéletrajz már elsimítja, és harmonikus, bensőséges kapcsolatba olvasztja fel az egykori ellentéteket: „Befejezésül még azt említem meg – írja életének összegzeként –, mi visszaemlékezéseimnek egyik főgyönyörét képezi, hogy gróf Széchenyi Istvántól és Kazinczy Ferentől kezdve, le egészen a legujabb kor politikai, irodalmi és társadalmi nobilitásáig, mindnyájának részint bizalmát és méltatását, részint benső barátságát voltam szerencsés bírhatni; miért is soha sem volt okom és alkalmam – mint nem lett volna kedvem és időm sem – polemikákba keveredni.”

Emlékirataiban törölte vagy átfogalmazta azokat az életrajzi tényeket, emlékeket és feljegyzéseket, amelyek a „józan közép-szer” és a konfliktusmentes viszonyrendszer helyenként ellentmondásos hátterére fényt deríthettek volna. Az író társakra való emlékezésekből, a Berzsenyi-bekezdésből kihagyja például azt a részt, ahol a Berzsenyi-féle klasszicizmussal szembeni idegenkedésről ír.¹³⁹ Úgy érzi, magyarázattal tartozik, amiért a *Conversations-lexikon* per után Döbrenteit kéri maga mellé színigazgatónak.¹⁴⁰ A Széchenyinek címzett 1834-es levélben¹⁴¹ azzal indokolja az igazgatóságról való lemondását, hogy Döbrenteivel nem lehet együttműködni, pedig ekkor már nagyban folynak a viták Széchenyi és a Pest megyei tisztviselők között a Nemzeti Színház körüli építkezésekről, és Fáy talán csak ebben akarta a lehető legkisebb szerepet vállalni. A Budapesti Szemlének írt tanulmányában kiigazítja a Nemzeti Színház körül Széchenyivel támadt konfliktus történetét is.¹⁴² Fáy volt ugyanis az, aki Széchenyi ter-

¹³⁸ FÁY András *önéletrajza*. Levél Székács Józsefhez. Pest, május 20. 1859. Fővárosi Lapok 1873. febr. 27. 48. sz. 205.

¹³⁹ Vö.: Függelék V.

¹⁴⁰ Vö.: BADICS 1890. 283.

¹⁴¹ Fáy levele Széchenyihez, 1834. nov. 19. Pesti Napló, 1873. 177. sz.

¹⁴² FÁY András: *Gróf Széchenyi István pestmegyei működése*. Budapesti Szemle, 1862. 15. k. XLVIII. és XLIX. füzet, 88–111.

veivel ellentétben megszerezte a színház számára a Grassalkovich-telket, de Széchenyi előtt Földváryra, az akkori Pest megyei alispánra hárította a felelősséget a Duna parti építkezés megghiúsítása miatt.

Fáy hallgat arról, hogy az Akadémia megalapításakor, 1825 őszén készített emlékiratában tiltakozik a nyelvművelő vagy tudós társaság felállítása ellen,¹⁴³ és Badicsnak azért is mentegetnie kell őt, hogy míg ugyanebben az elaborátumban az állatkínzásról vagy gyümölcsnemesítésről szóló szabályzat tervét hosszasan taglalja, nem említi a sürgető politikai, az újoncszedés, az adókivetés, a cenzúra körüli kérdéseket. Nincs szó önéletrajzában arról sem, hogy az 1832–36-os pozsonyi országgyűlésen az úrbéri törvény ellen beszél („Való, hogy Fáy a nemesség érdekeit mindig szívén hordta, de nem feledkezett meg soha a jobbágyok sorsáról sem, s mint igaz nemeshez illik, jóakaró pártfogójok, gyámoluk volt mindig; a maga jobbágyait pedig... még pénzbeli kölcsönökkel s adományokkal is segítette, bár jövedelmével magának is takarékoskodnia kellett” – kommentálja Badics Fáy magatartását¹⁴⁴), a forradalom alatti évek idején pedig annyit tudni róla, hogy Pest ostromát barátjának, Luczenbachernek (Érdy Jánosnak) a vidéki házában vészelte át.

A Fáy-recepció néhány tanulsága

Amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1886-ban a Fáy-centenáriumra pályázatot hirdet „*Fáy András életrajza s munkáinak kritikai méltatása*” címmel, egyszerre négy monográfia is készül: Badics Ferencé, Erdélyi Pálé, Findura Imréé és Koltai Virgilé. A pályamunkákat recenzeáló Váczy János finoman utal is rá, hogy talán mégsem Fáy lenne az a magyar író, akiről egyszerre négy műnek kellene megjelennie: „Fáy egyéniségét nem kerítették

¹⁴³ BADICS 1890. 249.

¹⁴⁴ Uo. 333.

hatalmukba a nagy szenvedélyek oly nemű convulsiói, a melyeknek kevés nagy ember életéből hiányzanak s épen azért biographjoknak feladata kétszeresen nehézzé válik.” Fáynak nincs életrajza, nincs egyénisége, az általa művelt műfajok, mondja Váczy, „nem tartoznak a nehezen érthetők közé”, az egyedüli nehézséget a hatalmas anyag rendezése okozhatja.¹⁴⁵ Fáy életrajza a korszak rajza, állítja Zichy Antal is 1873-as akadémiai emlékbeszédében: aki Fáy életét akarja megírni, „az hazánk újabbkori történetéhez fog”, vagyis Fáy maga a kor, a történelem, a nemzet, amelynek minden területén működött és hatott.

A Fáy-hagyaték felderítése azonban ennek ellenére nem volt könnyű feladat. Badics Ferenc az 1880-as években, monográfiájához gyűjtve az anyagot, a kéziratokat Fáy Gusztávnétól, a Ráday-tárból, Zichy Antal gyűjteményéből és a Nemzeti Múzeum Kézirattárából szedte össze, ezenkívül pedig élénk levelezést folytatott és sok adatot kapott Karacs Teréztől és Fáy Bélától¹⁴⁶. Badics arra panaszkodik, hogy Fáy utolsó jegyzetei, a régi magyar világról írt emlékezések „sokfelé szakadva, közintézetek és magánosok közt megoszolva” lelhetők fel, és közülük sok csaknem hozzáférhetetlen.¹⁴⁷ A kéziratok egy részét alaposan meg is csonkították: Fáy jegyzetkönyveiből, mint ez az OSzK Kézirattárában ma is látható (erről Badics is beszámol), kiállózott lapok hiányoznak. Fáy utólagos bejegyzése szerint sok mindent ő maga törölt irataiból, de nem dönthető el, hogy mennyi része volt ebben a hagyatékot kezelő örökösöknek. Az Oct. H. 655. jelzetű, és a katalógus szerint a 18–19. század fordulójáról származó jegyzetkönyvének elején például ez a saját kezű bejegyzés áll: *„Ebben sok pletyka foglaltatik, miket másoktól hallottam. Némellyek tán rágalmak, mint többet kitöröltem...”* A könyvben azonban összesen néhány lap maradt, veszélytelen szövegrészekkel. Ugyanígy hiányos az 1831–1843-ból származó jegyzetanyag (Oct. H. 1010), melyből egy-egy megkezdett történetnek a folytatásai hiányzanak.

¹⁴⁵ VÁCZY 1891.

¹⁴⁶ Fáy András unokaöccse, a negyvenes évek elejétől nagybátyja házában lakott. BADICS 1890. 609.

¹⁴⁷ Uo. 661.

Badics azonban még így is jóval több kéziratot látott, mint amennyi ma az OSzK Kézirattárában a Fáy-hagyatékként címzett csomóban megtalálható. Az MTA Kézirattárában őrzött Badics-dossziékban sok olyan anyag másolata megvan, amelynek a OSzK-beli kötegben csak részletei olvashatók (ilyen például a *Függelékben* is megtalálható *Restauratiók* című szöveg, vagy a *Régi magyar lakomák* egyes bekezdései).

Hogy Fáy halála után valójában mi történt irataival és könyvtárával, azt Fáy Gusztávné írja le részletesen a kéziratokat kérő és számon kérő Badics Ferencnek. Az MTA Kézirattárában 16 levelet őriznek az anyagilag csődbe jutott özvegytől, aki azt remélte, hogy miután licitációra került birtokait – még a gombai kúriát is – elveszítette, talán apósa kézíratainak értékesítéséből tudja rendezni pénzügyeit. Ehhez remélt segítséget Badics Ferencről, és készségesen rendelkezésére bocsátotta a nála lévő hagyatékot. Mint kiderült azonban, ez csak töredéke volt a teljes anyagnak. Egy része még a gombai kúria ládáiban volt, más részét pedig Zichy Antal gróf vette magához. Mint a levelekből kiderül, Badics talán mégsem egészen mondott igazat, amikor azt írta, hogy a Nemzeti Múzeumban már megcsonkítva találta a kéziratokat, mert nagy részük elsőként éppen az ő kezében járt. 1886. március 16-án azt kérdezi például Fáy Gusztávné Badicstől, megvan-e a nála lévő anyagban Fáy országgyűlési emlékkönyve, mert Zichy megvennie 100 forintért, s neki nagy szüksége van a pénzre. Egy korábbi levelében (1886. márc. 3.) megint pénzügyekről szólva, az özvegy az Akadémia ellen lázadozik, amely nem akar fizetni a kért dokumentumokért: „...ha az academia csiga lassúsággal akarja meg venni óda *adjuk* [kiem. H. F. K.] a muzeomnak, a ki a többit is meg vette, s a ki mindjárt fizet, – nekem szükségem van a pénzre azért a mellyik hamarabb fizet – szükség törvényt bont”. Badics Ferenc tehát pontosan ismerte az anyagot, és az eladási ügyletek lebonyolításában is tanáccsal látta el az özvegyet.

Fáyné egyéb hasznót is remélt a hagyaték rendezésétől. 1885. december 26-án „nevezetes emberek” leveleit kéri vissza Badicstől, mert a lapok jól fizetnének, de szüksége van – írja – a cigány grammatikára is, „mit szegény Ipam csinált, s egy cigány köszöntő[re] mit Szilasy Kóróna ör számára írt szegény Ipam”. „Evvel nekem

nagy tervem van – magyarázza – Josef Herczegnél, – neki ajándékozom, s még meg teszi tudom, hogy a Disz[?]Dámaságot meg kapom.”

Egyes Kazinczy-levelek azonban így sem kerültek elő, Badics hiába nyomoztatott az özvegygel. Mint tudjuk, ezek majd csak évtizedekkel később, a Zádor-hagyatékából váltak ismeretessé, míg Fáy Kazinczyhoz írt levelei, illetve a Kölcseyvel folytatott levelezése azóta sincs meg.

Az OSzK-ban ma megtalálható viszonylag sovány iratcsomó csak töredéke annak az anyagnak, ami Zichy grófhhoz a Fáy-könyvtárral együtt került. Ennek egész történetét Fáy Gusztávné egy hosszú, keltezetlen levélben mondja el Badics Ferencnek. Fáyné, anyagi csődjének megelőzésére gondnokának, kurátorának fogadta meg Zichy Antal grófot, akit később Széchenyi-kutatóként az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagságába választott, és aki nek Fáy András életében is adott át kéziratokat, de csak a nyomtatásra szántakat. Zichy azonnali segélyként 3000 forintot juttatott Fáynénak, s miután az nem tudta visszafizetni, az adósság fejében vette magához Fáy András könyvtárát az iratokkal együtt. Zichy az özvegy kezét is megkérte, de az nyilván vonakodott, s így a gróf, állítólag bosszúból, tönkretette őt anyagilag. Viszonyuk azonban nem szakadt meg, mert Fáyné a történet további menetében is úgy emlegeti, hogy sokat beszélgetnek, és Zichy legszemélyesebb magánügyeiről is tárgyalnak. A Badicsnak szóló hosszú levelet részleteiben, betűhíven közlöm:

„[...] Több érdekest nem találtunk, amit érdemesnek találnék el küldeni, de az iratokat ki poroltuk s a mennyire lehetet rendeztük. S ha ismét szerencsénk lesz – s ha kegyes lesz ön által nézni, hogy ha lenne még benne az értékesíthetőkhez csatolandó. – A leg nagyobb hála köszönettel veszem azon szíves ajánlatot, hogy ön, oly szíves lessz fel vállalni s el értékesíteni, a mi arra való, azt egészen az ön belátására bízom, ha meg engedi? – Mert az csak úgy lesz jó a mint ön jónak látja. – A mi a Muzeomba való dolgokat illeti, azt én nem adtam el, nem is tudtam, mikor el lett adva, s nekem talán, nem is jutot volna soha eszembe el adni. – én oly nagy becsben s pietásban tartottam mind ezeket – ha az én kezem között marad vagy ismét hozzám kerültek volna vissza Zichitől, – nálam soha egy papír szelet sem veszet volna el. Zichi

keze alatt olyanná vált a könyvtár mint a kit a sasok szét szednek. – Most már jobb is ha el adom, mit még össze bengéztem. – Mikor Zichy magának a könyvtárt egy kölcsön adott 3000 frtba le foglalta, egy banki törlesztésre adott, én már akkor a ház építéssel be voltam zavarva. – tulajdonkép én, ezt a kölcsönt, nem is kértem tőle, csak napamtól tudta, hogy kel. – ezt az egy gavalér sticklit tette életibe; – meg is adtam az árát – ezért is fogadtam el, kurátoromnak, – midőn fel ajálta magát, ezen ígéret kíséretében hogy ha kurátornak meg választatom, meg ment. – De ezen ígérete csak addig élt valamint minden ígérete, s biztatásai még a száján ki jött – vagy le írta. – gondolta, verje az a falba a fejit, a ki el hiszi. Ugy biztam benne mint másodig Istenben.

Még nagyra vettem – kómoly szemre hányásokat tettem magamnak, hogy egy ily nemes keblű embernek a kezemet többször meg tagadtam – akó mikor leg kétségbe eset helyzetbe jutottam, fel ajánja magát, meg mentésemre. – Pedig fájdalom! végre ki sült nem azért kívánta a gyeplőt a keziben venni, hogy meg mentsen, – hanem hogy bószut áljon rajtam a leg nyomorultabb kiadásba; – a mit egy jó hiszemű, ügyefogyot nőn, egy jelemtelen férfi el követhet. – Nem volt nekem egy parádés kurátorra szükségem, – nekem egy jó lelkű, – lelkiismeretes, s praktus emberre volt szükségem; – a ki becsületet s lelkiismeretet csinált volna abból, hogy egy tapasztalatlan, ügyefogyot nőt meg mentsen. –

Az egész tevékenysége abból állt, mint kurátor ha össze ültek tanácskozni, ő mint kurátor sürgette leg jobban a lititálását mindennek. – minden áron! – és ha kellett óda írskantotta a nevit Zichy Antal kurátor. – Ezt egy Hordár is meg tette volna, s még kevesebbel be érte volna. –

Nekem sok értékes tárgyait, butor darabjaim, képeim voltak: még csak felé sem jöt a lititációnak – egy haszontalan ügyvédje volt, a, mint meg esküt ellenség úgy lépet fel. – ezt maga hejet küldte. – ő meg ugyan akkor a Zsidonéjával érzelget a villájába. Ha jó lett volna hozzám, kéz alatt mindent meg vehetet volna külön értékesítve ez is egy szép kis összeget képviselt volna számomra.

Pénze volt, mert ugyan akkor, mikor minden áron, mindeneimet el szatároztatott – az ügyvédjével saját pénzét, hol a birtókom

volt, nem szégyelt, két falu népének 10 perczentes kamatra pénzt ki osztogatatni, köz botrányul, irtozatos meg ítelték érte. –

De Zichy olyan mint a strucz Madár, be huzza a fejét, s azt hiszi, senki sem látja mit tesz. – kértem annak idejibe, mikor észre vettem hogy nem jót akar hogy tegye le a kurátorságot, ha nem akar meg menteni, vagy nem tud, hadjon másnak meg menteni, meg tagadta; – bízott az utolsóig csak hogy törvényesen, – ki ne vehesem a keziből, a mire saját hitelezőim is unszoltak, mert sajnáltak. – Mikor osztán, az utolsó birtok is ki volt téve lititatoria, mikor már minden későn volt, – akkor a nyómorult a koldus bót, pénz helyet illy szavak kíséretében adta által. – tudja nagysád, én most világosan meg mondom én Gombát sem mentem meg, még belsőségeket sem, szóval semmit, azért már most gondoskodjon magáról, mert én rám ne támaszkodjon semmibe se, ércse meg jól, semmibe, tudja maga bolondot tett, mikor hozzám nem jött, most nem volna semmi baja; most már én Sárát vettem magamhoz, ő rolla gondoskodom, s többé el nem hagyom.

Kézelheti, kedves Tanár Úr, meg lepetésemet ennyi lelketlen jelemtelenség felett. – A család irtozatos volt, – azt hittem, meg örülök! – én gondoskodjam egy krajczár nélkül magamrol? De hogy?

[...]

Hogy a dologra térjek által, a könyvtár lefoglalása után, ami 21 darabb nagy le szegezet kisértliből állt, a mi le is volt pecsételve, saját kezűleg pakoltam mind be, építkezés előtt külön magazinba voltak vertheim lakat alatt – az új padláson, külön egy el rekesztet hejen, színte vertheim lakat zárta mikor Zichy a kezét rá tette, fel ment a padlásra, s minden kisértlire névjegyit tette, s be zárta, s kulcsot zsebre vágta. Hát a Fáy-házba hiba nem történt a könyvtárba. – Hanem, pár hórára rá egy napon egy ész ütötte, s miután az ő mindennapi eszének, sóha sincsen rendes taktussa – a minő ész a praktikúsák meg kíván. Volt neki akkor egy mindenható házmestere, ki egyszersmint szekretáriusa is volt. – Ilyen darab ember, többnyire szót körülte lenni, a melyiket Sára meg túri. – Ez az ember hát, be álitot négy darabb tóttal, a könyvekért, a Zichy házba hurczolni, de a kisértlik nagyon nehezek lévén, hát a mindenható házmester, fel bontotta, s kosarakba rakta mint a cselédek jelentették, nekem fájt halani is, szobaimba

sírtam hogy azt a mit én anyi gondal őriztem, – egy házmester, tótokkal turkál benne. – A Zichy udvaron ősztan le öntögették mint halottam, s fel horták ismét a padlásra; s a házmester gazdálkodott benne, arra elég kaputos volt – hogy meg tudta különböztetni a hasznost a haszontalantól – s mint később, több oldalról értésemre adták, a házmester, titokba, könyveket árult – bizonyosan a Fay könyvtarbol.

Mindenki az ő fel ügyelete alatt volt.

Később ez főbe is lőtte magát. Óly gazságokat követet el a mint halotam, s félt, hogy kisül. – De adig szolt volna Zichynek valaki ellene, nem hitte. Egy pár évre rá, eszibe jutot Zichynek a Fay könyvtárt a magáéba be olvasztani – s egy napon Elekhez a [?] elküld egy rakás irományokat, egynehány haszonvehetlen könyv kíséretében, ugy mint ajándékot a mit tulajdonkép nekem lett volna kötelessége az irományokat által adni – mert az a könyvtárral, vagy is könyvekkel együtt nem járt, mert a családi leveleket az Ipam szellemi termékeit még a csöd sem vette el – ugy azon az uton még szegén férjem óperáit is el vehette volna. – Hanem ő okos volt magára, ebbe is gondolta, ha Gusztinénak vissza küldöm, az nem épen buta asszon, s veszedelmes jó emlékező tehetsége van mindent nagyon számba tart, az röktön észre veszi, mik hibáznak, s számon kéri s követeli. – leg jobb a leg fiatalabbnak s tudatlanabbnak küldenni, ez még szerencsájének is tartja, s le kötelezem vele; biztos hogy így gondolkozott Zichy, annyira ismerem. – S ugy is történt, Elek nagy kegynek vette s ki tüntetésnek Zichitől, s a fíja nem is szolt nekem csak azért, figyelemből irántam, hogy az a mi az enyém volt nem nekem küldte Zichy, hanem neki; Elek, mint a ki nem üres fíjú, igen tehetséges, s ő minden közintézet iránt igen nagy kegyelettel van. s ha rajta álna, minden privát kincset oda tömne be – s így röktön el határozta, hogy az iratokat által kutatja, s a mi arra érdemes, a Muzeomnak fogja ajándékozni, hanem valaki fel eszelte, hogy pénzért adja el a Muzeomnak, s így, mint tudom, másra bízta, maga restelt pénzt érte venni – más által adatta el. hogy mennyit kapot nem tudom, irtam neki, s ha a levél meg jön, meg irom Tanár urnak. – Én csak magam a leveleket adtam el, szükségem volt nagy. –

Zichy pénzt nem adott, hanem a leveleket, hogy mind ide ata e?, nem tudom, mi nála volt gondolom, a mi neki nem kellett.

Elek egy napon hozta el hozzám egy csomo levelet, azt mondva, ezt neked küldi Toni bácsi, hogy ha pénz kel, hát ad el a Muzéomnak, majd ő szól Fraknoival. – Ezek hát így történtek – én ezentul nem adtam el senkinek sem ingyen, sem pénzért egy darabot sem. – A Muzéom 100. frt. adott nekem a levelekért.

Zichivel a minap találkoztam, s avval támadt meg hogy hogy tehettem olyant? s minek adtam Tot Lőrincznek az Ipam naploit? én egészen meg voltam lepve, hogy hogy kerülhetet ez tot Lőrinczhez? nem értem. – montam is Zichinek, hogy én soha életembe egy darabot sem adtam Tot Lőrincznek, én jó formán nem is ismerem, tán egyszer beszéltem pár percig az Ipam házánál, ha a jó Isten is csak annyira ismeri mint én akkor nem üdvezül. [...] Minden esetre jó lesz, hogy ha fel tetszik Pestre jönni Tanár Úr tessék fel keresni, el kérni tőle legalább csak adig talán lesz szives Tot Lőrinc ide adni által nézni

[...]

Hogy Zádornál mi van, nem tudom, mert soha nem hallottam, hogy kapot volna az öreg Zádor keze közzé valamit, de azért meg esküdni nem mernék rá, végre is én mindig az Ipam körébe nem voltam, nyáron Gombán voltunk. – S ha volna is valami Zádornál, az igaz onnan nagyon nehezen lehetne kiásni.”

(A Badics-átiratok)

Badics Ferenc a hozzáférhető memoároknak egy részét közzétette az 1886-os Fáy-centenárium alkalmából,¹⁴⁸ a dokumentumok alapján megírt életrajzzal pedig elnyerte az Akadémia Lévay-díját. Monográfiájában Fáy András alakját a morális, társadalmi és irodalmi ellentmondásoktól megtisztogatva, egy szabadságharcot megelőző aranykormányos nemzeti egységének szimbólumaként erősíti meg, igazodva Fáy 1859-es önéletrajzi levelében és emlékirataiban megformált önarcképéhez.

¹⁴⁸ Kohányi: *Jurátus-adomák; Irodalmi tarló-virágok*. Vasárnapi Ujság, 1886; *Egy régi főszolgabíró; Magyar nemesházi élet a múlt században; Pestmegye régi urai*. Fővárosi Lapok, 1885, 1886.

Akik Fáy Andrást személyesen is ismerték, a Badics-monográfia megjelenését követően tiltakoztak az életrajz átírása ellen. Karacs Teréz levélben, majd nyilvánosan helyesbíti Badics egyik adatát, miszerint Fáy Sziráki Zsuzsit jóindulatból vette volna feleségül, és ugyanilyen okokból ismerte volna el törvényes fiának Gusztávot. Karacs Teréz úgy emlékszik az esetre, hogy Fáy még akkor is titkolta házasságát, amikor 1830 körül vidéken megesküdött Sziráki Zsuzsival, és csak akkor derült ki nyilvánosan az ügy, amikor az egyik megyei gyűlésen a jelenlévő lelkészek felolvasták a frissen megkötött házasságok adatait. Fáy, mint Karacs Teréz írja, felháborodva rohant ki az ülésteremből, az őt üdvözölni akaró tömeg elől.¹⁴⁹ Karacs Ferenc, Teréz apja, az országgyűlési napokat mesélte másképpen, mint azt Badics megírta. A Pozsonyba látogató Karacs botrányozva újságolta otthon, hogy milyen léhán élnek az országgyűlési követek. Egy úri társaságot például délelőtt tízkor asztalnál, gyertya mellett talált, s mikor megkérdezte, miért égetik fényes nappal a gyertyát, azt válaszolták, hogy még el sem oltották. „Fáy magát ekkor a haladiakhoz sorozva hitte – írja Karacs Teréz –, de beillett a valódi maradiak közé. Ő a kiváltságok nagy tisztelője, azért az ő politikai nézeteit jobb nem nagyon feszegetni. Lehet őbenne anélkül is elég jelest találni.”¹⁵⁰

Az Akadémia által szentesített Fáy András-kép és a Karacs Teréz-féle kiigazítások között perfelvételre már nem kerülhetett sor. Az irodalomtörténet a Badics-monográfia szemléletét hagyományozta tovább, miközben esztétizáló, majd ideologizáló kánónában a Fáy András nevéhez is fűződő közösségi irodalmi programtípus egyre hátrébb szorult. A Karacs Teréz és Badics Ferenc között le nem zajló per felújításához ma – Zichy gróf szavaival – újra kortörténetet kellene írni, de mindenekelőtt a Badics által közzé nem tett hagyatékot összegyűjteni, a közölteket pedig az eredeti szerint rekonstruálni. A kötethez csatolt Függelék az utóbbihoz kíván mutatványként szolgálni.

¹⁴⁹ KARACS Teréz: *Fáy András házassága*. Jegyzetek Badics Ferenc Fáy életrajzához. SÁFRÁN 1963. 180–191.

¹⁵⁰ KARACS Teréz levele Badics Ferenchez, Békés, 1886. jan. 27. SÁFRÁN 1963. 316–319.

FÜGGELÉK RÉSZLETEK FÁY ANDRÁS EMLÉKIRATAIBÓL

Megjegyzések a szövegközléshez

A Fáy-hagyaték akár önmagában, akár a Badics-átiratokkal összevetve, nemcsak tartalmilag, hanem textológiai és filológiai szempontból is érdekes problémákat vet fel, melyeket azonban a teljes Fáy- és Badics-hagyaték áttekintése nélkül csak érinteni lehet.

A Fáy-szövegek többféle változatban léteznek:

1. Csak nyomtatásban.
2. Csak Fáy kéziratában.
3. Kéziratban és Fáy András által nyomtatásban közölt anyagok, amelyek gyakran lényegesen különböznek egymástól.
4. Kéziratban ma már fel nem lelhető, de Badics Ferenc másolatában meglévő szövegek.
5. Badics-másolatban meglévő szövegek és az ebből összeállított Badics-közlések, amelyek szintén eltérnek egymástól. Az utóbbiak gyakran kompiliációk, javított stílussal és kihagyásokkal.
6. Fáy kéziratában és Badics közlésében létező anyagok. A szövegek itt sem azonosak egymással.
7. Fáy kéziratában, Fáy közlésében és Badics másolatában is meglévő anyagok.

A különböző változatok összehasonlítása nem könnyű feladat. Az OSzK Kézirattárában lévő Fáy-hagyaték (*Fáy András vegyes irományai és kézirati töredékei*) rendezetlenül és összefüggéstelenül van beszámozva. Ez a csomó nagyrészt Fáy időskori iratait tartalmazza, ami azt jelenti, hogy olvasásuk is rendkívül nehéz. Fáynek a negyvenes évek végétől kezdve gyengül a látása, az ötvenes években pedig szinte teljes vakságról panaszkodik ismerőseinek, így kézírása ezekben az években több helyen teljesen olvashatatlan, és ez is gondot okoz az egymással összefüggő töredékek összeillesztésében. Badics Ferenc rendezettebb állapotban

látta az anyagot, mert az ő másolataiban olyan szövegrészek is találhatóak, melyek összekötnék egyes hiányosnak látszó oldalakat.

A 171 főlíót tartalmazó csomó a következő szövegekből és szövegrészekből áll:

1. Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával, kegyelettel! (Korrektúrázott példány. 1–5. f.) (A 6. f. üres.)
2. Töredék emlékirataiból (7–8. f.).
3. A nemzeti színészet viszontagságai s majdan megalapítása Pesten, hiteles adatok nyomán (9–16. f.). (A 16. verso üres.)
4. Aestheticaink 1861 (17–18. f.).
5. Egy adoma az újabb korból [két debreceni koldus története] (19. f.).
6. A tobákoló (20–24. f.). (A 24. verso és a 25–27. főlíók üresek.)
7. A magyar lakomák (28–29. f.)
8. Hazai adomák. Emlékezések pályámból c. munkámból (30–33. f.)
9. Nevetés (34. f.). (A 35. f. üres.)
10. Néhány feljegyzés, valószínűleg a *Jávor orvos* c. regényéhez (35. verso).
11. Jegyzetek, anyagok, Emlékezések pályámból c. dolgozatomra (36. f.).
12. Kohány (36–40. f.).
13. [Feljegyzések a sárospataki iskoláról írt emlékezéséhez és egyéb emlékiratterveihez] (41–42. f.). (A 42. versótól a 47. főlíóig üres.)
14. [Részletek a sárospataki gimnáziumról és a pozsonyi líceumról írt emlékezésekből] (48–56. f.).
15. [Erősen áthúzott szöveg Kultsár Istvánról, és arról, hogyan csalódott benne] (56. v. és 57. r. felső része).
16. Pestmegye az 1832 diéta után (57. r. alsó részétől 59. v.).
17. Az uniói választmánynak javaslata, a magyar ország két protestans felekezet egyesítése modjairól és eszközeiről (60–84. f.).

18. Nagy tehetség és érdem (85–87. f.). (A 88. f. üres.)
19. [Feljegyzések a német irodalomról] (89. f.).
20. [A magyar házi életről szóló emlékezés folytatása] (90. f.: a magyar irodalomról és közönségéről; 91. f.: az emlékezés kezdete: „Megjártatom még egyszer...”).
21. [Nevelési munkákból töredék] (92. f.). (A 93–94. f. üres.)
22. [Váltakozva üres oldalak és nyelvészeti feljegyzések] (95–98. f.).
23. Kedvező ajánlás [a vers különböző fogalmazványai] (99–105. f.). (A 106. f. üres.)
24. Mint kikelet; Kis babám... [versek] (107–108. f.).
25. Erdélyből Nagy Dániel... munkájából egy periodus. Unio feletti értekezés (109. f.).
26. [Jegyzetek olvasmányokból] (110–119. f.).
27. Széchenyi pestmegyei működéséről [töredék] (120. r.).
28. [Emlékiratokhoz nevek és események jegyzéke] (121. f.). (A 122–124. f. üres.)
29. [Vegyes jegyzetek, eszmefuttatások] (125–129. f.).
30. [A magyar nemesi életről szóló emlékezés folytatása] (130–131. f.).
31. [Vegyes feljegyzések, eszmefuttatások, közben üres oldalakkal] (132–138. f.).
32. [A magyar nemesi életről szóló feljegyzés részlete] (139–140. f.).
33. [Vegyes, rövid feljegyzések] (141–142. f.). (A 143–145. f. üres.)
34. [Vegyes, rövid feljegyzések üres oldalakkal] (145–154. r.).
35. [A kritikáról] (154. f.).
36. [A magyar nemesi életről szóló emlékezés részlete] (155–156. f.).
37. [A „Töredék emlékirataiból” egy részlete] (157. f.). (A 158–161. f. üres.)
38. [Vegyes feljegyzések, egy divatról szóló eszmefuttatás fogalmazványa] (160–164. f.).
39. [A nemesi életről szóló feljegyzés töredéke] (165–168. f.).
40. [Feljegyzések] (168–171. f.).

A *Függelék* válogatást tartalmaz Fáy emlékirataiból. Ahol létezett kézirat, ott azt tekintettem vezérszövegnek, akkor is, ha egyébként Fáy közölte őket annak idején, mert a kézirat és a publikált anyag különbségei lényegesnek tűntek. A kéziratokhoz képest mutatkozó eltéréseket (a Fáy által közölt szövegekben, illetve a Badics-másolatokban és Badics-kiadásokban) jegyzetekben tüntettem fel. Fáy kézirateit, akárcsak Badics szövegeit, betűhíven közlöm, az olvashatóság kedvéért azonban nem jelöltem külön a központosítás és az ékezethasználtság bizonytalanságait. Elhagytam az aposztrófokat is az 's kötőszó és az *a*' névelő esetében. Az ékezeteket a legvalószínűbb olvasat szerint írtam át.

A szövegkiadás filológiai és textológiai kérdéseinél a következő jelrendszert alkalmaztam:

- < > a csúcsos zárójel a kéziratban áthúzott szövegrészt jelöli;
- [] a szögletes zárójel a szöveghez fűződő megjegyzéseket tartalmazza;
- [?...] a szögletes zárójelben, kérdőjellel közölt szövegrész bizonytalan olvasatú;
- [...] a szerző által utólag betoldott szövegrészek szögletes zárójelben állnak, a betoldás feltüntetésével.

Tárgyi magyarázatokat a szöveghez nem fűztem, és belső összefüggéseket sem kerestem közöttük, mert ez egy ennél jóval nagyobb keretben történő, a Fáy-emlékiratok és kéziratok egészének problémájával foglalkozó vállalkozás feladata lesz majd.

A válogatásnál arra törekedtem, hogy a közölt anyag felmutassa azokat az írói, köz- és magánéleti szerepköröket, amelyeket Fáy egyéniségéhez kapcsolódóan elemeztem, és pontosítsa a tanulmányban használt *integrált irodalom* fogalmát.

I. Sáros-Patak 1794 tájban

ALAPSZÖVEG: II. rész: Nefelejts, 1859. 29. sz. okt. 16. 335–336.; IV. rész: Nefelejts, 1861. 4. sz. ápr. 22.; V. rész: Nefelejts, 1861. ápr. 29. 5. k. 44–45.

II.¹

Sáros Patak, a zempléni hegyalja egyik városa, a mily alkalmas kies fekvésénél s elvonultságánál fogva, a mélyebb tudományok ápolására, szintoly mostohás, épen annál fogva, hogy nagyvárostól, úgynevezett nagy világtól távol esik, a szépművészetekre, aesthetikai izlésre és társalgási előnyökre nézve; s ennek szempontja volt egyik főoka annak, hogy a helvét hitvallásnak egy főiskolát nagyvárosban óhajtottak felállíttatni. Derekát a tudományos képeztetésnek a collégiumban a görög s római nyelv s literatura tevé, s ez nagy részét nyelé el a többi tudománynak. De ama kettőben kitűnők is valának úgy tanárai, mint növendékei az iskolának. Rozgonyi tanár latin stylje közel beillett volna a római classicusok korába, Kézy Mózes latin versei vetélkedhetek Lottichius, Sarbievius s más sequioris aevi latin költőkéivel; Mokry Benjámin, később pápai tanár, s mások a görögben voltak kitűnők. De a szépművészetnek minden ága 1794 körül még bölcsőben szunnyadt a pataki kollégiumban; s ha fészkelődött is olykor, rendesen nehézkes pedanteriával tevé azt; úgyhogy csaknem megfoghatlan: miként képezhetett ki ezen kora a pataki iskolának egy Kazinczy Ferenczet és Szemere Pált? Hogy később e rész-

¹ Fáy András 1793 és 1799, majd 1803 és 1805 között volt diákja a sárospataki kollégiumnak. A két időszak között Pozsonyban tanult (vö. BADICS 1890. 17–60.). Emlékezéseit a fenti címmel 1859 és 1861 között hat folytatásban tette közzé a Nefelejts című folyóiratban, a következő számokban: I. 1859. 5. sz. máj. 1. 49–51.; II. 1859. 29. sz. okt. 16. 335–336.; III. 1860. 42. sz. jan. 15.; IV. 1860. 4. sz. ápr. 22., és folyt. 5. sz. ápr. 29.; V. 1861. ápr. 29. 5. k. 44–45. Itt a II., IV. és V. részt közlöm, a folyóirat szövege alapján.

ben sok haladás történt, kétségtelen, s Tompa, Szemere Miklós és Erdélyi János sat. példányaink is mutatják.

A zene-művészet akkoron nagyrészen a jávor- vagy szilvafájú kis vékony fuvolában határozódott, melyen a tanulósg séta közt, a szabadban, a collegiumi nehézkes, és divatosabb népdalokat fuvogatta. A zongorát, mint drágább bútort alig egypár nagyobb városból Patakra került úrfi birható és játszható, s az is csak mint naturalista. Gyermekkoromban egy Vendégi nevű úrfi volt a collégiumban, elhírhedett zongora-művész, noha virtuozitását nagyobbára csak kulcstörő zajos játéka képezé. Hegedőt s más zajosabb hangszert, benn a collégiumban lakókra nézve – nehogy tanulást zavarjon – tilos volt egész héten más napokon játszani mint szerdán és szombaton dél utáni üres órákban. A künnlakó diletánsokat a hegedűben a helybeli Marcziféle híres cigánybandának valamelyik tagja oktatgatta, csak amúgy ujjillesztmény és hallomás után.

Azonban az énekre nézve az úgynevezett collégiumi cantusban, a magasabb osztályú tógátus diákok valóban kitűnők voltak; s ha nem csalódom még kitűnőbbek, mint később. Az erőteljes ifjúság érczhangjai, természetes s még nem mesterkelt harmóniába gyűjtve, oly bájos és elragadó hatást gyakoroltak, minden rendű, vallású és műveltségű hallgatóra, melyet később némely félmesterkélek s operai czirádák közbeszövései eszközölni nem birtak. A művészi félműveltség csak rontja, nem építi a természet nyájas egyszerűségét s törleszti az eredetiséget. Ezt tartom én nagyrészen cigányzenészeinkről is. Ezen Cantus vetélkedhetett Európa legjelesebb operai chorusaival, s annak nem egy egyénisége, szolgáltatott volna ennek kitűnő, jeles tagot. Az iskola ünnepélyeinél, s a vidék főbb temetéseinél a cantus volt a főszereplő, s sokat tett a patronatus kegyének az iskola irányábani lekötelezésére.

A festészet művészete szintűgy egykét naturalista mázolgatásában határozódott, kik mercatimagói minták után, virágokat, lovas huszárokat varázsolgattak papírra, ferde rajzolással, goromba színekkel, fény- és árny-vegyítés nélkül, ad libitum. De mindig találkozott a tanulósg között egy-kettő, kik úgynevezett gólyacsorr (Storchenschnabel) segélyével arcképeket silhuettiroztak; valamint oly művészek is, kik papíron madarakat, névkö-

szöntő czifrázatokat metszettek ki, és színes papirokat rakván alájok, csinos alakzatokat állítgattak elő. Később a jeles Nyíry István – utóbb mathesis tanára tanította a collégiumban, noha nem nagy sikerrel a rajzolást.

A táncz művészetéről szó sem lehet, miután a tánczmultságok és bálbajjárások, a tanulóságnak tiltva valának. Azonban az úgynevezett publicusok² és juristák közt rendesen találkoztak ügyes, sőt elhírhedt tánczosok is, kik a sátoralja-ujhelyi s más hegyaljai bálokban kitettek magukért, sőt többnyire hősei voltak azoknak. Az iskolai törvények tilalma kiterjedt ugyan rájuk is; de az iskolai igazgatóság jónak látta rájuk nézve némely apróságokat ujjai közt nézni el.

A színészet egészen ismeretlen mező volt Patakon. Oda, ébredő magyar thaliánknak még csak vándor papjai, papnéi sem vetődtek el soha. Tevés, medvés, majmos olaszok, gyűrűt changírozató és pénzt hajmeresztő görnyedezések közt szájokba emelgető zsidók pótolgatók amannak hiányát. Az első színi előadást „Buda- halálát” 1798 táján a pesti rondellában láttam; s bámulatomban nyitva felejtett számat csak hazatértemmel bírtam befogni.

Mit szóljak a collegiumi költészetről? Ez leginkább az úgynevezett poeták iskolájára, annak horális láboraira, s ezekben is inkább a latin mint magyar verselésre szorítkozott. Ha magyar vers fordult elő, az nem ment túl a distichonok és leoninusok rímezésein, s a magyar metrumosok közt csak ritkán került a hexameterekre sor. Úgy magyar mint latin verselés, oly sűrűen voltak megspékelve görög és római mythológiával, mint nyúlpecsenye; sőt még a collegiumi divatos dalok is, latinizálók és mythologizálók valának. Nehányat ezen gyermekkoromban divatozott dalok közül, mikre még emlékezem, megemlítek. Derűre borúra zengtem volt egykor azokat; mert meglehetősen hangu da-

² Fáy jegyzete: „Publicusoknak azon urfiak és vagyonosabbak fiai neveztettek, kik végezvén a hét elemi iskolát, nem induáltak, vagyis fekete longát vagy tógát nem öltöttek, és így nem egyházi, hanem világi pályákra készültek és színes ruhákban jártak; noha a togátusokkal csaknem azon tudományokat hallgatták. A juristák 1794 körül, miként künn a patvaristák és jurátusok, kardosan jártak föl Kövy praelectioira; de később visszaélések kikerülése végett, a kardhordás eltiltatott.”

los voltam; noha az akkori divat szerint kissé az orromból énekeltem.

Legelőbb is Rozgonyi József, elhalt jeles bölcsészeti tanár dalán kezdem, ki egyike volt a hon legtudományosabb tehetségeinek, sőt lángeszeinek (noha nem költőinek). A dal academiai szerzeménye.

Gyilkosommá lett ott Vénus
A hol beszakad a Rénus.
Hát itt kell vesznem szegény
Idegen magyar legény?
Itt erőmet fogyasztottam,
Szemem is kiapasztottam;
Nem tudtam, hogy a Rénus
Mellett oly gyilkos Vénus.

Más dalok:

Si tantum amas causa recreandi,
Exposcis a me fontes lacrymandi.
Ha te engem csak mulatságból szeretsz,
Azzal a sirásra nekem okot szeresz.
Ego sum favens, ego sum sincera,
Ego sum fidelis, amo te revera.
Én téged, rózsám igazán szeretlek,
Úgy hogy a szivemből soha ki sem vetlek.
Vénusnak, kit vakonszült gyermeke megsért,
Az élet legkinosabb napjaira ért;
Oda van aztán annak minden nyugalma,
Maga tulajdon szivén sincs hatalma.
Helenai szépséggel bíró gyöngyalak!
Ó mikor érem már meg, hogy meglássalak,
Hogyha karjaim közé szoríthatnálak,
Ezerszer egymás után megcsókolnálak.

Mily gyöngéd epedés!

Beborult régi napom fénye,
Gyötri szívem a szomoru búhajok örvénye.
Oda van szívem egész kedve,
Csak kesereg nyomoruság özönén epedve.
Ó gyilkos sors, velem így mit akarsz?
Hogy még élve temetőbe takarsz.
Szűnj meg már keseríteni,
Ne törekedj életemet sírba betaszítani.
Tantalus kínját megelőzi
Kinom, a mely szomjuságát szenvedni nem győzi.
Ez, ámbár száját a víz mossza,
Nem ihatik, az almát is hiában kapdossa.
Engem is így csalogat reményem,
Bús felleg beborította fényem;
Nincsen semmi reményem,
Hogy valahára kiderülne beborult fényem?
Cyclopsnak csak egy szemet festnek,
Szíve pedig sok van e testnek;
Szeme nincsen, szíve sok van
E csalár istennek.

Bár engem is Cyclopssá tenne
Sorsom, hogy így sok szívem lenne,
Vagy ha már egypár szemem van,
Annyi szívem lenne.
Élet, élet! kedvessé
Csak barátság tesz,
Az öröm is édessé
Csupán ezáltal lesz.
Vedd ki a barátságot
A teremtettségből,
Nem találsz boldogságot,
S a világ összedől.

HELOIZE EPEKEDÉSE

Itt az élőfák zöldelő levelekkel,
A kinyílt rózsák teljes kebelekkkel,
Tégedet várnak a violák is mára,
Szépen kinyíltak Edvárdom számára.
Mégis micsoda bánat! Ó én boldogtalan!
Edvárdom nem jó, várom haszontalan!

Ó te hangos eccho, vedd föl az én szómat!
Vidd el, vidd el Edvárdhoz panaszomat;
Szomorú nótáim hozzá eljussanak,
Hogy fülei engem hallhassanak!
Mégis micsoda bánat! Ó én boldogtalan!
Edvárdom nem jó, várom haszontalan!

Ha nem láttam volna galamb-képed,
Nemfogott volna meg léped;
Mihelyt gyöngyszemedbe tekintettem,
Azonnal raboddá lettem;
Én is, a ki eddig csufolód voltam,
Szárnyaid alá hódoltam.

Boldog, ki Ámor ölében szunnyadozik,
Venus rózsza-ágyán nyugoszik.
Mit ér a ki nem szeret?
Mit remél az egyebet?
Mi köti az élethez?
A szenvedésekhez?
A sok keserűt miképen nyelheti el?
Harczolhat az élet terheivel?

Hol lakik kend komámasszony?³ – Keresztúrban.
Ki lyánya kend komámasszony Keresztúrban? –

³ Kazinczy a *Tövisék és Virágok* epigrammái közül *A Neo- és palaeologusz* címűben ezt a dalt gúnyolja. Vö.: GERGYE 1998. 110.

Biró lyánya vagyok én,
Templom mellett lakom én, Keresztúrbán.

Gyászba borult gondolatim szünjete!
Legyen elég keseregni véletek!
Az arany idő jutott eszembe,
Melyet ohajtok egész életembe.

Hogy valaha hűtelen légy nem véltem,
Hogy meghidegülj irántam, nem féltem.
De csakugyan nem mind arany a fényes,
Az egyenes szív lehet tekervényes!

(Ezen utóbbi kis contradictio nem ártott a dal becsének semmit.)

Általában hátrányára volt az a collegiumi izlésnek, hogy a műveltebb élő nyelvek taníttatására csekély figyelem fordított, s azokban a város elvonult fekvésénél fogva, társalgás által sem gyakorolhatta a tanulótság magát. 1800 körül még ritka volt az országban, ki magyar létére némi tökélyvel bírta volna csak a német nyelvet is, s a helvet hitvallásuak között még ritkább. Mind a két nemnél, különösebben a szépnél, mintegy műveltségi mérfoknak tartatott annak tudása; s tarkázta is ez utóbbi – hogy műveltséget bizonyítson – a magyart szintoly sűrűen német szavakkal, mint a férfinem a latinokkal. E szerint gyermekkoromban két felől jóformán pettyes (mellírt) volt szép nyelvünk! Volt ugyan később a collegiumnak egy Nitsch nevű német és Bonchárd nevű franczia nyelvtanára; de ezek rendesen nem haladtak évenként tovább a grammatica elemeinél, s csak igen mellékesen folytak leczkéik. Többet gyarapodott az ifjuság később Márton Józsefnek, 1800 körül megjelent német grammaticájából és kis szótárából. Kivételesen az segített a bajon, hogy a vagyonosabb családok fiai a szepességi városokba, Lőcsére, Késmárkra mentek egypár évre a német nyelv megtanulása végett; de később annyira, hogy egymás közt magyarul társaloghatván nem sok németet hoztak haza. Én ugyan nem vagyok épen barátja az az-

óta megfordult ebbeli viszonyoknak, tudniillik a köztünk lábra kapott polyglottságnak, melynél fogva magyarjaink, majd minden európai nyelven gagyognak, s a sokféle szavaktól nem érnek gondolatokra. A művelt angol és franczia, legfőlebb egy-két idegen nyelven ért, de a nemzetét tökéletesen, és ezen gondolkodik addig, míg idegen szavakra vesztegetné drága idejét. Azonban a múlt század vége és a jelennek eleje táján, ellensúlyozásaul a zsarnokoskodott latin nyelv pedantériájának s ódonszerű izlésnek, igen szükségesnek mutatkozott, ha csak a német vagy franczia nyelv tudása is, mely az újabb élő izléssel megismertethető vala az ifjúságot.

Az akkor magyar szépirodalom szűk-kevéssé anyagot és formát szolgáltatott az aesthetikai ízlés képzésére. A critica is inkább csak nyelvünk grammaticája körül forgott. *Gyöngyösi, Dugonics, Báróczy, Péczely, Gvadányi és Mátyási* munkáik, Kartigám, Argirus, Cassandra, Szigvárt, s még egypár más regények képeztek nagy részben a magyar szépirodalmi olvasmányt; de nemesebb aesthetikai szikrákat egyedül a magyar „Orpheus”, „Minerva”, „Muzeum” folyóiratok s KAZINCZY FERENCZ dolgozatai és fordításai ébreszthettek az ifjúságnál. Akkoron saját erejével és nyomozásával kelle képeznie magát a szépirodalmi írónak – miként kellene mindig – most már némileg képződik is; s ezért terjedezik szépirodalmunk gyakran csekélyebb áradattal is. Tagadni nem lehet, hogy irodalmunk első vajadásai, hatalmasan segíték elő azon újabb kort, mely irodalmunk egén ragyogó csillagokat tüntetett föl.

IV.

A pataki examenek, melyek junius végével tartattak, valódi ünnepelei valának az iskolának és városnak. 5–6 mérföldnyi körből is, nagy érdekléssel gyülekeztek be arra a vidék világi urai és papjai; amazok nemzeti ruhában, kardosan, ezek papi gála-köntöseikben hemzsegvén Patak utczáin, s vizsgálatok óráin a collegium nagy termében. Mindkét nemen lévő szülék, élelemmel, süteménnyel, gyümölcssel, borral terhelve meg fuvaraikat, jöttek be fiaikhoz, s vig lakomázásokkal fűszerezték az iskolai

ünnepélyt. Sokakat látvány, szórakozási alkalom vagy óhajítás is: összejöhetni egykori tanulótársaikkal, barátaikkal, kiket iskolából kikerültök óta nem láttak, csalt be az examenekre. Rendszeresen a debreczeni collegium is megtisztelte egy-pár követjével azokat; mely figyelmét a pataki collegium is viszonzotta. Vizsgálatokon a felelőket rendszeresen a világi főgondnok (főcurátor – ki a mágnások, vagy főbb urak közül választatott – vagy ennek nem létében az algondnok – vicecurator – egyike a környék birtokos urainak) szólíttatta fel; de maguk a szülők vagy rokonok is jelölhettek ki felelőket. Gyermekkoromban divatban volt még azon XV. és XVI. századbeli polemicus szokás, hogy az exámeneken más felekezetű papok is jelenvén meg, theologiai vitatkozások keletkeztek köztük és a professorok között, melyek gyakran majd minden időt elraboltak a tanulói vizsgálatoktól. – Ezen divatot később Vay József septemvir és főgondnok, azon oknál fogva, hogy az exámenek nem vitatkozás, hanem a tanulóság szorgalmi és előhaladási mutatói végett tartatnak, végkép eltörölte. Így exámen alkalmával láttam Kazinczy Ferenczet másodszor, Horváth Ádámot és Csokonayt először, mely utóbbira csak homályosan emlékezem. –

Busító volt gyermekkoromban az, hogy a pataki és debreczeni collegiumok közt a nemesebb vetély közé némi gúny-szerű is fészkelődött, melynek egy későbbi jelenségét „Óramutatóm”-ban is megemlítém. A pataki togatus „spiritének”, viszont a debreczeni a patakit „sáskának” gúnyolgatá; mindkettő: mi okból? nem tudom. Ezen olykori idegenség a két iskola közt, a világiakra nem igen terjedt ki. –

A collegium jótéteményezései a tógátusokra nézve a seniorságon és contrascribaságon kívül még ezekből álltak:

1. *Az ünnepekre járás.* Tudniillik az egyházak fel voltak osztva, a négy ref. főiskola, úgymint: debreczeni, pataki, losonczy és pápai közt, s mindegyike tógátust küldött ki ünnepi szónoklatokra a maga ecclesiáiba; mely alkalmakkal az egyházak és azoknak tagjai segedelmezést nyújtottak a tógátusnak és inasának. Az ünnepek, miknek különböző jövedelmezései igen tudva voltak a tógátusok közt, fokozat (classificatio) szerint választattak. A legjөvedelmezőbb ünnepek, gyermekkoromban egy-két ecclesiát kivéve, 50–60, a középszerűek 30–40, s a legcsekélyebbek 10–15 frtot

hoztak be. Az inas csak ritkán ment többre 10 frtnál. Az ünnepi tógátus legátusnak neveztetett. Ezen ünnepre járásnak sok jó oldala volt és van ma is; de sok árnyéka is. –

2. *Supplicatiók.* Tudniillik: szüret és aratás után, segélyzések gyűjtése végett, két-két tógátus küldetett ki a vidékekre. Ezek százalékot vagy határozott fizetést húztak. –

3. *Libi praebitoria.* Tudniillik az alumneum gondnoka valami csekély fizetést húzott.

4. *Vini praebitoria.* Tudniillik a collegium terjedelmes szőlőkkel birván, ezeknek terméseit és supplicatióba kapott borait egy togatus mérte ki, a collegium praebitoriának nevezett kocsmájában. A collegium telke régi adományainál fogva nemesi curia lévén, regale beneficiumokkal birt, s mind kocsmája, mind mézsárszéke annak udvarában állott. Ez nem csekély botrányt okozott a muzsák szentelt csarnokában; mert a jó borra betódult ivók, gyakran oly lármát ütöttek a praebitoriában, hogy az a tanító-termekbe és iskolákba is áthatott. Most már mind kocsmá, mind mézsárszék, a collegium épületétől elkülönözve állanak. Ezen vini praebitorság már többet jövedelmezett, mint a libi praebitorság; de rendszeren csak három hónapra terjedt ki. Majd minden praebitornak sok vesződsége volt a kimaradt hitelezésekkel; mint-hogy barátai és ismerősei szívesen hordatták hitelre borukat.

5. *Az ideiglenes rectoriák és magán tanítóságok,* melyek egyházak vagy uraságok kíváratára rendeltettek.

6. A hét elemi iskolát gyermekkoromban nagyobb tógátusok tanították, egy egy tanítványtól két két forint didaetrum (évi fizetés) mellett, melyet azonban a tehetősebbek megkettőztettek, háromszoroztak stb. Csak egy-egy évig tartott. Később a syntaxistól kezdve, állandó, ugynevezett humaniorum professorok tanítottak az elemi iskolákban. Fizetésük szálláson és némi természetményeken kívül, 400 frtra, a nagy professoroké pedig 600 frtra rúgott; mely fizetéseket az akkori időhöz és olcsósághoz képest, épen nem mondhatni csekélyeknek.

A humaniorum professorok közt kitűntek: *Gelley József*, Campe „Robinson”-jának és Halló „Boldog estvéjé”-nek fordítója, s később a tud. akadémiának levelező tagja; továbbá *Vályi Nagy Ferencz*, Homér „Iliász”-ának első fordítója. –

A nagy tanárok közül ezeket értem és ismertem:

1. **ŐRI FÜLEP GÁBOR.** Komoly, tekintélyes és mély tudományú férfiú; később a tiszamelléki egyház-kerület superintendense, és több hittudományi munka fordítója. Őt a hittudomány tanításában *Porkoláb István*, *Beregszász Pál* (nevezetes nyelvész), *Kézy Mózes* és *Somosy János* (akadémiai levelező tag) válták fel.

2. **SZENTGYÖRGYI ISTVÁN**, philologia tanára. Nagy tudományú és szelíd kedélyű öreg. Két tréfás adomát tudunk róla. Egykor az öreg egy atalag hegyaljai aszúbort kapván ajándékba, öreg napjai vidítására becses kincsnek tartá azt. Pinczéjére inasa Andaházy ügyelt, s ez hordogatta fel az öregnek déli és esteli meszely borocskáját. Andaházy megízlelvén az aszúbort, naponkint lopózgatta azt, mindenkor kaviccsal töltvén meg a hiányt. Idő jártatva lement maga a tanár is a pinczébe, néhány üveggel akarván aszúborából lehúzni, és csak elhült, a mint beeresztvén az átalagba lopóját, azzal korán kemény feneket ért, és vizsgálat után az átalagot kaviccsal töltve találta. Mi ez domine Andaházy? kérdé az inast. – Nem tudom t. professor úr, felelé ez; hihetőleg borkő; mert mindig hallottam, hogy a bor idővel borkövet rak le. Beelégedett-e az öreg a mentséggel? nem szól a krónika róla; de a további pinczérségtől alkalmasint fölmentette Andaházy uramat. – Máskor „Philologia” című kézikönyvét köttette be, Sitery nevű pataki könyvkötővel. Pár nap múlva elhozván a könyvet Sitery, így szóllott: Elhoztam a könyvet t. professor úr, hanem egy kis corrigatiót tettem hibás címén: Philologia állott azon és és Philosophiának igazítottam. – Elég bolondúl Sitery uram! felelt félboszús mosollyal az öreg. –

3. **ROZGONYI JÓZSEF**, bölcsészeti tanára; alkalmasint legtöbb alkotó tehetséggel bírt Patak tanárai közt; jeles tudományú nem csak a maga szakában, de egyéb tudományokban is, élénk élczeségű, legjártasabb és tapintatosabb férfiú az élet és polgári állapotok viszonyaiban; e mellett kedves társalgású és jó gazda. Ezért bármi követsége, kiegyenlíteni való dolga vagy tisztelgése volt a collegiumnak más testületeknél vagy nagyobb hivataloknál, rendszeren Rozgonyi volt a kiküldött s ő képviselte az iskolát. Így ha tekintélyesebb vendég látogatta meg a collegiumot, azt ő fogadta; egy szóval ő vitte a collegium ugynevezett honneurjeit; mire élő nyelvekbeni jártasságánál fogva is, alkalmasabb volt a többinél. Az ifjúságnak nagy barátja s engedékeny volt annak kihágásai

ellen, melyek inkább pajzanságból, mint erkölcs-romlottságból követték el. Az ilyeneket telhetően mentegette a tanári széken. – Emlékezzünk vissza collega urak, mondá, hogy mi is voltunk fiatalok s elel-vetegettük olykor a sulykot olyanokban, miiket most kárhoztatni akarunk. Ha rector-professori éveiben, pataki ember vádolt be előtte, apróbb kihágás miatt tanuló, maga elé idézvén azt, a vádló előtt, mintegy kezére adva: mint mentse magát? így szólott hozzá: No fráter Néga! csinyt követtél el; fráter Néga mit mondasz a vádra? A fiú elérte a Néga nevet, tagadott mindent s a vádló rendesen elégtétel nélkül ment el; de távozta után Rozgonyi derekasan megdorgálta a csinyt-tevőt. –⁴

4. SZOMBATHY JÁNOS, történelem tanára. Nagy emlékező tehetségű, széles tudományú, különösen a régi irodalomban jártas férfiú; romlott, sziszakoló mellű tudós volt, kinek szép könyvtára volt úgyszólván egész világa. Csendes egykedvű ember lévén, nem igen vegyült könyvein és leczkéin túl valamibe. – Egykor rector-professor korában egy togátust, ki részegeskedésnek adta magát, jelentettek be neki. Maga elébe idézvén őt: Kend iszik?! szóla hozzája az öreg. – Igen, t. professor úr, mert szomjazom. De sokat iszik kend? – Igen, mert sokat szomjazom. De mindig iszik kend? – Mert mindig szomjazom. Igen, de nem vizet, hanem bort iszik kend? – Úgy van, mert csak bort szomjazom. Vigye a patvar kendet minden szomjuságával együtt! kiáltá végre a türelmet vesztett öreg, s a togátus, további dorgáltatás nélkül távozott, újabb oltására iszonyatos szomjának. Tanította a római literaturát, nevezetesen a szónoklatot is, azonban latin szóejtésesei igen sértőleg hatottak a szokatlan fűlekre. Mert prosodiája igen elütött minden nálunk megszokott latin hangzásoktól; s ékezetten, erdélyiesnél is élesebben rángatta meg a latin éket, és szabolcsiasan az ókat, minthogy kiejtéseiben is szorosan és lelkiismeretesen ügyelt a longa, brevis és anceps syllabákra. – Ifjabb korában adott ki egy pár iskolai könyvet is. Szelid indulatu s igen humanus lévén, találkozta tanítványai közt oly csintala-

⁴ A Rozgonyi József nevéhez fűződő anekdotát, valamint a Szombathy Jánosnál elmondott történetet a „szomjazásról” Jókai 1872-ben az *És mégis mozog a Föld* című regényében agyonmesélt diáktörténetként emlegeti. Jókai krk., Bp. 1965. I. k. 44–45.

nok is, kik dévajkodtak tanításain. Nevezetesen: szokása volt az öregnek számon kérni tanítványaitól: mi római classicust olvasnak? – Quem (poemit) auctorem dileete? – kérdé egytől (melyik római szerzőt tanulmányozza? – Peleskei notarium, felelé a kérdezett. Atqui non est classicus auctor! – (de hiszen az nem római classicus író!) jegyzé meg, komolyan véve a feleletet a jó öreg.

V.

5. BARCZAFALVY SZABÓ DÁVID, physica és mathesis tanára. Kis gömbölyded testű, élénk, jovialis társalgású, tudományos férfiú. Sok tudománya mellett, élt a nemzeti irodalomnak is. Különösen 1787-ben, Szigvárt klastromi történetét fordította németből magyarra; mely alkalommal érezvén nyelvünk szűk voltát, tán első adta magát új szavak faragására, s noha e részben sem előkészülettel sem kellő izléssel nem birt, szerencsés volt mégis, számos új magyar szavat honosítani meg a nemzetnél, milyenek: zongora, lát-határ, távcső, nyirettyű stb. Új szavait Szigvártja végén betűrendben nyomatta ki. Ugyancsak Szigvártjában adott fordított verseket is, valódi burleszk-modorban, mikért Kazinczy Ferencz kissé meg is gerebenezte őt.

Ma már Szigvártja ritka könyv lévén, néhány sort burleszk verseiből ide ragasztok:

„Völgy vala. Mélységét le nem irhatom: önnön az éj volt
Benne lakos; sűrűn szótt gőzbakacsinban cselédi
A ködök, – irtódom most is! – mi halál kulimázta
S kürtön állt képpel kiki-okumlálva, zugolyról
Zúgva feketlének: nagy holt országbeli hallgass!
Csitt! meg se moczczanj! ült minden odúba, gödörbe.
Abba valék! Tudjátok egek! mind reszkeke minden
Izom, inam, bötykőm, térdem csiklója, lapoczkám;
A jobb bordák mind a balra valókba verődtek
Oldalomon! meljem csupa zajba, csupán csupa fagyban
Volt szívem, zúz s jég csaposult félelme telében!” stb.

tovább:

„Intett. Egybe cserén, bokron, árkon, kövek ormán,
S tüskök élén, elé bukdosva, csetelve, botolva,
Hátra se nézy' egyenest fel az oldalon! oldalom, orrom,
Horpaszom és meljem kikidülyedési között, fel!
Tá! fel, előre! fel a mélységből!” stb.

másutt:

Már az enyém, azaz angyal enyém! beh tömérdek öröm! No
Szívem erősen erőm tartsd magad ott be merőn!
Ime, már te övé vagy, tied ő; s te, ő,
Vagytok csak: te, vagy ő, sőt csupa egy te ő! stb.

6. KÖVY SÁNDOR, polgári és egyházi törvény tanára. Száraz, magas, szögletes termetű és mozgású férfiú, mérnöki nagy léptű járással. Szakában classicus, nemcsak abbani készülségére és széles tudományára, hanem tanítási modorára is; mert a ki Kövy alatt a törvény-tudományban gyarapodni nem birt, annak agyvelejét bábája bizonyosan butára nyomta volt. – Juratus-koromban, principalisom, a jeles Bay Ferencz, akkoron királyi táblai ülnök, elbeszélte volt nekem: miként tette le Kövy ügyvédi vizsgálatát. Kövy, hogy mint szegény legény segítsen magán, már jurátuskodása alatt correpetált a jogtudományban néhány úrfival, mint Bárczay Pállal, Szepessy Zsigmonddal stb. s már ekkor gyakorlataba jött a tanításnak. Tanításai közben nem állhatta meg, hogy egypár királyi táblai ülnökről nem legkedvezőbb megjegyzést is ne tegyen. Ezért a királyi tábla kiküldött censorai föltették magukban, hogy Kövyt szigorúbban rángatják meg a többinél. Megjelen előttük ügyetlen állásban, s nem sokat ígérve Kövy, elébe adják a censurans tanácsosok sorban a kérdéseket, Kövy mindig egyikére egész kimerítő értekezéssel felel, mi bámulatra ragadja a küldöttséget. Egyik tagja annak, egy controversus kérdést dob Kövy elébe, ez megoldja a maga nézete szerint azt, a censorok más véleményben vannak, Kövy marad a maga véleménye mellett, felhordván okadatait, s azt veti szavai után: nekünk nagyságtok ítéllethozásai az ugynevezett curialis decisiók, zsinórmér-

tékül szolgálnak; nagyságtok pedig már két perben, ugymint ebben s ebben, akként ítélték, miként én előadám, s a tény nem volt tagadható. Majd egy másik censor tett föl kérdést, melyre Kövy adott feleletével az nem volt megelégedve. Én mást nem mondhatok, szóla Kövy, hacsak nagyságtokat következtetlenségbe hozni nem akarom; mert nagyságtok már több perben (itt ismét felhozott egypárt) véleményem szerinti ítéleteket hoztak, miket nem hozhatának vala, ha ez állana, mit nagyságtok állítanak. – A censurából valóságos vita fejlődött ki, s Kövy diadallal távozott. A personalis (Majláth-e vagy Semsey? nem emlékezem) megértvén a vallott félkudarczot, meginté censorait, hogy máskor teendő kérdéseikre kellőleg készüljenek el, mert jöhet még elő más ily vasfejű censedus is, ki szégyent hozhat a kir. tábla tekintélyére. Tán ezen censurai vitája okozta Kövynél azt, hogy pataki tanári tanítása közben is, gyakran szokta volt a controversus kérdéseknél mondogatni: Ezt a királyi tábla nem látszik tudni! S mint-hogy minden évben voltak tanítványai közt kedvencei, a jelesebbeket úgy szokta volt dicsérgetni: Ezt oda merném ültetni a királyi táblához.

A sarcasmusokat szerette, s volt egy kis nyersség benne, főképp tanítványai irányában, kikre nézve szerette szigorúan fenntartani az iskolai fegyelmet, kivéven kedvenceit, kikhez igen szíves, sőt barátságos tudott lenni. Bálba kocsizó tanítványait, több ízben hajtotta már Ujhely feléről Patakra vissza. – Kövy tanársága elsőbb éveiben, praxist kívánván kötni a theoriához, tanítványai közt, iskolai vármegyét alakított, melyet Patak egyik hegyéről Pánczél-vármegyének neveztek. A tanítványok fő- és alispánt, jegyzőt, szolgabírókat választottak maguk közül. Majd néhány tagból álló királyi táblát is alakítottak, ügyvédek neveztek ki, s különféle pereket folytattak magok közt. A döntő legfőbb forum, maga volt Kövy. Apróbb kihágásokért apróbb pénzbeli büntetések is fizettettek melyek scriptoristikára s mulatozásra fordítottak. Fájdalom ezen hasznos és sikeres gyakorlatok a későbbi visszaélések miatt elenyésztek, és csak 8 évig állottak fenn; valamint eltöröltetett, szintén visszaélések miatt, a juristák kardhordozása is. Gyermekkoromban azok még magyar ruhában, kardosan jelentek meg a tanításokon.

Különös tünemény az, hogy Kövy a maga ügyvédi censuráján, minden készsége és jelessége mellett is, akkor, mikor minden valamire való censuratus, ha nem praedarus, legalább laudabilis caleulust kapott, csak sufficienst nyerhetett; s rövid ügyvédsége alatt pereit is rendesen elveszté. Miknek azonban főoka abban fekehetett, hogy nem sok rokonszenv volt személye iránt.

Kövy gazdasági tekintetben alkalmasint legtöbb tapintattal bírt a tanárok közt, s e végre legjobban tudta felhasználni a maga állását. Tartottak ugyan a többiek is kosztosokat, mi által javítottak állásukon; de Kövy egyszersmind privát leczkéket is kötött koszt-adásai mellé; mi azt okozta, hogy a legvagyonosabb családok jurista-fiai, nála szállásoltak, kosztotztak, s szép pénzt és sok ajándékot hoztak házához. Továbbá: csaknem maga volt egyedül a tanárok közt, ki korán dolgozván ki törvényi kézi könyvét, azt kézirat helyett, számtalan, mindig javított, bővített kiadásokban nyomatta ki, s minthogy ez a maga nemében legtökéletesebb és világosabb compendium volt a hazában, nemcsak tanítványi, hanem az egész haza juristái, jurátusai, ügyvédei stb. vették azt. Ezen eljárás ezreket hozott be Kövynek, s tehetőssé tevő őt. Rozgonyi, csak tanársága utolsó éveiben jött arra a gondolatra, hogy kézikönyvét „philosophiai aphorismáit” kiadja. –

7. NYÍRY ISTVÁN, előbb rajz, később mathesis tanára; inkább tudományosan készült, mint szerencsés előadású tanító. Később akad. levelező tag lett. Kedves külsejű, csendes, szelid kedélyű, s csaknem hajadoni szemérmességű férfiú volt, kit mindenek szerettek.

8. TÓTHPÁPAY, collegium orvosa, és a természetrajz tanára; testvére a híres pesti ügyvédnek és szintén híres rimaszombati szemésznek; de mindenben gyöngébb testvéreinél. Szerencséje volt, hogy a fiatalságnak nem sok szüksége van orvosra, neki még a természet lévén orvosa. A természetrajzban rendszertelenül és kiterjeszkedve tanított órákig ismeretes állatokról. Tanításait mindig ezen szavakkal kezdé: következik a medve, vagy majom, vagy bagoly stb. Innen a pajzán gyermekek, ha látták, hogy elillanhatnak előle, vagy kerítés mögül nem egyszer kurjongatták utána: következik a veréb! Egyébiránt jókedvű, jovialis társalgású és bő adomás férfiú volt.

Általában a pataki tanárok széles és mély, de nagyrészen benn maradó tudományú, úgynevezett szoba-tudósok voltak. A régi holt nyelvekben és irodalmakban igen jártasak voltak, az élő idegen nyelvekben kevésbé; a magyarra pedig koruk szellemében, Szabó Dávidon s később Nyíryn kívül, alig fordítottak valami gondot.

Az elemi iskolákban, szerdán, szombaton délelőtt, úgynevezett repetitio tartatott. Tudniillik azt, mit hétfőn és kedden, csütörtökön és pénteken, a tanító római classicusokból megmagyarázott, repetíciókra könyv nélkül kelle a tanítványoknak betanulniok. E szerint a pataki iskolában szintoly gyakorlati divatban volt a memorizálás, mint ez az ágostai hitfelekezetű iskolákban igen el szokott hanyagoltatni.

Szerdán, szombaton és vasárnap délután állt be az enyhület és játék ideje. A gyermekek laptával, csölkkel, pigével, gombozással; a nagyobbak pedig tekével mulatták magukat. Ezen tekézés abból állott, hogy egy almányi fa-laptát feldobtak, s ezt kurta hajított botokkal kellett elütni. Veszélyes volt e játék; mert a künn állónak mind az elütött tekére, mind a botra ügyelnie kellett; s nem egyszer történt meg, hogy egyik vagy másik által tetemesebb sérülést kapott. –

Ujabb éveinkben ezen főiskola mindinkább alkalmazkodik a kor szelleméhez és kívánsághoz. Az élő, különösebben nemzeti nyelvünkre több gond fordítatik, a nevelés ügye, eljárása simább, humánusabb, s abban az élethez, társadalmi viszonyokhoz simulás mindinkább érezhető. Azonban hajdani némely hiányai és hátrányai mellett is, sok jeles és kitűnő férfiút nevelt a hazának ezen iskola. Ilyenek valának: polgári pályán, Vay József és Miklós, Puky László abonyi, Fáy Pál tornai, Máriássy István gömöri alispánok és országgyűlési követek, Darvas Ferencz helytartói tanácsos, Bay Ferencz septemvír, a Lónyayak, Palóczy László, Bernáth Zsigmond s többek; az ügyvédi pályán: Bárczay András, Tóthpápay és Szathmáry Mihály; az íróin: Kazinczy Ferencz, Szemere Pál, Tompa Mihály, Szemere Miklós, Erdélyi János, Almási-Balogh Pál, Fogarassy János s többek. –

Virágoztassa az ég továbbra is ezen főiskolát, s adja áldását annak minden pártolójára! –

II.

[Magyar nemesházi élet a múlt században. Töredékek Fáy András emlékirataiból – részletek]

SZÖVEGVÁLTOZATOK:

1. ALAPSZÖVEG: Fáy kézírata, OSzK, Quart Hung. 1347. (Fáy András vegyes irományai és kézirati töredékei).

2. MÁSOLAT: Badics Ferenc másolata (MTAK Ms 10 057/j.) Fáy András kéziratát ezzel vetettem össze.

3. MEGJELENÉS: Badics Ferenc kompillációja: „Nemesházi élet a múlt században”. A Fővárosi Lapok 1886-os számaiban.

4. Badics Ferenc kompillációjának kézírata: MTAK 10 057/z.

[165. számú f.]

Midőn olly hazafi elméje előtt, ki a múlt századnak gyermeke és a jelennek férfi, amannak laterna magikai árnyképei, ennek kaleidoscopi alakjai lejtegetnek: lehetlen, hogy mig⁵ egyfelől hazafiúi öröm tölti el⁶ keblét, nemzetének és hazájának, jelen század szülte óriási haladásaira,⁷ másfelől ne borongjon kedélye látván, hogy a múlt század óta nemzete házi életében némelly olly vonások és eredeti sajátságok mentek veszendőbe, vagy indultak sülyedésnek, miket ohajtott volna sértetlenül hozatni jelen korainkra által.

Muzeum, színház, lánczhid, tud. Academia, virágzó vagy fejledező intézetek, nemzeti nyelvünk, szépirodalmunk, emelkedése és csaknem a fölősig szaporodott honi lapjaink, robot és ösiség eltörlése, közügyek iránti nagyobb részvét, sat. tagadhatatlan jelenségei és tanúi tetemes haladásunknak.

⁵ B: „átalában”.

⁶ B: „ne töltse el”.

⁷ B: innentől a következő bekezdés végéig, a *haladásunknak* szóig, B-nál áthúzva.

Vas utak, telegraphok⁸ szeldelik át hazánk vidékeit s bámulandó közelségbe hozzák külföld messze vidékeivel, gőzhajók folyóinkat, Muzeum, tud. Academia, színház, virágzó vagy keletkező intézetek, egyletek, lánczhídi remekmű, lófuttatások, casinók emelik, dicsőítik a hazát, nemzeti nyelvünk, kivált szépirodalmunk, csaknem a fölöslegig szaporodott journalisticánk működnek a nemzetiség emelésére, de különösebben a robot, ösiség eltörlései, hatalmas karokkal segítik elő és serkentik a honi szorgalmat; a közügyek iránti nagyobb és általánosabb részvét és szorgalom pedig aránytalanul élénkíti és érdekesebbé teszi közéletünket.

De a milly örvendetesek és honfi szívet emelők mindezek, olly [165. v.]

leverő az, hogy házi beléletünk, <úgy látszik> a múlt század óta, úgy látszik tetemesen csökkent. Dynasztaink s általában a fő aristocratiánk, melly hajdan külföldiesebb volt, alkalmasint nyert nemzetiségben és közügyek iránti részvétben jelen századunkban, s a hajdani adózó és kiváltságtalan nép emelkedőben van; de a középrend, mellyet inkább a közép nemesség képez, [betoldva: s melly leginkább hordozója a nemzeti jellemnek], tagadhatatlanul vesztett hajdani eredeti típusából vesztett[!]. A nemzeti jellem és typus némileg cosmopilitismus <olvashatatlan áthúzás> színezeteiben vegyült fel. Okait ennek főképen ezekben keresem.

1.) A múlt század hosszas békéje, kiválóbban a honi belélet felé fordította a honfiak kedélyét. Voltak ugyan a Rákóczy-zendület után is háborúi a dynasztiának; de melyeknek csatái távolabb estek hazánktól, s ennek vidékeit nem érintették –

2.) Az ösiséghezi ragaszkodás. Az ösiségnek sok rossz mellett az az egy jó oldala volt, hogy az ősi birtok mintegy szívéhez tapadt sajátja <volta> lévén a családnak, attól nem könnyen, s a leg nagyobb szükségben is, ritkán másképen, mint ideiglenesen, zálogba- vagy hosszas bérbe-adás által vált meg, az kötötte őt szorosabban a hazához, mellyben biztosabb tulajdona feküdt, s <olvashatatlan áthúzás> annak vidékét kényből csak ritkán hagyta rövid időre is messze.⁹ Ősi birtoka őt meg feneklett fogatává¹⁰

⁸ B: ez a szó hiányzik.

⁹ B: „vissza”.

¹⁰ B: „foglyává”.

tette annak vidékének, életmódjának és ősi szokásának; mitől előtte ismeretlen külföldiek és divatok nem <olvashatatlan áthúzás> tántorították el.

3.) Mindezekről nem vonták őt el a <köz> haza közügyei is, még azok tűzhelye körül nem tarkáltak. Sokszoros érintkezései lévén a megyei tisztviselőkkel, <elment> megjelent (megválasztani)

[155. f.]

megválasztani embereit a restauratók <ra>on, már ritkábban a követ-választásokon; <olvashatatlan áth. > befolyásosabb utasításokban¹¹ adatta a kiváltságok sérthetetlen megtartását; a megye és diéta urai szolás módban tartották a „[circumvallare constitutionis compagem” kifejezést, és a „[misera contribuens plebs” epithetont; fontolták¹² ugyan kormány ellenében a sérelmeket de saját keblökbe nyúlva ovakodtak, s így pontosan dolgoztatták a robotot, szedték a dézsmát és füstpénzt, és kocsiháztak ide s tova a misera plebs forspontjain.

4¹³ Ellenben az újabb political események, mint II József szabadelvűbb kora America felszabadulása, francia forradalom, és I. Napoleon nagyszerű működései, új eszméket, közügyek iránti melegebb részvétet ébresztettek hazánkban, és elhatottak a családok rétegeibe s tágították azoknak házai¹⁴ és beléleti megrögzéseiket. Ehhez járult egy észrevehetően lényeges <változás> újabb változás a szereplésekben. Hajdan, köz szójárás szerint, in senibus erat consilium; minek természetes következményei némi megrögzések valának, mert az öregkor nem <könyen> szívesen mozdul ki a régi kerékvágásból s <nem barátja> lassúbb és ovakodóbb, mintsem barátja legyen <az> a bár idves újításnak; ellenben egész Európa példája mutatja, hogy a political és <sokrészben> egyébbnémű szerepléseket is nagy részben a fiatalság vette által, melly változatos eseménydús életet kedvel s jobbra törekvő nemes hevében, nem mindenkor vet számot a körülményekkel és kivihetőségekkel. Ennélfogva a fiatalság nincs

¹¹ B: „avas írásban”.

¹² B: „formálták”.

¹³ Badics átiratában ez lesz az 5. pont.

¹⁴ Badics ezt a szót nem tudta kiolvasni.

olly ragaszkodással a régi hazai és házi életmódhoz, szokásokhoz mint atyjáik. Heves vérök szívesen ragadja meg a csillogóbb, a jobbnak látszó vagy csak divatszerűbb idegent is, s nemzetisége, ha nem elvekben is, de gyakorlatban, némi cosmopolitismussal vegyül fel.

[155. v.]

5.)¹⁵ XIV és XV Lajos francia királyok fényűző koraik [betoldva: a távolság miatt] csak alig egy pár nagyobb dynasztáink házára valának némi hatással, de annál nagyobb befolyással volt neves házainkra M. Terezia császárnénk és királynénk korának lovagias udvariassága. Az ő uralkodása alatt állítatván fel a magyar gárda, e miatt számos nemes ifjaink, s általában ez idő tájban aránytalanul több magyar úr időzött Bécsben, mint az előtt, mi okozta, hogy sok nemes házaikba több simaság, több <izlés> kényelemvágy, több izlés¹⁶ mellett, több idegenszerű, s több fényűzési hajlam köszöntött¹⁷ be, s különösen főbb nemességünket sok tekintetben vetkeztette ki eredeti típusából.

6.) De legszembeötlőbb, legrohanóbb változást idéztek beléleltünkben elő, az újabb kor közlekedési eszközei, a vas-utak, és gőzhajók, melyek hazánkat bamulatos közelségekbe hozták a világ leg távolabb vidékeivel is, s a honfit mintegy vándor madárrá és világ polgárává tevék. Míg hajdan csak a nagy birtoku arisztokraczia inkább ujság-vágyból, mint kitűzött czélból látogatott meg futtában egy két külföldöt, s alig egy kettő időzött huzamosabban azokban, mostanság azon magyar nemesnél vagy polgárnál is, ki sajnosan bírja összeteregetni csak a kikerülhetetlen uti-költséget is, életrendje kellékének tekinti azt, hogy beutazza legalább egy részét Európának vagy Americának. <Ennek> Mi hajdan veszélyes hosszas utazás vala, ma kurta kirándulás, s ezen kirándulások, már divattá váltak hazánkban. Ennek természetes következése az, hogy mit a honfi külföldön kivált¹⁸ a műveltebbnél jót, idvest, szépet kényelmest lát, szívesen fogadja s ültetni törekszik hazájába és házvitelébe, miben csak az

¹⁵ B: „4”.

¹⁶ B: „idves”.

¹⁷ B: „költözött”.

¹⁸ B: „kivül”.

a rossz, hogy a tévesztés vagy hibás alkalmazás miatt, apránként elporlik elmosódik és veszőbe megy az eredeti nemzeti jellem, és vegyes cosmopolitismusban olvad fel, s a magyarból lesz franciában, angolban óltott magyar, simább, udvariasabb, mint az ősök, miveltebb, bár a magyarnak nemzeties szilárd, nyersen egyenes, szíves vendégszerető jelleme és typusa nélkül.

[...]

A nemes családok könyvtárai borzasztóan szegények valának, részint mert szegény volt a nemzeti irodalom is, részint mert a szellemiség még szunyadásban volt a nemzetnél. Egy lőcsei, vagy komáromi vagy győri naptár, s néhány vallási gyakorlatokra használt szent könyv, imakönyv, biblia és zsoltár alkoták a könyvtárt. Szépirodalmiakból: Csokonay¹⁹ és Kazinczy koráig: Gyönyösy, Gvadányi, Mátyásy műveik;²⁰ Argeni,²¹ Cassandra, Kartigam regények, s később Magyar Museum, Minerva, Orpheus, Kazinczy, Péczely, Kisfaludy Sándor munkáik egészíték ezt ki. Tudományos munkákból Osmanographia,²² Mátyás diaeteticája,²³ Parizpapai Pax corporissa,²⁴ Pethe, Nagyváti²⁵ gazdasági köny-

¹⁹ B: „Csokonai”.

²⁰ B: *műveik* helyett: „művész”.

²¹ Badics nem tudta kiolvasni. [Helyesen: Bárkláj *Árgénisse*. Deákbold szabad fordítás, K. Boér Sándor által. Kolo'svárat és Szebenben, Ny. Hochmeister Márton, 1792, és: Barklájus János' Argenisse, melyet néhai Tekéntetes Nemes Fejér Antal, Tiszán innét való Magyar Ország részének, s' – Tekéntetes Nemes Heves és Külső Szólnok törvényessen egybe kapcsolt, úgy nem különben Sáros vármegyéknek Tábla Birája, Deák nyelvűl magyarra fordított. Özvegye pedig Tekéntetes Nemes Sankfalvai Steinicher Katalin maga költségén ki nyomtatott. Egerben A' Püspöki Betűkkel, 1792. Esztendőben. I–III. Eredetije: Joannis Barclai: *Argenis*. Parisiis 1621. H. F. K.]

²² B: Decsy „Osmanographiája”.

²³ B: Mátyás „Diaeteticája” [Talán a következő művek valamelyikéről van szó: Mátyus István: *Ó és Új Diaetetica az az: Az életnek és egészségnek fenn-tartása és gyógygatására...* Hat darabokra intézve. 1787–1793. Posenban, Landerer Mihálynál; uő: *Diaetetica, az az a' jó egészség megtartásának módját fundamentumosan elő-adó könyv...* 1762. Kolo'svárat. H. F. K.]

²⁴ B: Páriz Pápai „Pax corporis”-sa.

²⁵ B: Pethe és Nagyváti [Nagyváthy János: *A szorgalmas mezei-gazda*, 1791. Pesten Trattner betűivel, és Pethe Ferenc: *Pallérozott mezei gazdaság melyet a' magyar mezei gazdaság' tökéltesebbítésére a' haza' természetéhez 's a' nemzet' állapotjához szabva theoretice és practice kidolg.* Kísszántói Pethe

ve, s még egy-kettő fejezék be. A szűk journalisticát eleinte Szacs vay Kurirja – mely általánosan kedvelt lapot áhítattal várt a hordató – később Decsy hirmondója s Márton Jósef²⁶ ujsága képviselte; de ezek is inkább csak tengtek, mint virágzottak. E szerint gyöngé volt az aesthetikai izlés is honfiainknál, mi miatt Kazinczy nemesb kísérletei és újításai eleinte sok martyrságot²⁷ szenvedtek; nevezetesen a versközben²⁸ a csattanó rímek, a leoninusok tetszettek leginkább.

[90. v.]

Emlékezem, hogy az 1802. diétára Bozoky István a nemzeti színház ügyében egy verses buzditást nyújtván be a Rendeknek; az abban²⁹ mindvégig használt egyhangzó³⁰ (aequivocum) rímek tisztelő csodálatra és büszkeségre ragadták az egész magyar nyelvű és tudományos diétát. Ezen buzditásból ide ragasztok néhány sort:

Tiszteletre méltó s nagy lélekkel nemzett
Tökéletességre lépegető nemzet!
Melynek mint fényéből látszik mindenképen
A köz jó szerelme lángol minden képen;
Most midőn széket ülsz tanácskozás végett
Hogy vetnél a haza bajainak véget,
Most midőn állást vár tőled minden haza
Esdekelve borul elődbe a haza!
Minthogy te nálad van az egyetlen egy szer
Ah halld meg, halld meg már esdeklését egyszer
sat.

Ferentz. Posenban, Belnay', 1808-1813. Pethe Ferencnek azonban korábban egy hetente megjelenő újságja is volt: Magyar Ujság, Melly Magyar, és Erdély Országban, a Mezeigazdaságot, és Szorgalmatosságot Erányozza. Bécs, Schönfeld, Johann Ferdinand, 1796-1797. Fáy talán erre gondol: H. F. K.]

²⁶ B: Decsy Hirmondója és Márton Józséf [Márton Józséf 1800 után szerkesztőtársa volt Görög Demeternek a Magyar Hirmondónál, és szerkesztette a Magyar Kurirt is. H. F. K.]

²⁷ B: „martyromságot”.

²⁸ B: „verselésben”.

²⁹ B: „a rendeknek, az ebben...”

³⁰ B: „használt. Egyhangzó...”

Ezen időben még irodalmunkat olly férfiak vitték, kik inkább kedvtelésből, nemzeti közérdekből, genius sugallatából mint anyagi érdekből – mihez különben is csekély kilátás lehetett – irogattak. Ezért mind a közönség tisztelte a maga³¹ kevés íróit mind ezek egymás iránt némi kegyelettel viseltettek. Azonban a literaturai polemiák, – mellyek legnagyobb részben nyelv körül forogtak – sok epéskedéssel vitettek. Így Révay és Verseghy, Kazinczy és debreczeniek, Kazinczy és Kisfaludy Sándor közt sat. Ezen irodalmi kegyeletesség mind írók mind közönség részéről kevés kivétellel egész a jelen század első negyedéig tartott, (a midőn)

[156. sz. f.]

a midőn közbejött anyagi érdekek, írók szaporodása s polemiák személyeskedései sőt ledorongolásai, mindinkább kezdtek csökkeneni azon kettős kegyeletességet. Volt egy két írónéja is a nemzetnek, mint Molnár Borbála és Dukai Takács Judith, melly utóbbi korhoz képest,³² némi figyelmet érdemelt.

A leánynéző, házhoz idegen ifjú, jó jelül vehette, ha a ház előtt meg állott fogatát a gazda kifogatta, s ló és cseléd kellőleg láttattak el. Ha váratot a leánynéző, bizonyos lehetett a siker felől, ha lány kenyérrel és pulyka sülttel vendégtetett, ellenben félkosárnak tekinthette, ha malacz-sülttet tettek elébe. A hajadon bujkált a leánynéző elől, s csak vartatva jelent meg félig kipirúlva, ritkán nem zavarodva, kérdésekre egyszótagulag³³ felelt, asztalnál feszesen ült, s az étkekből csak kóstolt nem evett. A leány ritkán adta ki magát, s legkedvezőbb válasza az volt, ha kérőjét szüleihez utasította, s ezek megtudván előre lányuk hajlamát, adták az elhatározó szót.³⁴ Ha rosszúl álltak a kérő actiái, rendszeren azzal utasítottatott el a szülék által, hogy a lyánka még fiatal, még várhat. Tisztesebb és tekintélyesebb magyar nemes házaktól, nem szívesen, és csak kivételesen adatott a fiatalabb hajadon férjhez, az idősebb előtt.

³¹ B: „a haza”.

³² B: „a korhoz képest”.

³³ B: „egy szótagilag”.

³⁴ B: „elhatározását”.

A vendég szíves látása általános volt nemes házaiknál a hazában. A magyar nyílt kedélyen és nagylelkűségen kívül, elősegítette ezt a hon áldott földje, az adó-mentesség, és azon körülmény, hogy a vendég ellátása, könnyen kitelt a család természetéből, és alig került valami kis részben költségbe. A magyar nemes vendéglátása épen nem szorítkozott rokonokra szomszédokra és

[156. v.]

ismerősökre; részesültek annak szívessegeiben oly idegenek³⁵ is kik sem az előtt, sem azután nem álltak semmi viszonyban a családdal. Ritkán fogadott ez el valakitől szívességet a nélkül, hogy azt ne viszonzta volna.

[...]

[*Talán ide tartozik még a 166. f. szövege.*]

II József császár halála után a banderium hozta nagy zajba a hazát. A visszanyert korona őrzése végett minden megyéből 30–40 levontéből álló őrsereg küldetett Budára, kapitányokkal, hadnagyokkal s más rangú tisztekkel együtt, a magyar egyenruhájába öltöztetve. A pazar fényű feldíszítések több milliójába kerültek az országnak. A banderium országos kapitánya b Orczy László volt, ki több honapon keresztül naponként 100 teritékes asztalnál vendégelte az egymást váltogató megyei bandériumokat [*betoldva*: mi a család vagyonságát jóformán megviselte]. Az asztali banderiumi tanya, a hatvani útjában a „Fejér farkas” című vendéglőben tartatott, hol a magyar lelkesedés gyakran zajos tüntetésekben tört ki. Az étek neveinek magyarul kelle [*?felíratiok*], magyar nyelvű pinczerek által kiszolgáltatniok, s ha ki kaputban vagy frakkban jelent meg, azon vette észre, hogy alattomosan olóval körül nyiretett felső köntöse, s kaputja, frakkja, dolmánnya kurtkává metamorphizáltatott. A pompa mámor a megyei családokból is többeket hozott némi rendetlenségbe; de a nemzet tekintélyének és erélyének nem volt épen ártalmára.

[...]

A magyar nemesnek tulnyomó hajlama volt a falusi és pusztai lakáshoz. A várost csak vásárai alkalmával <vagy> [*?kiházasítá-*

³⁵ B: kiemelve, aláhúzva: „idegenek”.

sok], <vagy> pörös [*betoldva*: dolgok] és restaurációk alkalmával látogatta. Ezért a városi polgárság, mintegy különvált <osztályt és> és vegyületlen osztályt képezett. Emlékezem hogy gyermek-koromban Pesten, haki németül nem tudott, utcákat járhatott be míg egy vagy más utca fekvése vagy a keresett egyén lakása iránt utasítást nyerhetett. És apáink, anyáink a német nyelvből még <csak anyit> legfőlebb csak anyit tudtak, menyit kidoboló alkudozásokon volt elégséges.

[*A kézirat itt megszakad.*]

III.

[Részletek a Magyar lakomák című emlékezések töredékeiből]

ALAPSZÖVEG: Fáy András kézírata. OSzK, Quart Hung. 1347. (Fáy András vegyes irományai és kézirati töredékei).

[28. f.]

Eleink már a régi időkben is szerették a magnum áldomásokat, apáink pedig a múlt század végének és jelen század elejének békés éveiben – mert a hét éves <háború> és franczia háborúk színhelyei távol esének hazánktól – lakomákkal ültek meg minden családi ünnepet, hivatalos összejövetelt, felszentelési, beigtatási ünnepélyeket s más esetleges sőt keresett alkalmakat is mik vendégseregleteket vontak valamely házhoz vagy faluba össze. Nem vonakodott azoktól a jóra való nemes ház, <hogy> sőt ohajtott alkalmakúl használta fel azokat vendégszeretetének, szíves-ségének s olykor jobb módú állásának is kitüntetésére; mert áldott hazája bő terméseinek csekély levén keletük, a ház bőségig volt ellátva mi a vendégek ellátására szükséges, s a fényűzés még nem juta odáig a hazában, hogy külföld csemegéire, <*olvashatatlanul áthúzott szó*> termékeire terhelő költséget zsaroljon ki a gazdától. Hús tele a gulyából, kenyeret gazdag házi telkek adának,

bort az ősi föld, zsiradékot maga hizlalt a gazda; s egyedül azon kevés fűszer került költségbe, mit a házi asszony horvát vándor fűszerestől, vagy tót sáfrányostól sertés ölésre s konyhai szükségre alkudozások közt összevásárlott. Emlékezem, hogy gyermeki korom elsőbb éveiben, jó módú nemes házak beérték évenként egy pár süveg cukorral, mellyek most pár mázsát fogyasztanak el, a korán csak lakomai ebédek után feketén, és sátoros ünnepek reggelén fehérén adatott fel. Tej, borsos szalonna és méz[.]

[28. v.]

vigalmak reggelén borlevesből állott a reggeli. Fényt csak dynastáink lakomái mutogattak; a nemes házak inkább bőség, és gazdasszonyi ügyességek<tőli> – csín [?] rend és vendég iránti figyelmelek kitüntetéseiben vetélkedtek egymással.

Bútorok, asztal, zsöllék, ágyneműek sat. nagy részben ősiek valának. A vidor mulatozást asztal felett, rendszeren az ugynevezett komák – igen ollyforma [csengő?]szájú vendégek, mint a régi rómaiaknál az umbrák – fokozták, kik vagy együgyűségeknel fogva, vagy szándékosan is jó falatokért, kortyokért, tréfák ingerkedések célirányosaiul hagyták használtatni magokat. Asztal után, vagy az úgy nevezett móriák vagy [?] czimzetes tréfaüzők kik közül háromra emlékezem, ugy mint Marczinkóra, Jantekre és Fecsura – vagy elmés házi cigányok mulattatták a vendégeket gyakran kissé vaskos tréfáikkal.

[...]

Fent az asztalnál, az első hely a társaság legtisztesebb vagy élemedettebb matronájának engedtetett. A társalgást inkább a házas férfiak vitték, mikbe egyenesebben csak a szósabb s élénkebb nők vegyültek, a fiatalabb nők csak javalló vagy nemjavasló pantomimekkel, mosolyokkal vettek [?]sorstársi] szerepű részt; a nőtlen ifjak csak kérdésekre feleltek, s a lyánkák legfelebb suttogtak szomszédjaikkal. Átalában hajdan az ifjuság tisztelő, hallgató és szerény volt az aggottabb koruak irányában.

[...]

Nem emlékezem, hogy lakoma felett és azon kívül is csak ritka esetekre, hogy politica képezte volna a társalgás anyagát. Oka ennek tán az lehetett, hogy a háborúk színhelyei távol estek hazánktól, s a Magyar Kurirt később Hirmondót kevés ház hordat-

ta, s nem is igen álltak a nemesség érdekében, feszegetni azon alkotmányi hiányokat [*A kézirat megszakad.*]

IV.

Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával és kegyelettel!

SZÖVEGVÁLTOZATOK

1. ALAPSZÖVEG: OSzK, Quart Hung. 1347. Fáy hátrahagyott iratai. [Korrektúrázott, letisztázott példány.]

2. MEGJELENÉS: Divatcsarnok 1853. jún. 9. 20. sz. 381–386.

1.

[1. r.]

1830-nak egyik napján, írói és művészi társaság, vidám vacsoránál gyűlt nálam össze; köztök *Kazinczy Ferencz* és *Ferenczy István*, a művész. Ez utóbbi amannak kedvelt barátja, el-elvonódott a társaságtól, rejtélyesen járt-kelt, suttogott, s csak az asztal végével jöttünk rejtélyessége titkára. Egyszerre felszökik ültéből *Ferenczy*, s ezen szavakkal üdvözlőlvén *Kazinczyt*: „Barátom! Rómában laktomban úgy tapasztalám, hogy az írói vagy művészi osztályokban kitűnő érdemek meg szoktak koszorúzni. Engedje meg ismeretes szerénységed, hogy mi is hasonlót tegyünk veled! – hirtelen, mielőtt az öreg eszmélhete, fejére övedzé zöld koszorúját, melyet, – más zöld lomb nem találtatván közelben, a vármegye háza udvarának közepén állott szomorúfűz gallyából fona össze. A meglepett irodalmi hősnek köny szökék szemébe, s kedves zavarában sorba ölele bennünket. Sejtelemmel foná-e művészünk *Kazinczynak* a szomorú fűz-koszorút? mi többiek, a vidor és lelkes mulatozás közt, bizonyosan nem sejtők, hogy alig egy év

múltával örökre elveszítjük, tisztelt és szeretett koszorúzottunkat közülünk!

2.

[1. v.]

1813-ban *Szemere Pál*, Kazinczy Ferencnek, kinek különösen kedvelt rokona és barátja vala, látogatására indult fel Péczelről Zemplénbe. Az utat, more patrio <egy> szürke paripán tévé meg, mellyet egy volt insurgens őrnagytól vásárla, s mellyet literátori módon maga nyergele meg és kantároza fel. Famosra érvé[n] megeredt az eső, s a faluban már szinte szakadni kezdett. – Hová uram, hová? kiált egy ablakból egy férfi-hang a fiatal utasnak, hiszen a jó ebet sem kellene illy időben kihajtani a házból. Térjen be, kérem! Betért a szíves hívásra lovasunk, s leszállván lováról, gazdája mosolyogva s majd fejcsóválva tekinté körül a lovat.

– Uram! szóla vendégéhez, csodálnom kell, hogy ön a nyergelés és kantározás mellett, le nem fordúlt lováról és nyakát ki nem törte! Kihez van szerencsém?

– Én Szemere Pál vagyok.

– De csak nem az, ki Vida Lászlóhoz ódát írt?

– Sőt az vagyok felel a vendég. – Igazi poétai utazás! mond kaczagva a lelkes gazda, S** nyugalmazott kapitány; S illy ismeretetés után, nem volt határa szívességének. Egy napot időzvé[n] nála utasunk, a kapitány szükségesnek látta, prelectiót adni neki a felnyergelés és kantározás praxisában s hármodnapra jókívánásokkal indult meg Sz[emere] további útjára Gesztely felé. Itt, ott-hon nem levén P. J. rokonát, noha már leáldozott a nap, bízván a holdas éjben, egyedül indult a végtelen harangodi pusztának. Ez volt, miként maga vallja, életének legrémesebb

[2. r.]

éjszakája – mert a Hold kétes fénye borzasztóbban tüntete elő a képzeletnek tárgyakat és alakokat – azonban kiállott remegéseit, Széphalmon, *Kazinczy* baráti fogadása és lelkes társalgása, bőven kárpótolták neki. –

A különöségek közé tartozik, hogy Kazinczynak és Szemerének írás-vonásaik olly ámitólag egyezének, hogy az előbbi gyakran saját

kéziratának nézte a Szemeréét. Szíveik, literatúrai izléseik, olykori apróbb eltérések mellett is, még rokonabbak voltak; noha Szemerének leplezetlen nyílt egyenessége, mellyel néha gáncsait nyilvánítja, nem mindenkor valának inyére a szalonos simaságú öregnek.

3. [A pesti árvíz leírása, 2. v.–5. r.]

[...]

[5. r.]³⁶

Pólya József orvos, eleitől fogva vidor mozgonya volt literátori és művészi társalgásainknak. Kár, hogy tébolydai és természet-tani lelkes vállalatai, részvét hiányában sikert vesztek, mi, más némelly viasz körülményekkel együtt nyers jovialitását, mi neki olly jól áll, s mi olly gyakran vala fűszere társalgásainknak, némileg lehangolá. *[olvashatatlan szó]*, saját találmányú gyógyszere a bőrbetegségek ellen szép hírt szerze nevének, mind bel- mind külföldön; valamint orvosi gyakorlatát és az 1838iki árvíz alkalmával kifejtett erélyességét, szép része áldja a szenvedő és szenvedett emberiségnek. – 1838ban egy kocsisa volt, ki rosszul vakarta ugyan lovait, de annál rosszabb verseket írogatott, s árvíz veszélyét irgalmatlanul megénekelte. – Polyának száz éven felüli aggkorban élő édes anyját Barabásunk vette le olajban, s a jeles dolgozatú tisztas arczképet, a nemz. Múzeum képcsarnoka bírja.

³⁶ Az 5. r. szövegrésze Pólya Józsefről a Divatcsarnok-beli közlésből hiányzik.

V.
Irodalmi és művészeti tarló-virágok.
Emlékezzünk a régiekről
hálával és kegyelettel!
[A IV. fejezet folytatása]

SZÖVEGVÁLTOZATOK

1. ALAPSZÖVEG: Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről hálával és kegyelettel! Divatcsarnok, 1853. 57. sz. 1014–1015.

2. FOGALMAZVÁNY: Fáy András emlékjegyzetei. OSzK Kt. Fáy hátrahagyott iratai között. Quart. H. 1347., 7–8. f. és 157. f. (Azok a részletek, amelyek nyomtatásban is megjelentek, átlósan át vannak húzva benne.)

3. KÉZIRAT: Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről hálával és kegyelettel! Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára. V 785. Korrektúrázott kézirat. (Többnyire azonos a Divatcsarnok 1853. 57. sz. 1014–1015. közölt szöveggel.)

4. MÁSOLAT: Fáy András emlékjegyzetei. A Divatcsarnok, 1853. 57. sz. 1014–1015., Badics másolatában: MTAK Ms 10 057/j.

A Divatcsarnok-beli (alap)szöveg és az OSzK-ban található fogalmazvány eltéréseit jegyzetekben közlöm.

4.

Szolgabíró-koromban, 1815-ben, *Kölcsey Ferencz* és *Szemere Pál*, veresegyházi quártély-lakomban meglátogattak. Kivítem kedves vendégeimet a veresegyházi hegyen állott szőlőmbe, melyet inkábbára gazdag gyümölcsöseért vásároltam volt meg, s melyen épen javában ért a cseresznye. Egy csoportban négy oltott fa állott a gyümölcs-fajból egymás mellett, s hármára felmásztunk csemegézni hárman. A baráti véletlen találkozás, tanútlan fesztelenség, nyájas légméréséklet s gyermeki ártatlan örömeink vissz sugárzása az ízes gyümölcs-koppasztásban, dévaj kedvre derítének

bennünket; s még komolyabb kedélyű Kölcsyknél is felnyitogatók a víg szeszély ereit. Egymást úzte köztünk az élcz, a lelkes, de ártatlan évődések, s literaturánknak akkori vitái, napi-kérdései, különöbben a *Bohógyi* Gedeon és nyelvújítók közti ügy, a „Mondolat” és arra adott „felelet”, bő anyagot szolgáltatott a legmulattatóbb csipkedésekre és szatyrainak megjegyzésekre; mik ezen napot legderűtebbjeink egyikének varázsolák. Ugyanekkor közlöttem barátimmal először néhány kész mesémet, s ítéletök rám nézve buzdítólag hatott. Sajnálatos az, különöbben Sze-merében, hogy azon pezsgő, mondhatni túlárado elménczségből, mellyel a társalgásoknak lelke tud lenni, és melly magát a mogorva Cátót sem hagyná mosolyt száműző komolyságában meg, olly keveset bíra írásaiba átönteni!

– Kölcsy, ifjonta néhány szerencsésen fordított dala, Vidához írt ódája, a minden jóért, szépért és nagyért lángoló kebel, hévvel fogá fel és védé, az úgynevezett nyelvújítók melletti ügyet is; csak azt lehet sajnálnunk, hogy az efféle küzdelmeknél, rendesen korán elhagyja őt türelme és kitartossága; minek inkább túlhév, mint jellemhiány vala az oka. Bizonyosságai ennek az 1832/36 diétáról és tudós académiái ülésekről idő előtt történt elvonulá-sai is, melly utóbbi a nem avatottak előtt, noha méltatlanul, nem keveset ártott az intézet elsőbb évekeni hitelének.

5.

Ferenczy István, a művész, geniális vegyülete az ősi eredeti magyar nyomtatnak (mit Olaszországban hosszas tartózkodása sem bíra letörteni róla) és olasz művészeti tempónak. Lelkűlete tiszta és kegyeletes, jelleme szilárd és kitartó, társalgása nagyobb társaságokban elzárt és szótlan, de meghitt kis körökben eredeti és kiáradó jovialitása. Művészi ízlése, melyet *Canova* és *Thorwaldsen* műtermében, és ó-történelmi s művészeti munkák olvasása által képezett ki, nagyszerű mérszereit bírja lelkében a szépnek és nagyoknak. Minden gáncsok mellett is, mikkel műveit értők és nemértők bírálgták, köz a vélemény, hogy mellképei (büsztjei) kitünőleg jelesek, alakjainak arcjai nemesek, redőzetei művészi-ek. Nekem dolgozásai közt leginkább tetszett a Szánthóféle kecs-

keméti sír- emlék és ritka bájú Eurydicéje, mely hazai művésztünk nem csekély kárára, a rimaszombati tűzvész alkalmával szétrepedezett s haszonvehetlenné lett. Az ós scythia 12 rajzát félreértette nagy része a közönségnek. Rajztökélyt keresett azokban, holott egyedül compositio vala a kitűzött cél s a festészeti és képfaragási kivitelek közt némi különbség létezik.

A munkába vett Mátyás-szobor iránti langyossága a magyar közönségnek, nem kevésbé³⁷ hangolta le művésztünk kedélyét. Egyébiránt ha szép fokra hágott művészete mellett, tekintetbe vesszük azon hazafiúi elhatározását, mellyel Olaszországot elhagyva,³⁸ hol kecsgetőbb kilátások mosolygának elébe, szeretett honában kívánt státora lenni, benne még gyér művészetének, azon kitartó buzgalmat, mellyel itthon nemcsak számtalan gátokkal megküzdnie, de még művészete anyagát, különösen a használható fejr márványt is, saját maga erélyével és fáradalmaival, sok idővesztés,³⁹ bolyongás és kísérlet által kelle fölfedeznie, maga kezére műtermet, olvasztó kemenczét, sat. felállítania, márványbányászokat, fuvarosokat,⁴⁰ művész-segégeket betanítania, sat. s mindezekben anyagilag is, némileg egyedül Rudnay hercegprímás és Sándor Móricz gróf által segítettett – lehetlen kegyelet nélkül⁴¹ említnünk azon művésztünk nevét, ki művészetében is honának élt.

6.

Ha nem csalatkozom, 1815-ben szép társaság gyűlt nálam Gombán, nevem napjára össze; közte *Szemere Pál*, *Kölcsey*, ki akkor Szemerénél tartózkodott, *Balla Károly* és mások. Reggelre, legtöbb vendégjeim eloszolván, mi hátramaradottak⁴² álmosan

³⁷ Az OSzK-beli fogalmazvány innen kezdődik.

³⁸ K(ézirat): „hogyan Olaszhont elhagyva”.

³⁹ K: A szó hiányzik.

⁴⁰ K: A szó hiányzik.

⁴¹ K: „lehetlen tisztelettel és kegyelettel nem említnünk ezen lelkes művésztünk nevét...”

⁴² K: „hátra maradtak”.

gubbadozánk a szegletekben,⁴³ karszékeken, nyoszolyákon és kályha mellett.⁴⁴ Zenénk⁴⁵ elnémult, mert előhegedűsünk vérhast kapott, s minden paprikás pályinka-, spanyolviasz-, gyömbéres borcúránk⁴⁶ sikert vesztett nála. Szemere felvillanyozva álmoságunkat,⁴⁷ azt tervezé, hogy üljük körül az asztalt, s sorban írjunk egy egy strofa verset. Fájlalom hogy azon érdekes iv, melyre⁴⁸ verseinket irtuk volt, vagy elveszett vagy eloroztatott tőlem. Egyedül Kölcsey impromptujára emlékezem még. *Kínok* cím alá e sorokat írta:

Unalomból verset írni,
Lyánt szeretni, de nem bírni,
Vonó nélkül hegedűlni,
Tűzes gerebenen úlni.

Egyszersmind Kölcseynek egy másik versére is emlékezem,⁴⁹ melyet Szemere elsőbb nejének barátnéjától történt búcsúvétele alkalmával, egyik általam szerzett dal melódiájára írt volt Péczelen.⁵⁰ Így hangzik:

Isten hozzád szerelemnek kedves lyánya már!
Isten hozzád! keservemnek özönébe nincs határ!
Véltem tőled, drága lélek,
El nem szakít a míg élek
Messzeség se zár.
Jaj de az élet éjszakája gyászban száll elő,
S a viszontlátás órája, mint egy század, lassan jó!⁵¹

⁴³ K: Névelő nélkül („gubbadozánk szegletekben”).

⁴⁴ K: „kályha mellett karszékeken és nyoszolyákon”.

⁴⁵ K: „Muzsikánk elnémult...”

⁴⁶ K: „s minden paprikás pályinka, spanyol-viasz gyömbéres bor – sat. curánk”

⁴⁷ K: „villanyul álmoságunkra”

⁴⁸ K: „Örökre fájlalom hogy azon érdekes iv, mire”

⁴⁹ K: „Egyszersmind egy másik versire is emlékezem Kölcseynek...”

⁵⁰ K: „barátnéjától történt búcsúvételére, egyik általam szerzett dalra írt volt Péczelen.”

⁵¹ A szerzőség hitelét és dátumát kétségesnek tartja FRIED István. Vö. FRIED 1993.

Vörösmarty, 1824ben,⁵³ mikor még tőle a közönség nem olvasa semmit, látogata meg Zádor Györggyel (Fenyéry Gyulával) jósefvárosi lakomban. Zádor szíves volt Zalán futásának első énekéből néhány verset elszavalni előttem; s noha ezeknek csengő rythmusa, nyelve, erő-teljessége kellemesen lepott is meg, nem bírák még azokból azon költői emelkedettséget sejteni, mit Vörösmarty később, különösebben lyrájában fejte ki. – Vörösmarty társalgásában sajátságos az, hogy fesztelen körökben, gyakran egyes szavakkal egész képeket tol elő, mi költői hivatását már magában is igazolja. Főti szüretünkön, a lobogó tűz körül tanyázott paraszt ifjaknak sorbament mesézéseiket és tipusos előadásait kedvteléssel hallgatta. Saját, még külmíveltség által nem bolygatott fészében, eredetiebben tűnik fel a nemzeti jellem és népies nyomat, minek ismeretét a nemzet költője nem nélkülözheti.

Alkalmi feszességek iránt, eleitől fogva némi ellenszenvvel viseltetem, s ezért toasztokban, névnapi s más efféle megköszöntésekben rendesen⁵⁵ ügyetlen voltam. Vagy beleszakadtam⁵⁶ mondókámba, vagy sületlent mondtam. Emlékezem, hogy az öreg Bay

⁵² K: A fogalmazványban egy Virág Benedekről szóló rész következik, mely ellentétben a fogalmazvány más részleteivel, nincs áthúzva.

„Virág Benedekkel csak egyszer találkozám Vitkovicsnál, és egyszer valék Döbrenteyvel, budai lakában tiszteletére. Kedélye és társalgása igen egyszerű és csendes vala, de minden mogorvaság nélkül. Előszókat mutatott beszélgetésében a római mértékű versek, s némi ellenszenvet a cadentiások s nyelv-ujítások irányában. Úgy látszik: a hazai szépirodalom mezején, inkább csak a kötött beszédűek olvasmányaira szorítkozott.”

⁵³ K: „1825ben”.

⁵⁴ K: Ez a rész a kéziratban később, a Döbrenteyről és Berzsenyiről szóló jellemzések után következik.

⁵⁵ K: „felköszöntésekben mindenkor”

⁵⁶ K: „beleakadtam mondókámban”

Ferenczet, kinél jurátuskodtam volt, neve napján,⁵⁷ két jeles collegája jelenlétében úgy köszöntöttem meg, mint a Kir. tábla legkitűnőbb tagját. Bakütésemet az öreg azzal igyekezett helyrehozni, hogy meggondolatlan magasztalásomat, tartozó hálám rovására róvta fel collegái előtt.⁵⁸

9.

A mint *Döbrentey* Gábor Erdélyből, hol Gyulay grófnál⁵⁹ nevelő volt, Magyarhonba visszatért, sokat időzött⁶⁰ Péczelen Szemerénél, kivel, s általa Kazinczy Ferenczczel⁶¹ még Erdélybe menetele előtt ismerkedett volt meg. Kölcseyt Szemerénél találta. Itt ismerkedtem⁶² meg Döbrenteyvel én is. Előtte járt az ajánló hír, hogy Cserey Farkas emlékpénzt veretett⁶³ Döbrentey literaturai érdemeinek méltatásául; mihez járulván könnyű francia salóni társalgása is, rá nézve csak hizelgő lehete mind körünkbeni fogadtatása,⁶⁴ mind véleményünk felőle. A későbbi irodalmi polemikák és viták, mikbe bonyolodott, s miknél az egyik felet képezte, sokat levontak fénykörzetéből. Azonban azon erélye,⁶⁵ mellyel Erdélyi Muzeuma által, Erdélynek majd minden írói tehetségeit központosítani bírta, nyelv és nemzetiség körüli⁶⁶ folytonos buzgalma, a tudós akadémiánál szorgalmas titoknoki hivataloskodása,⁶⁷ tagadhatlan érdemei Döbrenteynek. Mások munkái kiadá-

⁵⁷ K: „névnapján”.

⁵⁸ K: „Az öreg, bakütésemet azzal igyekezett helyre hozni, hogy gondolatlan magasztalásomat tartozó hálám rovására róvta fel collegái előtt.”

⁵⁹ K: „gr Gyulaynéknál”.

⁶⁰ K: „üldözött”.

⁶¹ K: „Kazinczyval”.

⁶² K: „itt ismerkedtem s barátkoztam meg Döbrenteyvel”

⁶³ K: „hogyan Erdély főurai, Cserey Farkas és (hosszabb hely kihagyva) emlékpénzt verettek”.

⁶⁴ K: „mind fogadtatása köreinkben”.

⁶⁵ K: „és” (áthúzva: „fegyeleme” vagy „figyelme”).

⁶⁶ K: a „nemzetiség” szó hiányzik.

⁶⁷ K: „tudós academia körüli titoknoki szorgalma s hivataloskodása,”

saiban csekélyebb szerencsével működött; s különösen írmodorát,⁶⁸ bizonyos feszesesség és keresettség jellemezte.

[A Döbrenteyről szóló rész után a fogalmazványban egy Berzsenyi-jellemzés következik, majd az „Alkalmi feszességek...” kezdetű, itt is közölt szövegrész, és még két bekezdés: az egyik a századforduló irodalmáról, a másik pedig egy történet Marikovsky orvoseről. Ez utóbbit itt nem közlöm.]

[A Berzsenyi-jellemzés:]

„Nem emlékezem, hogy valamelyik terménye literaturánknak, oly varázs erővel hatott volna rám, mint Berzsenyi versei. A mint Kazinczy figyelmeztetése után, emberem által meghozatám Pestről a [könyvet?] mohó olvasásom közbe hálára kulcsódtak össze kezeim, örömemben, hogy a magyar már illyet írni bír. Meglepetésemnek vagy az volt az oka, hogy Berzsenyi előtti mértékes verseink, inkábbára csak formákba öntések valának, vagy az, hogy Berzsenyinnél kevesebb befolyással lehetének [előkészítő?] előzmények, mik későbbi költőink remekeinél. Azonban a Berzsenyinnél sűrűen beszótt görög és romai mythologia már ekkor is bántott, noha különben a régi classicusok kedves olvasmányaim valának. Hiában! a korok, nem könnyedén adják fel jogaikat!”

[A korszak irodalmáról:]

„Ugy hiszem, hogy azon íróinkat, kik literatúránk bölcsőjében, sőt már a múlt század végével, a mikor ugy magyar olvasmány, mint magyar olvasó még gyérek valának, noha gyöngé műélvezetű, de még is idő- és kedvtöltő olvasmányt nyújtának a közönségnek, méltatlanság sőt hálátlanság vádja nélkül nem mellőzhetjük irodalmunk történet-rajzaiban. Illyenek valának, hogy többeket ne említsek: Mátyásy József és Gvadányi, kik közöl az utóbbi nem is egészen üres némi költői leleményességtől. Kit kit saját korában szükség megítélnünk.”

⁶⁸ K: „S különösen írmodorában”

VI.
Irodalmi tarló-virágok.
Emlékezzünk a régiekről,
hálával és kegyelettel!

MEGJELENÉS: Szikszói Enyhlapok, szerk. Császár Ferenc. Pest, 1853. 76–83.

1.

Az 1795-iki pataki examen, mely akkoriban nagyobb ünnepélyességgel és fényesebb összeseregléssel szokott volt megtartani, megjelent Horváth Ádám is, a Hunniás költője. Azonnal megfutotta oskolánkat a hír, hogy Horváth Ádám, a poéta – mert ez vala a jellemző címe – falaink közé érkezett. Az volt a szerencsésebb, ki előbb láthatta őt. Magam is, mint gyerkőcze, futkostam előtte, mellette és utána, fogalmat és képet szerezni magamnak arról: mily alakú lehet a poéta? Nem feledhetém soha azt a benyomást, melyet rám, s általában a pataki ifjúságra, a már nem fiatal, de nyers, izmos, erősen levő, pirosposgás, himlőhelyes arcú, csombókos pofaszakállú, középtermetű férfiú, a maga zöld mentéjével, skarlát-veres színű, de fekete bársony polederes nadrágával, széles rezes kardjával és fekete kucsmájával tőn. Azon tisztelet, mellyel a múzsák fia iránt mindnyájan viseltettünk, s nemzetiségünk azon typusa, melyet gradivus léptein, testtartásán és öltözetén kinyomva láttam, miként sok eszme szokott a gyermek képzetében, csodás badarsággal folytak össze képzetemben is. A poétát – mert ekkor még csak a pénz-költőt neveztük költőnek, s ily származtatással és értelemmel ma is alig nevezhetnők így a poétát, hacsak nem a „lucus a non lucendo” analogiájára tennők ezt – az emberiség választott eszményének képzeltem, miben, a jóra valóra nézve volt is némi igazam; s azért a kiváló csombókot, mentét, nadrágot, poledert, széles kardot és kucsmát is – mik jóformán elütöttek az akkori, akadémiákról megjött, harisnyás,

czipős, allonge-parókás és sólyomkalapú tudósaink piperéitől – nem tartottam épen nem illetőknek egy poéta felkészülésében.

E poéták felőli nagyszerű véleményemben megerősített azon köz figyelem, tisztelet és tekintély, melyben Horváth a professori kar és egész iskola előtt állott, azon kapkodás, mellyel mindenki tört őt ebédére, társalgására megnyerni, s azon nyájasság és vidor jovialitás, mikkel magát köreiben kedvessé ohajtotta, tudta tenni. – Horváth Ádám, a költő, meglehetősen kiavúlt már közöttünk, de bár ne avulna ki azon kegyelet soha, mellyel az ő korában, magyar írók irányában, közönség és collegák viseltettek! Tudomány tisztelése s nemzeti büszkeség az ily kegyelet alapjai, de vagy, hogy nem oly gyérek már honunkban nemzetünk írói, s úgy körültök az egyik becsadó mérszer, a ritkaság kimúlt, vagy talán mi írók magunk is elősegítők a magunk iránti kegyelet csökkenését: hogy magyar példaszóval éljek: „esni kezdünk az ugorkafáról”.

2.

Kis János, superintendens, alkalmasint legszerényebb volt íróink seregében. Műveiről s azon szép befolyásáról, melyet kezdő íróink serkentésére s irodalmunk emelésére nézve gyakorolt, nem hallá őt szólni senki, de annál többet mások érdemeiről, mi őt olykor tévesztett pártolásokra is birta. – Sohasem feledem azon kedves óráimat, melyeket az ő s Kisfaludy Sándor lelkes társaságában írói pályám kezdetén, Balaton-Füreden tölték. Esengve kerestem Kisfaludyt, ő is szives volt engem keresni a tömött fürdő vendégei közt. Magyar őszinteségű és lelkes volt fogadtatásom nála. – A füredi új színház, mely neki köszöné létesülését, levén akkoron keblének kedvencz s eltöltő szenvedélye: épen színdarabjait írta számára s „Magyar lelkes leányát” olvasá fel előttünk. Többet hatott ránk lelkesedése, mint maga a darab: mi után „Himfy”-jében és „Regéi”-ben már végtelenül nagyobbnak ismertük őt. Beszélgetéseinket kifogyhatatlan anekdotáival tudta fűszerezgetni, mik minden szavában magyar életet lehelve, tévék, hogy az ember szivesen feledé magát körében. Ingerültségét Kazinczy Himfy devalvatiója, nem különben újító s grammatizáló magyar

íróink és kritikusaink irányában, gyakran beszötte mulattató beszélgetései közé s csekélységemben is, azon kétes becsű tulajdont igyekezett kiemelni, hogy ezekkel nem sokat foglalkozom, s így talpig magyar író maradtam. –

3.

A pestbelvárosi zöldfaútcza végén áll egy emeletes igénytelen ház, kis kerttel utánna. Tekintélytelen most e ház, de nem volt az e század első negyedében, míg Vitkovics Mihályunk lakta azt. Gyűlhelye volt e ház a magyar literaturai notabilitásoknak. – A vidor s lelkes kedvű gazdának symposionjai fűszerei valának az életnek, enyh-órái az irodalmi fáradsalmaknak, ünnepelt perczei az őszinte s egymást kegyelő barátságnak. – A csöndes kedélyű Virág Benedek, a tanúságos Horváth István, a pezsgő elménczésű Szemere Pál, a lelkes kedvű Mokry Benjámin, az eredeti különöcsőségű Ilosvay Samú, Thaisz s több mások valának törzsvendégei Vitkovics ezen kedves lakomáinak, miknek magam is számos kellemes óráimat köszönöm. A szerény teremben ó egri mellett, fesztelen kedv, genialis vigság, s ártatlan évődések úzték dévajkodásaikat, vegyesen olykori komolyabb tanulságokkal is. Ünnepeken a vegyes nemzetiségű vendégek közt, gyakran magyar és szerb dalok váltogatták egymást Sényi Péter cytherája s a szép torkú házi gazdának – ki mintegy összekötő láncz vala a két nemzetiség között – előadása mellett. – Elhúnyt a jeles férfiú, tisztelt barátom, a visszaemlékezés sohájával járok el most elnémult laka előtt.

4.

Berzsenyi Daniel, maga literaturai korának ritka tüneménye, s még ma is ragyogó csillag egünkön, oly egyszerű, igénytelen férfiú volt, kiről, csak Kölcseynek adott feleletéből sejthetni, hogy tartott valamit általánosan magasztalt költeményeiről. Külseje s egész modora, megfelelt ezen benső igénytelenségének és szerénységének. Emlékezem a tudományos akadémia egyik ülésében,

midőn a tagok a külföld literatúráiból átfordítandó jelesebb műveket jelölgették, s ez alkalommal széles olvasottságaikat tárogatták ki, mily minden satyrától ment álmélkodással szóllotta e szavakat: „Istenem be tudósak ezek az urak!” Szíve gyermeteg hajlamának szép vonását láttuk egykor Pesten, amidőn egy szemüvegeket áruló szegény gyerkőcz kínálására, noha szemüveget nem használt, egyet csupa könyörből megvásárlott. Ő testestül-lelkestül mezei gazdának mutatta úgy szavaiban, mint viseletében magát, s külsejéről senki sem sejtette benne a ritka tehetséget, izlést és műveltséget. Ez volt az oka, hogy midőn 1832-nek tavaszán, Szemere Pál rokonom és barátom, őt hozzám elhozá, s kitalálnom hagyá: ki tisztel meg látogatásával? Berzsenyre, csak művei előtt tökéletlenül megjelent arczképének némely vonásairól sejtettem. – Tökéletlennek mondom ez arczképet, mert az természetes, martialis alakban képzelteni velünk Berzsenyinket, s ő alacsony termetű és szerény, igénytelen arcú, csöndes, kevés beszédű férfiú vala. – A magyar zenének annyira barátja volt, hogy kész vala barátjai vig körétől a zenész cigányokhoz fordulni, s elmerülve hallgatni őket. Igen jellemző, fesztelen és őszinte egyszerűségére nézve az, mit Szemere Pál, Kis János és én únszólásainkra, 1832-ben emlékkönyvembe följegyzett: „Hirtelenében nem jut egyéb eszembe, mint nevem Berzsenyi Dániel.”

5.

Alig találunk, főkép a régiebbek közt, szépirodalmi, sőt tudományos íróra is hazánkban, kit többé-kevésbbé Kazinczy Ferencz művei, buzdításai, gyalulásai, nem serkentettek vagy képzetek volna írói pályáján. – Mohón fogott ő fel minden serkedő írói tehetséget, s annak kifejlesztésére, noha nem fősvénykedett a magasztalásokkal, nem kimélte a kellő gáncsokat, sőt fulánkokat is; mit az avatlanok gyakran nem legjobb néven vevének tőle. – Jutott elsőbb műveimért, főkép szabálytalan nyelvemre nézve, serkentései közbe korholásaiból nekem is. – Oskolás gyermek valék, ki Kazinczy műveiből még csak Geszner fordításait ismerém, midőn őt nagyanyámnál Gálszécsben először látám, francia könnyűségű társalgását, és az irányábani közfigyelmet csodálám.

– Később levelezés s végre a tudományos akadémia üléseinek alkalmi hozának vele közelebbi érintkezésbe s atyafiságos és barátságos viszonyba. Szívesen és könnyen ismerkedett, gyakran kelletnél könnyebben, mi által tekintélyének ártott; de minden új viszonyok körüli röpkése mellett is, buzgó lángolású s lelkesülten hű maradt holtaiglan a magyar irodalom ügyére nézve, mely első bölcsőjébeni ápoltatását, serdülését s jelen viruló ifjú korát, nagyrészen neki köszöni. S ím, míg nála kisebbeknek oly buzgalommal áldozánk: mily hanyagok vagyunk mindeddig e férfiú illő dicsőítésében!

Kölcsey Ferencznek, a tisztelt emlékezetű férfiúnak, kivel és Szemere Pállal egykor-máskor sok lelkes órát töltöttem, én is sokkal tartozom. Ő vala az, ki időt és fáradságot vőn magának műveim megrostálására s magán levelében figyelmeztete úgy erőmre, mint gyöngéimre. A férfiú komolyan csöndes, magába vonult, ritka mosolyú és beszédű volt, kiből még élte delén is senki sem nézte volna ki az egykori nagy szónokot. – Érzelmek meleg valának ugyan, de azok csak tollba s nem szavakba is ömledezének. Kiereszkező csak ritkán s csak derült kedélyében és meghitt baráti körökben vala. Tudományos és literatúrai készsége, olvasottsága ritka, s példányúl szolgálhatott némely könnyűszerű íróinknak. –

Szemere Pálunk, kit irodalmunk nemtője még életben tart s tartson sokáig közöttünk! – valamint elménczsége árjaival, még aggott korára is, lelke társalgási köreinknek: úgy alkalmakkor elszórt kritikai nyomós észrevételeivel, tanúlság az írói tehetségekre nézve. Engemet eleitől fogva a víg kedélyű irodalomra szánt. – Az emlékkönyvi bejegyzések, érdekesek akkor, ha egyszersmind jellemzők. Ilyenek némiképen Kölcseynek és Szemerének, emlékkönyvembe tett bejegyzéseik. – Kölcsey e szavakat írta: „Kövesd a korszellemet, vagy vezesd; de elébe magadat ne told.” Szemere ezt: „Sorsában megnyugodt szívnek sok a kevés, de legtöbb is kevés annak, ki többre vágy.” – Mily lelkes irodalmi hármas fűhere vala ez! És a fűherének – már csak egy levélkéje leng közöttünk.

VII. [Irodalmi tarlóvirágok]

SZÖVEGVÁLTOZATOK:

KÉZIRAT: nincs.

1. ALAPSZÖVEG: Badics Ferenc kéziratmásolata. Badics-hagyaték, MTA Kézirattára, Ms 10 057/j.

2. MEGJELENÉS: Fáy András kiadatlan emlékirataiból. Közli Badics Ferenc. Vasárnapi Ujság 1886. 38–39. sz.

[Fáy ilyen cím alatt, írja Badics, már a Császár által szerkesztett Szikszói Enyhlapokban (1853), továbbá *Irodalmi s művészi tarlóvirágok* cím alatt a Divatcsarnok 1853. évi folyamában közölt régibb kortársairól érdekes jellemvonásokat és történeteket. Badics a kiadatlan, akkor még rendelkezésére álló emlékiratokból gyűjtötte össze a hasonló jellegű szövegeket, és adta ki őket a fenti címmel. Az OSzK-beli Fáy-hagyatékban ezek a kéziratok nincsenek meg, de az MTA Kézirattárában, a Badics-hagyatékban megvannak a kézitról lemásolt szövegek, amelyek Badics javításai folytán helyenként lényegesen eltérnek a Vasárnapi Ujságban közölt anyagtól. Az alábbi közlés alapszövegeként ebben az esetben a Badics-féle kéziratmásolatot tekintem, Badics javításait pedig szövegváltozatnak. Badics jelzi a bevezetőjében, hogy az anyagon a következő szempontok szerint módosított: a közlendő részek, írja, első fogalmazásban maradtak hátra, helyenként ismétlésekkel, s *ki nem nyomtatható megjegyzésekkel*. „Mindazáltal úgy állítottam össze a fejezeteket, hogy az írónak előadásmódját s kifejezésbeli sajátosságait ott is megtartottam, a hol az összefüggés kedvéért néhány sort *hozzá kellett toldanom*; a hézagokat különben lehetőleg az emlékiratok egyéb helyeiből *pótoltam*, s így az egész Fáy posthumus eredeti munkájának tekinthető.” (Kiem. H. F. K.)

A közölt anyagba Badics hét személyt vett be, Szemere Ferencet, Szemere Pált, Horvát Istvánt, Döbrentei Gábort, Jankovits Miklóst és Pósfay Jánost. Fáy azonban ennél sokkal több személyről ír, úgy tűnik, három sorozatban: az egyik csoportot az

írókról és művészekről alkotott portrék képezik, a másikat a megyei közéleti személyiségekre való emlékezés (*Restauratiók* címen vannak meg a Badics-másolatban, l. alább), a harmadik arcképsorozatban pedig néhány Pest megyei egyéniséget örökít meg (l. alább). A főszövegben jelöltem, a jegyzetekben pedig közöltem Badics kéziratos másolatának és folyóiratbeli közlésének eltéréseit.]

HORVÁTH ISTVÁN.⁶⁹ Ezen jeles férfúval csak a Jankovits gyűjtemény registrációjával⁷⁰ jöttem közelebbi érintkezésbe, s volt alkalmam tapasztalni roppant olvasottságát, tudományát, kitartó szorgalmát, csaknem aggodalmas pontosságát; de egyszersmind egy pár gyöngéjét is. Beszédje, előadása rendesen doctrinair-professori volt. Historiai ismeretei szélesek, terjedelmesek, de nem mindenkor criticaik. A régi hősök és nemzetek magyarítása, úgy látszott, rögzött eszméjévé⁷¹ vált, mindenütt magyart keresett; s ez sokban gátolta historiai buvárkodásának tisztába hozatalát. Komolyan állította előttem, hogy Szent Pál magyar volt, és a szamaritai asszony palócz, a siciliaiak székelyek, a parthusok, kik később maurusoknak neveztettek, kúnok voltak, és így Lucanus sokat beszél a magyarokról; miért is Lucanust tizenhatszor olvasta el. Sőt Széchenyi István,⁷² Teleki József gróf ebédjénél, melyen Horváth is jelen volt, legközelebb Angliában, Andrassy György gróffal tett útvjáról beszélgetvén, azt mondá hogy ő Angliában olly jól érezte magát, mintha otthon volna. – Tudja-e Nagysád, megjegyzé⁷³ mosolyogva Horváth, mi ennek az oka? Nem biz én, felelé nagy várakozással a gróf. – Mert az angolok valóságos magyarok, mond Horváth, az angol és magyar nemzet egy eredetűek. – Széchenyi bámulva nézett Horváth szemei közé s Horváth távozta után így nyilatkozott: Kár ezen jeles férfúban, hogy

⁶⁹ B: *betoldva*: „1784–1846”. Badics közlésében sorrendben a harmadik személy.

⁷⁰ B: „a Jankovits gyűjtemény átvételével”.

⁷¹ B: *betoldva*: „(fixa idea) vált”.

⁷² B: „Sőt midőn Széchenyi István”.

⁷³ B: „jegyzé meg mosolyogva”.

már rögzített eszméje (fixa ideája)⁷⁴ van. Ezt megtudván Horváth, soha sem birt kedvező hajlammal lenni Széchenyi iránt, sőt, reformátor hadnagyocskának nevezgette. Azonban Széchenyi elleni neheztelésének volt más titkos rúgója is; tudniillik némi vélt, s tán egy részben valódi méltatlanság is, mi Horváthon történt. Tudniillik: a magyar tud. akadémia felállítása elhatározatván,⁷⁵ választmány ült össze, mely annak alapszabályait kidolgozza. Ezen választmány nem volt ugyan a legjobb tapintattal összealkotva, de mindenesetre jeles férfiakból állott. Annak titkárául,⁷⁶ vagyis inkább tollvivőjeül Horváth István választatott meg. Ennélfogva neki nemcsak reménye, de némi joga is volt már a tud. akadémiai titoknokságra is.⁷⁷ Azonban Széchenyi nem találván elég simaságot Horváth társalgási modorában, úgy vélekedett, hogy egy akadémiai titoknokban, ki számos külföldi tudóssal és magasrangú vendéggel jó érintkezésbe, ez mulhatlan kellék, őt⁷⁸ befolyásával elmellőztette, és a Horváthnál mindenkép csekélyebb, de simább beszédesebb, s francz⁷⁹ és olasz nyelvekben is jártas Döbrentei Gábort választatta meg akadémiai titoknoknak. Ugyan ebbeli neheztelése Horváthnak okozta, hogy ez kétféle tagúl-választatását nem fogadta el. Horváthnak ezen vonakodása sokat ártott a tudományos akadémia népszerűségének a hazában; mert Horváth általában tiszteltetett és méltán, s a tudósságnak hírében állott. Ártott az akadémia tekintélyének az is, hogy Kölcseynek sem volt elegendő türelme, bevárni az akadémiai ülések oly különféle elemeinek amalgamizációját, lehiggulását, s az⁸⁰ eleinte gyakoribb viták elriaszták sőt elhidegíték az akadémia iránt. Ez minden esetre hiba volt tőle, mely flambeaut adott⁸¹ az irigyeknek, boszúsoknak, kik tagúl meg nem választattak, vagy jutalmat nem nyertek, és azoknak, kik, noha alaptalanul, már kez-

⁷⁴ B: „már rögzített eszméje van”.

⁷⁵ B: „Elhatározatván ugyanis a magyar tudományos akadémia felállítása”

⁷⁶ B: „titoknokául”.

⁷⁷ B: „némi joga is volt már az akadémiai titoknokságra”.

⁷⁸ B: „sőt befolyásával elmellőztette”.

⁷⁹ B: „franczia”.

⁸⁰ B: *kimaradt*.

⁸¹ B: „jó ürügyül szolgált az irigyeknek”

detben, s még gyöngye anyagi erő mellett is, szerettek sokat várni az akadémia működéseitől.

Horváth pontossága annyira ment, hogy registрумunkban⁸² ha valamelyik lapon csak egy betűigazítás fordult is elő, vagy egy tinta-cseppecske esett is arra, azonnal félre vetette a lapot, s azt újra írta,⁸³ vagy iratta, mi igen gátolta munkálkodásunkat. Gondolhatni tehát, azt a végtelen <[?]únodalmat>, szorgalmat, munkát, mit ezen férfiú, ki egyszerre egyetemi tanár, s muzeumi könyvtárnok, többféle titoknak és buvárkodó historicus volt, ki a nádor herceg⁸⁴ parancsára is, gyakran állított össze adatokat publicistai tárgyokban, életében kifejtett.

Ezen szorgalom miatt rendszeren sokat lopott el éjjeleiből. Ezen roppant elfoglaltatás volt oka, hogy csak historiai töredékeket, és nem egész munkákat bocsátott a közönség elébe. Azonban számos foliantokra⁸⁵ terjedő historiai adat-feljegyzései becses maradványok tőle, mik egykor, egy arra hivatott tudós kezében, bő alapokat és utasításokat fognak nyújthatni.

Horváth, csaknem túltisztelője volt a magyar magas aristocratiának, melynek állásaira nézve sokat köszönhetett. Jelleme tiszta és feddhetetlen, hazafisága buzgó volt.

DÖBRENTÉI GÁBOR,⁸⁶ bevégezvén Erdélyben gróf Gyulay Lajos nevelését, és az Erdélyi Muzeum kiadását, 1820 táján Magyarországra jött.⁸⁷ Fényes hírnév előzte megjöttét, az tudniillik, hogy Erdély az ő tiszteletére emlékpénzt veretett; noha megtudtuk később, hogy az csak Cserey Farkasnak magán-hódolata volt, ki azt később maga is megbánta. Az említett hírnél és az Erdélyi Muzeum kiadásánál fogva, Döbrentei általunk a legkedvezőbben fogadtatott, büszkék voltunk barátságára; sőt én, miután egyik rokonommal vágyott házasságra lépni, s ebben nem aristocratai

⁸² B: „hogy a Jankovich-gyűjtemény lajstromozásánál, ha valamelyik lapon”

⁸³ B: *kimaradt*.

⁸⁴ B: „nádor-főherceg”.

⁸⁵ B: „számos ívre terjedő”.

⁸⁶ B: *betoldva*: „(1786–1854)”.

⁸⁷ B: *betoldva*: „(jött) ki”.

születése tekintetéből gáncsoltatott, igen kitettem mellette magamat. Azonban a házasságból semmi sem lett. Döbrenteinek széles olvasottsága, soknemű, noha nem mély ismeretei valának, nagy linguista volt, s franczia modorú társalgásával, melyet a magasabb aristocratia köreiből forgása szerze neki, az első órákban, napokban, igen meg tudta nyerni a maga részére a kedvező véleményt, s azzal némiképen imponált; azonban közelebbi és hosszabb társalgásban foszlott ezen fénykör, mert a keresett módon keresztülszállt a feszenkedés, büszkeség s első magát előadó alkalommal némi nyersség is. Ezért Szemere Pál őt: feszes és pöffnek nevezé, Kazinczy Ferencz pedig nem egyszer fordult e szavakkal Szemeréhez: Uram öcsém, ettől a Döbrenteitől már úr nem lehet az ember!

Francziás kulcsinú társalgási modora és némi tolakodása okozta, hogy Magyarországon is csakhamar bejáratos lett a magasabb aristocratia köreiből, mikben fájdalom, akkoron még kevéssé ismertetvén a magyar irodalom, s annak bajnokai, Döbrenteinek tekintetét, csaknem egyedüli képviselőjének a magyar irodalomnak.⁸⁸ Minek az lett a következménye, hogy Pozsonyban, a magyar tud. akadémia első megalakítása ügyében az alapítóknál Döbrenteinek sokkal nagyobb befolyása volt, mint óhajtható volt volna. Ugyanis többeket mellőztetett, kik diszei fogtak volna lenni a társaságnak, s kik később meg is választottak, és többeket, mint Gebhárdot, Horváth Józséfet, Pergert csúsztatott be, kikkel semmit sem nyert az akadémia. Nem volt neki nehéz feladat, magát is titoknokul neveztetni ki. Az akadémiai működésekben Döbrenteinek ellenünk, úgynevezett oppositio (Vörösmarty, Bajza, Kölcsey, én, sat.) antioppositiót képezett, s felhasználta az alkalmakat, nevezetesen, ha a mi⁸⁹ embereink kevesebb számmal jelentek meg a választó közgyűlésekre, arra, hogy pártját, gyakran jelentéktelen irodalmi egyénnel nevelje. Általában igen kapott az apró és olcsó dicsőségeken, miknek erőszakoltatásai őt idővel gyakran copromittálgatták. Azonban tekintélyének a végdöfést az atheneisták (Bajza, Vörösmarty és Sedel [!]; vagy is a triceps

⁸⁸ B: „a magyar irodalom csaknem egyedüli képviselőjének”.

⁸⁹ B: *kimaradt*.

redactio) adták meg azon polemiában, mely a magyar conversatioi lexicon⁹⁰ (Tudománystár)⁹¹ ügyében keletkezett. Ugyanis Döbrentei sejtve, hogy az atheneisták – Stettner (Fenyéri, Zádor)⁹² s más jelesek társaságában, egy ily conversatioi magyar lexicon⁹³ szándékoznak kiadni, sietett megelőzni őket, s a nagyrészen készületlen és avatatlan dolgozó társak tollaiból, csak kevés cikket kivéve, silány munka került ki.⁹⁴

Döbrentei⁹⁵ a maga fészességét, csigázott és keresett modorát átvitte stíljébe is. Nem látszott szeretni a természetest.

HALÁSZ LÁSZLÓ, nyugalmazott huszár-kapitány. Tréfás, elmés, de mosdatlan szájú férfiú. Egykor bement Pesten Eggenberger könyvárúshoz, s kérte Etrekarchai Georch Illés honi törvényét, úgy mondván ki a nevet, a mint az íratott. A mogorva szerző, Georch épen a boltban ülve, s örvendve azon, hogy könyve ke-restetik, feltűnő nyájassággal igyekezett kiigazítani Halász kiejtését, mondván, hogy a régi írásmód szerint: Etrekarcsai Görcs Illés a szerző neve. – Halász azt felelte a megjegyzésre, hogy ő ré-gibb jószágot és nevet nem ismer a p—ánál, még sem olvasta soha, hogy azt valaha pichának írták volna. Gondolhatni, mint hők-kent vissza e szavakra a komoly mogorva szerző!

Máskor a délegyházi pusztán a Halászsok retalis reambulatiót tartottak. Már gyűlve voltak a család tagjai, s a reambulans vice-ispán is, csak a Coburg herczeg directorára várakoztak, egy szín-tén komoly mogorva férfiúra. Megérkezvén ez, a kölcsönös kö-szöntések után hozzája lép Halász kapitány, vállára teszi kezét, s így szól hozzá: Megengedjen a tekintetes úr, de vagy Dőry csi-nálta a tek. urat, vagy ön Dőryt, oly igen hasonlítanak egymáshoz.

⁹⁰ B: „Conversations-lexikon”.

⁹¹ B: *kimaradt*.

⁹² B: *a zárójel elmaradt*.

⁹³ B: „egy ilyen lexikont”.

⁹⁴ B: *betoldva*: „Azon erélye, melyet Erdélynek majd minden tehetségét »Muzeuma« körébe vonta, nyelv és nemzetiség körüli folytonos buzgósága tagadhatatlan érdeme Döbrenteinek. Csekélyebb szerencsével működött mások munkái kiadásaiban.”

⁹⁵ B: *kimaradt*.

A directornak elállt e fogadtatásra szeme-szája. – Ugyan Georch-csal történt, hogy egy bemutatás alkalmával, az emlékeztén arra, hogy a kapitányt látta valahol, de neve nem jutván eszébe, hozzája lép, s így szólítja meg: Az úr tán – izé? Igen is én vagyok! felelte Halász; s Georch csak annyit tudott a felelet után, mint előtte. – Máskor egy Begányi nevű izmos, testes ifjú leánynézőben jelent meg egyik Halász-leánynál, a kapitány rokonánál, s a kapitányt kérte meg: mutatná őt be a lánykánál. – Szívesen, mond ez, s így tevé a bemutatást: Itt mutatom be neked, kedves hugom, Begányi öcsémet! mondhatom farra, f.– aszra nincs párja három várme-gyében! A leány irúlt-pirúlt, az ifjú pedig majd föld alá süllyedt. Űsse meg a kő, Uram bátyám! mondá ez később, inkább be se mutatott volna a hugának! Máskor egy ifjat mutatának be neki. – Uri nevét kérem! mond a kapitány. – Kocsi Horváth vagyok. – Nem hiszem! mond Halász, még a rúdját nem látom!

MAJTHÉNYI KÁROLY, kir. tanácsos, egyike volt a legeggyűgyűbb, kor-látoltabb eszű, tanulatlanabb és cynicusabb emberek közül, ki-ket valaha ismertem; de különben szíves és jó ember volt. Gazda-sága folytatására képtelen lévén, neje (Dacsó-leány) vitte azt, hanyagúl és rosszúl; miért is a tanácsos, szép és jövedelmes vagyonaiból alig tudott megélni, végre csőd alá is jutott. Kétszer ment ki megyei küldöttség ellene, a gyermekek által kért sequestrum megvizsgálása és elhatározása végett, sikertelenül, mert a házi fiskálisok, kik szedték rossz gazdálkodása mellett az epret, mindig találtak ürügyet az elhalasztásra. Végre Mérey Lászlóval én küldtettem ki ezen sequestrum tárgyában. Szigoruan fogván a dolgot, megvizsgáltunk mindent, s végre gazdasági instructió megvizsgálására került a dolog. Majthényi előnkbe hajtotta juh-nyáját éppen reggelink bevégezése után. A nyájban egy, szobában nevededett kos volt, mely igen kezes lévén, meg hagyta magát fogni és simogatni. Én mindenkor állat-barát lévén, a kezemben a reggelitől maradt kalács-darabból, nyújtottam a kosnak, s ezáltal, míg a juhok szemléje tartott, igen megbarátkoztam vele. – Most, úgymond Majthényi a juhásznak, hajtsd elő a második nyáját is. – A juhász elhajtotta a már látott nyáját, negyedóra múlva, elő a másodikat is. – Bizony derék nyáj ez is, mond Adonyi főszołga-

bíró, s hajlók valánk helyeselni javallását, a mint az én barátságos kosom, észrevéven engemet, kiválik a nyájból, s kalács reményében újra hozzám simúl. Azonnal tisztán állt előttem az ármány. – Juhász! szólítám ezt elő; szóljon kend igazat, mert torkára forrhat; ugy-e, ez nem más, mint az előbbeni nyáj? rá ismertem már e kezes kosról is. – A juhász lesüté szemeit – s megvallá az ármányos fogást, azzal mentegetőzván, hogy erre *[olvashatatlan név]* fiscalis úrtól volt parancsolatja. Úgy találtuk, hogy Majthényi a maga cselédjeinek húsz, s több évek óta is tartozik szegődött béreikkel, min azonban ezek nem igen törődtek; mert mintegy szabad lopásra szolgáltak. Az uzsorásoknak egész serege lépett fel ellene követeléseivel, minél fogva a passivum majd fél millióra rugott. Az évi jövedelmet mintegy 30 ezerre tehattuk. E szerint a sequestrumot szükségesnek véleményezvén a megye azt elrendelte. A tanácsos engemet kért ki sequestri curatornak, mit én azonban el nem vállalván, Kovacsóczy László – egy eperszedéshez jól értő férfiú – neveztetett annak.

Majthényinak legkedvesebb barátja s kártyás-társa, Stettner hatvani prépost volt, egy finom tréfás, s kissé ármányos férfiú, ki gyakran egész héten át tartózkodott Majthényi házában Versegen, s rendesen elnyerte minden pénzét a tanácsosnak. Ennek neje, ismerve férje kártyás kedvtelését, csaknem az egyedülit, de egyszersmind ügyetlenségét is, csak kis összegnek erejéig, apró pénzben adta ki neki kártya-pénzeit. Ha visztet játszottak, s Majthényi hibázott, mi gyakori eset volt, s ezért partnerje által korholtatott, azt szokta volt felelni, elég okosan: Kótázzátok le, majd nem hibázom! Egykor szinte keményen korholták hibás játékért: Lásan, lassan! mond Majthényi; ego sum truncus familiae. Ezt felkapva Stettner, valamikor bakot ütött a tanácsos, ezt kiáltotta neki: Certe es truncus familiae! Egykor farsang három napján folyvást játszottak s annak utolsó napján egész virradatig. Ekkor megkondult hamvazásra a versegi harang. A prépost letevén a kártyát, templomba sietett, maga akarván megtenni a hamvazás szertartását. Majthényi idő-vártatva szinte a templomba ment, elfogadni a hamvazást. A mint e végett a prépost elébe térdelt s az a hamvat homlokára kente, ezen szavak helyett: pulvis fuisti, stultus es et in pulve rem redigeris! e szavakat mondta neki lassan: stultus fuisti, stultus eris et stultus manebis! – Majthényi

összecsikorítva fogait, távozott előle, s a templomból kaczagva haza jövő prépostot, folyosóján: adta-teremtette olassza! szitokkal fogadta. – Egykor Vitkovits Mihály, ki Majthényinek curialis pereit vivé, kiérkezvén Pestről, azon kérdezősködésre, mi hír Pesten? előadta, hogy a francziák menyire haladtak seregeikkel Olaszországban. – No már így nem jól áll a dolog! megjegyzi Majthényi. – Még az semmi, mond a csintalan Vitkovits, ki jól ismerte princípálisa csekély tudományát; de azt mondják, a spanyolok már Madridban vannak! – Madridban? kiált elszörnyűködve Majthényi; úgy végünk van! Erre természetesen nagy kaczagás támadt. – Adta ráccza! már látom hazudsz! ugy-e nincsenek Madridban? mire még növekedett a kacaj.

Igen hanyag, sőt piszkos öltözködésű ember volt. Életében csak egyszer mosdott, tudniillik mikor csecsemő korában a bába megfüröszttötte; miért is kezei oly varancsosak voltak, hogy retket lehetett volna természeteni benne. Orrát soha nem fűtta ki kendőbe, hanem láttamra is, mindenkor markába, vagy ujjával nyomta meg orrát, ugrasztotta ki annak tartalmát.

TAHY JÓZSEF, öregségére kamarás és báró. Kérkedő és hazug ember volt, anyira, hogy boldogult atyám, gyakran mondotta neki: Jó fiú volnál te Józsi, csak azt tudhatnám mindenkor: mikor mondasz igazat és mikor hazudsz. Rendesen, ha füllentett, atyám azt mondta neki: Alkudjunk Józsi, nem volt az annyi! Ilyenkor Tahy, hímezett-hámozott és valóban alkudott is. Tahyról egy másik Zemplén-megyei birtokos Lasztoméron lakott BORONKAY FERENCZ jut eszembe, ki második báró de Manx volt. Egykor erősen állította, hogy fogatja csupa 24 markos lovakból állott. – Máskor előttem és Bay septemvir előtt azzal kérkedett, hogy az idén 50 köből mákot vetett el. – Mennyi hold földön? kérdé a septemvir. – Bizony mintegy 100 hold körül. – Ne tökéletlenkedjél öcsém, mondá az öreg: 50 köből mákkal fél Zemplén megyét be lehet vetni. Jelen volt neje (Bárczay Eszti [*másutt*: Bárczay Erzsébet]) majd a föld alá bútt szégyenletében. – Máskor azt adta elő, hogy csikorgó kemény télben utazván, egy szoros szurdokban, egy szánkót látott maga előtt állani, melytől tovább nem mehetett kocsijával; mert kitérni a szoros úton lehetetlen volt. Azt vélvén, hogy a szá-

non ülők tán csak pihentetnek, vagy bajuk esett, várt egy darabig. De látván, hogy semmi mozdulat nem történt a szánon, le szállott, megtekinteni a bajt, – s iszonyodva látta, hogy a szánon ülő orosz pap, merevre van fagyva, a kocsis ülésében úgy fagyott meg, a mint a lovakra, jobb kezével ostorát fölemelte, a lovak maguk pedig álló helyökben fagytak meg. Mindezeket Boronkay nem tréfából, hanem valódi komolysággal és hiedelem-követeléssel adta elő. Anyja oly fősvény volt, hogy a vendégek cselédjei soha sem kaptak egyebet nála aludt tejnél; s anyám, ha Lasztomérba ment, kényszerült ebéd- vagy vacsora-pénzt adni a maga cselédjeinek. Egyetlen leányát Szemere György vette el.

DÖRY LÁSZLÓ, nyers, egyenes kimondású férfiú, ki ha a megyében vagy tisztviselők között csempességet vett észre, nem igen hagyta szó nélkül. Arról nevezetes, hogy az 1790-diki diétán, midőn a vallás tárgyában felekezeti conferentiák tartattak, Döry, noha reformatus volt, több ízben be tudott csúszni a katolikusok conferentiáiba; minélfogva kitudván azoknak célzataikat, sokban segítette elő felekezete ügyét. Furcsa szokása volt az öregnek, gyűlések alkalmával zsebéből egy magyarónyi viaszkot venni elő, s ezt nyomogatni ujjai közt. En, ki többnyire szomszédjában ültem, egy párszor elloptam a viaszkot tőle, míg beszélt, s ő aggodalmasan kereste azt; mert, mint mondá, az a tárgyakrai figyelmét igen elősegíti.

KOVÁSZNAI KOVÁCS MÓZES. Fiatal korában öreg Patay Józsefnénál, a majoresco özvegyénél és atyám testvérénél, volt kulcsár Prügyn és Bájban. A nénémnek sok hegyaljai szölleje lévén, Mózes azokat butelliákra hozatta; adott annyit a mennyi [?kel] azokból urasága asztalára, de nagy részét saját hasznára adogatta el, s az özvegy, nem tartván szoros ellenőrzést, fiai pedig oskolákat járván, Mózes szép összegecskét kaparított össze csenetégeiből [!]. Ezzel Pestmegyébe jöven le, a Keglevics gróftól a Kálákon kezdett előbb kicsinyben, majd nagyban árendálni, mindenkor jutányosan. Jó gazda és némileg cynicus háztartású lévén, néhány év alatt megvagyonosodott, Pesten a Sebestyén-piacon tetemes há-

zat építtetett, s később többet; majd részére hajtván pénzzel Erdélyben a kovásznai nemes Kovácsokat, ezek őt rokonuknak ismerték el, mi által megnemesítette magát. Ekkor történt, hogy Pesten háza előtt ülén, egy mankós lábú katona előtte ment el, s rátekintvén Mózesre, megállt előtte: – Jó napot Mózes barátom, kiálta neki a mankós. – Hökkenve meredt szemével Mózes az üdvözlőre: Barátom, nem ismerlek, felelé neki. – De ismerlek én! mond a katona; szökött katona vagy te! És Mózes csak tetemes összeg feláldozásával birt megmenekülni. –

Önző volt, másért és közjóért nem tett semmit. Egykor a reformatusok templom-segélyezésre szóliták fel őt. – Nincs pénzem! felelé Mózes. – Ej Téns uram, kell néznünk a más világra is! mond neki a kéregető. – No, ha a más világon összeakad ön velem, felelé Mózes, rúgjon oldalba!

Nagyobb részét vagyonának Zsigmond fia örökölte. Nem esett az alma, fájától messze. Egykor egyik fia pénzt kérvén tőle, azt felelé: Miből adjak? –

Mindig Pest sáros utcáit járta, kérdve és vizsgálgatva az eladó telkeket, s ez örökös acquisitióktól sem gyermeki kellő neveltetésére nem ért, sem asztalánál becsületes vendéget nem látott soha. Gyűléseken egyedül csak a hús limitációba szállt be a szerint, a mint hízott marhái voltak, vagy nem voltak eladók.

SZEMERE FERENCZ.⁹⁶ Korán árvaságra jutván, sok vallási nyomatást szenvedett; miáltal helvétiai hitvallása iránt még ragaszkodóbb és buzgóbb lett, s mint saját szájából hallottam,⁹⁷ a bibliát 109-szer olvasta keresztül. Ez együgyűséggel⁹⁸ fősvénység, a <legszigorúbb> legtisztább jellemmel szilárd részrehajthatatlansággal⁹⁹ józan fogalom,¹⁰⁰ bohós különcség párosultak nála és sok tréfás adomára nyújtottak alkalmat. Nem csak soha senkit meg nem csalt, de szavát sem szegte meg, még az apróságokban is s

⁹⁶ Badics közlésében sorrendben az első. Betoldva: „(† 1812 körül)”.

⁹⁷ B: „s többször mondogatta, hogy a bibliát”

⁹⁸ B: „E jámborsággal”

⁹⁹ B: „s szilárd részrehajthatatlansággal”.

¹⁰⁰ B: „józan értelem”.

anyira igazságos volt, hogy ha Pali fia iránt, ennek még gyermekkorában is, valamiben méltatlan talált lenni, komolyan kért tőle bocsánatot. Péczelen, több ízben emlékeztette őt neje, Fáy Sára, hogy foglalna a közösből ő is¹⁰¹; hiszen: úgy mond, Ráday, Fáy András, és Kozolay uraimék¹⁰² is foglalgatnak. Szemere azt felelte: Lelkők rajta, én nem foglalok; nekem a más világban adják ki részemet!¹⁰³ – Ha mint helytartói ágensnek folyamodásért, vagy pör-vitelért taxát¹⁰⁴ vittek a pörösök, s rendesen többet adtak neki a csekély taxánál: a fölösleget ezen szavakkal adta vissza: Az én taxám ennyi, isten mentsen meg többet fogadni el. – Vasárnaponként átjárt Budáról a pesti templomba, s ekkor rendesen vejénél, Tomka Lászlónál, ki Pesten a Mészáros utczában¹⁰⁵ a templomhoz közel lakott, maradt ebéden. Azonban Szemere mindenkör egy-egy huszast tett le vejének asztalára, ebéd fejében, s ezt akarva-nem akarva el kelle fogadnia, mert az öreg azt mondá: Csak fogadja el fiam uram, mert az igazság úgy <hordja> hozza magával, hogy nekem vissza kellene hívnom ebédre fiam uramat; ez pedig nekem többbe fogna kerülni. –

Máskor meghívá őt ebédre Richter nevű barátja. Szemere szorosán ügyelt, hogy az asztalnál beérje az elébe tett egy zsemlyével és egy meszely borral. Visszahíván ebédre Szemere¹⁰⁶ Richtert, ez jó étvággal látott hozzá, s már a tehénhúsnál még egy zsemlyét kért: Öcsém uram, monda neki Szemere, – én öcsém uramnál csak egy zsemlyét ettem meg. Ugy szintén már a harmadik ételnél fogyatékán lévén Richter bora, emlékezteté őt Szemere: Öcsém uram, majd nem jut bora a pecsenyéhez. –

Mikor szerét teheté, megjelent a pestmegyei sedriákon,¹⁰⁷ kiérdemelni a járó 2 frt diurnumokat.¹⁰⁸ Egy délelőtt átjövén kaputban Pestre szembeakad egy ismerős esküdttel; Domine spec-

¹⁰¹ B: „hogy foglaljon ős is a közösből”.

¹⁰² B: „Fáy András és mások”.

¹⁰³ *Badicsnál ez a mondat hiányzik.*

¹⁰⁴ B: Badicsnál a továbbiakban is: „taksa”.

¹⁰⁵ B: betoldva: „(most vámház-körut)”.

¹⁰⁶ B: *ez a szó hiányzik.*

¹⁰⁷ B: betoldva: „(táblabírák gyűlése)”.

¹⁰⁸ B: „2 forint napidíjat” (a *diurnum* szót a továbbiakban is napidíjra írja át).

tabilis, szóla ez hozzá; hát nem lesz szerencsénk ma¹⁰⁹ a sedrián?
 – Hát lesz sedria! nem tudtam; no bizony bemegyek. Dolgát végezvén Szemere, s átallván már Budára menni vissza magyar ruháért, betért a megyei hajdú-kapitány szobájába, hol a fiatal tisztviselőknak számos menték, kardjaik, kalpagjaik csüggtek¹¹⁰ a szegeken. Szemere a kapitány kínálására sorba próbálgatá testére a mentéket, de ő kövér, pohos lévén, a karcsú menték sehogy sem akartak felilleni testére és hosszú mellényére. Hogy azonban mégse szalassza el a diurnumot, felölte egyet, mely karján, derekán annyira megfeszült, hogy karját be sem hajthatá, s azt¹¹¹ be sem gombolhatá szűk volta miatt, s épen úgy állt rajta, mint a borsó-vázon a köntös. – Nem tesz semmit! szóla az öreg, úgy is leülök, mihelyt bemegyek, s csakugyan kiérdemelte a diurnumot. –

Félénk természetű volt, mi hihető, a fiatalkori nyomatásnak következménye volt.¹¹² Különösen félt a víztől; azért a pesti hidon, Nepomuk szent János szobraig, mely közepett állott, mindenkor lassan ment, hogy, ha szakad a híd, még visszazaladhasson; ellenben Szent Jánoson túl, lehető sebességgel sietett, hogy hamarabb átrihadhasson.¹¹³ – Gróf Telekivel, Rádayval és Darvas Ferencz tanácsossal, vallás dolgában, József császárhoz menvén fel Bécsbe, Szemere már az egész úton aggodott azon, hogy Pozsonynál repülő hidon kell átmenniök, s az utolsó állomáson egész éjjel nem aludt az aggodalom miatt. Ezt tudván Darvas, a mint másnap a repülő hídra szálltak, s velök remegve Szemere, egy tréfát gondolt ki. Tudniillik összebeszél a hidon egy huszár káplárral és legényeivel, kik pénz-faszolás végett mentek be Pozsonyba.¹¹⁴ Szemerének a szeme nagy aggodással csüggött a repülő híd vastag kötélén, mely azt tartotta. Tudakozá az egyiktől: mintegy hány évig tarthat el egy oly kötél?¹¹⁵ – Tizenöt évig! volt a felelet. – És

¹⁰⁹ B: ez a szó hiányzik.

¹¹⁰ B: „csüngtek”.

¹¹¹ B: ez a szó hiányzik.

¹¹² B: „volt következménye”.

¹¹³ B: „átrihadhasson”.

¹¹⁴ B: „kik szintén Pozsonyba mentek”.

¹¹⁵ B: „Mintegy hány évig tarthat el egy oly kötél? – tudakozá az egyiktől.”

hány éves már? – Bizony 18 lesz! Ezen¹¹⁶ felelet megborzogató Szemerét. Majd a huszár káplár lépett elő Szemere mellé. – Bizony derék egy kötél! szóla legényesen. – Az ám! mondá egyik huszára, legény volna, ki egy kardvágással átvágná! – Mit? hányakodék a káplár, fizetsz egy itcze bort, ha én egy vágással ketté vágom? – Jó, fizetek. – Szemerét a hideg is rázta rémületében; mert a káplár már kardját kezdé hüvelyéből. – Ne vágja el káplár uram! ne az istenért! látom derék legény, hiszen elválna a kötelet, de baj lenne, nagy baj! inkább megfizetem én az itcze bort! rimánkodék a káplárnak. – Mit uram? nem az itcze borról van itt szó, hanem a becsületről. Csak sokára hagyta magát lebeszélteni az ármányos káplár. Azonban Darvas rémületére majd szomorú következése lett a tréfának; mert Szemere riadtában, jóformán be sem várta, hogy a repülő hidat hozzá szorítsák a hídfőhöz, neki ugrott, s csak kevésbe mult, hogy be nem esett a Dunába. –

Szintúgy félt a menydörgéstől is. Egykor nagy égi háború vette őt elő, a mint Pestről Budára ment haza. Nejét, ki a szállás kulcsait magával vivé, nem lelvén honn, remegtében lement a szállása alatti lebujba, melyben jóféle személyek tartózkodtak. Ezek ismervén az öregot, tán tréfás ingerkedésből, azonnal körülvették őt, czirógatták, ölelgették. Apage satanas! kiálta a tiszta életű és istenes Szemere, nem halljátok istentelenek a menydörgést, most is miattatok haragszik az isten. Megjövén neje, ismét ezzel gyúlt meg baja, kivel alig birta elhitetni, hogy nem gonosz szándékból ment le a lebujba.¹¹⁷ –

Ha szolgálója vétett, így szóllott hozzá: Te nagyot vétettél, miért megérdemled a verést; de én most haragszom, nem merlek bántani, nehogy haragomban túlhágjam a mérsékletet; hanem holnap után reggeli 10 órakor elkapod¹¹⁸ a magadét! A szolgáló örült ez elhalasztásnak, vélvén,¹¹⁹ hogy szerencsésen átesett a bajon; de csalatkozott, mert elérkezvén a mondott óra, pontosan kikapta a magáét. –

¹¹⁶ B: „E felelet”

¹¹⁷ B: *ez a bekezdés teljes egészében hiányzik a közlésből.*

¹¹⁸ B: „megkapod”.

¹¹⁹ B: *a szó hiányzik.*

Vőlegény korában, gróf Rádaynéval, ki nevelésben tartotta Szemere menyasszonyát, Fáy Sárát, kártya-társaság volt estve. Járt a divatos kártyajáték a kötés vagyis a filkó. A csinos szobaleány a mint a kávé csészéket kivitte volna,¹²⁰ történetesen leejtette a tálczáról a grófné kedves csészéjét, s darabokra törte azt.¹²¹ Ejnye semmirevaló! feddi boszankodva a grófné; mindig szeleskedel; ha nem restelném, úgy megvernék, hogy megemlegetnéd. – Parancsoljon velem Nagysád! mond az udvarias vőlegény. – Bizony jól tenné öcsém uram, felel a grófné, s a szobaleány enyelgésnek vélvén a dolgot, alattomos mosollyal fordult ki a szobából. Szemere végezvén a játékot, felkelt ültéből és kifordult, s a társaság azt vélte, *[olvashatatlanul áthúzott szó,*¹²² *felelte más kézírással:]* egyébért ment ki. De¹²³ csakhamar nagy jajveszékelést, sirást halla, a szobaleányi szobában. Kiriadtak mindjában [!] s látják, hogy Szemere, karjára fonva a szobaleány hosszú befont haját,¹²⁴ ugyan declinálja őt a nádpálczával: Az istenért, mit csinál öcsém uram? kiálta a rémült grófné. – Hiszen Nagysád parancsolta! felel ez, s csak újabb parancsra ereszté ki a leányt kezéből. –

Sári neje nem volt ugyan szép, de karcsú csinos termetű, mi-ben férje igen gyönyörködött. Jókedvében¹²⁵ mondá egykor-más-kor neki: Sétálj előttem Sáríká, adok egy huszast; és Sáríka hátrátévén kezeit sétált előtte büszkén, s férje letevé neki a huszast.

Halála előtt kevés órával egy kis sepetka (így nevezték hajdan a 14 éven aluli kis szobalánykákat) épen akkor lépett be valamiért a szobába, mikor az ágyban fekvő beteg, éjjeli edényébe pösölt. – Eredj ki te! kiálta az öreg neki; meglátod a valamimet! – Ó, ó! sopánkodék Sára felesége; bizony azt sem tudja szegény, tök-e vagy tőrös étek? – Bizony tök volt ez valaha, Sáríká, de már

¹²⁰ B: *a szó hiányzik.*

¹²¹ B: „úgy hogy darabokra tört”.

¹²² Ugyanaz az áthúzási stílus, mint az eredeti Fáy-kéziratokban sok helyen.

¹²³ B: *a mondatrész hiányzik.*

¹²⁴ B: *kimaradt.*

¹²⁵ B: „jókedvűen”.

csak túrók étek, mondá a beteg tréfásan, s néhány óra múlva elhalt.¹²⁶

Sajátságos tette volt Szemerének az,¹²⁷ hogy egykor neje beteg lévén [*áthúzva*: decoctumot, fölé írva más kézzel:] orvosságot kelle innia. Felgyógyulván, fele az orvosságnak megmaradt. De feleségem (mondá Szemere), ennek megadtad az árát, ez kárba nem mehet. S [*áthúzva*: egészséges nejének, felette más kézzel:¹²⁸] ezzel kiitta orvosságát <megitta.>

BAKÓ nevű, tótos öreg ügyvéd, nem tudom: fősvénységből-e vagy sajátos izlésből, szerette a marha-májat; és valahányszor húslimitatio fordult elő a megye közgyűléseiben, mindenkor felszólalt: Tek. Kk és RR, azok az istentelen mészárosok, azt a májat – azt a májat, szint azon áron adják, mint a jó hust. Ez kiállhatatlan.

BERNÁTH GYÖRGY, mindenütt, hol birt, Tasson, Domonyban, Dabon, foglalatott, árkolgatott, mi miatt, a többi közbirtokosoknak örökös vesződésök és pörök volt vele. Ezért Kandó Gábor őt compossessoratusi Attilának, isten ostorának nevezte.

BÁRÓ PODMANICZKY SANDOR jó szívű, de szerfölött beszédes öreg volt. Bujanovics generálné Podmaniczky leány, ki R. Keresztúron lakott és 96 éves korában halt el. Öregségi unalmai enyhítése végett, társalgónéul azon Lipszky majornak özvegyét tartá magánál, ki Magyarország híres térképét és repertoriumát kiadta volt –, egy igen mivelt lelkű és erkölcsű dámát, kit mindenki szeretett és becsült. Egykor késő ősszel meglátogatta Podmaniczky Sándor az öreg generálnét. Délben jól ettek, utána kávéztak, s aztán kevés idő-vártatva búcsúzott Sándor, s a már fűtött szobá-

¹²⁶ B: ez a bekezdés teljes egészében kimaradt.

¹²⁷ B: „az is, ”.

¹²⁸ B: a közölt változatban is ez utóbbi áll.

ban, ételtől, kávétól is felhevült Lipszkyné udvariasságból, s mint hogy vélte, hogy a báró, végig menve a ház folyosóján, egyenesen kocsijára ülend fel, csak azon könnyen öltözve, mint volt a szobában, kikísérte a bárót. Azonban a bőbeszédűnek valami adoma jutott eszébe, megállt Lipszkynével a szélhuzamos folyosón, s ömledezett beszédével. A szegény nő tiszteletből nem menekülhetett, s örökre megadta az árát udvariasságának; mert áthűlvén tüdő-gyuladást kapott, s belehalt. Az öreg generálné búsult vesztésén, s holtáig boszús volt Sándorra, mondván: Az az alkalmatlan ember kibeszélte barátnémat a világból!

SZEMERE PÁL,¹²⁹ Ferencznek fia s örököse némileg¹³⁰ különbségben, de tiszta egyenes jellemben, és vallásosságban is. Aestheticai ízlése korán, s már a pataki iskolában fejlődött, s ezért ritka tümemény volt abban. Nyelvészeti s aestheticai ismeretei szélesek valának, mikkel nagy hatással volt magára Kazinczy Ferenczre és Kölcsöyre is. Jeles költő és ítéző volt; néhány sonettjei utolérhetetlen szépségűek. Körner Zrinyijének fordítása alkalmasint felülmúlja eredetijét, s fordított dalai az egész ország szájában zengedeztek. Hogy többet nem bocsátott közönség elébe, oka az volt, hogy magasabb igényei lévén írók irányában, s igen körülövedzvé magát aestheticai szabályokkal, szerfölött szigorú volt maga irányában is. Azonban több kezdő írókra nézve, kik vele közlekedtek, jó hatással volt; noha ítéseteiben¹³¹ nem volt mindenkor következetes magával. Gáncsai egyenesek, s néha kissé nyersekek is valának. Így Petőfyt becsülte; de a mint forradalomkor az aristocratia ellen kikelő,¹³² s igen is [áthúzza: hazafias, fölé írva:] drásticos versét írta, azt mondá, hogy már nem Petőfi, hanem tetűfi.¹³³ – Neynek, miután ez¹³⁴ egy dolgozatát közlé vele,

¹²⁹ B: *betoldva*: „(1785–1861)” ; Badics közlésében a második személy.

¹³⁰ B: *betoldva*: „a különbségben”.

¹³¹ B: „ítéleteiben”.

¹³² B: *betoldva*: „verseket írt”.

¹³³ B: *ez a félmondat kimarad, helyett*: „megszakítja vele a barátságot”.

¹³⁴ B: *ez a szó kimarad*.

azt mondá, hogy nevéből egy pár betű hiányzik; tudniillik Ney¹³⁵ helyébe neirj-et kell tenni. – Bajzát majd két évig recenseálgatta¹³⁶ privatim, azt mondogatván: Bajzát verem. Ezen recenzióit azonban megsemmisítette. Így Gyulai sem volt embere, s azt tartotta felőle, hogy a valódi kritikának abc-jét nem bírja.¹³⁷ Irt félhumoros, félgúnyos verseket is ily cím alatt:

Dithyramb, Argyrus, talányos-ábrándok,
Melyeket elverselt egy tudós zarándok,
Phantast-comicai didacticus módon,
Budapesten, Fóton, Péczelen, Maglódon;
Életének hatvanhatodik évében,
Kinek symboluma: *Leben und beleben*.

Ezen munkáját a censura nem engedte meg,¹³⁸ s rája tett költésége elveszett.

Számos töredékei, versei vannak kéziratban, mikből alkalmasint csak holta után fog látni valamit a közönség.¹³⁹ Ifjúságában¹⁴⁰ szép fiatal ember volt, s kedves mind női, mind más társaságokban. Azonban sokat ártott idegzetének az, hogy egykor gyermekkorában egy hó-fuvalagba süppedvén, ki nem birt hatolni abból,¹⁴¹ s egész éjen át ott hálván,¹⁴² csaknem egészen megfagyott. Pataki jurista korában a borra szokott; de azt csakhamar elhagyta, s azontúl mondhatni, inkább a józanságban és mértékletességben excedált. Aggottabb napjaira kissé hypochondriára volt hajló, mi őt tápszereire, és maga elébe tűzött életrendszereire¹⁴³ nézve sok különcsége vezette. Nem volt vagyonos, de megtakarítván kis

¹³⁵ B: *betoldva*: „(olv. Nej)”.

¹³⁶ B: a továbbiakban is a „birálgatta”, „birálat” szókkal helyettesítve.

¹³⁷ B: *ez a mondat kimaradt*.

¹³⁸ B: „nem engedte kijönni”.

¹³⁹ Badics jegyzete e helyen: „E sorokat Fáy még Szemere életében írta, s bizony még holta után is huszonöt év múlt el, mire napvilágot látnak a munkák, melyeket tudvalevőleg most rendezett sajtó alá a Kisfaludy-társaság. – B. F.”

¹⁴⁰ B: *betoldva*: „Szemere”.

¹⁴¹ B: „ahból hatolni”.

¹⁴² B: *betoldva*: „reggelre”.

¹⁴³ B: „életrendszerére”.

jövedelmét, s készebb lévén sokat megvonni magától, mint pénzt venni fel kölcsön, nemcsak tisztességesen kijött háztartásával, hanem még keresett is.

Mily zajos volt ifjúságában, mutatja a következő eset. Szerelmes, de ártatlan viszonyban állt jurista korában Nagy Ninával, Gedeon testvérével. Szemere egy barátjával borozgatván, eszébe jut kedvese, s felszólítja barátját, indulnának ki gyalog Tolcsvára a lányhoz. Alkonyatra járt az idő, s a két ifjú útnak indult. Tolcsván nem találták Ninát, s miután megértették, hogy a mádi szőlő alatti borházban van, semmit sem habozva folytatták különös útjukat, s majdnem éjfél tájban értek a mádi borházba. Volt ugyan öröm és jó fogadás,¹⁴⁴ de Szemerének annyira megdagadt a lába, hogy csizmáit lehúzni nem lehetett, <s azokat> hanem le kelle lábairól vágni. – Egykor Pesten esti 10 óra tájban a kávéházból menvén haza Szemere, szembe jöttek vele Kisfaludy Károly s Bártfay László, kik fölkeresésére indultak volt. Ezek azonnal felismerték Szemerét, de ez andalodtában nem amazokat. Kisfaludy tréfát akarván űzni, kivevé kapukulcsát, s azt¹⁴⁵ mint pisztolyt Szemere mellének szegezvén: megálljt! kiálta neki. Szemere azonnal össze-rogyott, s majd komoly baj eredt a tréfából. –

Vőlegény korában, egy vacsoránál és keskeny asztalnál szemben ült menyasszonyával. Szemerére egy nagy és véletlen prüsszenés jött, s orrának tartalma az asztalon keresztül, épen menyasszonyának smizlijére pattant. Gondolhatni mindkettőjük iszonyú zavarát.¹⁴⁶ –

Második neje¹⁴⁷ (szintén Szemere leány, egy szeszélyes, de a legtisztább erényű nő, kivel Szemerét Kazinczy Ferencz kerítette össze¹⁴⁸) menyasszony korában, nem sok hajlammal látszott vi-

¹⁴⁴ B: „nagy öröm és jó fogadtatás”.

¹⁴⁵ B: a szó hiányzik.

¹⁴⁶ B: *Ez a bekezdés teljes egészében kimaradt.* Badics ide toldotta be a kézirat-másolatban később következő, *Toldalek Szemere Pálhoz* címmel ellátott részt, valamint a következő saját kiegészítését: „Szemere Pálnak első neje Szemere Krisztina volt, kit a magyar közönség »Vilma« név alatt ismer.” Tovább a kézirat szerint folytatódik a szöveg.

¹⁴⁷ B: *betoldva*: „Csoma Borbála”.

¹⁴⁸ B: „hozta össze”.

seltetni vőlegényéhez, de asszonykorában szenvedélyesen szeret-
te őt, s igen tudott alkalmazkodni körülményeihez.

BÁJI PATAY PÁL. Ritka jellem, s egyetlen példány volt a maga ne-
mében. Többeket ismertem, kik kedvtelésből szívesen devernýáz-
tak, ohajtották a zajos multságok alkalmait, szívesen tánczol-
tak, gyönyörködtek a zenében, vagy eszem-iszom után áhítottak.
Patay Pál nem tartozott ezekhez. Ő a társalgási zajokat szerette,
s a tánczot, kávé, bort, csak zajos kedv mellékeinek tekintette.
Őneki eleme volt a víg zaj, ő mintegy született, proffessionatus
víg zajgó volt. Tánczolt vagy is inkább taktusra tipegett, rekedt
hangjával kísérte gyakran a cigány zenét, s rendesen meg is it-
tasodott; mind ezt inkább azért, hogy jó példával menjen elő ven-
dégeinek s nevelje a víg zajt, mint kedvtelésből. Száraz, sovány,
szőrrel benőtt arcú, sárga dohány színű, s lézengő járású lévén,
ha néhány nap devernýa-szünet volt házában, úgy nézett ki, hogy
az ember alig pár hetet mert volna ígérni életének. De ha vendé-
gei érkeztek, s megzendült a zene, új élet szállt a fonnyadt testbe,
s a táncz, borozás, éjtszakázás mintegy megedzeni látszottak azt.
Ezért ritkán is volt vendég nélkül, s háza valóságos vendég-foga-
dó volt. Ily életrend mellett természetes, hogy gazdasága és ház-
vitele a legnagyobb rendetlenségben volt. Ablaka alatt kertjét
bozót és dudva nőtte be; bora, szénája már tél közepett elfogyott,
szérűjét egész cselédsége, sőt egész falu népe hordta; pénze nem
volt soha, s ha volt is ideiglenesen, azt a cigány-banda vette igény-
be; cselédsége rendesen vagy részeg, vagy mámoros fővel kóvály-
gott udvarában, sőt törzsvendégei, főképp ifjabbjai, az itatás és
példalátás után számosan szoktak a részegeskedésre; noha okos
neje (Csebi Pogány Zsuzsánna) hogy némileg elejét vegye a ve-
szélyes iszákosságnak, vagy legalább korlátozza azt, oly borokat
vásárolt össze ura devernýáira, mikből büntetés volt félpohárká-
val kiüríteni.

Fő szenvedélye Pataynak az agarászat volt, s fiának fő foglal-
kozása az agár-etetés; miért is ritkán volt a ház nyúl nélkül. Pus-
kát csak egyszer fogott kezébe, anyja prűgyi udvarában, s ekkor
is találomra sütvén el fegyverét, véletlenül anyjának kedves pézs-
ma-kácsérját lőtte le két tojója mellől.

Devernyáiban gyakoriak voltak az üveg-törések, úgy, hogy másnap a vendégek csuprokból ittak; így a czipőből-ivások, sőt czipő-berántások is. Így egykor Patay Zsuzsinak, későbbi gróf Rhédey Lajosnének czipőjét berántatván a szakáccsal, megették, mitől maga Patay Pál is majd halálra betegedett.

TOLDALÉK SZEMERE PÁLHOZ. Különösségeiből megemlítem még, hogy megyei alügyész korában egy nő, kinek férje Szemere keze alatt ült fogva a megyeházánál, nyulat hozott neki, de eltévesztvén a szállás-ajtókat, Muslay főfiscalisnál¹⁴⁹ adta be. Később délfelé,¹⁵⁰ megtudván a tévedést Szemere,¹⁵¹ bevárta, míg Muslay főzónéja a nyulat megspékelte és megsütötte. Ekkor bemenvén a konyhába, a sült nyulat, nyársastul felfogta s azt mondván: ez a nyúl az enyém! elvitte magához s elköltötte azt.¹⁵² – Egykor Schödelné kitűnőleg énekelvén a színházban, Szemere tetszési mámorában lekapta a maga¹⁵³ fejéről parókáját s azt dobálta fel a publikum nem csekély¹⁵⁴ kacajára.

BR. PODMANICZKY KÁROLY. Jó fő, s különösebben a bányászati és kereskedelmi tárgyakban a megyére nézve, igen használatos táblabíró volt.

DOMBY MÁRTON. Recsegő, akadozó, kellemetlen hangú és kinézésű ember, ki egypárszor megkísérlett szónokolni is a megye közgyűléseiben, de szerencse nélkül, mert keresve kitételeire a szavakat, csaknem oly ferdékre bukkant, melyek a publicumnál kaczagást, s gúny okoztak; miért is azontúl végkép lemondott a szónoki dicsőségről. Róla mondá Cleyermann ref. hitszónok: Die

¹⁴⁹ B: „főügyésznél”.

¹⁵⁰ B: *hiányzik*.

¹⁵¹ B: „Szemere a tévedést”.

¹⁵² B: *hiányzik*.

¹⁵³ B: *hiányzik*.

¹⁵⁴ B: „nem kis kacajára”.

ungarische Sprache ist sehr schön, nur unser Tampy soll sie nicht sprechen! Késő vénséget ért Domby: de nem is tett a világban egyebet, mint egészségét támogatta, s csupán diétából lát fűrészelt naponként, mértföldeket sétált be, gymnastikákat gyakorolt, s aggodalmas volt ételében, italában, víz-zuhanyozásában sat. Miért is Kutyabagason hanyag pap, Szilassy Józsefnél hanyag nevelő, végre mindvégig hanyag prókátor volt, s hanyag még szép és vagyonos neje irányában is.

Egykor egy urat így hitt meg ebédjére, mi igen ritka tünemény volt, mert fősvénységét mindenki tudta: Legyen szerencsénk holnap ebédre; egy pulykát kaptunk, úgy sem tudjuk feleséggel megenni ketten. – Pap korában egykor Jób könyvéből, ezen textust vette fel: Átkozd meg az Istent és halj meg. Min gyülekezete anyira megbotránkozott, hogy le kelle Dombynak papságáról mondania.

BOD PÁL. Tagba szakadt széles termetű, erős, izmos testalkatú, ordas stentori hangú, szájas, de csekély tudományú, azonban becsületes jellemű és jóakaróhoz hű férfiú. Előbb rector Kutyabagason Domby mellett, később prókátor Pesten. Szerette ugyan a víg társaságot és devernnyákat, s víg és kicsapongó társaságokban szívesen vett részt, de oly józanul vitte dolgát mindenkor, hogy semmi kihágásban részt nem vett, s a híres gyömszőlőjénél is melynél a Szepesyek, Ágoston József és más többek büntető pört vontak magukra, Bod Pál is jelen volt, de semmibe sem keveredett. Különösen ismeretes ő ferde, magyaros németiségéről. Egykor megpillantván, hogy Nitsch kártya-csinálónak magyar kártyái közt a tök-kolopra ez van írva: der Ungar! felbuzdulván benne a nemzeti büszkeség, s azonnal pár barátjával ráment Nitschre, s így kiáltott haraggal rája: Sie! adta teremtetete, varum schreiben auf tök-kolop der Ungar? Sie tök-kolop! s azonnal szét kellett törni Nitschnek a tökkolop formáját. – Máskor megigérte egy kisasszonynak, hogy meglátogatja, s el is ment hozzá Bod. Azonban a lány épen akkor kiment volt a háztól, s csak atyja volt honn. Wo ist die Fräule? kérdi Bod. – Ist nicht zu Haus! felelé az atya. – No, und ich bin die Fräule visitiren kommen. – Ach! vielleicht besuchen! mond az atya. – Nein, isten útce, visitiren

kommen. – Egykor túrós galuskával kínálta német szomszédja az asztalnál. Bod csak keveset evett belőle, noha kedves étke volt. Szomszédja kínálgatására azt felelte: Nein, ich habe jetzt harte Session (kemény székem van). – Wo beim Comitát? kérdé a német. Nein, zu Haus in Schatten-Stuhl (otthon az árnyék-széken). – Az ily ferde németsegekből eszembe jut egy GAZDIK nevű tót inasunk Pozsonyban, ki kopogtatván a magyar szóba, ezt „Spicbűb”, mindenkor „hegyes gyermeknek” fordította. – Így nagyanyám, Márjássy Borbálától, egykoron tudakozván egy ismerős német katonatiszt: Lebt noch der alte herr Márjássy Laszky? azt felelte: Nein, schon crepirt! – Ach vielleicht gestorben? – Ja, ja, gestirbt! – Így Puky Marczi, Bécsben megbetegedvén, a fogadósnetől éjjelre serblit akarván kérni, sehogy sem birta megértetni magát vele. Scherbelt! s affélét mondogatván, ollót hozott neki a fogadósleány, s csak hosszas mutogatás után jött az igazira az. – Egykor magyar színházban kutya ugatta el magát; Bod hangosan szólalt fel: Ki beszél ott németül?

JANKOVICH MIKLÓS.¹⁵⁵ Tartván attól, hogy holta után gyűjteménye kivándorol az országból vagy árverésen széteszlik, megkínálta vele a főherceg nádor által a magyar muzeumot. A nádor rendeletéből Pest megye 1830-ban Szentkirályi László akkori alispánt¹⁵⁶ és engemet küldött ki a gyűjtemény megtekintésére; s minket valóban meglepett annak nagyszerűsége, s mind belértéki, mind régiségi becse. Itt láttam Rákóczy György nagy Graduálját, Mátyás király pompás Curtiusát, melynek kötése oldalán belül ez volt írva: „mentem Podiebrádba”. Ezen két szóra Jankovits kész volt a juramentum credulitatis is letenni arra, hogy azok Mátyás kezevonásai; mert – úgy mond, Curtius kedves olvasmánya volt. Továbbá: egy ötven év alatt nagy gonddal és pompával írott köny-

¹⁵⁵ *Badics jegyzete:* „E szakasznak eleje hiányzik.” A másolat elejére, a születési és halálozási évszám után (1773–1846), egy kezdő mondatot toldott be: „Jankovich Miklós méltón híresült el régiséggyűjteményével, melyhez fogható kevés magán ember birtokában volt.”

¹⁵⁶ *Badics jegyzete a szöveg mellett:* „tévedés! L. megyei tisztv. jegyzékét!” A közölt szövegből ki is hagyta a mondatrészt, a névvel együtt.

vet; úti contójokat a magyar papköveteknek a tridenti zsinatra; Majláthnak írott juramenti formuláját, hogy a német császár pártján soha sem lesz; Luther Márton testamentumának párját, melyet Melanchton coramizált. Ezt a pesti lutheranusoknak ajándékozta Jankovits; a reformatusoknak pedig egy kelyhet. Láttam domború igen szép műben Meleagert....¹⁵⁷ kutyákkal.;¹⁵⁸ 64 góthus¹⁵⁹ királyt carrarai márványból, melyeket Marczibányi hozatott volt meg 12 ezer frton, s melyeket halála után Jankovits vett meg 4 ezer frton; egy remek secretairt, békateknőből és elefántcsontból;¹⁶⁰ Titiánnak „Creatio mundi” című gyönyörű festményét s Raphaeltől is egyet; Guido Réninek egy crayon „Mater dolorosa”-ját, Lampitól kettőt, Correggiótól az alvó Amort, – ebben most is szép eleven feje a test; a Lampi festményeiben máris sárgul; Mátyás király és Giskra arczképét,¹⁶¹ továbbá azon kelyhet, melyet a francia király Bécs bevételekor készíttetett Mátyás királynak, de mely neki, időközben elhalván Mátyás, el nem küldetett. Alul a Mátyás arczképén van a *Dr* a sárkány-rend címjele; régi magyar nagyjaink keresztjeit, delnőink fülbevalóit gyöngyökkel, rubinokkal, Rákóczy György óráit; feje klárist, mely drágább volt a gyöngynél; egyik Széchenyinek drága keresztjét, melyet a francziák vettek fel a klastrom kriptájából, hová zárva volt sat.¹⁶²

Jankovits könyvtára állott mintegy 21 ezer kötetből, mik közt magyar körülbelül 10 ezer volt. A classicusok princeps editióik

¹⁵⁷ Itt a másolat szövege kipontozva, mellette kérdőjellel, valószínűleg nem tudta kiolvasni a másoló.

¹⁵⁸ B: Innen kimaradt ez a szövegrész, később egyes elemeit másutt beszölte a szövegbe. A Mátyásra vonatkozó részt a későbbiekben így fogalmazta át, tévesen: „Itt láttam egy ötven év alatt nagy gonddal és pompával írott könyvet, Mátyás király pompás »Curtius«-át”

¹⁵⁹ B: góth.

¹⁶⁰ B: kimaradt.

¹⁶¹ B: Így fogalmazta át: „Guido Reni »Mater dolorosa«-ját, s Raphael, Coreggio és Lampi néhány képét; láttam azon kelyhet”. A többi kimaradt.

¹⁶² B: Kimaradt; a szöveg néhány elemét másutt beszölte. A további összehasonlításoknak nincs értelme, mert Badics a legtöbb helyen teljesen szabadon átfogalmazta a szöveget, olyan adatokat is bevéve, melyek a másolathoz nem tartoznak, egyes helyeken pedig teljesen átértelmezve vagy félreértve az eredeti (pontosabban a másolat) jelentését.

majd mind megvoltak és számos incunabulák. Láttam a gyűjteményben aranyba foglalt kristály-kést, villát és csigából kanalat, Péter czár kardját, Rákóczyak pisztolyait; Murányban készült asbest, éghetlen papírt. Az ismeretes legrégibb magyar könyvet „Szent Pál leveleit”, mik Magyarországon 1532-ben nyomattak, Zádor György (akkor Stettner) úrtól szerzette meg Jankovits. Mondják ugyan, hogy még egy 1484-ben Norinbergában nyomott magyar könyvecske is létezik, úgymint Sz. István ezen éneke: O dicsőséges szent jobb kéz sat. de ez nálunk még nem fedeztetett fel, valamint II. András bullája sem, eredetiben.

Jankovits ezen nagybecsű gyűjteményét 1832-ben októberben a diéta jóváhagyásának reménye alatt eladta a nádor herczeg által a magyar muzeumnak 150 ezer pfértért, mely összesből Jankovits contractualiter elengedett 50 ezer pfértot, a száz ezeret pedig 10-20 ezerenként kapta kezéhez. Megengedett neki, hogy duplumokból az egyik példány megtarthassa, és a maga bélyegét, hol ez kár nélkül megeshetik, ráüthesse a tárgyakra, örök emlékül, hogy azok Jankovits gyűjteményéből valók. Ezenkívül Jankovits megajánlotta azt is, hogy a mit haláláig még gyűjtend, azt is a muzeumnak engedi által. Ezen vétel a muzeumra nézve valóban igen jutányos fogott volna lenni; mert a gyűjteménynek csak belértéke is felrúgott volna 70 ezerre, oda nem értve a az antiquariusi és historiai affectiói becset; de Jankovits nem legtisztábban járt el a dologban. Ugyanis a szerződés aláírásakor 16 ezeret kapván a vétel összegéből a végre, hogy azon huszonhárom zálogházi czédulán elzálogosított régiségi ékszereit kiválthassa; Jankovits ezen czédulákból néhányat, azon ürügy alatt, hogy azoknak tárgyai nevének ékszerei voltak, a muzeumtól elfogta, továbbá holta után is a muzeumnak pénzen kellett megvásárolnia későbbi gyűjtéseinek azon részét, mire szüksége volt, az örökösöktől.

A gyűjtemény átvételére a nádor által átvevőnek Horváth István, országos ellenőrnek én, éremrendezőnek pedig Vesperle egyetemi tanár, nevezettünk ki. Minthogy a herczeg saját használatára a diétára felküldetni sürgette a Dalmatiát illető okleveleket, azonnal novemberben hozzá láttunk legalábbis az oklevelek registrációjához, s hét hónap alatt 14 ezeret regisztráltunk. Ezekből 72 darab sibenigói (dalmatiai) actát, térítvény mellett felküld-

tünk a herczegnek, miket később vissza is kaptunk. Egy pár érdekes historiai adatot a regisztrált actákból fölemlíték:

[A hagyaték egyes darabjainak tételes felsorolását itt nem közlöm. H. F. K.]

Jankovitsnak tudományos buvárkodási nyelve a latin és német, valamint házi nyelvül is egyedül az utóbbit használván, a magyart, noha magyar tudományos akadémiai tiszteleti tag volt, igen elhanyagolta, valamint annak újabb irodalmát is kevésbé ismerte. Magyar nyelvi kifejezései, miután szónoknak is igen nehézkes volt, sok nevetségre nyújtottak alkalmat az akadémia üléseiben és azokon kívül. Egykor tagul neveztetvén ki egy Kecskeméten működendő megyei választmányba, ott, midőn egy pár tag a kecskeméti, nem legjobb italu vízről panaszkodott, Jankovits ezt mondá: A hol én szállva vagyok, Balogh uramnak jó az ő vize az ő kútjában. – Másszor egy értekezést beküldő férfiúról szólván az akadémiában, előadta, hogy beszélt vele, s bizonyosan maga hozta volna el értekezését, de az a szerencsétlenség érte, hogy – *meghalálozott!* – Egyszer valami fibulákról értekezvén, ekként fejezte ki magát: Ezek a legnagyobb létektől a legkisebb voltokig forgalmi pénz gyanánt gyakoroltattak. Továbbá: Nagy szeget nyomott az én fejembe. – Másszor azt mondta az akadémia ülésében: Ohajtható volna, hogy ez az értekezés *kinyomtatódjon*. Kölcssey erre felkiáltott: Boldog isten, egy szóban két hiba!¹⁶³ – Historiai fölfedezéseiben minden apróságnak nagy súlyt és becsét szerzett tulajdonítani. Így egykor gróf Teleki Józsefnél gyűlvén össze, fénykörzött arczczal lépett be közinkbe Jankovits, jelentvén, hogy most oly fontos fölfedezést tett, mellet még eddig a tudós világ nem tudott s tévedésben tartott; tudniillik, hogy Bóra Katalin, Luther Márton neje, nem december 30-án, mint tartják, hanem

¹⁶³ A történet variánsa megtalálható Fáy 1831–33-as jegyzetkönyvének 4. lapján (OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 656.): „Az 1832iki Septemberi N. Gyűlésben a Lexicon dolgában tett észrevételei olvastatván fel a M. Tudós Társaság héti üléseinek, azt jegyzé meg Jankovics Miklós, hogy jó volna, ha minden regula mellé példa *adódna*; mert úgy mond, nem mindnyájan vagyunk grammaticusok. [Áthúzva: Fáy:] égyik: azért mondjuk, *adódna*. Kölcssey: Bóldog egek! két hiba egy szóban!”

később, január 2-án, így három nappal később halt el. Mosolyogtunk és nevettünk a fontos fölfedezésen.

(A hagyatékából kijegyzetelt néhány adatot itt nem közlöm. H. F. K.)

VIII. Restauratiók

ALAPSZÖVEG: Badics másolata. MTA Kéziratattára, Ms. 10 057/j. A cím alatt Badics megjegyzése: „A kiadható részéből egyet-mást közöltem a Főv. Lapok-ban”.

A megyei tisztválasztások (restauratiók) az utóbbi években több megyében igen zajosan s kicsapongásokkal folytak le. Nógrád megye kezdte legelőbb az országban a szavazat-vásárlást, megvesztegetést, itatást, korteskedést, – midőn az alispánságra Gyürky Pál és Sréter László voltak a kijeltek. Sréternek több érdeme, Gyürkynek több pénze volt, s ez utóbbi volt a nyertes. Ekkor történt, hogy Sréternek, midőn emberei őt fölemelték, az ellenfelek egyike úgy megszorította szemérem-zacskóját, hogy elájult bele; Sréter György pedig úgy vágott kardjával a főispán felé, hogy ha Fáy András alezredes fel nem fogja karját, tán agyon is vágja őt. Ezután eláradt az országban az efféle zajos korteskedés; különösen Gömör megyében divatozott az, hol az apróbb nemesség száma nagy. Restauratiókor remegett Rimaszombat vagy Pelsőcz, hová közülök a tisztválasztás jelöltetett, mert ekkor a gyújtás, törés, s mindenféle kihágások elmaradhatlanok valának. Különösen midőn Abaffy Károly és Máriássy István közt állt az alispánsági viszály, annyira ment a kicsapongás, hogy gyújtogatáson felül még egymásra is lövöldöztek a nemes-pártok. Kiterjedt ezen zajoskodás a követválasztásokra is; és így támadt Zalában Deák Ferenc ellen a Forintos-párt, Tolnában pedig Bezerédj István mellett és ellen a Kubinszky- és Pecsovics-pártok. Nem volt ment attól Bihar is. –

Pestmegyében mind a restaurációk, mind a követválasztások csekély zajjal, noha olykor nem épen alattomos vesztegetések nélkül folytak le. Különös befolyásos részt vettek azokban: Ráday Gedeon, s Keglevics Miklós és Puky Miklós, a clamansok közt pedig Bod Pál. Azonban a pártok kicsapongásai, részint a nádorfőherceg tekintélye, részint a két város tulnyomó népessége által korlátoztattak.

Semmiben sem emlékezem oly hanyagságára a megyei eljárásnak, mint a csőd-perek és fiscalis-actiókra nézve. Fáy István csődpere, 30 év múlva, még máig sincs befejezve, a Majthényi-csődper is folyt mintegy 20 évig; az Uhlarik- és Molnár-csődpörök pedig azzal végződtek, vagy inkább enyésztek el, hogy a massae curatorok kezeik alatt mind a két tömeg végképen elkallódott, elenyészett. – Befejezett fiscalis actióra alig emlékezem kettőre, háromra. – A nemesi kiváltságokat igen szerették az utolsóig legyezgetni, s ellenökben a fenytő pörökkel telhetően perennizálni.

A nobilitáris (nemességet kereső) pörökben már szigorúbbak voltak. Azonban ezeknél is, ha gazdag volt az aspiráns, nem volt nehéz megvesztegetni a vélemény-adó megyei fiscalist, kinek kedvezése gyakran hozta ámulatba, tévedésbe a közgyűlési közönséget. Rendesen a folyamodó, az országban előlegesen a hasonló nevű szegényebb nemesi családot vesztegette meg, mely őt rokonának elismervén, igen megkönnyítette a leszármazás és átköltözködés kimutatását. Azonban Csapó János (ki később váltóhamisítások miatt megszökött) igen megjárta nemességi pörével Gömörben. Már szerencsésen el volt ismerve rokonnak a Zemplénmegyei ruszkai Csapók által, a gömörmegyei fiscalis is részén volt s referáda alkalmával már-már kimondatott nemessége, a midőn a [?Kirinyiek] directora felállván kinyilatkoztatta: mikép el nem viheti lelkén az igazságtalanságot; ő ismerte a folyamodónak atyját, nagyatyját, s ezek mindenkor a Kirinyieknek (úgy tetszik) lehotai paraszt jobbágysai voltak. Így elmaradt a nemesítés. Csapó János a director háta megett hallgatta kudarczát.

THAISZ ANDRÁS.¹⁶⁴ Büszke, vaskos, gorombaságra hajló literátor volt. Talentoma és tudománya nem nagy; de a Tudományos-Gyűjtemény szerkesztésében, mely ő alatta állt legteljesebb fényében,

buzgalma, erélye félreismerhetlen érdeme. – Ő az akkori irodalmi tehetségeket zaklatva pontosította össze s csaknem „compelle intrare” jelszava kényszerített írásra, és cikkek beküldésére.

PÓSFAY JÁNOS.¹⁶⁵ Papságra készült, s jól is tanult, mert emlékező tehetsége jeles volt; de zavaros és ferdeszökdeletű észjárása miatt, noha a papi censurát letette, a papi hivataloskodásról elmozdított. Azonban olykor-olykor, ha rászorultak, papolgatott (más papi funktiók nélkül).¹⁶⁶ Később ettől is eltiltatott, miután¹⁶⁷ megtörtént, hogy papolás közben hahotával nevetett; mint ezt egykor tette, midőn egy kutya bevetődván a templomba, annak közepén szukájával szerelmeskedett.¹⁶⁸ Cynicus és csínatlan¹⁶⁹ volt viselkedésében, öltözetében piszkos, ronda.¹⁷⁰ Gomba mellett a tetei pusztán birt szőlőt és borházat, hol félfönt húsát megfőzvé, ezen és tejen – napokig élélszködött. Azonban itt leginkább csak nyárban időzött. Egyébiránt¹⁷¹ bejárta néhány mértöldnyi körben a falukat s azokban az uraságokat, papokat és azoknál élélszködött. Szenvedélyesen adta magát egy magyar-diák¹⁷² szótár készítésére, és éveken keresztül sok ezer szót irt össze.¹⁷³ Dolgozatai rendetlen és több helyütt emésztetlen lomok ugyan; de stercore ennii¹⁷⁴ lehet hasznukat venni egykor. Holta után ezen iratait, javaslatomra a tudós társaság tette sajátjává. Lexikona eleibe

¹⁶⁴ B: a VU-beli közlésben (1886. 38–39. sz., lásd VII. fejezet) a 6. személy. A név után betoldva: „(1784–1840)”.

¹⁶⁵ *Betoldva*: „(† 1825 körül)”.

¹⁶⁶ B: „de más papi teendőt nem végzett”.

¹⁶⁷ B: „mert”.

¹⁶⁸ B: „– okkal vagy ok nélkül – hahotával nevetett” A *többi kimaradt*.

¹⁶⁹ B: „csintalan”.

¹⁷⁰ B: „hanyag, sőt piszkos”.

¹⁷¹ B: „Egyébkor”.

¹⁷² B: „deák”.

¹⁷³ B: *ide toldotta be Fáy Pósfayról szóló szövegének a másolat szerinti utolsó mondatát, a végéről pedig lehagyta*: „Ha valami szón fennakadt, mérföldket járt be érte, s zaklatta a papokat, tanárokat, s másokat, kiktől útbaigazítást remélt.”

¹⁷⁴ B: „kritikával”.

mások nógatására – én irtam volt egy tréfás előbeszédet, melyért tőle oly erős neheztelést vontam magamra, hogy csak évek múlva békélt ki velem. Ekkor pénzért még maga irta le mások számára előbeszédemet, mert fősvény zsugori¹⁷⁵ volt és a pénzt igen szerette. Furcsa¹⁷⁶ történt vele Káván Fáy Istvánnénál. Többen valának Fáy István bátyámnál vadászaton. Későn térvén a vadászatról haza, későre nyúlt a vacsora, melyre bevetődött Pósfay is úgy hogy túl volt éjfélen, a mint az asztaltól felkeltünk. Ezért amíg a társaság a vendég- és kandallós szobában pipázott és mulatott, a szobalány azonnal az ágyak készítéséhez látott, a cselédség pedig enni sietett s szedetlenül hagyta az asztalt. A szobalány elkészítvén az ágyakat, a ténsasszonynak menyasszonyi és arannyal hímzett ágybelijét külön rakta (mivelhogy inkább parádéra mint használatra való volt) az ebédlő pamlagára, s aludni ment. Lefeküdtek a vendégek is. Pósfayra nem volt gond, mert neki piszkossága és gyakran népesített fehérneműje miatt¹⁷⁷ sehol sem adtak szívesen hálást. Ő járt-kelt, s végre is az üresen hagyott ebédlőbe vette magát. Eloltotta a¹⁷⁸ pislogott gyertyát és kabátostól együtt lefeküdt a menyasszonyi ágyba, remélvén, hogy jókor reggel, míg a fáradt társaság pihenni fog, felkel s odább áll, a nélkül, hogy lidérczsége kitudódhatnék. Pósfay uton-útfélen irogatván szótárát, mindenkor kabátja zsebében hordozott magával egy üvegecske tentát. Erről lefektében megfélekezvén az üveg, nyugtalan és terhelt gyomru álma közt összetört s az előmlött tenta örökre haszonvehetetlenné tette a menyasszonyi ágyat. Fölébredvén Pósfay rémulve látta kártételét s azt jóvá akarván tenni, bevitt a pitvarból egy korsó vizet, s avval mosogatá a tentalafolyadékokat;¹⁷⁹ mely balga tettevel azt eszközölte, hogy nagyobbitotta a tentalafoltokat,¹⁸⁰ s azon felül a szoba padlatát is jó terjedelemben mocskolta el. Elindult Káváról, s pár év mult el, míg Pósfay, Fáy Istvánnénak szeme elébe kerülni mert. – Ha valami

¹⁷⁵ B: „nagyon zsugori”.

¹⁷⁶ B: *betoldva*: „eset”.

¹⁷⁷ B: *kimaradt*.

¹⁷⁸ B: „pislogó”.

¹⁷⁹ B: „tentalafoltokat”.

¹⁸⁰ B: „a szennyet”.

szón fennakadt, mértföldeket járt be érette, s zaklatta a papokat, tanárokat s másokat, kiktől útbaigazítást remélt.¹⁸¹

PRÓNAY SÁNDOR BÁRÓ. Tudva levő dolog, hogy a Prónai, Podmaniczky és Beleznay-családokat leginkább a Grassalkovics-családali nexus emelte föl. Prónay Sándor hibás nyelve miatt nehéz beszédű, de művelt, tudományos férfiú s a magyar és német irodalmában is járatos volt. Azonban neveltetésénél fogva azt hitte, jóízűn imádkozni sem lehet, ha csak nem tót nyelven. Testvére fiainak igen hiv tutorjuk volt és sokkal gyarapította vagyonukat; Pronay Albert pedig örököse volt.

GRÓF TELEKI LÁSZLÓ, Józsefnek a tudós társ, elnöknek és erdélyi gubernatornak atyja, altum supercilium, büszke oligarcha, noha szellemileg és anyagilag csekély befolyású, s nem nagy tehetségű ember volt. Egykor Gyömrőn, hol teleki főbirtokos, metalis reambulatió voltunk.¹⁸² Teleki is megjelent. A reambulans alis-

¹⁸¹ B: *Badics jegyzete a szöveghez*: „Azon előbeszédnek, melyről fentebb Fáy megemlékezik, mottója Karacs Teréz kisasszony szíves közlése szerint ez volt:

Pósfaynak minapában
Szóla Isten haragjában:
Készíts szótárt, tákozd, ékezd,
De azt soha el ne végezd.

Fáy máskülönben is szeretett vele ingerkedni, mire többször nyílt alkalma, mert Pósfay különböző ürügy alatt gyakran meglátogatta őt Gombán. Egyszer azzal állt Fáy elé, hogy megírta saját síriratát.

– Halljuk! – mond Fáy; mire Pósfay így adta elő síriratát:

Tiszteletes tudós volt hajdan Pósfay János;

Itt nyugszik nyomorult, így te neved: hahaha!

– Nem így hallottam én ezt tiszteletes uram! – szól Fáy.

– Hát hogyan? – kérdé amaz meglepetve.

– Emígy – volt a felelet.

Tiszteletes tudós soha nem volt Pósfay János;

Itt nyugszik nyomorult lelke hamar kiszorult.

Pósfay nem dicsekedett többé a sírival, de e párbeszédre ma is emlékezik Gombán.”

¹⁸² B: *a kéziratba széljegyzetként betoldva, de eldönthetetlen, hogy része-e a szövegnek*: „(határjárás)”.

pán Szentkirályi László volt s ez kedvezni látszott Üllőnek, miért Teleki neheztelt s összezajdult Szentkirályival. Teleki nem ment ki a határokra, hanem Wartenslebennél várta vissza az alispánt. Adonyi menvén ki a viczispánnal, én is mint alszolgabíró Wartenslebennél maradtam. Teleki folyvást kikelő volt előttünk Szentkirályi, mint jött-ment férfiu ellen, s a többek közt ezt mondá: Megszekírozom az alispánt, ő fáradtan fog visszatérni, én nem ülök le, tehát ő sem fog merni leülni tabulae [*kíhagvott hely a kéziratban*] báró előtt. Azonban Szentkirályi visszatérvén, mint fáradt ember, azonnal sans façon leült s Telekit ette a méreg, annyival is inkább, hogy amaz felelt is nem is kikeléseire.

SZERENCSY ISTVÁN. Jovialis, vig és lelkes, népszerűs férfiu, noha nem épen kitűnő talentum volt. Personalis korában, ha valamely circularis sessio határozata ellen ellenvetéseket tett, s annak megváltoztatását sürgette, de keresztül nem vihette, néha felhallhatólag, úgy hogy környezete is hallhatta, <ezt mondá: nabasszátok meg!>¹⁸³

PUKY SIMON, Káván, később Pesten, sajátos hóbortos ember volt. Mindég azt akarta elhitetni másokkal, hogy neki nagyszerű szellemi mérszerei vannak, miknél fogva eszméi, fogalmai szüntelen nagy tárgyak, nagy férfiak és események körül forgának, Napoleon, Newton voltak beszéde tárgyai és az égi testek nagysága és távolságaik, s csak játszott a nagy csillagászi számokkal. Azonban interessusos, jellemtelen és kétszínű volt. Irt astronomiát, melyet ki nem adott és meteorológiát, melyet ki is adott. Haszontalan munka! Egykor Pestre utazván csikorgó télben, kocsiját az úton megállította s tiszta inget vett magára. Az érzelmekkel is nevetségesen játszott. Neje (Borbély Borbála) halála után rája bombasztikus verseket irt, s az ebédlőjét, s neje arczképét egészen fátyollal vonatta be. Azonban ezen első neje jól ismerte kétszínűségét. Ezért, midőn Simon észrevévén nejének Németh Károly kapitány iránti hajlamát, az udvaron álló kútnak szaladt,

¹⁸³ Az áthúzott szöveg alatt, más kézírással: „mondott illetlen szókat”.

hogy kétségbeesést színlelve abba ölje magát, s a cselédség őt megakadályozandó utána futott, neje ezt kiáltotta nevetve nekik: Ne bántsátok! a gyáva bolondnak esze ágában sincs az öngyilkosság! A minthogy Simon egy pár perczig ülvén a kút párkányán, szépen cum longo naso tért vissza. Ilyenekért az öreg Szilassy József őt mindég kávai komédiásnak nevezte. Második nejével Eckard Teréziával szinte a nevetségig szórták egymásnak a bókákat és szerelmi nyilatkozatokat. Ezen ostoba nő egykor komolyan állította előttünk, hogy urának Spion nevű kutyája, a mint férje egy időre elutazott, szomorúan nézett ura arczképére, s könnyei peregtek. Ezen kutyával gyakori volt a tévedés. Mikor Simont szólitotta az asszony, a kutya ugrott fel rája, midőn a kutyát, Simon felelgetett a szólitásra. *[Egy mondat olvashatatlanul áthúzva.]* Testamentuma remeke a hóbertosságnak, kétszínűségnek és elbizakodásnak.

Különös az, hogy gyermekkoromban a két Puky testvért, Márton és Simont, többnyire fölcseréltem, noha a különbség köztük lényeges volt, mind külsőre, mind belsőre nézve.

IX.

Némely pestmegyei tisztviselők

ALAPSZÖVEG: Badics Ferenc másolata. MTA Kéziratattára, Ms. 10 057/j.

ADONYI MIHÁLY. Nem ismertem férfit, kit saját elvei, s az élet ferde felfogásai, oly keserűen játszodhatták volna meg mint Adonyit. Ő egy pozsonyi mészárosnak a fia volt s meglehetősen maradt atyjáról rája; holt nőtlen nagybátyja után pedig mondhatni gazdagon. Emellett deli sugár termete, szép olvasottsága, nyelvekbeni jártassága, nyájas társalgási modora sat. a legbiztosabb igényeket nyújtották neki az élet örömeihez, a földi boldogsághoz. Minden háznál, hol megfordult, különösen a lányos házaknál, szívesen, sőt kitüntette fogadták, óhajtott vő volt az anyáknál, vőlegény a lányoknál. Nevezetesen Pozsonyban Lehoczky né

leánya, egyike Pozsony legvagyonosabb hajadonainak, egész szerelmével csüngött rajta. Nem tudni: nyújtott-e Adonyi reményt neki a nősüléshez? annyi bizonyos, hogy a lányka több kérést visszatartott e miatt magától s az utolsóig hív maradt szerelméhez. Szintig kedvelt és várt volt ő a Zsömböry leánynál, kit később Szentkirályi László vett el. Azonban Adonyi szívesen mulatozott, de nősülés nem illett elvei sorozatába. Ugyanis Adonyi a finom egoismus elveit tűzte ki magának életphilosóphiája fealadataul s hiven is követte azokat. Elve volt nősülés által nem nyugózni le szabadságát, lengve élvezni, gavallér-szerepet játszani, külsőleg sokat mutatni, s ezáltal rangosok társalgását vivni ki, mindenki iránt udvariasnak, előzékenynek lenni, senkinek kedvetlent nem mondani, nem tenni, rosszat nem szólni senkiről, sőt inkább üres hízgelésekkel ámitgatni a világot, hogy ezen fogások által a világot maga iránt lekötelve derék, galant, kedves embernek tartassék, s csak otthon, titokban kaczagja ki az elbolondított emberiséget. Így Adonyi átlátott másokon, ő rajta senki sem. Ily önzési elveknél fogva leszarmazván Pozsonyból Pestre, Domonyban a Földváriaktól jószágot vett által zálogba, körül építette magát, paripákat, fogatokat tartott, csinos angolkertet alakított, egy kis szigetcskéjén mulatót alkotott. Majd Pest megyében szolgabíróvá, s később főszolgabíróvá választatván hivatalaiban is hű maradt elveihez. Nem végzett el hozott ítéletei által semmi bajt, pört, viszálykodást, hanem az unalomig egyeztetette a feleket, s ha ez nem sikerült, maradt be nem végezve a dolog. Így a megye rendeletei közül is a nyomósabbakat és kedvetlenebbeket halasztgatta vagy elmulasztgatta, nehogy egyeseiket sértsen. De egyrészt folytonos társalgásaitól és élvezéseitől nem is igen ért rá komoly dolgokat végezni. Előzékenysége járásában annyira ment, főkép a rangosok, mint Podmaniczkyak, Rádayak, Prónayak, Gosztornyiaik sat. irányában, hogy ha valamelyiknek név- vagy születés napja fordult elő, vagy újév és házi ünnepély, Adonyi legalább is esküdtjével vagy egyik collegájával pár mértföldről is oda hajtatott néhány szóval üdvözlését tenni s a nagyság asszonyánál kezet csókolni, miután félórát mulatva ismét visszahajtatott. Magamat is, viczebíróját rábírt egypárszor ily üres tisztelgésre, mire megcsóváltam fejemet. Hivataloskodásában is különös figyelemmel volt az uraságok kedvteléseire néz-

ve, mely alkalmakkal az ellenfeleket rendszeren üres hizelgő frázisokkal kárpótolgatta. Jól ment egy pár évig a dolog s Adonyi csakugyan kivívta magának az egész megyében a kedves, galant nevezetet, s főképp a hölgyeknek ünnepelt férfitársa. De csakhamar foszlani kezdett a mesterséges fénykör. A megye tisztviselőisége és közgyűlései csakhamar meggyőződtek a felől, hogy Adonyi egy hanyag, hasznavehetetlen tisztviselő; egyre küldtek rája s gyakran nem leghizelgőbb sürgető határozatokat; az actákat viczéinek, nem magának küldözték, s később már csak oly küldöttségekre használták őt, hol tisztelegni és megtérítés nélkül költekezni kellett. Ilyenek valának a bécsi és főispáni-helyettes tiszteletére kiküldött deputatiók. Szintígy a magasabb aristokráciánál eleinte kedves volt Adonyi előzékenysége, galántossága, s miután mutatni tudott, szívesen fogadták őt köreikbe, sőt többekkel tebarát is lett; de később az erőltetett üres udvariasságokat nevetségeseknek találta, s Adonyi társalgását unalmasnak. Mert Adonyi gyöngye lovas volt, vadászni nem tudott, nem tánczolt, zenéhez nem értett, nem kártyázott, mulatságokban sima volt és hajlongó, de üres; és rendszeren igen ízetlen az olyan emberek társalgása, kik folyvást álméreményekkel és színlett véleményekkel játszadoznak és egy bátor szót, szabad véleményt senki irányában nyilatkoztatni nem mernek. A kisebb aristokrata neheztelessel viseltetett iránta, mert nem végzett dolgaiban semmit; a helységek előljárói és ügylekedői pedig ünni kezdték Adonyinak *[üresen hagyott hely a kéziratban]* tót és nem legtisztább magyar szónoklatait, mik üresebbek valának a kicséptelt kévéknél, de annál bombasztosabbak. Így utolja felé Adonyit hivatalában egyedül a lutherana liga tartotta meg.

Személyi nimbusával foszlott Adonyinak szép vagyona is. Ott-hon az építkezés, kert, lovak, fogatok, künn a forspontosi pazar ostorpénzek, cselédség búsas borraivalói, a Grassalkovics herczeg praefectusa <Victoria> már nem fiatal nejének, kivel Adonyinak közönségesen ismert viszonya volt, vinni szokott ajándékok, tisztelegési küldöttségek sat. Adonyinak már 50 éves kora felé – teljesen fölemésztették szép vagyonát. Egymás után adott túl pozsonyi két házában, majorján, tőkepénzén, szép könyvtárán és gyűjteményein és fülíg volt az adósságban. Sokat, sőt mindent a külső látszatra tartván, nem szedett fel pénzeket az aristokráciától ha-

nem leginkább vagyonos parasztoktól, kiknél bizonyosabb volt, hogy zaklatni nem fogják. Ezeket sokáig is tractálgata kamat és tőkefizetés fejében szép szavakkal és üres ígéretekkel; de végre szakadni kezdett a türelem minden fonala; s már-már kiütőben volt Adonyi csődje. Ekkor az utolsó segédeszközhöz nyúlt; jónak látta egyik főelvéről, a nőtlenségről lemondani. Megnyugtattván sürgetőbb hitelezőit egy hozandó gazdag feleség reményével, fölrándult Pozsonyba, s a miatta még mindig hajadonkodó Lehoczky lánykát feleségül kérte magának. A ritka hűséggel és hévvel szerető lányka magán kívül volt örömeiben, hogy valahára ideálját, noha már őszbe csavarodott fűrtökkel, birhatja; de a józan anya, ki már hallott valamit Adonyi viszonyairól, aggódott, búsult. Azonban a szerető anyát levette lábáról leányának boldogsága, s végre egyezését adta az összekeléshez. Én, ki épen akkor Pozsonyban tartózkodtam, jelen voltam az esküvőn és nász-vacsorán és tanúja azon kétszinű tettetésnek, mellyel a vőlegény esküvő előtt és után arájával együtt az anya elébe térdelt, áldását kérte, ígéreteket tett, sat. Haza hozván Domonyba nejét Adonyi, egy pár hétig nyugalomban volt hitelezőitől; de azontúl egymást érte a fizetések sürgetése. A szegény nő csakhamar rájött azon gyanúra, sőt tapasztalatra, hogy ő imádott ideáljának csak kisegítő eszköze akart lenni, hogy ő meg van csalatva; értesült Adonyinak a praefectusnéval tartott s tán még most is tartó viszonyáról is, s egészen elfásult, elhült férje iránt. Drágaságait és hozott készpénzét átadta ugyan a sürgetősebb adósok megnyugtatóására; de ez csekélység volt s nem elegendő a mindig szaporodók kielégítésére. Adonyi ármányos fogásokkal rávette nejét arra is, hogy anyját sürgesse pénzért és ármányos levelet írjon neki. Megtette a nő; de a józan anya minden segílyt megtagadott s azt írta leányának, hogy ámitó férjét hagyja oda, s jőjön haza. Azonban a nő viselős lévén ezt mindaddig nem tévé és tűré, míg született leánya el nem holt; ekkor végkép odahagyván férjét, anyjához ment vissza Pozsonyba. Adonyi magára hagyatva végszegénységre jutott; a hitelezők elfoglalták mindenét s maga kénytelen volt Pozsonyba menni fel nejéhez és ennek anyjához keserű kegyelem-kenyeret enni. Itt a legnagyobb lealáztatásban és megvetésben élt néhány hónapig; mi miatt elbetegedvén, midőn egy délután a Milauba sétált volna ki, összerogyott, s út mellett hevert. Egy ismerősétől beizent ne-

jének, hogy küldene érette kocsit, mert nem bír haza menni. De a szigorú és boszús anyja megtiltotta azt, s Adonyit egy kertész, paraszt szekeren vitte haza, hol pár nap alatt elhalt. – Gyakran dicsekedett ő jó napjaiban előttem, hogy ő fogta fel igazán az élet feladatát. Én hiedelmetlenül csóváltam rá fejemet s mesterként szerepével nem voltam elégedett sehogy; s fájdalom nekem volt igazam. Előbb nyomja a világ a bohóc-sipkát a fejünkbe, mint mi az övébe!

MUZSLAY ISTVÁN. Korlátolt eszű, kaptafás főfiscális, huza-vona tisztviselő. Szokása volt elszedni a raboknak magokkal vitt pénzeiket oly ürügy alatt, hogy azok neki kiszabaduláskor vissza fognak adatni, nehogy kikerülésük után a szükség újra elvetemülésre kényszerítse őket. Ezen pénzek rendszeren nála veszttek. Így a raboknak nejeiktől, rokonaiktól adományokat zsarolgatott ki. Ha valamely rabnak megkent kezekkel kedvezni akart, fogára volt ott nyomni, nyomozni és erőtetni az ellene tett inquisitiókat, hol nem feküdt a nyúl és mellőzni a dolog velejét; minélfogva [az eredeti szó áthúzva, föléírva: egy] pörben kénytelen volt a delegátum judicium még kérdő pontokat is szabni elébe. Ritkán voltak referádái kimerítőek. Egy leánnyal [a nevek egy része olvashatatlanul áthúzva, annyi olvasható, hogy később Nagy Ignácznénak: Badics így javította:] kinek később neves férje lett, neki, Kovács György alispánynak és Balogh Pál orvosnak szorosabb viszonya lévén, a leánynak gyermeke született, s az oly okosan tudta vinni a dolgot, hogy a gyermektartást neki mind a hárman fizették. –

Sok tréfánk volt Muzslayval, ki a toll karczolását ki nem állhatta. Sedriákon recsegtettük a papíron, szárazon a tollat, s ő azonnal megszólított bennünket. Elhallgattunk kiskorig, s újra recsegtettük nagy boszujára a tollat.

KECSE PÉTER. Jeles archivarius, s nem utolsó pör-bíró. Minden határozatai a megyének ujjában voltak és egyszerre elő birt adni minden actát. Szerfölött cynicus, zsugori életű s ennélfogva még nőtlen is lévén, nevezetes acquirer. Azt jegyezték meg róla, hogy

színházba nem ment, ha csak hosszú öt felvonású darabot nem adtak, hogy így befizetett pénzeért legyen mit látnia, hallania.

JANCSICS JÓZSEF. Mint szegény ifjura Somogyi főszolgabíró, később jászkún kapitány, rátolta megesett hűgát, egy csinos és szépeszű leányt, de kivel pénzt, vagyont és kereső kezeket nem kapott. Ezen összeköttetés apró hivatalokra segítette őt; lett tiszteletbeli esküdt uti végre mezei biztos; mindegyike mellett jóformán szükségben élt. Ez annál sajnosabb volt ránézve, hogy nem közönséges ét- és itvággal áldotta meg őt a természet. Már früstükre egy pár font gulyás vagy pörkölt hus, s egy pár itcze bor vagy verdung papramorgó volt rendes adagja és aránylag az ebédei, vacsorái, uzsonnái; egy szóval evett, ivott búsásan, a mikor hozzáférhetett. Azonban ittas nem volt soha, mert erős természettel és egészséggel volt megáldva, s testi ereje és edzettsége ritka volt. Adonyinál Dományban, egykor november 21kán jóforma kemény időben, computust tartván, miután a gazda szobáit mind elfoglaltuk, Jancsicsnak nem jutott hely éjjelre. Ő nem törődve ezen, térdig érő zubonyában kiment a kertbe, s ott leheveredvén s gyepre, egész éjjel jóízűn aludt, noha az egész kert dérral fejrlett reggel, s csak Jancsics fekvésén mutatott barna foltot. Reggel körünkbe jött s első szava papramorgó-kérés volt. Ezért én gyöngébb testalkatu lévén, gyakran mondtam neki, nekem porczinkámból sem fog felmaradni semmi, mikor ő még legény lesz. – Ki tudja, felelé Jancsics, elégült mosollyal, mely azt mutatá, hogy ő is egy hiten van velem. Azonban ő már több 25 évnél, hogy sirban nyugszik, míg én most is élek! Őt bizonyára a sok evés, ivás, éjjelezés ölte el.

Ilyformán járt CSIRBISZ nevű, ötvenen felüljáró katonai biztosa a megyének Fáy Józseffel, mintegy 24 éves fiatal szolgabíróval. Egykor mindketten egy szobában háltak s Fáy nem alhatott Csirbisznek borzasztó hektikás köhögésétől. – Az Istenért, mért nem curáltatja magát biztos úr! mond Fáy, hiszen így nem élhet soká. – Hm! tens uram, szólt a biztos, sok ily fiatal tisztviselőt kiköhögtem már én a világból. S kiköhögte Fáy Józsefet is, ki egy

bál utáni reggel izzadt fejét megmosván, nyargaló hektikát kapott s belehalt; míg Csirbisz több évig még élt.

A régi megyei rendszerben sok jó volt, de voltak némi hiányok mellett, különösen szorosabb ellenőrzés és figyelem hiányában, számos apróbb visszaélések, zsarolások is. Nevezetesen az apróbb megyei hivatalokra vagyonos és jobb családokból való egyének nem örömet adván magukat, azok többnyire szegény, s gyakran jött ment hivatalnokokkal töltettek be, kik szívesen utilizálták hivatalaikat. Gyakran ezek, sőt néha a nagyobb hivatalnokok is, bál s más mulatozás kedvéért forspontoztatták magukat, s olykor félnap is várakoztatták a forspontos lovakat magokra minden beszámítás nélkül. Kovacsóczy László, főszolgabíró korában, tudtomra is kétszer-háromszor megvette járása egyénein a concurrentiális, subcidialis pénzeket; generalis perceptor korában pedig a pénznemekben tett válogatást, míg adománnyal nem járultak hozzája a helységek. Jankovits Sándor és Balogh esküdt egy lépést sem tettek adomány nélkül. A mezei biztos sokat elnézett ujjai közt a szegény-legények dolgaiban adományért; a magazinális biztos vagy búsásan váltatta meg a helységekkel a katonaportiókat, miket ő maga olcsón szerzett be, vagy piszkált a portiókban, s kifogásokat keresett, míg meg nem kenték markát, vagy könnyeden csúsztotta át fölmentéseivel a helységeket, ha már megkenték kerekét; de úti biztos, kölcsönös kézmosásból, kivette a szíves helységet az útcsinálás terhe alul; s általában az apróbb tisztviselőknél szokásban volt, a helységekben, mikén átmentek, vagy mikben valami tenni valójuk volt, vendégtetni a falu rovására magokat a helységek jegyzőivel, kik szívesen nyújtottak kezét a vendégléshez s eszeveszettül futkostatták a kisbírákat, ha tisztviselő behajtatott hozzájuk, – húsert, csirkéért, tojásért, borért sat. – Mert azonfelül rendesen fél vagy egész barátságban, komaságban, sat. álltak a kisebb tisztviselőkkel; az a kis hasznuk is volt a vendéglésekből, hogy mindég maradt fenn a tractából valami házuknál, mit másnap elkölthettek. Ezen kis zsarolási divat beszivárgott néha még a szolgabíró hajdujáig is. Így egykori elődöm Konkoly József szolgabíró hajduja azt tartotta, hogy neki minden faluban, melyen átmegy urával, egy itcze

bor dukál; s ezt, ha megállt a faluban csak egy óranegyedre is urának kocsija, pontosan requirálta is. Utána hajdúmnak kemény tilalmat kényteleníttettem kiadni arra, hogy nem merjen faluimban csak egy korty bort is követelni.

Pestmegye helységei közt említést érdemelnek IRSA, melyet szolgabírák purgatoriumának neveztek. Időmben mintegy 130 közbirtokos birta, kik között csak az Irsay és Szabó-család valának vagyonosabbak; a többi többé-kevésbé szegény, sőt némelyike szükséggel küzdő. Természetes, hogy főképp az utóbbiak örökös pörben álltak egymással; foglalatott, el-elsajátítgatott egymástól, violentiázott, veszekedett; s a parasztság és zsidóság még többet szenvedett a sok nemességtől, mely amazok rovására szívesen terjeszkedett elbizakodva nemesi szabadságaival s kiváltságaival. Nem csak magukat, hanem cselédjeiket is menteknek követelték minden megyei fegyelemtől. A szolgabírák igazi páczban voltak e miatt Irsán; mert a nemesség, ha felperes volt, szigorú igazságszolgáltatást követelt maga részére tőlük; ellenben ha alperes, azonnal nemesi szabadságára utalt és szemébe mondta a szolgabírónak, hogy neki csak egyszerű bírāja vagy [?per utján cler instantiája]. A kiegyenlítés s egyesség által pedig igen bajos volt ezen zajlakodó embereknel, főképp ha fizetniök kellett; mert fizetni nem volt miből.¹⁸⁴ Sikerült ugyan egy pár ügyet e nemesi állás és büszkeség legyezgetésével szerencsésen intéznem el; de gyakran nem mehettem semmire s megyére kelle feladnom az ügyeket. Azonban egy esemény jót segített rajtam. Az irsai nemes nők a kath. templomban a templomi székek fölött összevesztek s az istenházában zajosan pöröltek, sőt czibálni kezdték egymást. A plébános hozzájuk ment csillapítani őket; de ezek megfélemedkezve magokról, neki álltak a papnak is, s megtépdelték reverendáját. A botrány megyére ment fel, s a főtettes nő ellen büntető pör rendeltetett el. Folyt a pör évekig, s végre sürgetésemre is, – mert ohajtottam a fényes példaadást – befejeztetett az, s a nő három hónapi megyei fogságra ítéltetett. Hozzám jött a parancs, hogy a nőt kísértessem be. Megtevém ez[t] esküdtöm s hadnagyaim kíséretében némi ünnepélyességgel, az egész falu láttára; s volt

¹⁸⁴ Innen más kézírással folytatódik a szöveg.

sírás, rimány, sopánkodás és megütközés a rokonság és többi nemesség közt. A megye hatalmának ily csillogó demonstrációja igen jó hatást szült Irsán; a megyéveli fenyegetés nem volt többé üres szó előtte, mert a kísértett nemes nő, úri asszonyságnak tartott a faluban. Neve nem jut eszembe.

Mily fogalma volt némely irsai birtokosnak a maga jogairól, csak egy példát hozok fel. Tassy Becz Ferencz egy jómódu jobbágyának szántóföldjéről három csomó buzát elvitetett magának. A paraszt panaszt tett nálam. Tassy Becz nem tagadta a tettet, de – ugymond – neki szüksége volt a parasztja buzájára, mert az ő vetése kiveszett. Hiszen – ugymond – a ha a parasztnak nincs élelve, a földes úr szokott rajta segíteni, tehát ennek reciproce is kell állni, s igazság is, hogy ha a földesúr szorul meg, akkor jobbágya segítse őt. Csak alig tudtam capacitálni a jó embert. Gyakran megtörtént, hogy minden ügyet elvégezvén Irsán, mikorra haza mentem, már egy újabb irsai exhibitum várt reám!

Volt egy más fennakadásom is Irsán. Tudniillik, mint mondtam, a faluban Irsay Pál és Szabó Dániel voltak a főbirtokosok. Ezekre nézve két pártra oszlott a falu nemessége, tudniillik Irsayanus és Szabóianus pártra. Az utóbbihoz tartozók, ha Irsayhoz szálltam, hívásomra nem jelentek meg Irsay házához, s az ehhez tartozók nem Szabónak házához; valamint az ellen is kifogást tettek, ha valamelyikért hajdúmat küldtem, mert ez, ugymond – csak parasztokat idézgetni való. Szerencsémre a jegyző szavaiból fölfedeztem azt, hogy a notariális ház hajdan a nemesek tanácskozási házuk volt. Azonnal kihirdettettem a nemesek közt, hogy a notariális ház eredetileg nemesek háza lévén, ezentúl oda fogom hivatni a nemes ügylekedőket, még pedig nem hajdu, hanem notarius által, ki egyszersmind a nemesség szolgája. Ezen rendelésem által sokat nyertem előtte, s nem maradt el hívásomra egy is. – Sok bajom volt az irsai számos zsidósággal is, melynek zsinagógája is volt a faluban. Borzadozott a hátam, ha közeledvén Irsához, a veresre festett tetejű zsinagógát megláttam; nem a dologtól, hanem a sok rám váró, s gyakran sikertelen vesződségtől, mely néha több napot vett el tőlem. Különösen két tapasztalásom volt az irsai, gyömrei és később péczeli zsidóság körül, mely igen jellemző. Tudniillik gyakran igen élesen vesztek össze a zsidók egymással, s ha én kétes kereskedelmi társas ügyek-

ben hitet letétni rendelttem: legtöbbnyire egyik vagy másik fél készebb volt lemondani követeléséről vagy megfizetni a követelést mint hitet tenni le; mi mutatja, hogy a zsidóság többet tart az esküre, mint legnagyobb része a kereszténységnek. Így néha a legnagyobb ingerültséggel, méreggel vádolták be egymást, s ha én, megvizsgálva a feladást, büntetésre méltó kihágást találtam és a bűnöst néhány ütleggel fenýttetni akartam: a többi zsidók, a vétkes elleni tanuk, sőt maga a vádló és sértett fél is összetett kézzel rimánykodtak előttem, engedném el a testi fenýítéket. Azonban hol botrány és vétkes kihágás forgott fenn, hasztalan volt előttem minden rimány. Ez mutatja, mily szoros, nemzeti összetartás van a zsidók közt. Történt, hogy egy párszor borraválóval akarták megvesztegetni hajdúmat; de ez becsületből-e vagy tartva szigoromtól, följelentette a dolgot nekem. Ezt azért adták neked a zsidók, mondtam a felek előtt hajdúmnak, hogy eródet ingyen ne fáraszd ügyökben; én meg majd arra ügyelek fel, hogy eródet ne kiméld tőlök! s ekkor még keményebben ütött ki az executio.

Egykor az irsai nemesség farsangi báljába hítt meg. El nem utasíthattam a meghívást, s a bálban, fő-fő személy lévén, tánczoltam egy-pár előkelőbb nemes hajadonnal. Volt a bálban egy colossalis termetű, már 50 körül járó, izmos, testes hajadon. Tassy Becz Francziska kisasszony, testvére az említett Ferencznek. Ez hozzám jövé: Velem még nem is tánczolt szolgabíró úr! – ekként szólított meg. Tehát a felszólításra karomra vettem, vagyis inkább ő vett izmos karjára, s lejtett deütsöt velem, hogy a szemmemmel se láttam. Ez volt éltemben a legstrapacziósabb tánczom!

TINNYE. Szinte sok közbirtokossággal és zsidósággal hemzseő falu. Az, időmben, mintegy orgazdája volt a dunáninneri tolvaj és rabló zsidóságnak: s a Dunán innen lopott, rablott portékákat gyakran találták meg a tinnyei zsidóság padlásain. Ilyen volt innen a Dunán MAGLÓD helysége is, hol egykor kénytelen volt a megye általános padlási vizitációt elrendelni, s a bámulásig sok lopott jószág szedettgetett fel azokon.

BOGYISZLÓ. A kalocsai érseké. Annyira vizöntéses a Duna árjai miatt, hogy néha esztendeig sem lehet feléje menni. Ilyenkor föl-szedik a korcsma tetejét, s a padláson tánczolnak. Így történt, hogy egy lakodalom alkalmával a vőlegény a menyasszonnyal tánczolván, elveszté a padlás feljárását, s lezuhanván a pár, azonnal szörnyet halt. A lakosok az árvíz apadtával gyakran kemen-czékben fogják a halat.

FAISZ ÉS DUSNAK helységeinek lakosai hajóhuzásból élnek, s a hajókat többnyire gyalog vontatják.

SÁRKÖZY IMRE, főjegyző. Anima rendibilis. Sohasem szólt érdekelt-ség nélkül, s ha a megyei végzés nem volt ínye szerinti vagy érde-kével egyező, úgy elferdítette azt, hogy nem leheté rája ismerni. Csekély talentumú s bombasztos tollú s nagyok irányában szer-fölött hizelgő. A mint a pestmegyei főispáni helyettségéből Szögyényi főlebb vitetett, s helyébe Somsich Pongrácz jött, azt irta a megyei határozatba, hogy Szögyényi távozván a megye fáj-dalma elviselhetetlen, fogott volna lenni, ha a felség azt Somsich kinevezésével nem enyhíti vala. Így egy csapással két legyet ütött. Sárközy préda volt, s holta után csak adósságot hagyott hátra. Ő is egyike volt a megye azon kegyeletlen companiájának, mely min-den érdemet szeretett kisebbíteni, ócsárolni; de a nagyoknál ke-reste s feltalálta azt. Bombasztos, rossz magyar tolla volt. Oly-kor, protocollum olvasáskor figyelmeztettem a grammaticai hi-bákra, nevezetesen az ikes verbumokra. Néha kiigazította a hibákat; de egy párszor türelmet vesztve mondá: Hiszen úgy is megérthetni! [*Itt a másolat megszakad.*]

IX.

Tettes Pilisi és Szilassi Szilassy Francisca és
Baji Patay Franciska Kisasszonyok
nevek napjára, de csak férfi atyafiak és
barátok számokra iratott

KÉZIRAT: Petőfi Irodalmi Múzeum, V4615/10/1-4.

Ifjuság! Sólyom madár!
Hová merre repültél?
Mellybe a' Csivesz Marockár
Kemény vala mint aczél;

'S mint rudja az új szekérnek
Ugy áll vala fel az égnek
Be gyöngy adta idő volt!

Első Patay Pál vala
A' kitől elrepültél
Veled Ifiság elhala
'S gatya sibbadást szültél;

Ollyan övé mint a giliszta
Fonnyadt lágyas, mint a' tészta
'S csizmát önt le ha pesel.

Szilassy László nevette
Pálnak gyászos esetét.
Mert még ekkor nem féltette
Mappa festő ecsetét.

De rá került Pál díjjára,
Szíve 's nőjje fájdalmára
Fekszik a' komagyújtó.

Oda a' Gatyá-hatalom!
Egek be nagy veszteség,
Be iszonyu szív fájdalom,
Be morog a' feleség!

A' Carnis resurrectio
S in Carnem injectio
Csak pium votummá lett.

Az ember legnehezebb tagja.
Oda van! elvetheted;
Nintsen duzzadó haragja
Őt máslíra kötheted.

Nints már coelumque túler?ji
A' Finger-Collatzjót kéri
'S rá köpnek a menyetskék.

Ah eddig én is nevettem
Bátyámat barátomat:
Minthogy éppen nem sejtettem
Közelgető sorsomat:

De bezzeg már most búsulok
'S bumba majd meg bolondúlok
Ma holnap strupírrt leszek?

Még rettentőbb szív bánatom
Közelgő vesztesémen
Hogyha szememet jártatom
Hajdani környékemen.

Minden házból edgy edgy szép lyán
Szép mint érő gyümölcs a' fán
Vigyorog a szemembe.

Látok de csak a' látásnál
Kell ezentúl maradnom.
Száraz kortyot nyelni másnál
'S a kosarat fogadnom.

Mert már csak a' mej kívánja
'S a' Trvekesz [?] nem igen hányja
Szokott Caprióljait.

Báji Patay Pál Úrnak
Van egy Fáni lyánkája
Kit ha egykor tőre szúrnak
Nem kell vánkös alája.

A' Szilassy Fánikája
Gyenge [?firis] mint lúd mája
'S ah részem nem lesz benne!

Szomoruan kell pislognom,
Ha majd őket tsókolják
Tán éppen gyertyát kell fognom
Midőn majd be spontolják!

Szomorú sors gyászos eset!
Hogy én is csak olly keveset
Érek már mint atyaik!

De még kerítő lehetek,
Ezen két szép Fáninál
'S tőle majd tsókot nyerhetek
Vagy többel is megkínál.

Tán még meg sem bánthatná
Tán fogam is megrághatná
Az illy hig ráttottátskát.

FÁY ANDRÁS ÉLET- ÉS PÁLYARAJZI ADATAI (Válogatás)

(1786. május 30. – 1864. július 26.)

- 1793–1799: elemi és gimnáziumi (lector, coniugista, grammata, syntaxista, rhetor, poetai és logicus) osztályok Sárospatakon. Tanítói és tanárai: Ponyó Márton, Bodoló Imre, Balog Ábrahám, Törös Bálint, Váradi Pál, Gelei József.
- 1799–1803: a pozsonyi líceum diákja.
- 1802: első verse a Magyar Kurirban; kéziratban terjedő versei (pl. *Jurátusdal*)
- 1803–1805: a sárospataki főiskolán jogot és bölcséletet tanul. Tanárai közé tartozik Kövy Sándor, Rozgonyi József, Porkoláb István, Szombathy János.
1805. ősz: Pestre megy törvénygyakorlatra Szluha László megyei főügyész és Ludányi Bay Ferenc kir. táblai ülnök mellé; Lavottától hegedűórákat vesz.
1807. április 5-től december 17-ig Kazinczy ajánlására id. Wesselényi Miklós bárónak küldi jelentéseit a budai országgyűlésről.
- 1807: megjelenik kötete: *Bokréta, melyel Hazájának kedveskedik F. F. A.*, Pest, 1807.
1808. tél: ügyvédi vizsgát tesz.
1808. január: megküldi Kazinczynak *Bokréta...* című kötetét.
1808. január 21.: Kazinczy levélben keresi fel Fáy, és bírálja a *Bokréta...* című kötetét; levelezésük ekkor kezdődött.
1808. május: a Nógrád megyei Jobbágyiba megy ügyvédi gyakorlatra, itt lévő birtokain gazdálkodik.
- 1809: leánynező körutakat tesz Nógrád és Gömör megyében.
1810. november 13.: Pest megyei alszolgabíróvá választják meg, a pesti járásba, Adonyi Mihály főszolgabíró mellé. Két év múl-

- va Adonyival együtt áthelyezik a váci járásba. Fáy András ekkor a gombai kúriáról veresegyházi házukba költözött.
- 1811: megjelenik Kazinczy kritikája a *Bokréta...* című kötetről (Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterr. Kaiserthume, 1811. 2. k.)
1813. május 12.: apja meghal, és Fáy András a gombai birtok egy részét öröklí, valamint földeket Tetén, Locsodon, Dabon, Vasadon és a löbi pusztán, összesen 901 holdat. A gombai ősi kúria testvérének, Lászlónak jut. Itt rendezi be magának a melléképületet Fáy András, melybe 1815-ben beköltözik. Felváltva tartózkodik Veresegyházán és Gombán.
1814. nyár: veresegyházi birtokán meglátogatják őt Szemere Pál és Kölcsey; cseresznyefán ülve a *Mondolatra* készülő *Feleletet* tervezik.
1815. január 6.: megveszi Pesten rokonának, Fáy Mózesnek a házát; a ház kifizetésére birtokainak nagy része rámegy.
1815. júl. 21.: eladja januárban vett pesti házát Kulcsár Istvánnak, aki azonban nem számol el a Fáynak járó pénzzel; az ügyből pereskedés támad, amely 1835-ben ér véget.
1815. ősz: gombai házában András-napkor meglátogatja őt Szemere Pál és Kölcsey.
- 1815: magához veszi nevelésre egy főtí özvegyasszony hatéves lányát, Sziráki Zsuzsit, aki 1820-ban, Bécsben törvénytelen gyermeket szül (Fáy Gusztávot). Fáy András Sziráki Zsuzsival majd csak 1832-ben törvényesíti házasságát.
- 1816: cigányul tanul, verseket, szótárt és nyelvtant ír cigány nyelven.
- 1816: megjelenik kötete: *Próbatétel a mái nevelés két nevezetes hibáiról*. Szerzette Fáy András, T. P. V. A. Sz. Pesten Trattner János Tamás betűivel.
- 1817: kéziratban elhíresedik alkalmi verse: *Több egy fiú, mint száz leány, vagy a pándi csuda, mely történt 1817-ben*; Szilassi Lászlóhoz, Pest megye táblabírájához írta, akinek több lánya után fia született.
1818. március eleje: megjelenik kötete: *Friss bokréta, melylyel hazájának kedveskedik Fáy András*. T. P. V. A. Sz. Pest, Trattner János Tamás betűivel s költségével; ez a kötet tartal-

- mazsa többek között *A különös testamentum* című elbeszélését.
1818. március 31.: a megyei tisztválasztáson Adonyi Mihály helyére, a főszolgabírói hivatalra pályázik, de Adonyi Mihály győz. Fáy András ezért megvált a szolgabírói hivataltól. Pest megye táblabírává választja.
- 1818: kéziratban terjed alkalmi verse: *Restauratio, dallotta jó kedvvel, mint kinek a háza ég és maga bennszorult*; az 1818-as megyei választásokat gúnyolja, melyeken nem nyerte meg a főszolgabírói hivatalt.
- 1819: a Tudományos Gyűjteményben (VI. k. 3–25.) megjelenik értekezése: *Parád leírása több tekintetből*.
- 1820: megjelenik kötete: *Fáy András eredeti meséi és aphorizmái*. Pichler Antalnál, Márton József tanár költségen. Bécs, 1820. Még abban az évben elfogyott ezer példány. A második kiadás ugyanott, a harmadik pedig, ugyanezzel a címmel és változatlan szöveggel Pesten, 1825-ben, Fűskúti Landerer Lajosnál.
1821. március 30.: Kazinczy levélben dicséri Fáy meséit.
- 1821: megjelenik írása: *Az Asszonygyűlölő*. Szépliteraturai Ajándék.
1822. ősz: házat vesz Pesten, a józsefvárosi Tavasz utca 644. szám alatt, leteszi a polgári esküt, és Pestre költözik; házában a pesti és vidéki írók gyakran látogatták.
- 1822: megjelenik négy meséje az Aurora első kötetében. Fáynak az *Elkésések* című munkáját azonban Kisfaludy Károly nem veszi be az Aurorába. Fáy úgy gondolja, Kisfaludy a *Sulyosdi Simon* című elbeszélésében az ő ötletét használta fel, jogtalanul. Fáy 1824-ben is elégedetlen az Aurorával, mert a *Kazinczy Ferenczhez* című írását Kisfaludy *A tántoríthatatlan hazafi* címmel közölte.
- 1824: megjelenik kötete: *Fáy András Újabb eredeti meséi és aphorizmái*. Pest; ennek a kötetnek a második kiadása: 1828.
1825. nyár: Balatonfüreden megismerkedik személyesen Kis Jánossal, Guzmics Izidorral, Pápay Sámuellel és Kisfaludy Sándorral.
- 1825: megjelenik Fáy meséinek német fordítása: *Originelle Fabeln und Aphorismen des A. F.* Bécs; fordította Petz Lipót.

- 1825: megjelenik kötete: *Kedv-csapongások*. Pest, 1824. I–II. kötet, Fűskúti Landerer Lajosnál. A kötet tartalma: *Érzelgés és világ folyása* (Eredeti történet levelekben); *Az el-késések* (eredeti tréfa); *A régi pénzek, vagy Az erdélyiek Magyarországon* (Eredeti vígjáték 5 felvonásban); *A hasznosi kincsásás* (Eredeti tréfa). Az 1000 példány fél év alatt elkelt.
- 1825: ötvínyi emlékiratot készít a Pest megyei követi utasításokat kidolgozó bizottság számára; ebben az emlékiratában elneve van a magyar tudós társaság felállításának, úgy tartván, hogy vallási, felekezeti, nemzeti és ízlésbeli különbségeik miatt az írók nem tudnának együttműködni.
- 1825: A Felső Magyar-Országi Minervában megjelenik írása: *Mire szántam a fiamat?* (Bohózat).
- 1826: A Hébében megjelenik írása: *Két jó tanács* (Bohózat).
1827. ősz: átköltözik a Kalap utcai házába (251., később 207. szám alatt).
- 1827: megjelenik *A két Báthory*. Históriai szomorú játék öt felvonásban. Pesten, Fűskúti Landerer Lajosnál. Budán 1833. dec. 5-én adták elő.
1828. január 15.: Pest megye Fáy Andrást is annak a 15 tagú bizottságnak a tagjává nevezi ki, melynek feladata a pesti színiélet állandósítása.
1828. tavasz: személyesen találkozik a Pesten tartózkodó Kazinczyval; levelezésük ez idő tájt élénkül meg; Kazinczy 1829-ben és 1831-ben is többször meglátogatja Fáy Andrást.
- 1828: megjelenik a Fáy András *Újabb eredeti meséi és aphorizmái* című művének német fordítása. Győr, 1828; fordította Petz Lipót.
- 1828: megjelenik munkája: *Hasznos házi jegyzetek*. Gyűjté Fáy András. Újabb kiadásai: Pest, 1833, 1852.
- 1828: megjelenik több meséjének olasz fordítása: *Grammatica Ungherese ad uso degl' Italiani*. Roma, Filippo e Niccola de Romanio 1827. A mesékből készült fordítások a 223–243. oldalon.
- 1829: a ferencvárosi, Malom utcai kertjében felépíti nyári házát, amely sok társas összejövételnek volt a helyszíne; falait karikatúrákkal és aforizmákkal díszíti. Állandó vendégei voltak itt

- Zádor György, Vörösmarty, Bajza és Ferenczy. A kertet a házzal együtt az 1837-i árvíz lerombolta.
- 1829: részt vesz a Muzáron IV. kötetében közölt kritikai vitában, *Házi rosta* címmel. Kazinczyval szemben Csokonait védi.
- 1830: József nádor útján Jankovics Miklós a Nemzeti Múzeumnak adja el régiség- és ritkasággyűjteményét. A nádor a gyűjtemény átvételével Horvát Istvánt, Weszerle József egyetemi tanárt, a megye részéről országos ellenőrként pedig Fáy Andrást bízta meg. A rendszerezés és összeírás 1832-ben hét hónapig tartott.
- 1830: Kisfaludy Károly halála után Pest vármegye Fáy Andrást nevezte ki a hagyaték gondnokává.
- 1830: Pest megye bevélasztja a követi utasításokat előkészítő bizottság tagjai közé. Ennek az állandó választmánynak Fáy 1840-ig tagja.
- 1831: tagja lesz a Nemzeti Kaszinónak, melynek 1852-ig rendes tagja, és könyvtárosa is.
1831. december 15.: az Akadémia tiszteletbeli tagjává választja.
- 1832: Berzsenyi meglátogatja Fáy Andrást.
- 1832: Kölcsey látogatása; Kölcsey a pozsonyi országgyűlésre utazik Szatmár megye követeként.
1832. október 18.: Szadán feleségül veszi Sziráki Zsuzsannát; tanúi Ferenczy István, a szobrász és Nagy Benjámin táblai ügyvédek.
- 1832: megnyeri az Akadémia pályadíját a *Miképpen lehetne a magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani?* című kérdésre adott feleletével; megjelent a *Magyar játékszíni jutalmazott feleletek* című kötetben, Pest, 1834.
- 1832: megjelenik regénye: *A Bélteki ház*. Román Fáy Andrástól. Pesten, Fűskúti Landerer betűivel. [Ajánlás]: Ferenczi Istvánnak, hazám lelkes művészeinek, barátomnak. A regény példányai egy év alatt elfogytak.
1833. augusztus 30.: a megyei közgyűlés őt nevezi ki a Kassáról Pestre költözött színtársulat igazgatójává; Fáy Döbrentei Gábort kéri maga mellé e feladatra. Döbrentei 1835 márciusában lemond.
1834. június: Fáy javaslatára Grassalkovich herceg átengedi szín-

házépítés céljára a Hatvani-kapu előtt álló telkét; itt épül fel Széchenyi Duna parti tervével ellentétben a Pesti Magyar Színház, 1837-ben.

1834. június 5.: az 1824-es évre megkapja meséiért a 400 frt.-os Marczibányi-díjat.

1834: az Aurorában megjelenik elbeszélése: *A tétényi éjszaka*.

1835: az Aurorában megjelenik elbeszélése: *A jó szív is bajjal jár*.

1835. szeptember 9.: Pest megye országgyűlési követe lesz Pozsonyban; ezt a tisztséget kilenc hónapig töltötte be.

1835: a Nemzeti Kaszinó igazgatója; ezt a tisztséget egy évig látja el.

1836: az Aurorában megjelenik a *Sió* című elbeszélése.

1836: Szatmár megye táblabírájának választotta meg.

1836. augusztus 30.: a Pest megyei közgyűlés 11 tagú küldöttségét nevez ki, melynek feladata Bécsben a királynál az országgyűlési ifjak ügyében készített felirat átadása. A küldöttségnek Fáy András is tagja, de ő Teleki Sámuellel, Jankovich Miklóssal és Andrássy Józseffal együtt végül nem utazik el Bécsbe.

1836. szeptember 26.: gróf Cziráky Antal elnökletével a Marczibányi-bizottság tagjává választják, és a törvénytudományi munkák bírálásával bízák meg.

1836: tagja a pest-budai hangászegyesület kormánytanácsának. Később tiszteletbeli taggá választják.

1837. február 6.: a Kisfaludy Társaság alakuló ülésén három évre igazgatónak választották meg. 1840. február 6-án lemond.

1837. június 9-től 1838. szeptember 24-ig ülésezik az országgyűlés által kirendelt országos hídválasztmány, melynek Fáy András is tagja.

1837. június 14.: Földváry alispán elnöklete alatt részvényes választmány alakul a színügyi felügyelésre. A választmány tagjai Ráday Gedeon, Fáy András, Simoncsics János főszolgabíró, Ilkey Sándor és az igazgató, Bajza József.

1837. szeptember 12.: színre viszik a *Külföldiek* c. vígjátékát.

1837. december 28.: Bajza József igazgató a Pesti Magyar Színházban Fáy Andrást és Rosty Albertet kéri maga mellé bírálónak.

1837: az Athenaeumban megjelenik *A velenceiek* című elbeszélése.

1838. június 5.: Bajza József lemond a Pesti Magyar Színház igazgatásáról, vele együtt pedig Fáy András és Rosty a bírálói tisztségről.
- 1838: az Athenaeumban megjelenik az *Ész- és szívkalandok* című elbeszélése.
1838. május 22.: színre viszik a *Közös ház* című vígjátékát.
1839. március 19.: Pest megye közgyűlésén a hazai első takarékpénztár megalapítását javasolta, a gyűlés a tervet elfogadta.
- 1839: az Emlényben megjelenik *Az öreg Bakonyszegi és barátai* című elbeszélése.
- 1839: az Eötvös József által szerkesztett Árvízkönyvben megjelenik a *Szádvár és vidéke* című elbeszélése.
- 1839: megjelenik munkája: *Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak*. Buda.
- 1839: tagja lesz a Pesten felállítandó református főiskola ügyeit intéző bizottmánynak.
- 1839: elnöke lesz a pesti műegyesületnek.
- 1839: ideiglenesen pénztárnoka, majd 1840-ben elnöke a honi szobrászat fölsegelésére alakult társaságnak. Első vállalkozásuk Mátyás szobrának az elkészíttetése Ferenczyvel.
- 1840: a Nemzeti Kaszinó igazgatója; ezt a tisztséget egy évig látja el.
1840. január 11.: működni kezd a takarékpénztár (*Hazai első takarékpénztár, Pest vármegye pártfogása alatt* néven); Fáy kezdetben segédigazgató, majd 1845-ben az intézmény örökös segédigazgatójává nevezik ki. A tisztséget 1848-ig viselte.
1841. január 12.: a református egyházkerület főiskolai választmányának alelnöke lesz gróf Ráday Gedeonnal együtt; a választmány feladata az új pesti ref. főiskola felállításának intézése.
1841. január 17.: megjelenik műve: *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek, főbb polgárok és tisztas karúak lánykaira*. Pest, 1841; értekezése az Athenaeumban 1840-ben megjelentetett cikksorozatának kibővítése (Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai, dióhéjba szorítva s különös tekintettel a nemes és főbb polgári leánykákra.)

1841. március 23.: Az „Angol királyné” nagytermében egy főúri műkedvelőkből álló társaság előadja a *Közös ház* című vigjátékát.
1841. május 29.: *Honért honfiakhoz* címmel megjelenik cikke a liberálisok túlkapásai ellen, és a fontolva haladás elvét hirdeti (Pesti Hírlap, 43. sz.); a júniusi megyei közgyűlésen szóban is elmondja nézeteit; Kossuthtal a cikke körül vitába keveredik a Pesti Hírlapban (72. és 73. sz.).
- 1841: megjelenik a Széchenyi–Kossuth vitára reflektáló munkája, *Kelet népe nyugoton* címmel (Buda, M. Kir. Egy.; 2. bőv. kiadás Pest, Kilián György, 1842.); mind Széchenyi, mind Kossuth elveivel vitázva fejti ki saját nézeteit. Toldalékkul jelenik meg ugyanezen művéhez: *Felelet a Pesti Hírlap 65. sz. vezércikkjére* (37–67. l.), és *Emberi kegyeletek* (68–81. l.).
- 1841: megjelenik írása: *Nyílt szó az országos színház ügyében*. Pesti Hírlap 1841. 19–20. sz.
- 1841: a Nemzeti Kör elnökévé választják meg.
- 1841: főti szüret, amelyre Vörösmarty *Főti dalát* írta.
1842. március 28.: megjelenik röpirata a protestáns egyházak megreformálásáról és uniójáról: *Óramutató. Jóakarató hitfeleinek mutogatja* Fáy András. Pest, 1842.
- 1842: megjelenik röpirata a protestáns egyházak uniójának kérdésében: *Javaslat az unio választmányának címmel*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1842. 14. sz.
- 1842: megjelenik írása: *Nyilatkozat a pesti főiskola ügyében*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1842. 30. sz.
1843. tél: megjelenik második vallásügyi röpirata: *Negyedmutató Óramutatómhoz*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1843. 1. sz.
- 1843: tagja lesz a protestáns egyházak unióját előkészítő bizottságnak, Schedius Lajossal és Székács Józseffel együtt.
- 1843: tagja a pesti Jégkármentesítő Egyesület igazgató tanácsának.
- 1843–1844: *Fáy András szépirodalmi összes munkái*. Nyolc kötetben.
Első és második kötet. *Mesék és allegoriák*. 1–2. kötet. Pest, Geibel. 2. kiad. 1847.

- Harmadik, negyedik és ötödik kötet. *A Bélteki-ház*. Tanregény. 1–2. kötet. 2. kiad. 1847.
- Hatodik kötet. *A régi pénzek, vagy az erdélyiek Magyarországon*. Vígjáték 5 felv. – *A közös ház*. Vígjáték 5 felv. – *A hasznosi kincskeresés*. Elbeszélés. 2. kiad. 1847.
- Hetedik kötet. *A különös végrendelet*. Elbeszélés. – *Az elkécsések*. – *Sió*. Tündéres rege. – *A jó szív is bajjal jár*. – *Mire szántam a fiamat?* Bohózat. Pest, 1844. Geibel. 2. kiad. 1847.
- Nyolcadik kötet: *Érzélgés és világ folyása*. – *A velenceiek*. Históriai novella. – *Ész és szívkalandok*. Pest, Geibel Károly.
1845. június 9.: az Akadémia igazgató tanácsának tagjává választották meg.
- 1845: A takarékpénztár igazgatósága Barabással lefesteti Fáy arcképét, nevére pedig egy 20 000 forintos alapítványt tesz az Akadémiánál szakmunkák jutalmazására. Az alapítvány tervét maga Fáy András fogalmazza meg.
1846. május: megjelenik röpirata: *Tervvázlata egy nőnevelőnéket képző intézetnek*. Életképek, 1846. I. félév 18–19. sz.
- 1846: megjelenik politikai nézeteit fejtegető könyve: *Öszeállítások a hon legközelebbi teendői körül*. Pest. A kötet a Jelenkor című lapban 1845 októberében és novemberében megjelent cikkeit tartalmazza.
- 1846: további cikkei a Jelenkorban: *Komoly szó úrbéri viszonyaink tárgyában* (7. sz., jan. 25.); *A magyar ellenzék feladata* (15. sz., febr. 22.); *Egy szó azokról, a miktől elszoknunk soha nem kellene* (25. sz., márc. 29.)
- 1846: megjelenik írása: *Apró figyelmeztetések nemzeti színházunk körül*. Pesti Divatlap, 1846. 16. sz.
- 1847: a takarékpénztári közgyűlésen egy életbiztosító intézet megalapítását javasolja, a közgyűlés elfogadja javaslatát. Terve érdekében országos méretű statisztikai kutatásokat végez, melyeket 1854-ben tesz közzé *Adatok Magyarország bővebb ismertetésére* címmel (Pest, 1854). Az intézet megalapítása a forradalom miatt hiúsult meg.
1847. december 17.: az Akadémia XVI. nagygyűlését helyettes elnökként ő vezette.
- 1847: írása az Ellenőr című zsebkönyvben (1–24. o.): *Az ellenzék, különösen a magyar*.

- 1851: átdolgozza a *Hasznos házi jegyzeteket*.
- 1853: két kötetben megjelenik a *Buzavirágok és kalászhók* című munkája, összes műveinek IX. és X. köteteként. Tartalom: I. k.: *Szádvár és vidéke* 3–79.; *A könyvbúvár* 79–115.; *A külföldiek* 115–157.; *Öreg Bakonyszegi és barátai* 157–205.; *A viharok* 205–266.; II. k.: *Tétényi éjszaka* 3–33.; *Eszmeburkok és szikrák* 33–337.
- 1854: megjelenik: *A régi pénzek Erdélyben*. Vigjáték 5 felv. Pest, Magyar Mihálynál.
- 1855: megjelenik regénye: *Jávor orvos és szolgája Bakator Ambros*. Pest, kiadja Heckenast G. I–III.
- 1855: munkája: *Legegyszerűbb, természet- és tapasztalat-hűbb s gyakorlatibb nevelési rendszer. Különöbben szülék számára megkísérlé Fáy András*. Pest, Beimel és Kozma.
1857. november 30.: az Akadémia küldöttsége köszönti Fáy ötvenéves írói jubileumán.
- 1857: megjelenik regénye: *A szutyogfalviak*. Magyar fajnkek. I–II. Pest, Heckenast G.
- 1858: *Halma-család*. Erkölcsi és tudományos olvasmány, növendékek és nem növendékek számára. Irta Fáy András. I–II. Heckenast 1858. Az Előszó dátuma 1857. nov. 30.
- 1858: megjelenik írása: *A magyar színészet múltjáról*. Nemzeti színházi nyugdíjintézeti naptár 1858-ra.
1859. október 4.: a fővárosi református egyház közgyűlése az egyházmegye segédgondnokává választotta meg.
- 1860: megjelenik írása: *Hogyan kell megítélni a színészt*. Magyar Színházi Lap. 1860. 3. sz.
- 1860: *Oskolai és házi növendék élet*. Erkölcsi és tud. olvasmány, hazai élet apróbb eseményeivel, történelmi vázlatokkal és fejtegetésekkel, mindkét nem lévő növendékek számára. Irta Fáy András. Pest, Pfeifer F.
- 1861: megjelenik a *Hulló virágok* című gyűjteményes munkája. Tartalom: *A mátrai vadászat*. Vigjáték három felvonásban 5–90.; *Az idő-jós*. Vigjáték egy felvonásban 91–119.; *A régi szerelem nem avul el*. Vigjáték egy felvonásban 121–147.; *A művész és barátai*. Beszély 149–171.; *Reketyési Borgay Kálmán utazása a világ egyik féloldalán* 173–250.; *A szép Katinka vagy: A szívnek tévelyei*. Beszély 251–323.

1862: megjelenik írása: *Széchenyi István pestmegyei működése*.
BpSzle 1862. XV. k.

1862: *Elszegényedések* című munkájának megjelenése. (Emberbaráti, hazafiúi és politikai vázlatok. Pest, Engel és Mandello.)

1853-tól kezdve folyamatosan jelennek meg visszaemlékezései, elbeszélései és kisebb tanulmányai a korszak lapjaiban, folyóirataiban, zsebkönyveiben és albumaiban (Magyar Sajtó, Vasárnapi Ujság, Pesti Napló, Divatcsarnok, Szigeti album, Remény, Arany János Koszorúja, Losonczy Phoenix, Szikszói Enyhlapok, Magyar Színházi Lap, Nefelejts, Emich G. Nagy Képes Naptára, Budapesti Szemle stb.)

KÉZIRATOK

- Fáy András jegyzetkönyve, 18–19. század fordulója. OSzK Kt. Oct. H. 655.
- Fáy András jegyzetkönyve 1833–1840 körül. OSzK Kézirattára Oct. H. 656.
- Fáy András jegyzetkönyve, 1831–1843. OSzK Kt. Oct. H. 1010.
- Fáy András vegyes jegyzetei 1842 körül. OSzK Kt. Oct. H. 664.
- Fáy hátrahagyott iratai. OSzK Kt. Quart Hung. 1347. 171 f.
- Fáy András emlékalbuma. „A Barátság Örök Oszlopa” (Sárospatak, Pest, Gomba, 1805–1812.) M., lat., ném., fr. OSzK Kt. Oct. H. 583.
- Fáy Andrásnak Pest Vármegye Országgyűlési Követjének 1832/36 Országgyűlési Emlék-Könyve. OSzK Kézirattár Oct. H. 374.
- Fáy András emlékkönyvei (1831–1856) OSzK Kt. Quart. Hung. 1938. I–II. 75, 62 f.
- Fáy András: *Irodalmi tarlóvirágok*. (Szikszói Enyhlapok, 1853.) Badics másolatában. MTAK Ms 10 057/j.
- Fáy András: *Irodalmi és művészeti tarló-virágok* (Divatcsarnok, 1853. jún. 9. 20. sz. 381–386.) Badics másolatában. MTAK Ms 10 057/j.
- Fáy András: *Irodalmi és művészeti tarló-virágok* (Divatcsarnok, 1853. jún. 9. 20. sz. 381–386.) OSzK Kt. Fáy hátrahagyott iratai között. Quart. H. 1347.
- Fáy András emlékjegyzetei (Divatcsarnok, 1853. 57. sz. 1014–1015.) OSzK Kt. Fáy hátrahagyott iratai között. Quart. H. 1347.
- Fáy András emlékjegyzetei (Divatcsarnok, 1853. 57. sz. 1014–1015.) Badics másolatában. MTAK Ms 10 057/j.
- Fáy András emlékjegyzetei (Divatcsarnok, 1853. 57. sz. 1014–

- 1015.) Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára. V 785. (Korrek-
túrázott példány.)
- Fáy András: [A magyar nemesházi életről.] Badics kompillációja.
MTAK Ms 10 057/z.
- Fáy András: *A magyar lakomák*. OSzK Kt. Fáy hátrahagyott ira-
tai között. Quart. H. 1347.
- Fáy András: *A pozsonyi gimnázium*. Badics másolatában. MTAK
Ms 10 057/d.
- Fáy András: *Hazai adomák*. Badics másolatában. MTAK Ms
10 057/j.
- Fáy András: *Hazai adomák*. OSzK Kt. Fáy hátrahagyott iratai
között. Quart. H. 1347.
- Fáy András: Jankovichról szóló feljegyzések. Badics másolatában.
MTAK Ms 10 057/j.
- Fáy András: *Restauratiók*. Badics másolatában. MTAK Ms 10 057/
j.
- Fáy András: Székelyné (Imre anyja) névnapjára. Petőfi Irodalmi
Múzeum Kézirattára V4615/13.
- Fáy András: [Portrék: Horváth István, Döbrentey Gábor, Halász
László, Majthényi Károly, Tahy József, Boronkay Ferenc, Döry
László, Kovásznai Kovács Mózes, Szemere Ferenc, Bakó,
Bernáth György, Báró Podmaniczky Sándor, Szemere Pál, Báji
Patay Pál, Toldalék Szemere Pálhoz, Br. Podmaniczky Károly,
Domby Márton, Bod Pál]. Badics másolatában. MTAK Ms
10 057/j.
- Fáy András: *Gyermekkorom*. Badics másolatában. MTAK Ms
10 057/d.
- Fáy András: Fáy Gusztáv fiamnak, holtom után lehető tájékozta-
tására. Badics másolatában. MTAK Ms. 10. 057/d.
- Fáy Gusztávné levelei Badics Ferenchez. MTAK Ms. 10 059.
- ADORJÁN Boldizsár emlékkönyve, 1841–1845. OSzK Kt. Fol.
Hung. 1028.
- BURIÁN Pál emlékkönyve. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattá-
ra, P63. jelzet.
- DÖBRENTÉI Gábor emlékkönyvtöredéke. OSzK Kt. Fond 113/
5. 10. f. 1804–1813.
- EBERHARD Gottlieb emlékkönyve. Denkmal der Freundschaft.
Kiscelli Múzeum, sz. n.

- FRANKENBURG Adolf emlékkönyve. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, P77. jelzet.
- KAZINCZY Ferenc emlékkönyvéből származó lapok (?) Cassán Jun 28. 1786–Septembr. 7dike 1789. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V 4713/613.
- KAZINCZY Ferenc: *Történetek régiek és újak, a köz életből és a házi körből, tiszteletesek, bohók, és utálatosak*. Széphalom, 1830. A Debreceni Református Kollégium Kézirattára, R-610.
- KISS Imréné Tóth Klára emlékkönyve. Debreceni Ref. Koll. Kézirattára, R-696.
- KÖLCSEY Ferenc illuminációs verse (nyomtatványmásolat az 1829-es kiadásról). A Debreceni Ref. Koll. Kézirattára, R 1137.
- MOLNÁR Antal emlékkönyve. OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 1128.
- NYITRAYNÉ Stettner Teréz emlékkönyve, Kiscelli Múzeum, 17.157. sz.
- SZEGEDY Róza emlékkönyve. 1798–1800. OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 627.
- SZŰCS Ábrahám verseskönyve. Gombán, 1820-tól. OSzK Kt. Quart. H. 4328.
- VÁLYI NAGY Sámuel: *Úti könyv vagy Barátság-Emlék*. Készítette maga számára Tiszt. és Nemes Vályi Nagy Sámuel. 1829ik Esztendőben. A Sárospataki Ref. Főisk. Könyvtár Kézirattára, 830. sz.
- WERNER Thomas emlékkönyve. MTAK Kézirattára RUI 8*, 133. sz.
- WISZTHALER Anna emlékkönyve. Kiscelli Múzeum, 29.132. sz.

BIBLIOGRÁFIA

A megosztott akadémiai nagyjutalom, az 1833-ik évre. In: LUKÁCSY–BALASSA 1959.

A Nemzeti Körről. Pesti Hirlap 1843. jan. 26. In: LUKÁCSY–BALASSA 1959. 311.

ABAFI Lajos (1882): A göcseji Helikon. Figyelő, XIII. k. 1–12.

ADAM, Wolfgang (1988): Poetische und kritische Wälder. Untersuchungen zu Geschichte und Formen des Schreibens „bei Gelegenheit“. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg. (Beihfte zum Euphorion 22.)

ALBERTSEN, L. L. (1967) Das Lehrgedicht. Eine Geschichte der antikisierenden Sachepik in der neueren deutschen Literatur mit einem unbekannten Gedicht Albrecht von Hallers. Akademisk Boghandel, Aarhus.

ANGERMANN, Gertrud (1971): Stammbücher und Poesiealben als Spiegel ihrer Zeit – nach Quellen des 18–20. Jahrhunderts aus Minden-Ravensberg. Münster-Westfalen.

ANGYAL Dávid s. a. r. (1893): Kisfaludy Sándor Minden Munkái. VIII. k. Bp.

ASSMANN, Jan (1999): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Bp.

ÁGOSTON József (1885): Bártfay László és neje. Budapesti Szemle, 44. k. 161–170.

BADICS Ferenc (1885): Fáy András naplója. Fővárosi Lapok, okt. 16.

BADICS Ferenc s. a. r. (1889): BAJZA József Összegyűjtött munkái. IV. k. Harmadik, bővített kiadás. Bp.

BADICS Ferenc (1890): Fáy András életrajza. Bp.

BAJZA József (1834): Melyik a valódi Aurora, törvény és józan ész előtt? Kritikai Lapok, 5. füzet, 153–207.

BAJZA József: Az epigramma theoriája (1827–1828). In: BADICS 1889. 5–74.

BAJZA József: Vezérszó a Kritikai Lapokhoz (1831). In: BADICS 1889. 75–79.

BAJZA József (1981): Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz Gr. Dessewffy József ellen. (1830.) In: SZALAI 1981. 100–121.

BAJZA-TOLDY LEV.: BAJZA József és TOLDY Ferenc levelezése. S. a. r. OLTVÁNYI Ambrus. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969.

BALASSA József kiad.: (1902): Kazinczy Ferenc: Tövises és Virágok. Bp. (RMK 20.)

BALOGH István (1969): Debreceniség (Egy fogalom története és társadalmi háttere). *Studia Litteraria* VII., 11–53.

BÁN Imre (1971): Moesch Lukács poétikája. In: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században. Bp. (Irodalomtörténeti Füzetek 72.) 62–78.

BÁN Imre (1976): Kazinczy Ferenc klasszicizmusa. In: B. I.: Eszmék és stílusok. Bp. 229–241.

BÁN Imre (1976a): Losontzi István poétikája és a kései magyar barokk költészet. In: B. I.: Eszmék és stílusok. Bp. 215–228.

BÁNHÉGYI Jób (1939): Magyar nőírók. Bp.

BÁNÓCZI József (1879): Révai Miklós élete és munkái. Bp.

BÁNREÁNY György (1934): Fáy András Bélteky háza és August Lafontaine regényei. In: Császár Emlékkönyv, Bp. 1–18.

BARÁTH (1836): A Bélteky ház. Román Fáy Andrástól, Pesten, nagy 8drét 1832. II. kötet. In: *Literaturai Lapok*. Harag és párt nélkül. Kiadja és szerkeszti Kovacsóczy Mihály. Kassán. 364–365.

BAUR, Rolf (1982): *Didaktik der Barockpoetik. Die deutschsprachigen Poetiken von Opitz bis Gottsched als Lehrbücher der „Poeterey“* Heidelberg.

BÉKEHÁZI Incze (1838): A' Korszellem. Békeházi Incze által fejtegetve. Második kiadása ezen című munkámnak: Igaz-e, hogy mindenben hátra vagyunk? Pesten. Beimel József árúja.

BELLÉR Béla (1981): A magyarországi németek rövid története. Bp. (Gyorsuló idő)

BENKŐ Imre: Fáy András két kiadatlan meséje. ItK, 1899. 119–120.

BÉNYEI Miklós (1998): A nemzeti és polgári kultúra felé. Tanulmányok a reformkori magyar művelődés történetéről. Debrecen.

BERZSENYI Dániel (1956): Összes művei. Bp. 448–449.

BERZSENYI levele Gróf Széchenyi Istvánnak. Mikla, febr. 25. 1830. In: BERZSENYI 1956. 685–690.

BESSENYEI György (1953): Válogatott művei. Bp.

BÍRÓ Ferenc s. a. r. (1987): Bessenyei György válogatott művei. Bp.

BÍRÓ Ferenc (1994): A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp.

BITNICZ Lajos: 1828-ban Pestre, a m. tud. társaság alaprajzának kidolgozására tett utazásom naplója. In: VISZOTA 1932. III. k.

BOBULA Ida (1933): A nő a XVIII. század magyar társadalmában. Bp.

BRISITS Frigyes s. a. r. (1965): Vörösmarty Mihály összes művei. 17–18. kötet. Levelezés, I–II. Bp.

BUCZY Emil (1817): Értekezések az elmének magasabb kifejlődése körül, az ízlés munkájában. Erdélyi Múzeum, VII. 86–128.

BUCSAY Mihály (1942): Szemlén Mihály tanulmányútja 1770–1774-ben Halléban, Jenában és más két német egyetemen, úti emlékkönyve alapján. Bp.

BURKE, Peter (1992): Antropológusok és történészek. Megjegyzések egy kapcsolat történetéről (1989/90). Ford. Sebők Marcell. BUKSZ, Tél. 490–496.

BÜRGER, Christa (1994): „A nők dilettantizmusa.” Ford. Sz. Zehery Éva. Helikon, 4. sz. 510–518.

BÜRGER, Christa–SCHULTE-SASSE, Jochen hrsg. (1980): Aufklärung und literarische Öffentlichkeit. FaM.

CHARTIER, Roger (1994): A kódextől a képernyőig. Az írott szó röppályája. BUKSZ, 3. sz. 305–311.

CHLADENIUS, Johann Martin (1742) 1969: Einleitung zur richtigen Auslegung vernünftiger Reden und Schriften. Mit einer

Einleitung von Lutz Geldsetzer. Düsseldorf, Stern-Verlag Janssen & Co.

CHLADENIUS, Johann Martin (1752) 1985: Allgemeine Geschichtswissenschaft. Neudruck der Ausgabe Leipzig 1752. Einleitung: Christoph Friedrich, Vorwort: Reinhardt Kosselleck. Wien–Köln–Graz, Böhlau.

CICERO (1987a): A barátságról. In: Cicero válogatott művei. Válogatta és az utószót írta: Havas László. Bp.

CICERO (1987b): A szónok. In: Cicero válogatott művei. Válogatta és az utószót írta: Havas László. Bp.

CZÉKUS László (1894–1897): Jászai Pál naplója. ItK.

CZÖCH Gábor és SONKOLY Gábor (1999): A „hosszú időtartam” új értelmezése. Beszélgetés Jean-Ives Grenierrel, az Annales folyóirat főszerkesztőjével. AETAS, 1–2. 306–311.

CSAHIHÉN Károly (1934): Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830. I–II. k. Bp.

CSATKAI Endre (1983): Kazinczy és a képzőművészetek. Bp.

CSETRI Lajos (1973): Verseghy nyelvfilozófiája. In memoriam Verseghy Ferenc. Emlékkönyv a Szolnokon 1972. december 14–15-én tartott ülészek anyagából. Szerk. Szurmay Ernő. Szolnok. 23–33.

CSETRI Lajos (1974): A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. In: Irodalom és felvilágosítás. Tanulmányok. Szerk. Szauder József–Tarnai Andor. Bp. 229–283.

CSETRI Lajos (1986): Nem sokaság hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok. Bp.

CSETRI Lajos (1990): Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp. 1990.

CSETRI Lajos–WÉBER Antal szerk. (1981): Szöveggyűjtemény a reformkorszak irodalmából. I–II. Bp.

CSIZI (1797): Fő Strázsa Mester CSIZI Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó Verses Levelezései, melyet leg-inkább beteges állapottyában munkáltattak. Posonyban Veber Simon Péter költségével és betűivel.

CSÍZIK Gyula (h. é. n.): A biedermeier és az újabb stílusfejlődés. Lampel R. (Wodianer F. és fia) Rt.

CSOKONAI Vitéz Mihály (1805): Alkalmatosságra írott versek. Nagy Váradon, 1805. (Hasonmás kiadás)

DÁVID Gábor Csaba (1992): Adalékok Wesselényi Miklós „Balítéletekről” című művének filológiai vizsgálatához. Kézirat. Szeged.

DÁVIDHÁZI Péter (1995): „Iszonyodnám enmagam előtt”. Holmi. 3. sz. 350–365; 4. sz. 513–525.

DEBRECZENI Attila (1998): „Literátusság” és „popularitás” (Közelítés a felvilágosodás kori magyar irodalomhoz). Studia Litteraria XXXVI. 128–146.

DELEN, Marie-Ange (1989): Frauenalben als Quelle. Frauen und Adelskultur im 16. Jahrhundert. In: Stammbücher des 16. Jahrhunderts. Hrsg. von Wolfgang Klose. In Kommission bei Otto Harrasowitz. Wiesbaden.

DEZSÉNYI Béla (1953): A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában. ItK. 163–204.

DOLAR, Mladen (1992): A felvilágosodás öröksége: Foucault és Lacan. Nappali Ház, 63–71.

DRESDNER, Albert (1968): Die Entstehung der Kunstkritik im Zusammenhang der Geschichte des europäischen Kunstlebens (1915). München.

Du BOS: Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture, 1717.

ECKERMAN (1989): Beszélgetések Goethével. Bp.

EGRESSY Gábor: Emlékezés Vörösmartyra. In: LUKÁCSY-BALASSA 1959. 282.

ERDÉLYI Pál (1890): Fáy András élete és művei. Bp.

ERDÉLYI T. Ilona (1991): A biedermeier kora – nálunk és Európában. Helikon, 1–2. sz. 3–18.

EVERS, Barbara (1991): Frauenlyrik um 1800. Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum.

FÁBRI Anna (1987): Az irodalom magánélete. Bp.

FÁBRI Anna (1996): „A szép tiltott táj felé”. A magyar írók története két századforduló között (1795–1905). Bp.

- FARKAS Gyula (1931): A Fiatal Magyarország. Bp.
- FARKAS Zoltán (1914): A biedermeier. Bp., Singer és Wolfner.
- FÁY András (1807): Bokréta, melyel Hazájának kedveskedik F. F. A. Pesten.
- FÁY András (1818): Friss bokréta, melylyel hazájának kedveskedik Fáy András T. P. V. A. SZ. Pesten.
- FÁY András (1824): Kedv-csapongások. I–II. Pesten.
- FÁY András (1825): Levéltöredék Pestről. Felső Magyar-Országgi Minerva.
- FÁY András (1825): Mire szántam a fiamat? Felső Magyar-Országgi Minerva.
- FÁY András (1843–1844): Szépirodalmi összes munkái. Pest. 1–8. k.
- FÁY András (1851): Egy vonás a multból. Losonczy Phönix. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv. Az 1849-diki háború földült és elpusztított Losoncz város némi fölsegelésére. Szerk. Vachott Imre. II. k. 88–90. [Széchenyiről]
- FÁY András (1853): Irodalmi és művészeti tarló-virágok. Emlékezzünk a régiekről, hálával és kegyelettel! OSzK, Quart Hung. 1347. Fáy hátrahagyott iratai. 171 f., és Divatcsarnok. Jún. 9. 20. sz. 381–386., és 57. sz. 1014–1015.
- FÁY András (1853): Irodalmi tarló-virágok. Szikszói Enyhlapok. Pest. 76–83.
- FÁY András (1853): Buza-virágok és kalászkok. 1–2. k. Pest.
- FÁY András (1857): A szutyogfalviak. Magyar fajképek. 1–2. k. Pest.
- FÁY András önéletírása. Levél Székács Józsefhez, Pest, 1859. máj. 20. Fővárosi Lapok, 1873. febr. 27. 48. sz.
- FÁY András (1859): Sáros-Patak 1794 tájban. I. Nefelejts, 1859. 5. sz. máj. 1. 49–51.; II. Nefelejts, 1859. 29. sz. okt. 16. 335–336.; III. Nefelejts, 1860. 42. sz. jan. 15; IV. Nefelejts, 1860. 4. sz. ápr. 22., és folyt. 5. sz. ápr. 29.; V. Nefelejts, 1861. ápr. 29. 5. k. 44–45.
- FÁY András (1861): Hulló virágok. Pest.
- FÁY András (1862): Apróságok, visszaemlékezéseimből gyermekéveimre. Nefelejts. 17. sz.
- FÁY András (1862): Gróf Széchenyi István pestmegyei működése. Budapesti Szemle. 15. k. XLVIII. és XLIX. füzet, 88–111.

- Fáy levele Széchenyihez, 1834. nov. 19. Pesti Napló, 1873. 177. sz.
- FÁY András: A Bélteky ház. Bp. Franklin 1908. 1–2. k. (Magyar regényírók képes kiadása. Szerk. Mikszáth Kálmán)
- FÁY András–BADICS Ferenc: Juratus-adomák. Vasárnapi Ujság, 1886. 18. sz.
- FÁY András–BADICS Ferenc: Kohány. Vasárnapi Ujság, 1886. 22. sz.
- FÁY András–BADICS Ferenc: Irodalmi tarlóvirágok. Vasárnapi Ujság, 1886. 38–39. sz.
- FÁY András–BADICS Ferenc: Magyar nemesházi élet a múlt században. Fővárosi Lapok, 1886. júl. 1. és júl. 2.
- FÁYLNÉ HENTALLER Mariska (1889): A magyar írónőkről. Bp.
- FENYŐ István (1961): Kisfaludy Sándor. Bp.
- FENYŐ István (1968): A polgárosodás eszmévilága útirajzainkban 1848 előtt. In: F. I.: Két évtized. Bp.
- FENYŐ István (1976): Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830. Bp.
- FIEDLER, Alfred (1960): Vom Stammbuch zum Poesiealbum. Eine volkskundliche Studie. Weimar.
- FINDURA Imre (1888): Fáy András élete és művei. Bp.
- FISH, Stanley (1976): Interpreting the Variorum. Critical Inquiry, 2. sz.
- FISH, Stanley: Anti-professzionizmus; Szakma, vedd meg magadat. Félelem és önutálat az irodalomtudományban. Helikon 1992. 2. sz.
- FOHRMANN, Jürgen (1988): Selbstreflexion der Literaturwissenschaft. In: Fohrmann, Jürgen und Harro Müller (Hg.): Diskurstheorien und Literaturwissenschaft. Frankfurt/M. 1988. (Magyarul: J. F.: Az irodalomtudomány önreflexiója. Ford. Rákai Orsolya. Kézirat.)
- FRIED István (1991): Szempontok a „biedermeier” fogalmának értelmezéséhez. Helikon, 139–148.
- FRIED István (1993): Kölcsey Ferenc Rebellis verse? ItK 1. sz.
- FRIED István (1996): Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sátorajáújhely–Szeged.

FRIED István (1996a): Kazinczy Ferenc Helikoni virágai. In: FRIED 1996. 29–43.

FRIED István (1996b): Goethe és Kazinczy (Goethe magyar recepciójának néhány kérdése). In: FRIED 1996. 61–84.

FRIED István (1996c): Kazinczy és a képzőművészetek. In: FRIED 1996. 99–113.

FRIED István (1996d): Kazinczy neoklasszicista fordulata (A Poetai berek). In: FRIED 1996. 44–60.

FREDRICH, Christoph (1978): Sprache und Geschichte. Untersuchungen zur Hermeneutik von Johann Martin Chladenius. Meisenheim am Glan, Anton Hain.

FÜLÖP Géza (1978): A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp.

GÁBOR Júlia s. a. r. (1982): Kölcsey Antónia naplója. Bp. (Magyar Hírmondó)

GÁLOS Rezső (1940): A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei. ItK, 1. füzet, 31–49.

GARAY János válasza Toldy Ferenc bevezető beszédére a Kisfaludy-Társaságban. KisfTÉ 1842–43-ról. IV. k. 1844.

GARAY János: Magyar írók s irodalom Pesten ötven éve előtt és most. KisfTÉ 1843/45. II. k. 138–157.

GERGYE László (1995): Kazinczy költészetesztetikája. A *Tövises és virágokról*. ItK, 2. sz. 145–163.

GERGYE László s. a. r. (1998): Kazinczy Ferenc összes költeményei. Bp. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század. II. Sorozatszerkesztő: Bíró Ferenc)

GESSE, Sven (1997): „Genera mixta”. Studien zur Poetik der Gattungsmischung zwischen Aufklärung und Klassik-Romantik. Würzburg.

GESZTESI Gyula (1912): Fáy András emlékkönyve Nagykörsön. ItK, 430–433.

GIERL, Martin (1997): Pietismus und Aufklärung: theologische Polemik und die Kommunikationsreform der Wissenschaft am Ende des 17. Jahrhunderts. Göttingen. 487–575.

GOETHE (1808, 1985): Lírai népkönyv. In: Goethe: Irodalmi és művészeti írások. Szerk. Pók Lajos. Bp.

GOETHE (1981): Antik és modern. Antológia a művészetekről. Szerk. Pók Lajos. Bp.

GOMBRICH, Ernst (1978): Művészet és fejlődés (1978). Bp.

GREENBLATT, Stephen (1999): A reneszánsz költészet rezonanciája. *Aetas* 301–305.

GREGUSS Ágost: Fáy András. In: G. Á.: Írói arcképek. Bp. [é.n.] (Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László)

Gróf DESSEWFFY József (1860): Irodalmi hagyományai. Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczczel. 1793–1831. Kiadta Kazinczy Gábor. I–III. k. Pest.

GROSS, Michael (1994): *Ästhetik und Öffentlichkeit. Die Publizistik der Weimarer Klassik*. Olms-Widemann, Hildesheim–Zürich–New York. (Germanistische Texte und Studien, Band 45.)

GRÜNWALD Béla (1888²): A régi Magyarország 1711–1825. Bp.

GVADÁNYI József: (1795): Unalmas órákban, vagyis A téli hosszú estvéken való idő töltés. A melyet a Versekben gyönyörködőknek kedvökre ki adott Gróf GVADÁNYI Josef Magyar Lovas Generalis. Posonyban Veber Simon Péter költségével és betűivel.

GVADÁNYI József (1798): Verses levelezés, a' melyet folytattott Gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generalis Nemes Fábián Juliánnával, Nemes Bédi János Élete Párjával, melybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmos Föld-indulás-is le-íratott, és a' Versekbe Gyönyörködők' kedvéért ki-adattatott. Pozsonyban. Weber Simon Péter költségével és betűivel.

GYNOSEBES (Asszonytisztelő)(1826): Szózat Napkeletről, a Magyar férjfiúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt. (Takáts Éva asszony ügyében a másik részről.) Tudományos Gyűjtemény, XI. 65–77.

GYAPAY László (1998): Kazinczy a debreceniségről (Kölcsey Csokonai-recenziójának háttéréhez). *ItK*, 1–2. 31–66.

GYÖRFFY G. Katalin (1991): Kultúra és életforma a 18. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései.) Bp. (Művelődéstörténeti Füzetek 20.)

GYŐRI János–JÉKELY Zoltán s. a. r. (1981): Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás (1842). Bp. (Magyar Hírmondó)

GYULAI Pál (1961): Szikszói Enyhlapok. [Ismertetés.] In: GY. P.: Bírálatok, cikkek, tanulmányok. S. a. r. Bisztray Gyula, Komlós Aladár. Bp. 1961. 33–39.

GYULAI Pál (1866, 1985): Vörösmarty életrajza. Bp.

HABERMAS, Jürgen (1993): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Bp.

HEGYI György (1979): Statius, a költő, akit Apollo és Domitianus ihletett. In: Publius Papinius Statius: Erdők. Latinul és magyarul. Ford. Muraközy Gyula. Bp.

HEHN, Viktor (1988): Goethe und das Publikum. Hrsg. von Eugen Thurnher. Berlin.

HERDER (1978): Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról. In: Rathmann János szerk.: Johann Gottfried Herder: Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások. Bp.

HOFBAUER László (1930): Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Bp.

HOHENDAHL, Peter Uwe hrsg. (1985): Geschichte der deutschen Literaturkritik (1730–1980). Stuttgart.

HORVÁTH János (1922): Petőfi Sándor. Bp.

HORVÁTH Károly s. a. r. (1960): Vörösmarty Mihály Összes Művei. Kisebb költemények II. Bp.

HUBERT Ildikó (1994): Reformkori portrék Hrabovszky Dávid kéziratnaplójából. In: Feltáratlan értékek a magyar irodalomban. Szerk. Szabó B. István. Bp.

HUME, David (1994): A közéletű életvitelről. In: David Hume összes esszéi. II. Bp. 1994. 303–308.

HYATTE, Reginald (1994): The Arts of Friendship. The Idealization of Friendship in Medieval and Early Renaissance Literature. Leiden–New York–Köln. E. J. Brill.

JAUB, Hans Robert (1997): Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok. Vál., szerk. Kulcsár-Szabó Zoltán. Bp.

JOLISVAI András (1989): „Írók akadémiaja”: A megalapítástól a megalakulásig. ItK, 5–6. sz. 605–626.

KALLA Zsuzsa szerk. (1997): Kegyelet és irodalom. Kultusz-történeti tanulmányok. Bp.

KALLA Zsuzsa szerk. (2000): Az irodalom ünnepei. Bp.

KÁLLAY Miklós (1927): Irodalmi szalonok a magyar ébredés korában. Vitkovics Mihály és társai Kazinczy-köre. Literatura, 244–249.

KÁLMÁN C. György (1996): Mi baj az értelmezői közösségekkel? Literatura, 3. sz. 374–393.

KARACS Teréz : Fáy András házassága. Jegyzetek Badics Ferenc Fáy életrajzához. In: SÁFRÁN 1963. 180–191.

KÁRPÁTI-SZENT-IVÁNYI-TARNAI (1965): Das Stammbuch von Michael Rotarides. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Berlin.

KATONA Tünde (1996): Az album amicorum kultusza (Német-magyar művelődéstörténeti kapcsolatok a weimari gyűjtemény tükrében). Egyetemi doktori értekezés, kézirat. Szeged.

KAZ. LEV.: Kazinczy Ferenc levelezése. 1–21. k. Kiadta Váczy János. Bp. 1890–1911; Kazinczy Ferenc levelezése. 22. köt. Kiadta Harsányi István. Bp. 1927; Kazinczy Ferenc levelezése. 23. kötet (Második pótkötet.) Közzéteszi Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Bp. 1960.

KECSKES András (1996): Hagyományőrző és hagyományteremtő törekvések a versújítás korában. In: Debreczeni Attila szerk.: Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései). Debrecen, 1996.

KEIL, Robert u. Richard (1893): Die deutsche Stammbücher des sechszenten bis neunzehnten Jahrhunderts. Berlin.

KÉKY Lajos (1936): A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936). Bp.

KERÉNYI Ferenc (1981): A régi magyar színpadon. 1790–1849. Bp. (Elvek és Utak).

KERÉNYI Ferenc (1991): A magyar biedermeier színházáról. Helikon, 154–170.

KERESZTURY Mária (1962): Arany János: A magyar iroda-

lom története rövid kivonatban. In: Arany János összes művei. X. kötet. Prózai művek I. S. a. r. Keresztury Mária. Bp.

KESERŰ Bálint (1969): Ujfalvi Imre és az európai „későhumanista” ellenzék. *Acta Hist. Litt. Hung. U. Szeged.* 3–44.

KIS János (1809): A régi görögök erköltseinek és szokásainak, vagy vallásbéli, polgári, hadi és házi rendtartásainak leírása. Eschenburg szerint készítette KIS János. Pozsonban.

KIS János (1818): Hogyan kell a magyar olvasó publikumot nevelni. *Tudományos Gyűjtemény*, VIII. k. 85–91.

KIS János Superintendens (1845): Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Sopronban.

KISFALUDY Sándor (1818): A’ Recenziókról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1818. VI. kötet. 1–33.

KISS József (1991): Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier. *Helikon*, 149–153.

KLANICZAY Tibor (1993): A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Bp. (Humanizmus és Reformáció 20.)

KLAUSER, Rita (1992): *Die Fachsprache der Literaturkritik: dargestellt an den Textsorten Essay und Rezension.* Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris.

KLOSE, Wolfgang (1982): Stammbücher – eine kulturhistorische Betrachtung. In: *Bibliothek und Wissenschaft*. 16. Wiesbaden. 41–67.

KLOSE, Wolfgang (1988): *Corpus Alborum Amicorum: CAAC; beschreibendes Verz. d. Stammbücher d. 16. Jh.* Stuttgart.

KOCZISZKY Éva (1994): A görögség ideálja a XVIII–XIX. század fordulóján. *Holmi*, 3. sz. 408–423.

KOKAS Károly–SZAJBÉLY Mihály szerk. (1988): Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában”. Bp.

KÓKAY György (1970): A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei (1780–1795), Bp.

KÓKAY György szerk. (1979): A magyar sajtó története I. (1705–1848), Bp.

KÓKAY György vál. szerk. (1981): *Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás.* Bp.

KORNIS Gyula (1927): A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I–II. k. Bp.

KOROMPAY H. János (1998): A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Bp.

KOSÁRY Domokos (1996): Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Harmadik, kiegészített kiadás. Bp.

KOVÁCS József László (1975): Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői. Magyar Könyvszemle, 309–313.

KOVÁCS Sámuel (1823): A' Könyvekről és azoknak olvasásáról. Tud. Gyűjt. XII. k. 48–70.

KOVÁCS Z. Zoltán (1998): Diagnózis és ironia. A falu jegyzője és az irányzatosság retorikája. Szépliteraturai Ajándék – Diagnózis. Pécs–Szeged. 22–35.

KOVÁTS Miklós (1994): A Város és az Író. Kazinczy Kassája és Kassa Kazinczyja. Pozsony.

KOVÁTS Sámuel (1818): Igaz-e, hogy a tudományok inkább rontják mint javítják az elméket s az erköltsöket? Tudományos Gyűjtemény, X. 61–72.

KÖLCSEY Ferenc [1943]: Összes Művei. Bp. Franklin.

KISFÉ: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai

KULCSÁR Adorján (1943): Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp.

LADURIE, Emmanuel Le Roy (1997): Montailou. Ford. Jászay Gabriella. Bp.

LAKNER Ilona (1938): Sározy Gyula élete és költészete. Debrecen.

LEITCH, Vincent B. (1992): Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika. A harmincas évektől a nyolcvanas évekig. Pécs.

LINDNER, Burkhardt (1980): Die Opfer der Poesie. Zur Konstellation von Aufklärungsroman und Kunstautonomie am Ende des 18. Jahrhunderts. In: BÜRGER-SCHULTE-SASSE 1980.

LŐKÖS István szerk. (1980): Virág Benedek válogatott művei. Bp. 1980.

LŐKÖS István (1982): Érzelmes históriák. Erköltsi mesék, melyeket frantziából fordított Báróti Sándor magyar nemes testőrőz. Geszner' Idylliumi. Fordította Kazinczy Ferenc. Bácsmegeynek össze-szedett levelei. Költött történet. Bp.

LUHMAN, Niklas (1996): A műalkotás és a művészet önreprodukciója (1984). Ford. Gergő Veronika. In: Testes Könyv I.

Szerk. Kiss Attila Attila–Kovács Sándor S. K.–Odorics Ferenc. Szeged. 113–158.

LUHMANN, Niklas (1998): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*.³ Frankfurt/M., Suhrkamp.

LUKÁCSY Sándor–BALASSA László (1959): *Vörösmarty Mihály 1800–1855*. Bp.

LYKA Károly (1981³): *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800–1850*. Bp.

MAN, Paul de (1986): *Bevezetés* (1982). Ford. Molnár Gábor Tamás. *Literatura*, 3. sz. 293–310.

MANGUEL, Alberto (1996): *A History of Reading*. New York.

MARGÓCSY István (1989): *Szerdahely György művészetelmélete*. ItK, 1–2. sz. 1–33.

MARGÓCSY István (1999): *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Bp.

MÁRKI József (1878): *Szak- és betűrendes Kalauz az összes magyar irodalom története s könyvészetében*. Bp.

MÁRKI Sándor (1889): *Magyar nők utazásai*. *Földrajzi Közlemények*, 17. k.

MEYER-KRENTLER, Eckhardt (1984): *Der Bürger als Freund. Ein soziales Programm und seine Kritik in der neueren deutschen Erzählliteratur*. München.

MEZEI Márta (1974): *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Bp.

MEZEI Márta (1994): *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Bp. (Irodalomtörténeti füzetek 136.)

MICHAEL, Albert (1994): *Eklektik. Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte*. Stuttgart–Bad Cannstatt.

MILBACHER Róbert (1999): *„...te pogány Anakreon”. Petőfi és a magyar irodalom karnevalizációjának kísérlete*. Pécs. Kézirat.

MOCSÁRY Lajos (1889): *A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára*. Bp.

MOKRY Benjámin (1818): *Némely gondolatok és elmélkedések a tudósokról közönségesen*. *Tudományos Gyűjtemény*, XII. 30–68.

MOLNÁR Borbála (1792): *Munkáji*. 1–2. k. Kassa.

- MOLNÁR Borbála (1793–1795): Munkáji. 1–4. k. Kassa.
- MOLNÁR Borbála (1804): Barátsági vetélkedés, avagy Molnár Borbálának Máté Jánosné aszszonnyal a két nem hibái és érdemei fölött folytatott levelezései. Kolozsvár.
- MORTIER, Roland (1983): Az európai felvilágosodás fényei és árnyai. Bp. 1983.
- NAGY Lajos–BÓNIS György (1975): Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története III. Szerk. Kosáry Domokos. Bp.
- NÉGYESY László (1892): A mértékes magyar verselés története. A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban. Bp.
- NÉMEDI Lajos (1935): A németiség magyar szemmel. Debrecen.
- NÉMETH G. Béla szerk. (1982): Arany János Összes művei. XVI. k. Levelezés II. Bp.
- NÉMETH István–KISS József (1982): Barthos Paulina emlékkönyve (1835–1852). Magyar Könyvszemle, 268–276.
- NYÁRY Krisztián (1995a): Tuladuniano Satyr. Szépliteraturai Ajándék, 1–16.
- NYÁRY Krisztián (1995b): Hagyományozhatatlan hagyományok. Literatura 2. sz., 145–163.
- OPITZ, Martin (1983): Buch von der Deutschen Poeterey (1624). Stuttgart, 1983.
- OROSZ László (1980): A magyar verstani eszmélkedés kezdetei. Bp. (Irodalomtörténeti Füzetek)
- OROSZ László s. a. r. (1985): Berzsenyi Dániel művei – Kis János emlékezései (Magyar Remekírók) Bp.
- PAJORIN Klára (1981): Bonfini symposionja. ItK 5–6. sz. 511–534.
- PÁL József (1988): A neoklasszicizmus poétikája. Bp.
- PÁNDI Pál szerk. (1965): A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp.

PAULIKOVICS Lajos (1885): Költői versengés (Luczenbacher, Kis, Gaál Fáynak gratulál). Figyelő, XIX. k. 386–388.

PAUSZ Gabriella (1917): Nemes Artner Mária Terézia és írói köre. Bp.

PÉTZELI József (1789): A fordítás mesterségéről. Mindenes Gyűjtemény, 1789. júl. 25, VIII. sz., 122.

PÉCZELI József: Elő-beszéde Voltaire Henriade-jának fordításához. In: Péczely József: Henriás. S. a. r. Vörös Imre. Bp. 1996. (RMKT XVIII. század, I.)

PERÉNYI József (1905): Fáy András levelei Szemere Miklós-hoz. ItK, 360–362.

PIRNÁT Antal (1996): Balassi Bálint poétikája. Bp. (Humanizmus és Reformáció)

PLUMPE, Gerhard (1993): Ästhetische Kommunikation der Moderne. Band 1: Von Kant bis Hegel. Opladen.

PLUMPE, Gerhard/WERBER, Niels (1993): Literatur ist codierbar. Aspekte einer systemtheoretischen Literaturwissenschaft. In: Siegfried J. Schmidt (hrsg.): Literaturwissenschaft und Systemtheorie. Positionen, Kontroversen, Perspektiven. Westdeutscher Verlag, Opladen.

PLUMPE, Gerhard/WERBER, Niels (Hrsg.) (1995): Beobachtungen der Literatur. Aspekte einer polykontexturalen Literaturwissenschaft. Opladen, Westdeutscher Verlag.

PUKÁNSZKY Béla (1926): A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig. Bp. (Német Philologiai dolgozatok XXXI.)

PUKÁNSZKY Béla (1933): „Patrióta” és „hazafi”. Bp. Franklin, 1933.

PUKÁNSZKY Béla [1942]: Német polgárság magyar földön. Bp. Franklin

QUINTILIANUS, M. Fabius (1913): Szónoklattana. Tizenkét könyvben. Ford. Prácser Albert. Bp.

RÁCZ Mária (1913): A göcseji Helikon költőnői. Zombor.

RÁJNIS József: Tóldalék melyben a Magyar Virgiliusnak szerzője a kassai Magyar Múzeumról jelesben pedig az abban foglaltatott fordítás mesterségének reguláiról való ítéletét kinyilat-

koztatja. Pozonyban Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel 1789. In: SZALAI 1980.

RATZKY Rita (1995): A népdal, a romantika és a biedermeier – Petőfi szerelmi költészete a kezdetektől a Júlia-versekig. Irodalomismeret, 3. sz. 41–42.

RÉCSEY Viktor (1900): Fáy András levelei Guzmichhoz. ItK, 83–86.

[RÉVAI Miklós] Fényfalvi Kardos Adorján: Versegi Ferencnek megcsalatkozott egyetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban. Pest, 1806. In: SZALAI 1980.

[RÉVAI Miklós] Világosvári Miklósfő János: Versegi Ferencnek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Pest, 1805. In: SZALAI 1980.

REVEL, Jacques (1996): A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. Ford. Sujtó László. Aetas, 4. sz. 217–237.

RIEDEL, Friedrich, Just (1973): Briefe über das Publikum (1768). Hrsg. von Eckart Feldmeier. Wien. (Wiener Neudrucke 4.)

S. VARGA Pál (1998): „... az ember véges állat...” (A kultúr-antropológia irányváltása a felvilágosodás után – Herder és Kölcsey). Fehérgyarmat.

SÁFRÁN Györgyi szerk. (1963): Teleki Blanka és köre. Karacs Teréz, Teleki Blanka, Löwei Klára. (Levelek és visszaemlékezések.) Bp. (Magyar Századok)

SÁGI Károly szerk. (1972): Georgikon 175. Bp.

SCHERPE R., Klaus (1968): Gattungspoetik im 18. Jahrhundert. Historische Entwicklung von Gottsched bis Herder. Stuttgart.

SCHILLER: Schema über den Dilettantismus (1799). Schillers Sämtliche Werke. Säkular-Ausgabe in 16 Bänden. 12. Band. Philosophische Schriften. Zweiter Teil. Einl. und Anm.: Oskar Walzel. Stuttgart–Berlin [é. n.] 324–325.

SCRIBNER, Robert W. (1995): A kora újkori Európa történeti antropológiája (1995). Ford. Lafferton Emese. BUKSZ, Tél. 468–478.

SEGEBRECHT, Wulf (1977): *Das Gelegenheitsgedicht. Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik.* Stuttgart.

SEIBERT, Peter (1993): *Der literarische Salon.* Verlag J. B. Metzler Stuttgart; Weimar.

STOLL Béla (1958): *Közösségi költészet – népköltészet. Megjegyzések a XVII. századi kéziratos szerelmi lírához.* ItK, 170–176.

SZABLYÁR Ferenc s. a. r. (1986): *A pesti művelt társalgó.* Bp. (Magyar Hírmondó)

SZABÓ G. Zoltán (1986): *Kölcsey ismeretlen verse egy emlék-könyvben.* ItK, 5. sz. 590–596.

SZABÓ G. Zoltán s. a. r. (1990): *Kölcsey Ferenc levelezése.* Válogatás. Bp.

SZAJBÉLY Mihály (1982): *Regényelméleti gondolatok a XVIII. század magyar irodalmában.* ItK, 2. sz.

SZAJBÉLY Mihály (1985): „Régiek” és „újak” a XVIII. század második felének magyar irodalmában. ItK, 3. sz. 330–341.

SZAJBÉLY Mihály (1985): *Előszó és ajánlás. Regény és közönsége a 18. század második felében.* It, 3. sz. 543–564.

SZAJBÉLY Mihály (1986): *Kármán József irodalomszemlélete.* It, 1986. 2. sz.

SZAJBÉLY Mihály (1986, 2000): *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában. A 18. sz. közepétől Csokonai haláláig.* Kézirat. Megjelenés alatt az Universitas Könyvkiadónál.

SZAJBÉLY Mihály (1990): *Vélemények az 1830-as évek magyar prózájáról.* In: TAXNER-TÓTH 1990.

SZALAI Anna szerk. (1980): *Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826.* Bp.

SZALAI Anna szerk. (1981): *Tollharcok. Irodalmi és színházi viták 1830–1847.* Bp.

SZAUDER József (1961): *A magyar romantika kezdeteiről.* In: Sz. J.: *A romantika útján.* Bp. 7–49.

SZAUDER József (1970): *Udvarházi klasszicizmus.* In: Sz. J.: *Az Estve és Az álom.* Bp. 452–503.

SZAUDER József (1970a): A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. In: SZ. J.: Az Estve és Az álom. Bp. 92–122.

SZAUDER József–SZAUDER Józsefné s. a. r. (1960): Kölcsey Ferenc Összes Művei. I–III. Bp.

SZAUDER Mária szerk. (1979): Kazinczy Ferenc Művei I. Bp.

SZÉCHY Károly (1912): Horvát Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve. ItK, 1912–1914.

SZÉCHY Károly (é. n.): Gróf Gvadányi József 1725–1801. Bp.

SZÉKÁCS József üdvözlő beszéde Vajda Péterhez. KisfTÉ 1842–1843-ról. IV. k. Pesten, 1844.

SZELÉNYI Ödön (1918): Egy vidéki irodalmi társaság a XIX. század elejéről. Uránia, 11–12. sz.

SZEMERE Pál (1853): Fáy András. Pályaismertetési adatok. Divatcsarnok.

SZIGETHY Gábor (1994): Széljegyzetelt Csokonai. Kortárs, 6. sz.

SZIGETVÁRI Iván (1917): Gvadányi Helikoni köre. ItK, 39–56.

SZIGETVÁRI Iván (1919): Fáy András Bélteky háza. It, 44–46.

SZÍJÁRTÓ M. István (1996): Mi a mikrotörténelem? Aetas, 4. sz. 157–182.

SZILÁGYI Ferenc (1975): Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Költemények I. 1785–1790. Bp.

SZILÁGYI Ferenc (1984): Egy emlékkönyv, két korszak. Találkozás Fáy András emlékkönyvében. Új Tükör, 51. sz. 20–21.

SZINNYEI Ferenc (1911): Novellairodalmunk Jósikáig. ItK, 15–31, 143–169.

SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Bp. 1881–1894.

SZONTÁGH Gusztáv és KISS Károly (1826): Bajnoki Hartz Takáts Éva Aszszony ügyében az Aszszonyi Nem érdemei s Jusaiért. Tudományos Gyűjtemény, VIII. 72–104.

SZONTAGH Gusztáv: A művészet kútforrásai, elemei, kellei és viszonyai az élethez. KisfTÉ 1843–44. II. k. 158–172.

SZÖRÉNYI László (1981): Latin nyelvű Árkádia a tizenennyolcadik századi Magyarországon. ItK, 2. sz. 184–191.

SZÖRÉNYI László (1989): Az elszánt. Százötven éve jelent meg a Szózat. In: SZ. L.: „Multaddal valamit kezdeni”. Bp. 85–93.

SZÚCS Ábrahám (1843): A’ pipás nemesek’ véleménye az adó, házi-adó, örök-váltság, ingatlan bírhatás, emancipatio, hitel, ősiség, magyar és deák nyelv iránt. Irta Szúcs Ábrahám, 1843-ban aratás alatt. Kecskeméten.

SZVORENYI József s. a. r. (1890): Szemere Pál munkái. I–II. k. Bp.

TAKÁTS Éva (1822): Némelly Észrevételek Tekéntetes Kultsár István úrnak azon Értekezésére, melyet 1822-dik Esztendő második felében közöl a Leánykák házi neveléséről. Tudományos Gyűjtemény, XII. k. 36–42.

TAKÁTS Éva (1823): Egy-két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről. Tudományos Gyűjtemény, VIII. k. 68–87.

TAKÁTS Éva (1825): Egy Barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében. Tudományos Gyűjtemény, XI. k. 62–77.

TAKÁTS Éva (1826): Barátnémhoz írt második levelem ismét nemünk ügyében. Tudományos Gyűjtemény, IX. k. 73–96.

TAKÁTS Éva (1828): Feleletek a Szent Gellért hegye mellől. Budán.

TAKÁTS Éva (1829): Gondolatok a nap alatt. Takáts Éva munkái. I. Budán.

TAKÁTS József (1998): EX LIBRIS. Élet és Irodalom, május 8. 13.

TAKÁTS József (1999a): Natalie Zemon Davis: Martin Guerre visszatérése. Élet és Irodalom, november 26. 17.

TAKÁTS József (1999b): Antropológia és irodalomtörténet-írás. BUKSZ, 2. sz.

TARNAI Andor–CSETRI Lajos szerk. (1981): A magyar kritika évszázadai. I. Rendszerek. Bp. 1981.

TARNAI Andor–KERESZTURY Dezső s. a. r. (1960): Batsányi János Összes Művei. II. Prózai Művek I. Bp.

TARNÓI László (1997): Értékkitételek a magyarországi német nyelvű irodalmi életben a 18–19. század fordulóján. ItK, 235–247.

TAXNER-TÓTH Ernő szerk. (1990): „A mag kikél.” Előadások Kölcsey Ferencről. Budapest–Fehérgyarmat.

TAXNER-TÓTH Ernő (1992): Kölcsey és a magyar világ. Bp.

TELEKI József (1818, 1981): A régi és új költés különbségeiről. In: CSETRI Lajos–WÉBER Antal 1981. I. k. 112–119.

TEMESI Alfréd–SZAUDER Józsefné szerk. (1967): Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója 1805–1809. Bp.

TERHES Sámuel (1825): Mi akadályoztatatta többek közt tudománybeli tökéletesedését a magyarnak? Felső Magyar-Országgi Minerva, 495–501.

THIENEMANN Tivadar (1930): Irodalomtörténeti alapfogalmak. Bp. 169.

THIMÁR Attila (1998): Adalék a Jámbor Szándék szerzőségének kérdéséhez. In: A szétszórt rendszer. Tanulmányok Besenyei György életművéről. Nyíregyháza. 58–73.

TOLDY Ferenc (1870): Magyar költők élete. I. Pesten. Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái III.

TOLDY Ferenc (1871): Magyar költők élete. II. k. Pesten. Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái IV.

TOLDY Ferenc (1872): Irodalmi beszédei. Pesten. 1872. II. k.

TOLDY Ferenc (1873): Irodalmi arcképek és szakaszok. Pesten. Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái VII.

TOLDY Ferenc (1874): Kritikai berke. I. k. 1826–1836. Bp. Toldy Ferenc Összegyűjtött munkái VIII.

TOLDY Ferenc (1885): Irodalmi társasköreink emlékezete Bessenyeitől Kisfaludy Sándor köréig. Budapesti Szemle, 8. k. 1–15.

TOLDY Ferenc (1888a): Irodalmi beszédei. Bp. I. k. Gyász- és emlékbeszédek 1833–1855.

TOLDY Ferenc (1888b): Irodalmi beszédei. Bp. II. k. Emlék- és vegyes beszédek 1834–1872.

TOLDY Ferenc (1987): A magyar költészet története. Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig (1867) Bp.

TOLDY Ferenc bevezető beszéde Horváth Mihályhoz 1868. ápr. 29-én. In: TOLDY 1888b. 221–223.

TOLDY Ferenc gyászbeszéde Kossovich Károly felett. In: TOLDY 1888a. 38–43.

TOLDY Ferenc üdvözlő beszéde Gaal Józsefhez. KisfTÉ 1844.

TOLDY Ferenc üdvözlő beszéde Kiss Károlyhoz. KisfTÉ 1844.

TOLDY Ferenc: Beszéd a Kisfaludy-Társasághoz hatáskörének kitágítása iránt. Tartatott augusztus 15. 1841., és Beszéd szépiro-

dalmunk ügyében. Mondatott a Kisfaludy-Társaság VI. köz ülésében, febr. 6. 1843. In: TOLDY 1888b. 282–302.

TOLDY Ferenc: Bugát Pál emlékezete. In: TOLDY 1872. II. k. 59–68.

TOLDY Ferenc: Gyászbeszéd Hetényi János felett. In: TOLDY 1888a. 381–391.

TOLDY Ferenc: Gyászbeszéd Kiss Károly felett február 20. 1888. In: TOLDY 1888b. 69–80.

TOLDY Ferenc: Sztrokay Antal emlékezete. In: TOLDY 1888a. 264–266.

TONK Sándor (1991): Albizálás erdélyi városokban és falvakban. Kiss Sámuel enyedi diák gyűjtőútja 1797. Szeged. (Peregrinatio Hungarorum 9.)

TÓTH Dezső s. a. r. (1962): Vörösmarty Mihály Összes Művei. Kisebbségi költemények III. Bp.

TÓTH Sándor (1994): A latin nyelvű *humanitas* poétikai stúdiumának elméleti könyvei a magyar irodalmi felvilágosodás korszakában. Grigely József latin nyelvű kompendiuma és mintái. Szeged.

TÓTH Sándor (1998): A latin *humanitas* poétikája. A *studia humanitatis* iskolás poétikájának elméleti kérdései a magyar irodalmi nyelvújítás korszakáig. I. Institutiones generales artis poeticae (A költői mesterség általános törvényszerűségei). Szeged.

TRÓCSÁNYI Zoltán (1927, 1932): A magyar nyelv biedermeier-korszaka. Magyar Nyelv, 1927. 389.

TRÓCSÁNYI Zoltán (1941): A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma. Magyar Könyvszemle, I. füzet, 22–37.

VACHOTT Sándorné [1887, 1889]: Rajzok a múltból. 1–2. k. Emlékiratok. Bp.

VÁCZY János (1891): Fáy András életrajza. EPhK, 80–88.

VÁCZY János (1905): A keszthelyi Helikon. Budapesti Szemle, 123. k. 321–353.

VÁCZY János (1915): Kazinczy Ferenc és kora. Bp. I. k.

VADNAI Károly (1872–1873): Az első magyar társadalmi re-

gény. Akadémiai Értesítő, 1872. 239–242; Athenaeum, 1653–1662; Pest, 1873.

VAJDA György Mihály (1973): A neoklasszicizmus és Csokonai. In: „Sorsotok előre nézzétek”. ItK, 658–664.

VAJDA György Mihály (1978): Neoklasszikus művészet – neoklasszikus irodalom. In: Összefüggések. Világirodalmi tanulmányok. Bp. 42–60.

VARGHA Balázs (1959): Vajda Juliánna emlékkönyve 1816–1818. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. Bp. 188–221.

VARGHA Balázs (1974): Csokonai Vitéz Mihály. Bp.

VÁRKONYI R. Ágnes (1975): A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Bp.

VERES András (1996): Az értelmező közösség: fikció vagy realitás? Literatura, 1996. 3. sz. 394–404.

VERSEGHY Ferenc (1805, 1980): A tiszta magyarság avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Pest, 1805. In: SZALAI 1980.

VERSEGHY Ferenc (1911): Gróf Kaczajfalvi László avagy a természetes ember. Egy igen mulatságos, tanulságokkal bővelkedő történet (1808). Bev. Mikszáth Kálmán. Bp.

Világirodalmi Lexikon (1979) 6. k. Bp.

VISZOTA Gyula (1912): Bajza József akadémiai munkássága. ItK, 230–250, 340–373, 433–467.

VISZOTA Gyula (1903): Kisfaludy Károly hagyatéka. Budapesti Szemle 1903. 115. k. 128–137.

VISZOTA Gyula (1903–1904): Kisfaludy Károly hagyatéka. KisfTÉ Új folyam. 38. k. 81–154.

VISZOTA Gyula s. a. r. (1932): Széchenyi István naplói. III. k. (1826–1830). Bp.

WALDAPFEL József (1935): Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830. Bp.

WALLENTÍNYI Dezső (1912): Ferenczy István levelei. Rimaszombat.

WÉBER Antal (1959): A magyar regény kezdetei. Bp. 1959.

WÉBER Antal (1989): A biedermeier-jelenségről. ItK, 1–2. sz. 34–47.

WEBER, Max (1995²): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp.

WERTNER Mór (1904): Magyarok külföldi emlékkönyvekben. Erdélyi Múzeum, 334–339, 473–476.

WESSELÉNYI Miklós (1986): Balítéletekről. Bukarestben, 1833. Hasonmás kiadás. Bp.

WESSELÉNYI Miklós báró (1925) Útinaplója. (1821–1822). Kolozsvár.

WINKLER, Lutz (1986): Autor–Markt–Publikum: Zur Geschichte der Literaturproduktion in Deutschland. Berlin.

WUNDERLICH, Werner (1978): Literatur und Publikum. Hannover.

ZOLNAI Béla (1991): A magyar biedermeier [1941] Bp.

ZOLNAY Béla (1930): Bécsi biedermeier. Széphalom.

ZÖLLNER, Erich (1975): Die österreichische Stammbuch des konfessionellen Zeitalters und seine Bedeutung als Geschichtsquelle. In: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs. 25.

NÉVMUTATÓ

- Abaffy Károly 309
 Abafi Lajos 126, 346
 Adam, Wolfgang 171, 172, 173, 174, 175, 345
 Adonyi Mihály 159, 289, 312, 315–319, 318, 329, 330, 331
 Adonyi Mihályné (szül. Lehoczky) 316–317
 Adorján Boldizsár 205, 342
 Albertsen, L. L. 61, 345
 Almási Balogh Pál 213, 214, 257, 319
 Andaházy (inas) 251
 II. András király 306
 Andrássy György 284
 Andrássy József 334
 Angermann, Gertrud 198, 347
 Angyal Dávid 47, 93, 347
 Anonymus 120
 Apollo 354
 Aranka György 79, 82, 180
 Aranyasrákosi Székely Sándor 24
 Arany János 18, 199, 221, 223, 356, 359
 Arruntius Stella 172
 Artner Mária Terézia 360
 Assman, Jan 77, 85, 163, 345
 Aszalós Mihály 174
 Asztalos Pál 138
 Athanasziosz 77
 Attila 120
 Ágoston József (irodalomtörténész) 195, 347
 Ágoston József 304
 Anyos Pál 81, 203
 Badics Ferenc 8, 11, 26, 55, 123, 134, 142, 186, 205, 214, 216, 226, 227, 228–240, 241, 258–265, 283–288, 292–302, 304–305, 309–314, 315, 341–342, 345, 346, 351
 Bajza József 20–25, 53–55, 73, 90, 91, 92, 109, 111, 114, 122–123, 132, 133, 134, 137, 139, 192, 195, 196, 202, 203, 204, 212, 214, 215, 217, 225, 287, 300, 333, 334, 335, 345, 346, 367
 Bajkay Endre 187
 Bakó (ügyvéd) 298, 342
 Balassa József 50, 76, 346
 Balassa László 23, 186, 187, 345, 349, 358
 Balassi Bálint 360
 Balla Károly 273
 Balog Ábrahám 329
 Balogh István 70, 346
 Balogh (kecskeméti szállásadó) 308
 Balogh (esküdt) 321
 Balogh Zoltán 224
 Barabás Miklós 270, 337
 Baráth (?) 346
 Barclai, Joannis 262
 Barczafalvi Szabó Dávid 43, 253–254, 257
 Barkóczi László 174
 Baróti Szabó Dávid 39, 82, 104, 181
 Bartal György 140
 Barthes, Roland 16
 Barthos Paulina 196, 205, 359
 Batsányi János 37, 38, 39, 45, 46, 80, 71, 149, 161, 178, 364

- Batthyányi-Strattmann Alajos 180
 Baumgarten, Alexander Gottlieb 34, 130, 171
 Baumgarten (erdélyi fűvész) 207
 Baur, Rolf 171, 346
 Bay Ferenc (Ludányi) 244, 257, 275–276, 291, 329
 Bay Julianna 208
 Bán Imre 93, 174, 175, 176, 346
 Bánhegyi Jób 131, 346
 Bánóczy József 104, 346
 Bánrévy György 165, 346
 Bárczay András 257
 Bárczay Eszter 291–292
 Bárczay Ferenc 206
 Bárczay Pál 244
 Báróczy Sándor 47, 79, 80, 82, 92, 163, 248, 357
 Bártfay Jozefa 201, 344
 Bártfay László 21, 22, 65, 73, 160, 191, 192, 212, 215, 301, 345
 Beimel József 346
 Beke Incze Kristóf 1. Békeházi Incze
 Beleznay család 313
 Beleznayné 191
 Bellér Béla 132, 346
 Bene Ferenc 140
 Benkő Imre 347
 Benza Károly 222
 Berec Károly 224
 Beregszász Pál 251
 Berghahn, L. 39
 Berlász Jenő 355
 Bernáth György 298, 342
 Bernáth Zsigmond 257
 Berzsenyi Dániel 24, 31, 45, 48, 53, 57, 66, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 91, 95, 97, 109, 110, 111, 114–119, 121, 123, 141, 167, 177, 181, 190, 192, 203, 213, 216, 218, 221, 223, 225, 226, 275, 277, 280–281, 333, 347, 348
 Bessenyei György 37, 38, 39, 45, 46, 80, 104, 125, 149, 191, 347, 359, 365
 Bessenyei Györgyné 200
 Bezerédj István 309
 Békeházi Incze 142, 346
 Bényei Miklós 71, 72, 140, 141, 142, 347
 Bérczy Károly 224
 Bihari János 117
 Birsi Ferenc 82
 Bisztray Gyula 354
 Bitnicz Lajos 140, 143, 213, 347
 Bíró Ferenc 37, 58, 124, 131, 347, 352
 Blumauer, Alois 198
 Bobula Ida 127, 131, 347
 Bod Pál 304–305, 310, 342
 Bod Péter 40
 Bodoló Imre 329
 Boér Sándor 262
 Bohógyi Gedeon I. Somogyi Gedeon
 Bolingbroke, Henry Saint John Viscount of 109
 Bonchárd (Francia nyelvtanár) 247
 Bonfini 359
 Boronkay Ferenc 291, 292, 342
 Bouterwek, Friedrich 112
 Bozoky István 263
 Bónis György 132, 359
 Bóra Katalin (Luther Márton neje) 308
 Bölöni Farkas Sándor 88, 148
 Brandes, Ernst 127
 Brisits Frigyes 159, 164, 190, 220, 347
 Bucsay Mihály 195, 347
 Buczy Emil 79, 82, 149, 347
 Budai Ézsaiás 140
 Buffon, George Louis Leclerc 98
 Bugát Pál 366
 Bujanovics generálisné 298
 Burián Pál 209, 342
 Burke, Peter 13, 347
 Burkhardt, Lindner 67, 347, 357
 Busa Margit 355
 Bürger, Christa 36, 347, 357
 Campe, Joachim Heinrich 43
 Canova, Antonio 272

- Cato, Marcus Porcius 272
 Chartier, Roger 163, 347
 Chladenius, Johann Martin 15, 16, 347, 352
 Cicero, Marcus Tullius 103, 125, 173, 348
 Cleynmann (ref. hitszónok) 303
 Coburg herceg 288
 Cockburn, Alicia 129
 Coreggio, Antonio Allegri 306
 Curtius Rufus 305
 Czékus László 202, 348
 Czikkó Antal 206
 Czinke Ferenc 22, 207
 Cziráky Antal 334
 Czoch Gábor 14, 348
 Czuczor Gergely 137, 192, 214

 Csajághy Laura 137
 Csahihen Károly 71, 72, 140, 348
 Csapó család 217
 Csapó család (ruszkai) 310
 Csapó János 310
 Csatkai Endre 93, 348
 Császár Ferenc 216, 222, 278, 283
 Csebi Pogány Zsuzsanna 302
 Csengery Antal 222
 Cserei (Cserey) Farkas 73, 78, 127, 276, 286
 Cserey Miklós 167, 177
 Cserépy Károly 72, 207, 208
 Csetri Lajos 18, 29, 30, 46, 58, 59, 60, 69, 70, 71, 72, 86, 97, 105, 109, 110, 112, 167, 175, 176, 177, 189, 348, 364, 365
 Csirbisz (katonai biztos) 320
 Csizi István 129, 130, 348
 Csizik Gyula 125, 349
 Csokonai Vitéz Mihály 18, 53, 66, 70, 71, 72, 81, 86, 91, 92, 94, 95, 125, 150, 167, 171, 175–180, 185, 203, 249, 262, 333, 349, 358, 362, 363, 367
 Csoma Borbála (Szemere Pálné) 212, 213, 301–302
 Csomortányi Lajos 219

 Darvas Ferenc 257, 295, 296
 Dayka Gábor 29, 31, 79, 81, 82
 Dávid Gábor Csaba 349
 Dávidházi Péter 132, 349
 Deák Ferenc 11, 164, 213, 309
 Debreczeni Attila 58, 349, 355
 Decsy Sámuel 262–263
 Delen, Marie-Ange 199, 200, 349
 Desőfi I. Dessewffy József
 Dessewffy Aurél 192
 Dessewffy József 22, 27, 31, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 89, 90, 91, 92, 94, 99, 139, 140, 208, 346, 353
 Dezsényi Béla 186, 190, 349
 Diderot, Denis 35
 Dolar, Mladen 149, 349
 Domby Márton 303–304, 342
 Domitianus 171, 172, 354
 Döbrentei Gábor 11, 24, 27, 47, 53, 59, 74, 77, 78, 86, 90, 97, 116, 133, 134, 141, 178, 181, 191, 206, 207, 214, 217, 226, 275, 276–277, 283, 285, 286–288, 333, 342
 Döry László 292, 342
 Draskovics János 168
 Dresdner, Albert 39, 57, 349
 Du Bos (Dubos, Jean Baptiste) 34, 349
 Dugonics András 18, 80, 248
 Dukai Takách Judit 130, 131, 264
 Dulházy Mihály 90, 140

 Eberhard, Gottlieb 208, 342
 Eckermann, Johann Peter 171, 172, 349
 Eggenberger József 75, 288
 Egressy Etel 213
 Egressy Gábor 186, 220, 221, 349
 Eötvös József 163, 199, 222, 335
 Ercsei Dániel 140
 Erdélyi János 137, 189, 214, 242, 257
 Erdélyi Pál 11, 25, 159, 228, 349
 Erdélyi T. Ilona 125, 349
 Eschenburg, Johann Joachim 110, 356
 Esterházy József 104

- Etrekarchai Georch Illés 288, 289
 Evers, Barbara 128, 130, 349
- Éhle Gábor 170
 Édes Gergely 79, 129
 Érdy (Luczenbacher) János 228, 360
- Faludi Ferenc 40
 Farkas Gyula 125, 350
 Farkas Zoltán 125, 350
 Faylné Hentaller Mariska 131, 351
 Fazekas Mihály 18
 Fábchich József 81, 82
 Fábrián Gábor 213
 Fábrián Julianna (Bédi Jánosné) 130, 353
 Fábri Anna 126, 131, 178, 349
 Fáy András 7–13, 15, 20–34, 52, 55, 57, 60, 61, 62, 72, 73, 74, 75, 86, 88, 89, 91, 95, 124, 125, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 147, 149–159, 160, 161, 164, 165, 178, 182, 185, 186, 187, 192, 195, 203, 205–241, 242, 258, 266, 268, 271, 283, 329–346, 347, 349, 350–351, 353, 360, 361, 363, 366
 Fáy András alezredes 308
 Fáy Andrásné Sziráki Zsuzsanna 222, 231, 235, 330, 333
 Fáy Béla 228
 Fáy Gusztáv 235, 330, 342
 Fáy Gusztávné 208, 228–234, 342
 Fáy István 310, 312
 Fáy Istvánné 312
 Fáy József 206, 210, 320
 Fáy László 330
 Fáy Mózes 330
 Fáy Pál 257
 Fecsu (umbra) 267
 Fejér Antal 262
 Fejér György 34, 49, 143, 162
 Feldmeier, Eckart 361
 Fenyéry Gyula l. Stettner György
 Fenyő István 17, 18, 59, 148, 152, 189, 351
 Ferenczy István 212, 214, 268, 272–273, 333, 335, 367
- Ferenczy József 214
 Festetics György 167, 177, 179, 198
 Fénelon, François 39
 Fényfalvi Kardos Adorján l. Révai Miklós
 Fiedler, Alfred 197, 351
 Findura Imre 11, 25, 227, 351
 Fish, Stanley 16, 351
 Fogarasi János 213, 257
 Fohrmann, Jürgen 15, 16, 351
 Folnesics János 80
 Fontenelle, Bernard Le Bovier 98
 Forgó György 21,
 Foucault, Michel 149, 349
 Földi János 176
 Földvári család 316
 Földvály Gábor 139, 227, 334
 Frankenburg Adolf 198, 342
 Fried István 65, 69, 86, 93, 125, 274, 351, 352
 Friedrich, Christoph 16, 348, 352
 Fülöp Géza 17, 352, 355
 Füredi Vida l. Kisfaludy Sándor
 Füredi Mihály 221
- Gaal (Gaál) József 213, 360, 365
 Garay János 143–146, 147, 184, 199, 204, 205, 213, 352
 Gábor Júlia 138, 352
 Gál István 207
 Gálos Rezső 135, 352
 Gárdonyi Cs. Klára 355
 Gebhard Ferenc 212, 214, 215, 219, 287
 Geibel Károly 336, 337
 Geldsetzer, Lutz 348
 Gelei József 43, 250, 328
 Gellius, Aulus 173
 Gergő Veronika 357
 Gergye László 69, 70, 168, 177, 246, 352
 Gesse, Sven 175, 352
 Gessner, Salomon, 281, 357
 Gesztlessy Gyula 205, 352
 Gierl, Martin 16, 352
 Gluck, Christoph Willibald 158

- Goethe, Johann Wolfgang 27, 35, 36, 50, 65, 67, 68–69, 73, 74, 87, 89, 99, 124, 127, 131, 171, 195, 203, 204, 349, 352, 353, 354
- Gombrich, Ernst 35, 353
- Gosztonyi család 316
- Gottsched, Johann Christoph 126, 127, 171, 346, 361
- Görög Demeter 191, 263
- Grassalkovics (Grassalkovich) család 313
- Grassalkovics (Grassalkovich) Antal 316, 333
- Graun 158
- Greenblatt, Stephen 126, 353
- Greguss Ágost 353
- Grenier, Jean-Ives 14, 348
- Gribaudi, Maurizio 14
- Grigely József 176, 366
- Gross, Michael 36, 64, 353
- Grünwald Béla 124, 353, 358
- Gutenberg 101
- Guzmics Izidor 86, 88, 90, 139, 140, 168, 169, 213, 331, 361
- Gynosebes 131, 353
- Gvadányi József 18, 81, 129, 130, 248, 262, 277, 353, 363
- Gyapay László 70, 353
- Gyöngyösi János 82, 92, 93
- Gyöngyösi István 18, 61, 248, 262
- Györffy G. Katalin 124, 353
- Győry János 148, 354
- Gyulai Pál 186, 221, 223, 300, 354
- Gyulay Charlotte 207
- Gyulay Lajos 276, 286
- Gyulay grófné 276
- Gyürky Pál 309
- Habermas, Jürgen 36, 354
- Halász László 288–289, 342
- Harsányi István 355
- Haydn, Josef 158
- Havas László 348
- Háló Kovács József 176
- Heckenast Gusztáv 338
- Hegel, Georg Wilhelm F. 360
- Hegyi György 172, 354
- Hehn, Viktor 354
- Heine, Heinrich 127
- Helmezy (Helmeczi) Mihály 21, 22, 88, 192
- Hercules (Heraklész) 76
- Herder, Johann Gottfried 30, 34, 41, 60, 73, 78, 97–103, 105, 106, 107, 108–109, 112, 114, 122, 147, 354, 361
- Hetényi János 213, 366
- Hérodotosz 100
- Hirgeist Ferenc 28
- Hochmeister Márton 262
- Holbauer László 126, 354
- Hohendahl, Peter Uwe 39, 354
- Hollósy Kornélia 199, 221
- Home, Henry 97
- Homérosz 109, 116, 121, 122, 250
- Horatius Flaccus, Quintus 40, 125, 169, 173, 206
- Horányi Elek 39
- Horváth Gábor 201
- Horváth János 66, 190, 354
- Horváth Károly 138, 190, 354
- Horváth Mihály 213, 365
- Horvát István 82, 84, 97, 131, 143, 209, 280, 283, 284–286, 307, 333, 342, 363, 365
- Horvát József 213, 214, 215, 287
- Hubert Ildikó 148, 354
- Hrabovszky Dávid 148, 354
- Hume, David 96–97, 354
- Hyatte, Reginald 103, 354
- Iffland, August Wilhelm 158
- Igaz Sámuel 208
- Ilkey Sándor 334
- Ilosvay Samu 280
- Imhoff, Amalie von 36
- Ingen-Housz, Jan 98
- Irsay család 322
- Irsay Pál 323
- Jacobi, Johann Georg 130
- Jakabfalvy Dániel 207, 208, 211
- Jakó Zsigmond 195

- Jancsics József 320
 Jankovich Miklós 73, 90, 140, 283, 284, 305–308, 333, 334
 Jankovits Sándor 321
 Jantek (umbra) 267
 Jauß, Hans Robert 16, 52, 354
 Jászai Mari 199
 Jászay Gabriella 357
 Jászay Pál 202, 348
 Jean Paul (Friedrich Richter) 60, 97, 112, 114
 Jékely Zoltán 148, 354
 Jolsvai András 139, 140, 355
 Jókai Mór 221, 222, 223, 252
 Jósika Miklós 198, 199, 356
 II. József császár 260, 265, 295
 József nádor 230, 304, 333

 Kalla Zsuzsa 181, 182, 355
 Kalmár György 40, 82
 Kandó Gábor 298
 Kant, Immanuel 360
 Kanyo László 207
 Karacs Ferenc 213, 216, 218, 235
 Karacs Teréz 134, 135, 137, 138, 159, 195, 198, 200, 216, 228, 235, 313, 355, 361
 Katona Tünde 195, 200, 208, 210–211, 355
 Kazinczy Ferenc 11, 12, 18, 20, 22, 24, 25–34, 37, 43–55, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67–95, 97, 99, 104, 109, 115, 118, 131, 133, 139, 140, 141, 144, 150, 151, 167–169, 170, 171, 174, 175–182, 195, 196, 198, 200, 204, 208, 209, 210, 215, 217, 223, 225, 226, 230, 241, 246, 248, 249, 253, 257, 262, 263, 264, 268–270, 276, 277, 279, 281–282, 287, 299, 301, 329–333, 343, 346, 352, 353, 355, 357, 358, 363, 366
 Kazinczy Gábor 353
 Kácsándy Terézia 167
 Káldi György 76
 Kállay Miklós 126, 355
 Kállay 213
 Kálmán C. György 16, 355

 Kámpe I. Campe, Joachim Heinrich
 Kármán József 125, 150, 362
 Károli Gáspár 76
 Károlyi György 170, 215
 Kárpáti, Paul 355
 Kecse Péter 319–320
 Kecskés András 59, 355
 Keglevics (Keglevich) család 292
 Keglevics (Keglevich) Miklós 310
 Keil, Richard 195, 355
 Keil, Robert 195, 355
 Kende Zsigmond 169–171
 Kenderesi Mihály 88
 Keresztury Dezső 38, 39, 161, 364
 Keresztury Mária 355
 Kerényi Ferenc 10, 21, 17, 62, 125, 145, 160, 355
 Kerubeny Károly 198
 Keserű Bálint 195, 356
 Kéky Lajos 65, 144, 192, 355
 Kézy Mózes 78, 207, 209, 241, 251
 Kilián György 336
 Kis János 27, 30, 31, 70, 71, 72, 79, 80, 81, 82, 86, 89, 102, 110–111, 140, 141, 167, 198, 208, 213, 216, 218, 279, 281, 331, 356, 360
 Kisfaludy Károly 20–22, 54, 73, 144, 301, 331, 333, 367
 Kisfaludy Sándor 22, 26–29, 34, 37, 47–55, 57, 60, 61, 62, 70, 71, 72, 74, 78, 80, 81, 82, 86, 89, 92, 125, 131, 139, 143, 150, 151, 185, 189, 190, 223, 225, 262, 264, 279–280, 331, 351, 356, 365
 Kiss Attila Attila 358
 Kiss Ferenc 125
 Kiss Imréné Tóth Klára 343
 Kiss József 196, 356, 359
 Kiss Károly 131, 192, 212, 215, 363, 365, 366
 Kiss Sámuel 366
 Klaniczay Tibor 64, 65, 72, 356
 Klausner, Rita 39, 356
 Klobusitzky Matild 138
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 41, 50, 64, 80
 Klose, Wolfgang 196, 197, 356

- Kocziszkó Éva 65, 356
 Kokas Károly 196, 356
 Koltai Virgil 227
 Komlós Aladár 354
 Konkoly József 321
 Kornis Gyula 95, 161, 356
 Korompay H. János 184, 357
 Kosáry Domokos 13, 65, 72, 357, 359
 Kosselleck, Reinhardt 348
 Kossovich Károly 213, 215, 365
 Kossuth Lajos 137, 186, 220, 336
 Kotzebue, August Friedrich 32, 88, 99
 Kovácsóczy László 289, 321
 Kovácsóczy Mihály 146, 346
 Kovács György 319
 Kovács József László 357
 Kovács Sándor S. K. 358
 Kovács Z. Zoltán 61, 357
 Kovásznai Kovács Mózes 292–293, 342
 Kovásznai Kovács Zsigmond 293
 Kováts József 203
 Kováts Miklós 181, 357
 Kováts Sámuel 149, 161, 357
 Kozolay 294
 Kókay György 39, 40, 41, 356
 Kószó János 125
 Kölcsey Antónia 138, 201–202, 352
 Kölcsey Ferenc 20, 22, 24, 31, 33, 45, 46, 49, 53, 59, 60, 66, 71, 72, 74, 86, 89, 91, 97, 109, 111, 114, 115, 116, 118–122, 123, 138, 146, 160, 169–171, 178, 181, 192, 195, 196, 204, 205, 209, 213, 216, 218, 223, 225, 271–274, 276, 280, 282, 285, 287, 298, 308, 330, 333, 343, 352, 353, 357, 361, 362, 363, 364
 Körner, Theodor 299
 Kövy Sándor 140, 209, 243, 244–246, 329
 Krasskowitz, Amalia 202–203
 Kulcsár Adorján 17, 357
 Kulcsár-Szabó Zoltán 52, 355
 Kultsár (Kulcsár) István 22, 24, 159, 179, 191, 238, 330, 364
 Laborfalvy Róza 221
 Lacan, Jacques 349
 Ladurie, Emmanuel Le Roy 357
 Lafferton Emese 361
 La Fontaine, Jean 164, 207, 346
 XIV. Lajos francia király 261
 XV. Lajos francia király 261
 Lakner Ilona 199, 357
 Lampi, Johann B. 306
 Landerer Lajos (Füsküti) 32, 43, 331, 332, 333, 361
 Lavotta János 329
 Lácza Szabó József 76, 82
 Lehoczkyné 315, 317, 318
 Leitch, Vincent B. 16, 357
 Lendvay Latkóczy 221
 Lessing, Gotthold Ephraim 78
 Lilienthal, Michael 195, 210
 Lipszkyné 298–299
 Lisznyai Kálmán 137, 220
 Livius Andronicus 121
 Losonczy László 223
 Losonczy István 346
 Lottichius 241
 Lónyay család 257
 Lövei (Löwei) Klára 199, 361
 Lőkös István 163, 357
 Lyka Károly 124, 358
 Lucanus, Marcus Annaeus 172, 284
 Luczenbacher I. Érdy János
 Lugossy József 170
 Luhman, Niklas 13, 15, 16, 62, 63, 85, 357, 358
 Lukácsy Sándor 23, 186, 187, 345, 349, 358
 Luther, Martin (Luther Márton) 75, 76, 306
 Magyar Mihály 338
 Mailáth Antal 94, 168
 Mailáth János 225
 Majláth (?) 304
 Majtényi András, Keselőkői 108
 Majtényi Flóra 216
 Majtényi Károly 289–291, 342
 Majzik Farkas Imre 24,

- Malonyay János 168
 Man, Paul de 16, 358
 Manguel, Alberto 163, 358
 Marczibányi István 306
 Marczinkó (umbra) 267
 Margócsy István 176, 190, 191, 358
 Marmontel, Jean François 32, 74, 163
 Martialis 78
 Matthison, Friedrich 147
 Májer István 220
 Mária Lujza 167
 Mária Terézia 261
 Máriássy Borbála 305
 Máriássy István 257, 309
 Márki József 199, 358
 Márki Sándor 148, 358
 Márton József 32, 247, 263, 331
 Máté Jánosné ld. Ujfalvy Krisztina
 Mátyás király 305, 306
 Mátyási József 70, 82, 248, 262, 277
 Melancton, Philipp 306
 Meleager (Meleagrosz) 306
 Meier, Georg Friedrich 171
 Mendelssohn, Moses 130
 Mentovich Ferenc 221, 223
 Metastasio, Pietro 94, 169
 Meyer-Krentler, Eckhardt 103, 358
 Mezei Márta 124, 178, 181, 358
 Mérey László 289
 Michael, Albert 16, 358
 Mikszáth Kálmán 351, 367
 Milbacher Róbert 184, 190, 358
 Milton, John 109
 Mocsáry Lajos 124, 358
 Moesch Lukács 176, 346
 Mokry Benjámin 149, 208, 241, 280, 358
 Molnár Antal 207, 219, 220, 343
 Molnár Borbála 18, 128–130, 164, 176, 264, 349, 359
 Molnár Gábor 358
 Molnár János 76, 82
 Morghen, Raphael 27, 28
 Mortier, Roland 35, 359
 Mozart, Wolfgang Amadeus 198
 Muraközy Gyula 354
 Muzslay István (Muslay főfiskális) 303, 319
 Müller, Haro 351
 Nagy Benjámin 333
 Nagy Dániel 239
 Nagy Gedeon 301
 Nagy Ignác 214
 Nagy Ignácné 319
 Nagy Lajos 132, 359
 Nagy Nina 301
 Nagyváthy János 262
 Naményi Lajos 198
 Naláczy József br. 207
 Napóleon 30, 167, 260, 313
 Nemes-Apáti Kis Sámuel 91
 Nemes Pál 190
 Ney Ferenc 185, 299
 Newton, Isaac 313
 Négyesy (Négyesi) László 59, 359
 Némedi Lajos 132, 359
 Németh G. Béla 205, 359
 Németh István 196, 359
 Németh Károly 314
 Németh László 198
 Nicolai, Freidrich 130
 Novalis (Hardenberg, Friedrich) 34
 Nitsch (német nyelvtanár) 247
 Nitsch (kártyakészítő) 304
 Numa Pompilius 76,
 Nyáry Krisztián 125, 359
 Nyíry István 243, 251
 Odorics Ferenc 358
 Oltványi Ambrus 346
 Opitz, Martin 173, 174, 346, 359
 Orczy László 265
 Orczy Lőrinc 81, 104
 Orlay Petrich Soma 144
 Orosz László 53, 59, 116, 359
 Ovidius Naso, Publius 125
 Őri Fülep Gábor 251
 Pajorin Klára 65, 359
 Palóczy László 257

- Patay Franciska (Báji) 326–328
 Patai (Patay) Pál, Báji 302–303, 324–326, 342
 Patay János 207
 Patay Józsefné 292
 Patay Zsuzsanna, gr. Rhédey Lajosné 303
 Paulikovich Lajos 360
 Pausz Gabriella 126, 360
 Pál József 65, 359
 Pálóczi Horváth Ádám 18, 37, 45, 46, 48, 52, 70, 82, 104, 130, 137, 151, 180, 223, 249, 278–279
 Pándi Pál 359
 Pápai Páriz Ferenc 262
 Pápay Sámuel 72, 76, 80, 85, 330
 Pászthory Sándor 168
 Pázmándi Horváth Endre 49, 135, 140, 160, 213
 Pázmány Péter 76, 106
 Perényi József 360
 Perger János 214, 287
 Periklész 109
 Pesty Frigyes 222
 Pethe Ferenc 262–263
 Petőfi Sándor 66, 137, 190, 204, 205, 299, 354, 356, 358, 361
 Petrarca, Francesco 27, 28, 29, 84
 Petz Lipót 331, 332
 Péczely József 192, 213
 Péter cár 307
 Pétzeli (Péczei, Péczei) József 82, 161, 181, 248, 262, 360
 Pfeifer Ferdinánd 338
 Pichler Antal 32, 331
 Pindarus (Pindaros) 30
 Pirnát Antal 29, 126, 360
 Plumpe, Gerhard 13, 58, 67, 83, 84, 360
 Podmaniczky család 316
 Podmaniczky Károly 303, 342
 Podmaniczky Sándor 298, 342
 Poliziano, Angelo 173
 Pompéry János 222
 Porkoláb István 251, 329
 Pók Lajos 353
 Pólya József 213, 214, 270
 Póts András 82
 Ponyó Márton 329
 Póslay János 283, 31–312
 Prónay család 316
 Prónay Albert 313
 Prónay Ágnes 168
 Prónay Sándor 313
 Pukánszky Béla 132, 360
 Puky László 257
 Puky (Puki) Márton 305, 315
 Puky Miklós 310
 Puky Simon 314–315
 Puky Simonné Borbély Borbála 314
 Puky Simonné Eckard Terézia 315
 Pulszky Ferenc 148
 Quintilianus, M. Fabius 172, 173, 360
 Raffaello, di Giovanni Santi 305
 Rathmann János 354
 Ratzky Rita 125, 361
 Rácz Mária 126
 Rácz Sámuel 39
 Ráday család 316
 Ráday (?) 294, 295
 Ráday Gedeon (szerző) 79, 81, 82
 Ráday Gedeon 310, 334, 335
 Ráday grófné 297
 Ráday Erzsébet 168
 Ráday Pál 94
 Rájnics József 40–41, 104, 161, 360
 Rákai Orsolya 351
 Rákóczi család 306
 Rákóczi György 174, 305, 306
 Rákóczi Zsigmond 174
 Ráth (Rát) Mátyás 39–43
 Reni, Guido 306
 Revel, Jacques 13, 14, 361
 Récsey Viktor 361
 Redit, Francesco 16
 Révai Miklós 26, 76, 79, 82, 103–108, 131, 135, 264, 346, 361
 Richelieu, Armand Jean du Plessis 38, 39
 Richter (Szemere Ferenc barátja) 294

- Riedel, Friedrich Just 34, 130, 361
 Rompler 174
 Rosty Albert 334, 335
 Rotarides, Michael 355
 Rousseau 25, 33, 35,
 Rozgonyi József 241, 244–245, 251–
 252, 256, 329
 Rózsavölgyi (hegedűs) 208
 Rudnay Sándor 274
 Rumi Károly György 25, 27, 30, 31,
 74, 76, 80, 81, 83, 135, 169
 Ruszek József 47, 49, 89, 93
- Sallustius Crispus, Gaius 90
 Sarbievius (Sarbiewski, Maciej
 Kazimierz) 241
 Sáfrán György 131, 134, 198, 199,
 200, 216, 235, 361
 Sági Károly 198, 361
 Sándor Lipót 104
 Sándor Mór 273
 Sankfalvai Steinicher Katalin 262
 Sárközy Imre 325
 Sárosy Gyula 196, 199, 357
 Sárvári Pál 207
 Scaliger, Julius Caesar 176
 Schédel v. Schedel I. Toldy Ferenc
 Schedius Lajos 140, 143, 213, 336
 Scherpe, Klaus 68, 361
 Schiller, Friedrich 35, 36, 50, 65, 67,
 112, 113, 114, 115, 127, 131, 361
 Schlegel, Carolina 34
 Schlegel, August Wilhelm 34
 Schlözer, Ludwig August 41
 Schmidt, Siegfried, J. 360
 Schodelné Klein Róza 221, 303
 Schönfeld, Johann Ferdinand 263
 Schulte-Sasse, Jochen 347, 357
 Schulz, Friedrich 25, 33
 Scribner, Robert W. 13, 361
 Sebők Marcell 347
 Segebrecht, Wulf 171, 362
 Seibert, Peter 34, 35, 65, 127, 362
 Sédél I. Toldy Ferenc
 Sényi Péter 280
 Shakespeare, William 109
 Simoncsics János 334
- Sipos Pál 79, 86
 Sítéry (könyvkötő) 251
 Sombori I. Zsombori József
 Somogyi főszolgabíró 318
 Somogyi Gedeon 272
 Somosy János 207, 209, 251
 Somsich Pongrás 325
 Sonkoly Gábor 14, 348
 Sófálvi József 39
 Spissich 180
 Sréter György 308
 Sréter László 309
 Staël, Mme de, Germaine Necker 32
 Statius, Publius Papinius 171, 172,
 173, 354
 Stettner (prépost) 290
 Stettner György 20, 21, 22, 26, 88,
 159, 160, 168, 169, 192, 212, 215,
 217, 219, 230, 234, 275, 288, 307,
 333
 Stettner Teréz (Nyitrai) 201, 343
 Stoll Béla 58, 362
 Sujtó László 361
 Sulzer, Johann Georg 39, 86
 Sylvester János 79, 81, 82
 Swedenborg, Emanuel 98
- Szabályár Ferenc 133, 362
 Szabó család (Irsán) 322
 Szabó B. István 354
 Szabó Dániel 323
 Szabó G. Zoltán 160, 196, 205, 362
 Szabó Sámuel, Abrudbányai 207
 Szacsavay Sándor 263
 Szajbély Mihály 10, 67, 116, 183,
 196, 356, 362
 Szalai Anna 92, 103, 105, 106, 107,
 161, 346, 361, 362, 367
 Szalay Imre 21, 213
 Szalay László 148
 Szathmáry Mihály 257
 Szauder József 29, 47, 58, 65, 86,
 124, 152, 153, 161, 165, 176, 348,
 362, 363
 Szauder Józsefné 29, 47, 48, 86, 93,
 132, 363, 365
 Szeder Fábán 213

- Szegedy Róza 131, 201, 343
 Szélényi Ödön 126, 363
 Szemere Bertalan 148
 Szemere Ferenc 283, 293–297, 342
 Szemere Ferencné Fáy Sára 293, 297–298
 Szemere György 292
 Szemere István 168
 Szemere Krisztina, Szemere Pálné 168, 301
 Szemere Miklós 223, 242, 257, 361
 Szemere Pál 20, 22, 25, 26, 31, 32, 33, 73, 74, 75, 80, 86, 89, 115, 133, 134, 135, 140, 196, 203, 204, 207, 213, 215, 216, 217, 218, 223, 226, 241, 257, 269–270, 272–274, 276, 280, 281, 282, 283, 287, 294, 299–301, 303, 330, 342, 363, 364
 Szemere Teréz 196
 Szemián Mihály 347
 Szentgyörgyi (festő) 208
 Szentgyörgyi István 251
 Szentgyörgyi József 76, 79, 80, 84
 Szent István 306
 Szent-Iványi Béla 355
 Szentjóni Szabó László 203
 Szentkirályi László 305, 314, 316
 Szentmiklóssy Alajos 89
 Szent Pál 284
 Szent Péter József 212, 215, 219
 Szentpétery Zsigmond 221
 Szenvey József 24, 192
 Szepessy család 304
 Szepessy Ignác 139
 Szepessy Zsigmond 244
 Szepsi Korocz György 174
 Szerdahely György 176, 358
 Szerencsy István 314
 Széchy Károly 131, 172, 363
 Széchenyi István 71, 111, 117, 118, 119, 135, 142, 148, 190, 225, 226–227, 239, 284–285, 305, 334, 336, 339, 347, 350, 351, 367
 Széchényi Ferenc 179, 180
 Székács József 151, 193, 211, 212, 213, 215, 218, 221, 222, 224, 226, 336, 350, 363
 Székely Imre 212, 218
 Székely József 213
 Székely Sándor I. Aranyasrákosi Székely Sándor
 Székelyné (Székely Imre anyja) 342
 Szigethy Gábor 363
 Szigeti József 221
 Szigetvári Iván 126, 363
 Szigligeti Ede 214
 Szilassy Francisca 326–328
 Szilassi (Szilassy) László 208, 229, 326–328, 330
 Szilassy József 304, 313
 Szilasy János 213
 Szilágyi Ferenc 179, 205, 363
 Szilágyi Sándor 221
 Szinnyei Ferenc 363
 Szinnyei József 142, 363
 Szirmay János 167
 Szjártó M. István 13, 363
 Szlemenics Pál 213
 Szluha László 329
 Szombathy János 252, 329
 Szontagh (Szontágh) Gusztáv 131, 192, 193–194, 363
 Szophoklész 109
 Szőgyényi (főispáni helyettes) 323
 Szörényi László 180, 190, 363, 364
 Sztrokay Antal 212, 213, 215, 366
 Sztrokayné 208
 Szurmay Ernő 348
 Szűts (Szűcs) Ábrahám 135, 146–148, 209, 343, 364
 Szvorényi József 26, 364
 Tahy József 291, 342
 Takáts Éva (Karacs Ferencné) 130, 131, 212, 213, 215–216, 219, 353, 363, 364
 Takáts József 13, 125, 364
 Takáts József (emlékkönyv-bejegyző) 206
 Tarczay Lajos 213
 Tarnai Andor 38, 39, 161, 348, 355, 364
 Tarnói László 132, 364
 Tassy Becz Ferenc 323

- Tassy Becz Francziska 324
 Taubner Károly 211
 Taxner-Tóth Ernő 170, 362, 364
 Teleki gróf 295
 Teleky Ádám 180
 Teleki Blanka 361
 Teleki József 111, 112–113, 114, 123, 189, 284, 308, 312, 365
 Teleki László 159, 191, 313–314
 Teleki Sámuel 334
 Temesi Alfréd 132, 365
 Terhes Sámuel 149, 365
 Tersztyánszky Lizi 201
 Teslér László 160, 161, 164
 Téli Takács József 49
 Thaisz András 22, 214, 217, 280, 310–311
 Thájsz I. Thaisz András
 Thienemann Tivadar 125, 365
 Thimár Attila 104, 365
 Thomasius, Christian 16
 Thorwaldsen, Bertel 272
 Thurnher, Eugen 354
 Tinyanov, Jurij 12
 Titian I. Tiziano, Vecellio
 Tiziano, Vecellio 306
 Toldy Ferenc 20–26, 37, 53–55, 58, 66, 72, 90, 132, 133, 140, 159, 163, 170, 185, 188, 189, 191–194, 202–203, 214, 217, 287, 346, 352, 365, 366
 Tomka László 294
 Tompa Mihály 221, 223, 242, 257
 Tonk Sándor 198, 366
 Tóth Dezső 138, 366
 Tóth Klára 201
 Tóth László I. Ungvárnémeti Tóth László
 Tóth Lőrinc 213, 234
 Tóthpápay (tanár) 256
 Tóthpápay (ügyvéd) 257
 Tóth Sándor 176, 366
 Török Sophie 167
 Törös Bálint 329
 Trattner János Tamás 330
 Trattner Mátyás 43
 Trefort Ágoston 148
 Trócsányi Zoltán 17, 125, 366
 Ujfalvi Imre 356
 Ujfalvy Krisztina 130, 164, 176, 359
 Ungvárnémeti Tóth László 24
 Vachott Imre ld. Vahot Imre
 Vachott Sándor 199, 213, 215
 Vachott Sándorné 137, 138, 159, 186, 189, 195, 216, 222, 366
 Vahot Imre 350
 Vadnai Károly 164, 366
 Vajda György Mihály 65, 367
 Vajda Julianna 200, 203, 367
 Vajda Péter 193, 363
 Vajthó László 353
 Varga S. Pál 98, 361
 Vargha Balázs 167, 196, 200, 203, 367
 Vay Ábrahám 139, 143
 Vay József 249, 257
 Vay Miklós 94, 257
 Váczy János 126, 181, 227–228, 354, 366
 Vályi Nagy Ferenc 74, 75, 85, 250
 Vályi Nagy István 207
 Vályi Nagy Sámuel 206–207, 343
 Vándza Mihály 80
 Váradi Pál 329
 Várkonyi R. Ágnes 72, 139, 140, 141, 367
 Veres András 16, 366
 Vergilius (Virgilius) 121, 360
 Verseggy Ferenc 49, 88, 97, 103–108, 131, 135, 153, 176, 264, 348, 361, 367
 Veszler I. Weszlerle József
 Vécsey Miklós 169
 Vida László 269, 272
 Világosvári Miklósfő János I. Révai Miklós
 Virág Benedek 70, 71, 72, 80, 81, 82, 86, 131, 179, 208, 275, 280, 357
 Viszota Gyula 21, 142, 143, 347, 367
 Vitkovics Mihály 31, 33, 73, 75, 86, 140, 159, 191, 223, 275, 280, 291, 355

- Voltaire François-Marie Arouet de 35, 125, 360
Voss, Heinrich 80, 99, 162
Vörös Imre 360
Vörösmarty Mihály 20–24, 55, 134, 137, 138, 142, 159, 160, 163, 164, 186, 187, 189, 190, 192, 195, 196, 204, 205, 208, 213, 214, 217, 218, 220, 225, 275, 287, 333, 336, 347, 349, 354, 358, 366
Waldapfel József 72, 73, 367
Wallentinyi Dezső 367
Waltherr László 21
Walzel, Oskar 35, 361
Wartensleben Károly 314
Wass Sámuel 168
Weber, Carl Maria von 127
Werber, Niels 13, 58, 360
Weber, Max 111, 368
Wenkheim Ferenc 108
Werner, Thomas 208, 343
Wertner Mór 195, 200, 368
Wesselényi Miklós 72, 111, 138, 148, 168, 196, 349, 368
Wesselényi Miklós, id. 31, 329
Wesselényi Ployxéna 148, 354
Weszerle József 307, 333
Wéber Antal 112, 125, 152, 165, 189, 348, 365, 367
Wéber (Veber) Simon Péter 349, 353,
Wieland, Cristoph Martin 130, 207
Winckelmann, Jochann Joachim 67, 112
Winkler, Lutz 368
Wiszthaler Anna 201, 343
Wolzogen, Caroline von 36
Wunderlich, Werner 368
Zádor György l. Stettner György
Zichy Antal 228–235
Zichy Károly 104
Zimmermann, August Wilhelm 98,
Zolnai Béla 125, 185, 196, 368
Zöllner, Erich 197, 368
Zrínyi Miklós 81, 120
Zsombori József 79, 82
Zsoldos Ignác 213
Zsomböry (?) 316

Fáy András szerzői alakja és életműve irodalomtörténeti kánonunk mai állása szerint a „másodvonalba” tartozik. A 19. század első felében azonban az általa (is) megfogalmazott közösségi irodalmi program a kánon részét és nem csupán kontextusát képezte, még akkor is, ha a felvilágosodás kora óta folyamatos volt a vita a közösségi kánont követő és az irodalom önálló rendszerként való elkülönülését hirdető szerzők között. Fáy András, aki a 19. század első felének egyik legnépszerűbb írója volt, ezért nemcsak a monográfia alanyaként szerepel e kötetben, hanem modellként is, mert az ő életművén, irodalmi gondolkodásán, kapcsolatrendszerén és recepcióján keresztül tükröződnek az elkülönülő és a közösségi irodalmi programok közötti párbeszéd aspektusai.

Kiindulópontként – a népszerűség fogalmának középpontba állításával – az olvasástörténeti és -szociológiai kérdések tűntek alkalmasnak, vagyis annak a problémakörnek a körüljárása, hogy mi volt a titka Fáy népszerűségének egy olyan korszakban, amelyet a **szakirodalom** is rendkívül eklektikusnak lát, és különböző esztétörténeti, esztétikai vagy politikai áramlatok küzdőtereként tart számon.

A 18–19. század fordulójának, illetve a reformkornak a kutatásakor még egy fontos tényező indokolja az olvasótáborra való odafigyelést. A népszerűség fogalmának értelmezése azért kap a korábbiaknál is fontosabb szerepet és jelentőséget ebben az időszakban, mert nálunk ekkor zajlanak az európai klasszicizmus különböző vonulataiban végighúzódnó viták, hogy a közönség mennyiben részese egy irodalmi rendszernek: egyenjogú szereplője, nevelésre és kiművelésre váró tömeg, vagy a műveket vásárló és a szerzőket ezáltal anyagilag fenntartó mecénás. Az e kérdéseken elmélkedő szerzők irodalmi programjuk keretei között fogalmazzák meg válaszaikat, ugyanakkor a válaszok során derül fény helyenként gondolatmenetük ellentmondásosságára is.

Eközben megkerülhetetlenek voltak azok a reflexiók, amelyek irodalomtörténet-írásunk hagyományait, diszciplináris helyzetét érintik, módszertani szempontból pedig olyan kérdésekkel kellett szembenézni, hogy egy kánonból kiszorult szerző megközelítéséhez szükséges szövegfeltáró tevékenység hogyan alakítható át történeti és elméleti területté, és mindebből mennyit bír el egy életrajzi, kor- és problémátörténeti elemekből ötvözött monográfia.

A szerző

Ára: 750,- Ft